

POLITECHNIKA ŚLĄSKA

rozprawa doktorska

PRZEKSZTAŁCENIA PRZESTRZENNE
ZLIKWIDOWANYCH ZAKŁADÓW
GÓRNICZYCH WĘGLA KAMIENNEGO
NA TERENIE AGLOMERACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ

*autor: mgr inż. arch. Aleksandra WYRZYKOWSKA
promotor: prof. dr hab. inż. arch. Krzysztof GASIDŁO*

POLITECHNIKA ŚLĄSKA

rozprawa doktorska

**PRZEKSZTAŁCENIA PRZESTRZENNE
ZLIKWIDOWANYCH ZAKŁADÓW
GÓRNICZYCH WĘGLA KAMIENNEGO
NA TERENIE AGLOMERACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ**

*autor: mgr inż. arch. Aleksandra WYRZYKOWSKA
promotor: prof. dr hab. inż. arch. Krzysztof GASIDŁO*

GLIWICE 2024

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE

Przekształcenia terenów zlikwidowanych zakładów górniczych – zarys zagadnienia	7
Stan badań	14
Cel pracy	21
Hipoteza	21
Problem naukowy	21
Przedmiot i zakres pracy	22
Koncepcja i metody pracy badawczej	22
Terminologia	25

ROZDZIAŁ I

1.1. Węgiel kamienny i jego zastosowanie	29
1.2. Złoża węgla kamiennego w Polsce	30
1.3. Uwarunkowania formalnoprawne prowadzenia działalności górniczej w Polsce	31
1.4. Charakterystyka zagospodarowania podziemnego zakładu górniczego wydobytującego węgiel kamienny	32
1.4.1. Lokalizacja	32
1.4.2. Proces technologiczny	33
1.4.3. Układ przestrzenny	35
1.4.4. Obiekty, zespoły i urządzenia zakładu górniczego	37

ROZDZIAŁ II

2.1. Współczesne przesłanki likwidacji kopalń węgla kamiennego	44
2.2. Proces likwidacji kopalń węgla kamiennego	46
2.3. Rekultywacja terenów pogórnich (ze szczególnym uwzględnieniem podziemnych zakładów górniczych)	50
2.4. Kierunki rekultywacji terenów pogórnich	52

ROZDZIAŁ III

3.1. Użytkowanie terenów zlikwidowanych zakładów górniczych	55
3.2. Wyniki badań	61
3.3. Wnioski	65

ROZDZIAŁ IV

4.1. Przekształcenia terenów wybranych zakładów górniczych	68
4.1.1. KWK „Katowice-Kleofas” Ruch II „Katowice”	70
4.1.2. KWK „Katowice-Kleofas” (dawna KWK „Gottwald”)	90
4.1.3. KWK „Gliwice”	102
4.1.4. KWK „Saturn”	114
4.1.5. KWK „Szombierki”	134
4.1.6. KWK Rozbark	152
4.2. Ocena skuteczności procesu przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych	164
4.3. Wnioski	178

ROZDZIAŁ V

5.1. Ogólna charakterystyka procesów przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych	181
5.2. Uwarunkowania wpływające na proces przekształcania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych	184
5.2.1. Lokalizacja i powiązania przestrzenne	185
5.2.2. Czynniki formalne i prawne	191
5.2.3. Czynniki środowiskowe	196
5.2.4. Czynniki naukowe i historyczne	197
5.2.5. Czynniki społeczne	201
5.2.6. Czynniki ekonomiczne	203
5.2.7. Czas	204
5.3. Wnioski	205
PODSUMOWANIE I Dyskusja Wyników Badań	208
ANEKS - KATALOG Wybranych Przykładów Zlikwidowanych Kopalń Węgla Kamiennego	217
Bibliografia	303
Spis rysunków	326
Spis tabel	331
Streszczenie	332
Summary	334

WPROWADZENIE

PRZKSZTAŁCENIA TERENÓW ZLIKWIDOWANYCH ZAKŁADÓW GÓRNICZYCH – ZARYS ZAGADNIENIA

Węgiel kamienny od końca XVIII w. był jednym z najważniejszych źródeł energii w europejskiej gospodarce. Jego wydobywanie m.in. w Zagłębiu Ruhry w Niemczech, w Asturii w Hiszpanii, w North West, North East, Yorkshire i Humberside w Wielkiej Brytanii, w Nord-Pas-de-Calais we Francji czy na Górnym Śląsku, przyczyniło się do intensywnego rozwoju gospodarczego tych regionów i ukształtowania dziedzictwa kulturowego. Powolne wyczerpywanie się naturalnych zasobów węgla kamiennego (ekonomicznie i technologicznie możliwych do wydobywania), konkurencyjne ceny importowanego surowca (szczególnie spoza Europy), dywersyfikacja źródeł energii w krajowej gospodarce, wzrost świadomości ekologicznej oraz surowe regulacje dotyczące ochrony środowiska, skłaniało kolejne kraje do podejmowania decyzji o zaniechaniu wydobywania węgla i likwidacji kopalń, co jednocześnie przyczyniało się do narastania kryzysu gospodarczego, społecznego i środowiskowego w dawnych regionach górniczych. Dlatego od końca lat 50. XX w. poszukuje się właściwych sposobów przekształcania terenów pogórnich (Ostręga, 2013). Z uwagi na strategiczne znaczenie tych regionów proces ich rewitalizacji¹ do dziś stanowi ogromne wyzwanie dla władz publicznych (krajowych i lokalnych), związków zawodowych i przedsiębiorstw (Wirth, Černič Mali i Fischer, 2012).

Działania podejmowane przez kolejne europejskie rządy miały na celu złagodzenie negatywnych skutków procesu restrukturyzacji górnictwa i stworzenie nowego wizerunku regionów poprzemysłowych. Ich wspólną cechą było powołanie specjalnej instytucji odpowiedzialnej za rewitalizację, o zasięgu regionalnym i ponadregionalnym, posiadającej odpowiednie środki finansowe i sprzyjającej współpracy między sektorem publicznym, a prywatnym (Gasidło, 1998; Ostręga, 2013). Przykładem efektywnych działań mających na celu przekształcenie regionu pogórnego jest Internationale Bauausstellung² (IBA) Emscher Park³ (1989–1999) w Zagłębiu Ruhry. Zaplanowane w ramach tego programu działania obejmowały ponad 120 projektów o szerokiej tematyce, które pomogły przekształcić region przemysłowy w region gospodarczo-kulturalny (Nadrowska, 2006b; Buława, 2010; IBA, 2010; Pinch i Adams, 2013). Z doświadczeń zdobytych podczas realizacji programu IBA Emscher Park skorzystano, prowadząc podobne działania, w tym w tradycyjnych niemieckich regionach przemysłowych: Dolne Łużyce (IBA Fürst-Pückler-Land⁴) i Dessau-Wörlitz-Bitterfeld (Industrielles Gartenreich⁵) (Nadrowska, 2006a; Buława, 2010).

¹ Pojęcie rewitalizacji wyjaśniono w dalszej części pracy (część Terminologia).

² Międzynarodowa Wystawa Budowlana.

³ Internationale Bauausstellung (IBA) Emscher Park było programem koordynującym projekty i działania wielu instytucji, podmiotów gospodarczych oraz władz publicznych. Dziesięcioletni program został zakończony w 1999 r., ale przekształcenie regionu trwa nadal (Nadrowska, 2006b).

⁴ Internationale Bauausstellung (IBA) Fürst-Pückler-Land została zorganizowana w latach 2000–2010. Koncentrowała się ona na problemach kształtowania krajobrazu poprzemysłowego związanego z eksploatacją węgla brunatnego.

Nie wszędzie jednak, tak jak we wspomnianych niemieckich regionach, udało się równie skutecznie pokonać piętrzące się problemy. Szczególnie w mniejszych regionach wychodzenie z głębokiego kryzysu do dziś pozostaje długim i żmudnym procesem (Wirth, Černič Mali i Fischer, 2012). Z uwagi na uwarunkowania legislacyjne, ekonomiczno-społeczne, środowiskowe i przestrzenne, wykorzystanie rozwiązań modelowych z jednego kraju, często nie jest możliwe w innym. Dlatego, mimo wieloletniej dyskusji i różnorodnych międzynarodowych doświadczeń, nadal poszukuje się skutecznych narzędzi i najlepszych praktyk w zakresie ponownego zagospodarowania terenów poprzemysłowych (Sokół, 2014).

Znaczenie węgla w Europie obecnie stale maleje. Z uwagi na zmniejszające się zasoby węgla (Popp, 2019; Kicki, 2021) oraz zdecydowaną międzynarodową politykę na rzecz klimatu (EC, 2019), przekształcanie obecnych i przyszłych terenów górniczych wydaje się nieuniknione. Tylko w latach 2014–2017 zamknięto 27 kopalń węgla kamiennego w Polsce, Niemczech, Czechach, na Węgrzech, w Rumunii, Słowacji, Słowenii i Wielkiej Brytanii (Alves Dias i in., 2018). Co więcej, biorąc pod uwagę efektywność ekonomiczną eksploatacji węgla, przewiduje się, że większość regionów górniczych zakończy swoją działalność do 2030 r. (Alves Dias i in., 2018), przyczyniając się do „uwolnienia” dużej ilości zasobów społecznych, gospodarczych i przestrzennych.

Przejęcie przez cały proces transformacji wymaga przygotowania długoterminowych strategii, planów oraz instrumentów finansowych, które pozwolą na ograniczenie jej negatywnych skutków. Potrzeba ta została również podkreślona w „Śląskiej Deklaracji na rzecz Solidarności i Sprawiedliwej Transformacji” podczas 24. Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie Zmian Klimatu (COP24) w Katowicach (COP24, 2018; Deklaracja, 2018). W odpowiedzi na wyzwania stojące przed członkami Unii Europejskiej (UE), Komisja Europejska ustanowiła „Mechanizm Sprawiedliwej Transformacji”. Skupia się on na zabezpieczeniu miejsc pracy i łagodzeniu lokalnych problemów społecznych, z uwzględnieniem sprawiedliwości środowiskowej, energetycznej, klimatycznej i międzypokoleniowej (Oei, Brauers i Herpich, 2020). Z drugiej strony przygotowane koncepcje i programy nie uwzględniają wielu zmian przestrzennych, wynikających z planowanych reform (Alves Dias i in., 2018; Baran i in., 2018; Popp, De Pous i Reitzenstein, 2018; Szpor i Ziółkowska, 2018; EC, 2019) oraz możliwości ich ponownego zagospodarowania.

Aby sprostać nadchodzącym wyzwaniom regiony górnicze powinny krytycznie przeanalizować wszystkie swoje dotychczasowe doświadczenia i skonfrontować je z obecnym stanem zagospodarowania terenu. Na tej podstawie będą w stanie zbudować nowe strategie i plany rozwoju.

go oraz migracją ludności i kurczeniem się miast w tym regionie. Programem zostało objęte miasto Cottbus oraz cztery powiaty: Oberspreewald-Lausitz, Dahme-Spreewald, Spree-Neisse i Elbe-Elster (Nadrowska, 2006b).

⁵ Industrielles Gartenreich (Królestwo Ogrodów Przemysłowych) jest to program restrukturyzacji regionu Dessau-Wittenberg-Bitterfeld, koordynowany przez Bauhaus Dessau w latach 1989–1999. Projekt został włączony do programu Wystawy Światowej EXPO 2000 w Hannoverze (Nadrowska, 2006b).

Restrukturyzacja górnictwa w Polsce

Restrukturyzacja sektora górnictwa w Polsce była bezpośrednio związana ze zmianami polityczno-gospodarczymi, które rozpoczęły się w 1989 r. oraz potrzebą odejścia od gospodarki centralnie sterowanej, na rzecz gospodarki wolnorynkowej. Proces ten można podzielić na sześć okresów, związanych z wprowadzaniem kolejnych programów rządowych, ustaw restrukturyzacyjnych bądź zmian organizacyjnych (tab. 1) (Paszczka, 2010). Ich głównym założeniem było zwiększenie wydajności i rentowności sektora górnictwa. W tym celu przedsiębiorstwa zostały zmuszone do zmniejszenia zatrudnienia, ograniczenia produkcji węgla i zamknięcia najmniej rentownych kopalń. Wraz z dostosowywaniem produkcji do popytu, inwestycjami w infrastrukturę i redukcją zadłużenia, górnictwo miało stać się istotną częścią polskiej gospodarki (Karbownik i Bijańska, 2000; Korski, Tobór-Osadnik i Wyganowska, 2016).

Z chwilą rozpoczęcia reform w Polsce funkcjonowało 70 kopalń węgla kamiennego, wydobywających rocznie ponad 147 milionów ton tego surowca. Do 2020 r. liczba ta zmniejszyła się do 19, a wydobycie węgla kamiennego wyniosło 54,4 milionów ton (rys. 1). Działania restrukturyzacyjne wywoływały liczne napięcia społeczne, widoczne w protestach organizowanych przez związki zawodowe. Kontrowersje wzbudzały regulacje prawne, kwestie płac i zatrudnienia (stanowiące istotny problem społeczny) oraz likwidacja wybranych zakładów górniczych (Lis i Kotelska, 2022). Dodatkowo skromne nakłady finansowe i brak porównywalnych doświadczeń innych krajów postkomunistycznych, zmusiły kolejne rządy do nieustannego eksperymentowania i modyfikowania proponowanych rozwiązań (tab. 1).

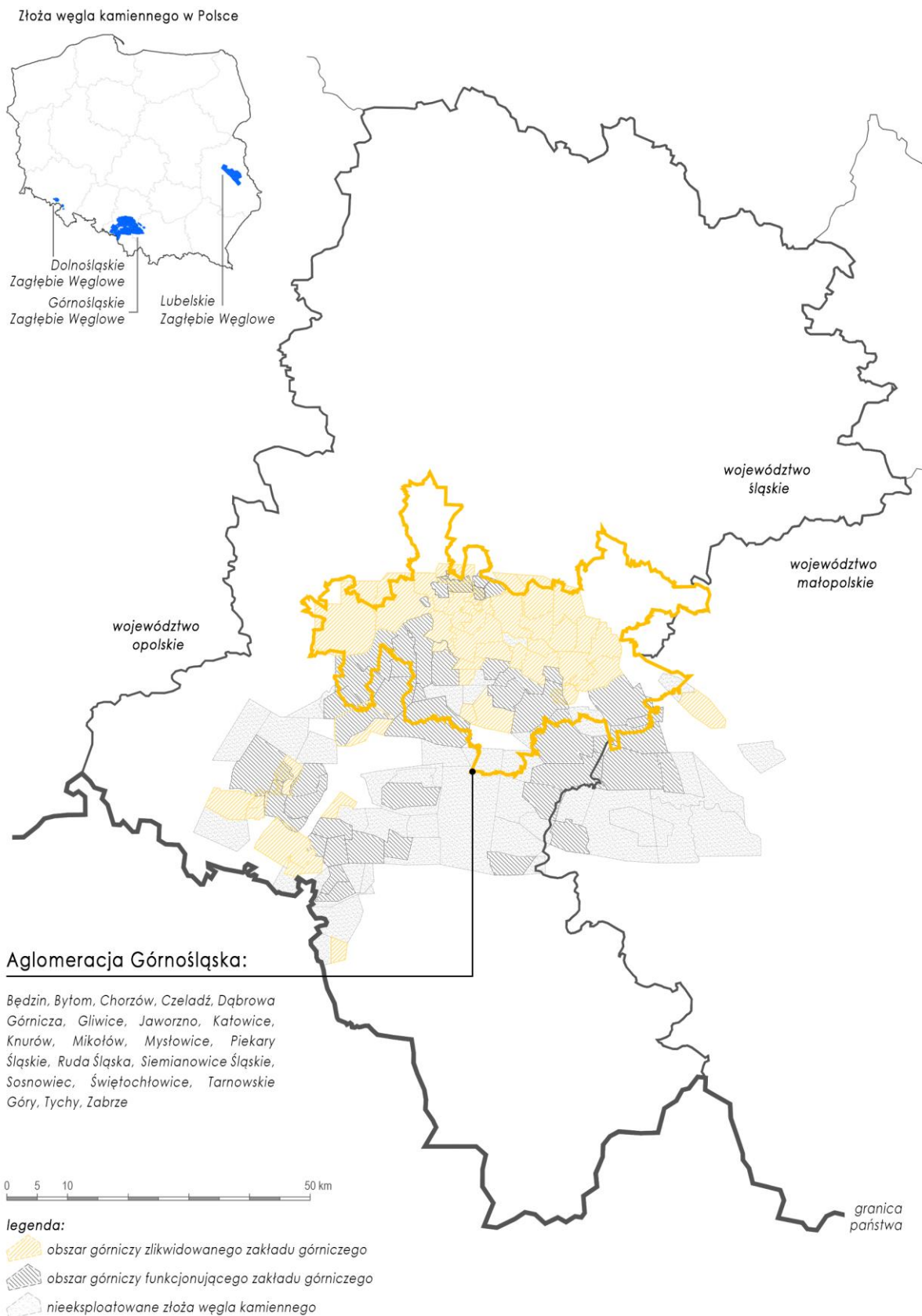

Rys. 1. Liczba czynnych kopalń na tle wydobycia (Kicki, 2021)

Tabela 1. Programy restrukturyzacji górnictwa w Polsce

	Okres restrukturyzacji	Cel reformy	Dokumenty
I	1989–1992	Zahamowanie narastania strat spółek węglowych i stworzenie warunków dla uzyskania rentowności przez spółki, w tym: • zwiększenie wydajności i rentowności górnictwa, • osłabienie skutków społecznych restrukturyzacji, • ochrona środowiska.	Propozycje w sprawie programów restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego i brunatnego, gazownictwa, elektroenergetyki, ciepłownictwa i przemysłu paliw ciekłych (Program, 1992)
II	1993–1995	Uzyskanie rentowności przez spółki węglowe w 1994 r. i jej utrzymanie do końca 1995 r., w tym: • zwiększenie wydajności i rentowności górnictwa przy racjonalnej ochronie miejsc pracy w górnictwie i tworzeniu maksymalnej liczby miejsc pracy poza górnictwem, • zahamowanie degradacji środowiska, • inwestycje odtworzeniowe i modernizacyjne.	Program: „Restrukturyzacja górnictwa węgla kamiennego w Polsce – realizacja pierwszego etapu w ramach możliwości finansowych.” (Program, 1993) Program: „Restrukturyzacja górnictwa węgla kamiennego – program dla realizacji II etapu w okresie 1994–1995.” (Program, 1994)
III	1996–1997	Utrzymanie rentowności przez spółki węglowe, w tym: • tworzenie miejsc pracy poza górnictwem, • ochrona środowiska, • inwestycje odtworzeniowe i modernizacyjne.	Górnictwo węgla kamiennego – polityka państwa wobec sektora na lata 1996–2000. Program dostosowania górnictwa węgla kamiennego do warunków gospodarki rynkowej i międzynarodowej konkurencyjności (Program, 1996)
IV	1998–2002	• Dostosowanie polskiego górnictwa do funkcjonowania w gospodarce rynkowej i utrzymanie konkurencyjności polskiego węgla na rynku krajowym. • Zaspokojenie do 2010 r. krajowego zapotrzebowania na węgiel kamienny i ekonomicznie uzasadnionego eksportu, przy zachowaniu wymogów ochrony środowiska i konkurencyjności w warunkach określonych przez Unię Europejską oraz przy otwartości rynku wszystkich nośników energii, z zachowaniem zasady obustronnych korzyści.	Reforma górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 1998–2002 (Program, 1998) Ustawa z dnia 26 listopada 1998 r. o dostosowaniu górnictwa węgla kamiennego do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej oraz szczególnych uprawnieniach i zadaniach gmin górniczych (Ustawa, 1998).
V	2003–2006	• Utrzymanie rentowności i systematyczne zmniejszanie zaległych zobowiązań przy równoległym zapewnieniu regularnych płatności, w tym docelowo opłat ekologicznych. • Łagodzenie skutków dotychczasowej i planowanej restrukturyzacji zatrudnienia przez tworzenie nowych miejsc pracy realizowanych m.in. w ramach programów regionalnych.	Program restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 2003–2006 z wykorzystaniem ustaw antykrzysowych i zainicjowaniem prywatyzacji niektórych kopalń (Program, 2003) Restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 2004–2006 (Program, 2006)
VI	2006–2015	Racjonalne i efektywne gospodarowanie złożami węgla znajdującymi się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, w tym: • zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego kraju, • utrzymanie konkurencyjności polskiego węgla kamiennego w warunkach gospodarki wolnorynkowej, • zapewnienie stabilnych dostaw węgla kamiennego, • wykorzystanie nowoczesnych technologii w sektorze górnictwa węgla kamiennego.	Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego (Ustawa, 2007). „Strategia działalności górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 2007–2015” (Strategia, 2007).

Oprac. własne na podst.: Karbownik i Bijańska (2000), Paszcza (2010), Lisowski (2013), Szpor i Zółkowska (2018), Lis i Kotelska (2022).

Rys. 2. Górnosląskie Zagłębie Węglowe na tle województwa śląskiego.

Oprac. własne na podst. GUS (2006)⁶

⁶ Aglomeracja Górnosląska według danych GUS z 2006 r. to zespół 19 graniczących ze sobą miast położonych w centralnej części województwa śląskiego, są to: Gliwice, Zabrze, Katowice, Bytom, Świętochłowice, Siemianowice

Ważnym czynnikiem, który pogłębił narastający kryzys, była koncentracja górnictwa węglowego na obszarach silnie zurbanizowanych i zaludnionych. Największą koncentrację negatywnych zjawisk związanych z restrukturyzacją górnictwa można zaobserwować na terenie Aglomeracji Górnośląskiej⁷. Obejmuje ona północną część Górnośląskiego Zagłębia Węglowego (GZW) – jednego z najstarszych i największych górniczych regionów w Europie⁸ (rys. 2). Jest to również najbardziej zaludniony i zurbanizowany region w Polsce, liczący ponad 2,1 mln mieszkańców, o średniej gęstości zaludnienia około 1400 osób/km² (Baza Demograficzna).

W wyniku procesów restrukturyzacyjnych, które rozpoczęły się w województwie śląskim na początku lat 90. XX w., liczba zatrudnionych w górnictwie spadła z około 400 tys. do mniej niż 100 tys. osób (Szpor i Ziółkowska, 2018), a liczba ludności na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej zmniejszyła się o 5,8% (Baza Demograficzna). Jednocześnie likwidowane kopalnie „uwolniły” około 7600 ha terenów pogórnicznych (Hamerla, 2021) (rys. 3). Pojawienie się tak dużej ilości terenów po zlikwidowanych zakładach górniczych na obszarach silnie zurbanizowanych (szczególnie w pierwszej dekadzie XXI w.) doprowadziło do kryzysu przestrzennego i powstania kwestii dotyczącej sposobu ich zagospodarowania⁹.

Możliwości zagospodarowania terenów po zlikwidowanych głębinowych zakładach górniczych wydobywających węgiel kamienny różnią się od terenów, na których wydobywano inne surowce (np. rudy metali, kopaliny chemiczne, w tym fluoru, fosforu i siarka), jak również terenów, na których eksploatacja była prowadzona metodą odkrywkową lub otworową. Różnice te wynikają m.in. z:

- lokalizacji i struktury zakładu górniczego,
- ilości i formy pozostawianych obiektów budowlanych i infrastruktury technologicznej (Gasidło, 1998),
- oddziaływania zakładu górniczego na środowisko o charakterze stałym i przejściowym, takiego jak: odkształcenia terenu (wykopy, zapadliska), ilość zgromadzonych odpadów wydobywczych (hałdy i zwałowiska), zmiana stosunków wodnych, zanieczyszczenie terenu, hałas, emisja pyłów i gazów, wstrząsy i tąpnięcia górotworu itp. (Uberman, Pietrzyk-Sokółska i Kulczycka, 2014).

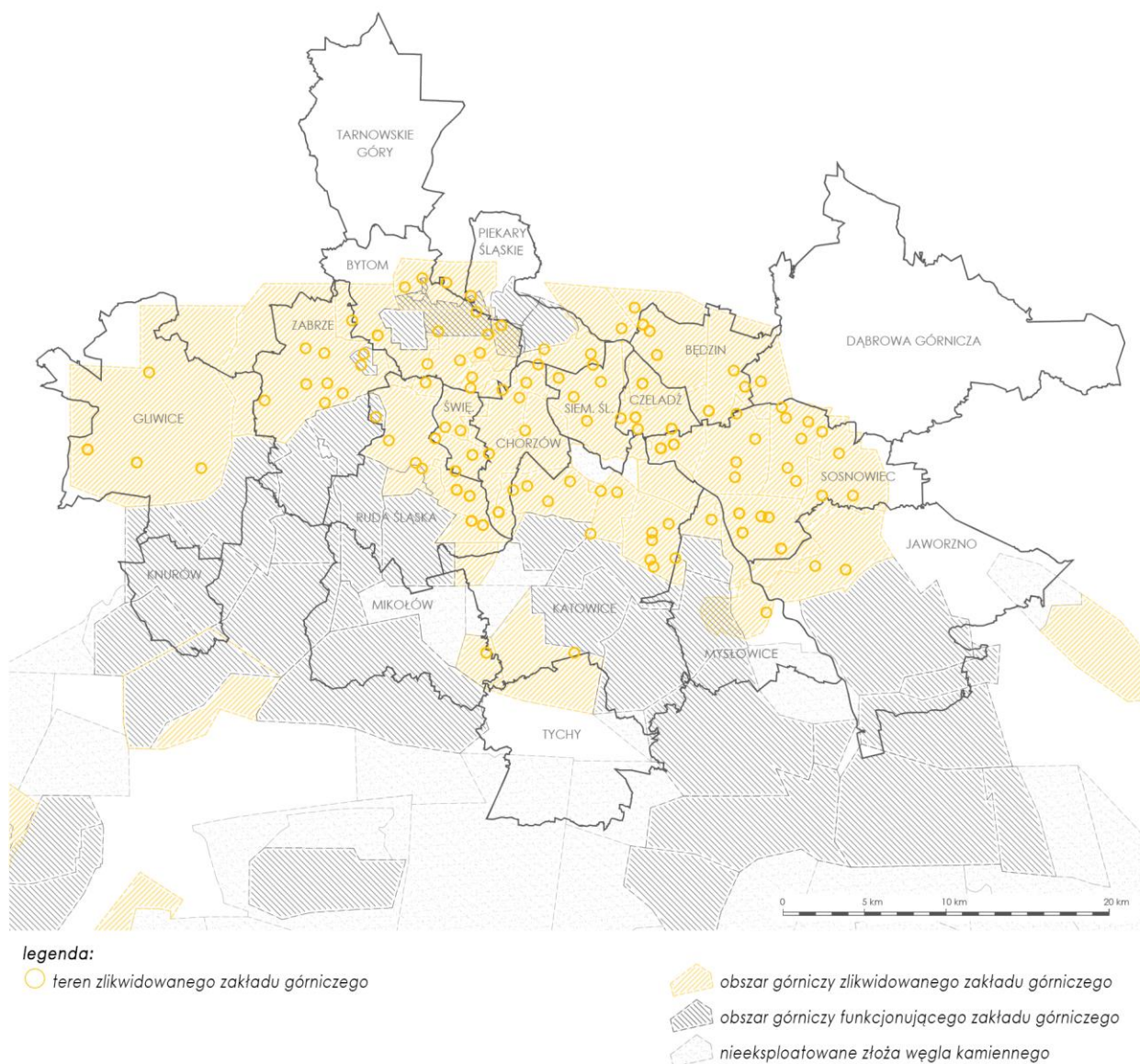
ce Śląskie, Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza, Jaworzno, Czeladź, Mysłowice, Będzin, Tychy, Ruda Śląska, Piekary Śląskie, Chorzów, Mikołów, Tarnowskie Góry, Knurów (GUS, 2006).

⁷ W tym samym okresie obserwowano podobną sytuację w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym (DZW), gdzie zakończono wydobywanie węgla kamiennego w 2000 r. Pierwotnie eksploatacja tego surowca była prowadzona z pięciu złóż przez cztery zakłady górnicze, tj.: KWK „Julia”, KWK „Victoria”, KWK „Wałbrzych”, KWK „Nowa Ruda” (Malon, Szufliski i Tymiński, 2019).

W 2018 r. firma Nexano Minerals Sp. z o. o. w Katowicach otrzymała koncesję na wydobywanie węgla kamiennego ze złoża „Heddi II” (Koncesja, 2018).

⁸ Rozwój Aglomeracji Górnośląskiej był związany z bogatymi złożami węgla kamiennego, cynku, ołowiu i rud żelaza, wydobywanymi od XIV w. Pod koniec XIX w. rozpoczął się tam dynamiczny rozwój przemysłu, który trwał do lat 80. XX w. (Frużyński, 2012a).

⁹ Na terenie DZW kryzys spowodowany działaniami restrukturyzacyjnymi miał bardziej charakter społeczno-gospodarczy i środowiskowy niż przestrzenny z uwagi na: rozległość samego zagłębia, lokalizację terenów górniczych na obszarach o niskim stopniu urbanizacji oraz lokalne uwarunkowania społeczne i ekonomiczne.

Rys. 3. Tereny zlikwidowanych zakładów górniczych na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej.
Oprac. własne

Działania związane z przekształceniami zlikwidowanych zakładów górniczych na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej są podejmowane od ponad 30 lat. Dotyczą one zarówno terenów położonych w centrach miast, jak i obszarów peryferyjnych. Przez wzgląd na lokalizację, powiązania komunikacyjne oraz przylegające obszary, tereny te charakteryzują się dużym potencjałem inwestycyjnym, który może być wykorzystany dla rozwoju zarówno miast, jak i całego regionu (Gasidło i Wyrzykowska, 2022). Ich efektywne zagospodarowanie może wpływać m.in. na: stymulację lokalnej gospodarki, poprawę jakości życia mieszkańców, ochronę środowiska oraz kształtowanie nowych terenów rekreacyjnych, usługowych bądź mieszkaniowych. Mogą one również stać się narzędziem wykorzystanym do kształtowania nowej tożsamości miast, które wcześniej były ściśle związane z działalnością górniczą. Podkreśla to również Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego „Śląskie 2020+”:

„Tereny poprzemysłowe zlokalizowane w pobliżu centrów miast są zasobem przestrzeni rozwojowej (brownfield), a ich ponowne wykorzystanie poprzez nadanie nowych funkcji wpisuje się w proces ich rewitalizacji, chroniąc przed zabudową tereny dotychczas niezabudowane (greenfield). Szczególnego znaczenia nabierają w tym kontekście tereny pogórnice, ze względu na atrakcyjne lokalizacje, charakterystyczny krajobraz oraz umiejętne adaptacje, wpływając na poprawę atrakcyjności i wzrost konkurencyjności województwa (Śląskie 2020+, 2016)”.

Jednak nie wszystkie podejmowane inicjatywy przyniosły oczekiwane rezultaty. Statystyki pokazują, że do 2021 r. ponad połowa terenów zlikwidowanych zakładów górniczych na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej pozostała niezagospodarowana, a tylko niespełna 5% z nich jest właściwie przygotowana pod potencjalne inwestycje (Wyrzykowska, 2022). Obserwacje te wskazują na potrzebę zastanowienia się nad rzeczywistą efektywnością podejmowanych działań oraz nad metodami planowania przekształcenia terenów pogórnich.

Skuteczność/efektywność podejmowanych działań w procesach przekształceń terenów pokopalnianych jest pojęciem wieloaspektowym. Może być rozumiana jako „sprawczość”, która uwzględnia zarówno aspekty techniczne i formalne danego zadania inwestycyjnego, jak i kwestie przestrzenne (np. ilość i jakość ponownie zagospodarowanej powierzchni terenu), ekonomiczne (np. liczba nowych miejsc pracy, ilość generowanych zysków z działalności prowadzonej na danym obszarze), społeczne (np. zachowanie tożsamości miejsca lub ochrona dziedzictwa kulturowego) i środowiskowe (np. przywrócenie bioróżnorodności przyrodniczej) – zgodnie z przyjętym celem. Obrazuje ona realny rozwój danego obszaru.

W związku z powyższym, kluczowe staje się zadanie pytania: **czy możliwe jest wskazanie skutecznych metod i kierunków przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych?**

STAN BADAŃ

Zjawisko przekształcania terenów związanych z działalnością górnictwem jest przedmiotem badań w wielu dziedzinach i dyscyplinach naukowych. W literaturze przedmiotu znajdziemy liczne opracowania uwzględniające aspekty: techniczno-inżynierski, ekonomiczny, prawny i społeczny likwidacji kopalń. W związku z tym opis stanu badań został podzielony na części dotyczące:

- terenów i obiektów zakładów górniczych w kontekście wartości historycznych, estetycznych i dziedzictwa kulturowego,
- planowania i projektowania zakładów górniczych,
- planowania przekształcenia terenów poprzemysłowych w kontekście regionalnych układów przestrzennych,
- planowania i przekształcenia terenów poprzemysłowych związanych z działalnością górnictwem.

- **Tereny i obiekty zakładów górniczych w kontekście wartości historycznych, estetycznych i dziedzictwa kulturowego**

Pierwsze wzmianki o górnictwie węglowym na ziemiach polskich można napotkać już w kronikach średniowiecznych. Eksploatację węgla na skalę przemysłową rozpoczęto jednak dopiero w drugiej połowie XVIII w. Jako pierwszy historię polskiego górnictwa spisał Hieronim Łabęcki. Jego dwutomowe wydawnictwo pt. „Górnictwo w Polsce. Opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym” (Łabęcki, 1841) oraz „Początki nauki kopalnictwa” (1843 r.) i „Słownik górniczy polski” (1868 r.) na długi czas pozostawały jedynymi opracowaniami poświęconymi górnictwu (za Wójcik, 2007). Autorami najważniejszych opracowań syntetycznie przedstawiających historię górnictwa do lat 70. XX w. są Jerzy Jaros (1965, 1969, 1975, 1978, 1984) i Jan Pazdur (1960, 1961). Adam Frużyński (2012a) wyczerpująco uzupełnił brakujące wątki o historię górnictwa w nowych warunkach ekonomicznych. W swoich publikacjach poruszał również kwestie dotyczące technologii produkcji, tradycji i kultury górniczej (Frużyński, 2012a, 2012b).

Pozostałe wznowienia i wydania skupiały się na znacznie krótszym przedziale czasu. Dużą część stanowiły opracowania historyczne lub historyczno-albumowe, mające często charakter okolicznościowy, upamiętniający daną kopalnię lub miasto w związku z likwidacją działalności górniczej (m.in. Borowy, 1997; Strzałkowski, 2011; Krzyk, 2016; Grzegorek, 2017; Barecki i Piątek, 2019).

Charakterystykę układów przestrzennych kopalń węgla kamiennego w ujęciu historycznym oraz form architektonicznych obiektów budowlanych opisują Ewa Szady (1990, 1992, 1993a) i Elżbieta Niezabitowska (1992). Nad wartościami historycznymi, estetycznymi i użytkowymi tych obiektów zastanawiali się m.in.: Elżbieta Niezabitowska (1992, 1995a), Tomasz Wieja (2019) oraz Krzysztof Gasidło (2018a). O ich historycznym znaczeniu świadczy natomiast liczba obiektów budowlanych zakładów górniczych wpisana do rejestru zabytków (Wyrzykowska, 2021).

Szeroko pojętą infrastrukturę zakładu przemysłowego opisała Elżbieta Niezabitowska (1987). Autorka podjęła próbę jej typologii, dzieląc na: infrastrukturę własną zakładu (związaną bezpośrednio z obsługą produkcji podstawowej), infrastrukturę technologiczną (media), infrastrukturę informacyjną (system zarządzania), infrastrukturę społeczną (do której zalicza się szeroko pojęte usługi socjalne, mieszkaniowe i środowiskowe), infrastrukturę przyrodniczą (ochrona środowiska, strefy ochronne, bogactwo naturalne i praca człowieka). W dalszych badaniach Niezabitowska skupiła się na dwóch ostatnich rodzajach infrastruktury, obrazując ich zastany stan i prognozy rozwoju. Uszczegółowienie tematu stanowiła analiza strefy usługowo-socjalnej wybranych zakładów przemysłowych Katowic (Niezabitowska, 1989). Badania dotyczące oddziaływania zakładów górniczych na zmiany w środowisku naturalnym prowadzili m.in.: Elżbieta Niezabitowska (1993), Jan Palarski (2004), Ryszard Uberman, Elżbieta Pietrzyk-Sokulska i Joanna Kulczycka (2014) oraz Monika Piech i Wiktoria Sobczyk (2023).

Bardzo dobrze zinwentaryzowane i zbadane są patronackie osiedla robotnicze (Nowak-Lenartowska, 1973; Mercik, 2004; Sulimowska-Ociepka, 2004). Ich istotną rolę, wartości funkcjonalno-przestrzenne i unikatowość opisali m.in.: Zbigniew Kapała i Barbara Klajmon (1998), Barbara Szczypka-Gwiazda (2003), Patrycja Przewoźnik (2008), Joanna Sokołowska-Moskwiak (2011). Barbara Stankiewicz (2014) w monografii „Dziedzictwo kulturowe przemysłu i struktur osadniczych w obszarze Aglomeracji Górnośląskiej” podjęła próbę holistycznej systematyki układów osadniczych. W swoich badaniach brała pod uwagę aspekt historyczny, tożsamościowy i funkcjonalno-przestrzenny różnych typów zabudowy terenu Aglomeracji Górnośląskiej.

Zagadnienia ogrodów i parków w kontekście historycznych kolonii i osiedli robotniczych oraz dawnych zakładów przemysłowych były podejmowane m.in. przez M. Walker (2005) oraz Joannę Sokołowską-Moskwiak (2011). Krzysztof Gasidło (2007) przedstawił typologię poprzemysłowych terenów zieleni, określając je jako elementy dziedzictwa poprzemysłowego. W obszerny i wyczerpujący sposób Aneta Dyraga (2012) zinwentaryzowała tereny zieleni rekreacyjnej i żywicielskiej (parki i ogródki działkowe) oraz określiła ich wartości (ilościowe, przyrodniczo-krajobrazowe i kulturowe) i kierunki przekształceń. Barbara Stankiewicz (2020) podjęła próbę syntetyzowania wiedzy dotyczącej wartości przyrodniczych i przyrodniczo-kulturowych terenów zielonych w Aglomeracji Górnośląskiej.

W ostatnich latach zauważa się wzrost zainteresowania przekształceniami dziedzictwa kulturowego pozostawionego przez przemysł. Z jednej strony badania mają na celu wykazanie możliwości wykorzystania obiektów poprzemysłowych na cele turystyczne i rekreacyjne (Kronenberg, 2007; Jędrzyśiak, 2011; Kaczmarska, 2013; Libor i Nowalska-Kapuścik, 2014, 2018; Biernacka, 2015; Wieja i Chmura, 2015; Lamparska, 2017; Kaźmierczak i in., 2019; Hajda, 2021; Rostański, 2023). Z drugiej strony zwracają uwagę na konieczność zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego związanego z przemysłem (Affelt, 2008, 2009, 2015; Langer, 2011, 2016; Wieja, 2019) oraz właściwego nim zarządzania (Goździewska-Nowicka, 2013; Konior, 2019; Moterski, 2020; Ulanicka-Raczyńska, 2022).

• Planowanie i projektowanie terenów zakładów górniczych

Z punktu widzenia projektanta kopalnia jest zakładem produkcyjnym, który zajmuje się wydobywaniem kopalin ze złoża. Zasady i warunki wykonywania tego rodzaju działalności określa Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze (Ustawa, 2011). Przepisy ustawy stosuje się odpowiednio do:

- likwidacji zakładu górniczego (w tym obiektów, urządzeń oraz instalacji z nimi związanych),
- budowy, rozbudowy oraz utrzymywania systemów odwadniania zlikwidowanych zakładów górniczych,
- robót prowadzonych w wyrobiskach zlikwidowanych podziemnych zakładów górniczych w celach innych niż określone ustawą, w szczególności turystycznych, leczniczych i rekreacyjnych,

- robót podziemnych prowadzonych w celach naukowych, badawczych, doświadczalnych i szkoleniowych na potrzeby geologii i górnictwa.

Działalność związaną z projektowaniem, budową, utrzymaniem i rozbiórką obiektów budowlanych na terenie zakładu górnictwa reguluje Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Ustawa, 1994). Jej uzupełnienie stanowią szczegółowe przepisy prawa geologicznego i górnictwa.

W literaturze przedmiotu można znaleźć nieliczne specjalistyczne publikacje mające na celu zebranie wiedzy z zakresu projektowania i zagospodarowania terenów zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny, ze szczególnym uwzględnieniem powiązań funkcjonalno-przestrzennych (Ostrowski, 1953; Zapalski, 1965; Chroszcz i Karbownik, 1979; Chudek i Niemiec, 1989; Gawłowski i Niezabitowska, 1990; Szady, 1990, 1992, 1993a; Biesek, 2011; Czaja i Kamiński, 2017). Jedną z przyczyn braku kontynuacji szerszych badań w tym obszarze jest zaprzestanie inwestowania w budowę nowych kopalń¹⁰. Z drugiej strony projektowaniem i zagospodarowaniem kopalń do dnia dzisiejszego zajmują się wyłącznie wyspecjalizowane jednostki projektowe. Dzięki interdyscyplinarnym zespołom składającym się m.in. z: technologów, geologów, górników, projektantów z branży architektoniczno-budowlanej, elektrycznej, sanitarnej i mechanicznej, przez lata wypracowano autorskie rozwiązania projektowe.

• Planowanie przekształceń terenów poprzemysłowych w kontekście regionalnych układów przestrzennych

W kolejnych regionalnych i wojewódzkich planach zagospodarowania przestrzennego podejmowano próbę wyznaczenia nowych kierunków rozwoju Aglomeracji Górnośląskiej. Do lat 90. XX w. plany te stanowiły rolę narzędzia polityki przestrzennej kraju (w realiach gospodarki centralnie planowanej) silnie nastawionej na rozwój przemysłu (Kamiński, 1993). Równolegle do działań planistycznych, podejmowanych przez władze regionalne, w badaniach naukowych zaczęto zwracać uwagę na problemy środowiskowe i społeczne, wynikające z wdrażanej polityki przestrzennej. Poszukiwano również systemowych rozwiązań przekształcania struktury urbanistycznej Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, niwelujących negatywne skutki intensywnego rozwoju przemysłu (Chudek i Duchowski, 1977; Gawłowski, 1979; Borsa, 1987; Klemens, 1983, 1985; Niezabitowska, 1987).

Zmiany ustrojowe w 1989 r. i postępująca restrukturyzacja górnictwa spowodowały nawarstwianie się problemów społecznych, ekonomicznych i funkcjonalno-przestrzennych związanych z przemysłem na terenie Aglomeracji Górnośląskiej. Nowe uwarunkowania spowodowały konieczność ponownego przemyślenia koncepcji przekształceń jednego z najbardziej zurbanizowanych i uprzemysłowionych regionów w kraju (Niezabitowska, 1987, 1992; Kukliński, 1988; Klasik, 1993, 1998; Klemens, Opania i Tomaszek, 1996).

¹⁰ Po 15 latach od ostatniej dużej inwestycji, jaką była kopalnia „Budryk”, w 2019 r. zainaugurowano działalność nowej kopalni „Bzie-Dębina”.

Ewa Szady (1990, 1993b) przedstawiła koncepcję przekształceń terenów górniczych na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej. Jej propozycja zakłada przyłączanie ich do regionalnej sieci zielonej infrastruktury. Analizę tych zagadnień kontynuowali także Janina Klemens (2000), Aneta Dyraga (2012) oraz Agnieszka Turek (2017), akcentując potencjał przemysłowych obszarów zieleni w kontekście układu przestrzennego Aglomeracji Górnośląskiej.

Do tematu planowania przestrzennego na terenach pogórnich powróciła Sylwia Cygan-Korecka (2016). W swojej rozprawie doktorskiej rozważała możliwość wykorzystania planowania przestrzennego jako instrumentu ich rewitalizacji. Na podstawie przeprowadzonych analiz wybranych systemów planistycznych (Polska, Niemcy i Anglia) autorka podjęła próbę wyznaczenia nowych narzędzi formalnoprawnych i finansowych. Rekomendowane przez nią warianty metod postępowania w procesie gospodarowania przestrzenią mają na celu usprawnienie przeprowadzenia rewitalizacji terenów pogórnich.

Uzupełnienia i aktualizacji powyższej problematyki dokonał Piotr Langer (2019). We wnioskach z przeprowadzonych badań podkreślił istotną rolę planowania miejscowego dla prowadzenia właściwej gospodarki przestrzennej oraz ochrony dziedzictwa kulturowego terenów objętych eksploatacją górnictw. Ponadto wskazał on konieczność sporządzania planów miejscowych podczas działalności zakładu górnictwa oraz ich niezwłocznej zmiany bezpośrednio przed przystąpieniem do ich likwidacji.

Jednym ze współczesnych wyzwań związanych z dalszym rozwojem miast i regionów jest podnoszenie ich odporności oraz dostosowywanie do postępujących zmian klimatycznych. Problem ten w kontekście struktury Aglomeracji Górnośląskiej podjęto w monografii „Obszary miejsko-przemysłowe wobec zmian klimatu na przykładzie miast centralnej części Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii” pod redakcją Justyna Gorgoń (2019). Potencjał ilościowy i jakościowy terenów przemysłowych (w szczególności pogórnich) na terenie Aglomeracji Górnośląskiej, które można wykorzystać w procesie przystosowywania miast do zmian klimatu, zauważył również Krzysztof Gasidło (2021). Działania te będą jednocześnie wymagały od władz publicznych zmiany przyjętej polityki przestrzennej. Analiza studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miast Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii, wykonana przez Krzysztofa Gasidło i Aleksandrę Wyrzykowską (2022) wykazała, że tereny zlikwidowanych zakładów górniczych są przeznaczane głównie do celów gospodarczych, m.in. jako tereny przemysłowe lub przemysłowo-usługowe (41,1%) oraz usługowe (25,6%). Jedynie około 3% przeznacza się na tereny biologicznie czynne (tereny zieleni urządzonej, leśne oraz pozostałe tereny zieleni nieurządzonej) (Gasidło i Wyrzykowska, 2022; Heffner i in., 2022), podczas gdy około 34% ich powierzchni wykazuje duży potencjał przyrodniczy (Wyrzykowska, 2022). Stan ten potwierdza również analiza Miejskich Planów Adaptacji do zmian klimatu (Pancewicz, 2021).

- **Planowanie przekształceń terenów przemysłowych związanych z działalnością górniczą**

Pojawienie się terenów przemysłowych wydaje się nieuniknione z uwagi na ich „cykl życia” (Gasidło, 1998).

„Z chwilą zaprzestania produkcji więzi łączące teren przemysłowy z otoczeniem zostają przerwane, ale zaczynają się wytwarzać inne odpowiedniejsze do sytuacji. Rozpoczyna się proces przekształceń, którego celem jest osiągnięcie korzyści z użytkowania terenu oraz ukształtowania jego pozytywnego oddziaływania na otoczenie społeczne, naturalne i techniczne” (Gasidło, 1998).

Nie inaczej jest w przypadku terenów zlikwidowanych zakładów górniczych.

Zakres prowadzonej rekultywacji i zagospodarowania terenów pogórnich różni się w zależności od rodzaju wydobywanego surowca (surowce energetyczne i paliwa, rudy metali, kopaliny chemiczne, w tym sól kamienna, kopaliny fluorku, fosforu i siarki) oraz sposobu jego eksploatacji (górnictwo odkrywkowe, głębinowe, otworowe). Problem ten pojawił się w polskich badaniach już na początku lat 60. XX w. (Skawina, 1962; Dziewoński, 1969; Greszta i Morawski, 1972; Bogdanowski, Łuczyńska-Bruzda i Novák, 1979; Cymerman, 1988). Kontynuowali te badania m.in.: Anna Ostrega (2004, 2013), Zbigniew Kasztelewicz (2010), Zbigniew Kasztelewicz i Lilla Szwed (2010), Ryszard Uberman i Robert Uberman (2010), Ryszard Uberman i Anna Ostrega (2012), Joanna Kulczycka, Ryszard Uberman i Marcin Cholewa (2014), Ryszard Uberman, Elżbieta Pietrzyk-Sokulska i Joanna Kulczycka (2014), Barbara Białecka i Witold Biały (2014), Urszula Kaźmierczak, Marek Lorenc i Paweł Strzałkowski (2017).

Znaczący dorobek naukowy i praktyczny z zakresu planowania przekształceń terenów przemysłowych mają pracownicy Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej. Prowadzone przez nich badania i projekty naukowe obejmują swym zakresem problemy planistyczne oraz urbanistyczno-architektoniczne terenów przemysłowych, w tym obszarów działalności górniczej (Niezabitowska, 1987, 1989, 1992, 1995a, 1995b; Klemens, 1983, 1985; Klemens, Opania i Tomaszek, 1996; Szady, 1990, 1992, 1993a, 1993b, 1994, 1995a, 1995b; Juzwa i Wenklar, 1995; Gasidło, 1998, 2010). Są oni również autorami licznych koncepcji przekształceń terenów przemysłowych, w tym m.in. kopalń: „Barbara-Chorzów”, „Prezydent”, „Siemianowice”, „Katowice”, „Murcki”, „Saturn”, „Sosnowiec”, „Gliwice”, „Pokój” oraz „Rydułtowy”.

W oparciu o zdobyte doświadczenia pod koniec lat 90. XX w. rozpoczęto poszukiwanie modeli procesu przekształceń terenów przemysłowych oraz sposobu ich usystematyzowania. Przez analizę porównawczą identyfikowano uwarunkowania wpływające na potencjał wykorzystania obiektów i terenów przemysłowych oraz ich prawdopodobne kierunki przekształceń. Na podstawie przeprowadzonych badań zaproponowano praktyczne narzędzia umożliwiające właściwe zagospodarowanie terenów przemysłowych zgodnie z ich specyfiką i projektowanym przeznaczeniem (Lorens i Załuski, 1996; Gasidło i Gorgoń, 1999; Domański, 2001, 2009; Załuski, 2004; Ostrega i Uberman, 2010; Gasidło, 2013; Białecka i Biały, 2014). W literaturze przedmiotu akcentowano przekształcenia, które starały się zrównoważyć relacje z oto-

zeniem oraz podkreślać ich wartości ekonomiczne, kulturowe i środowiskowe (Ostręga, 2004, 2013; Skowron, 2010; Lenartowicz, 2011, 2013; Lenartowicz i Ostręga, 2012; Opania, 2012; Tomkiewicz, 2012; Zaborska-Jagiello, 2012; Krystek-Kucewicz, 2013; Szewczyk-Świątek, 2014, 2023; Opania i Szaton, 2019).

Opracowane strategie i projekty przekształceń terenów przemysłowych zaowocowały licznymi realizacjami. Cykliczna konferencja „Innowacyjne rozwiązania rewitalizacji terenów przemysłowych” organizowana od 2007 r. do 2016 r. przez Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach oraz Centrum Badań i Dozoru Górnictwa Podziemnego w Łędzinach miała na celu sukcesywne prezentowanie osiągnięć i wyników prac naukowo-badawczych oraz praktyczne rozwiązania techniczne i organizacyjne wspierające zrównoważony rozwój terenów zdegradowanych (Skowronek, 2009–2016).

Podjęte działania inwestycyjne miały również charakter punktowy/lokalny. Programy w skali krajowej (np. Program, 2004) oraz regionalnej (np. Program, 2008) nigdy nie zostały w pełni wdrożone¹¹. Choć podjęto próbę zbudowania bazy informacji o terenach przemysłowych dla województwa śląskiego (OPI-TTP, 2007)¹², to nie odzwierciedla ona w pełni charakteru użytkowania tych terenów. Nie podjęto również próby zbudowania i wdrożenia całościowego systemu przekształcania terenów przemysłowych, który obejmowałby wszystkie elementy procesu – od identyfikacji terenów oraz ujednolicenia ich charakterystyki, przez regulacje planistyczne i projekty, aż po ich realizację i monitorowanie.

Pierwotnie informacje o zlikwidowanych terenach górniczych były gromadzone i przechowywane jedynie przez przedsiębiorstwa górnicze lub spółki restrukturyzacyjne. W styczniu 1999 r. w strukturach Departamentu Ochrony Środowiska i Gospodarki Złożem Wyższego Urzędu Górniczego powołano Ośrodek Dokumentacji Mierniczo-Geologicznej zlikwidowanych kopalń (dziś pod nazwą Archiwum Dokumentacji Mierniczo-Geologicznej Wyższego Urzędu Górniczego)¹³. W archiwum tym znajduje się dokumentacja (lub jej części) z ponad 584 zlikwidowanych zakładów górniczych, w tym 133 podziemnych i 451 odkrywkowych i otworowych (Mosór, Picur i Wojtacha, 2019). Mimo tak obszernej ewidencji prawidłowa identyfikacja obsza-

¹¹ Wyjątkiem od tej reguły było wyznaczenie i założenie Katowickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej oraz kilku parków przemysłowych i technologicznych.

¹² OPI-TTP jest regionalną bazą danych (dla województwa śląskiego) zawierającą informacje o terenach przemysłowych (w tym pogórnich) oraz prowadzonej na nich działalności. Stanowi ona integralną część Otwartego Regionalnego Systemu Informacji Przestrzennej (ORSIP) zbudowanego w oparciu o System Informacji Geograficznej (GIS) (OPI-TTP, 2007).

W 2023 r. Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, we współpracy z Głównym Instytutem Górnictwa – Państwowym Instytutem Badawczym w Katowicach, udostępnił rozbudowaną wersję bazy danych o terenach pogórnich i przemysłowych – OPI-TTP 2.0. Jej głównym celem jest wsparcie zarządzania tymi obszarami oraz ich promocja dla potencjalnych inwestorów (Bondaruk, Hamerla i Jąderko-Skubis, 2020; ORSIP, 2020, OPI-TTP 2.0, 2023).

¹³ Prawo geologiczne i górnicze przewiduje również obowiązek przekazywania Prezesowi Wyższego Urzędu Górniczego dokumentacji mierniczo-geologicznej, niezwłocznie po zakończeniu likwidacji zakładu. Obowiązek ten wykonuje się zgodnie z art. 116 p.g.g. (Ustawa, 2011) oraz Rozporządzeniem Ministra Środowiska z dnia 28 października 2015 r. w sprawie dokumentacji mierniczo-geologicznej (Rozporządzenie, 2015).

rów nie jest łatwa ze względu na różnice w strukturze i opisach dokumentów. W konsekwencji utrudnia to monitorowanie prowadzonych procesów rekultywacji i restrukturyzacji.

W ostatnich latach widoczny jest wzrost zainteresowania tematyką przekształceń terenów przemysłowych. Prowadzone badania mają charakter podsumowujący i zbierają doświadczenia z prowadzonej restrukturyzacji i rewitalizacji (Kurus i Stępień, 2016; Langer, 2016, 2021; Zięba i Stangel, 2016; Gasidło, 2018b, 2021; Jadach-Sepioło, Kułaczowska i Mróz, 2018; Ujma-Wąsowicz i Sulimowska-Ociepka, 2018; Gasidło, Klasik i Muster, 2019; Jadach-Sepioło, 2021; Pytel i in., 2021; Rostański, 2021; Sołtysik i Mazur, 2022; Wyrzykowska, 2022). Dodatkowo na ich podstawie badacze podejmują próby określenia nowych metod postępowania lub rekomendacji w procesie gospodarowania przestrzenią (Cygan-Korecka, 2016; Gorgoń, 2019; Janiszek, 2020; Konior i Pokojka, 2020; Gasidło i Wyrzykowska, 2022). **W analizowanym tak szerokim zakresie literatury można zauważyć, że wyniki badań są oparte na „pozytywnych” przykładach. Informacje o braku podjętych działań, czy też skutkach niezrealizowanych planów są praktycznie pomijane. Zauważalny jest również brak szerszych badań ilustrujących zakres i skalę podejmowanych działań oraz ich skuteczność, które w pełni przedstawiałyby złożoność problemu.**

CEL PRACY

Celem zrealizowanych badań było przedstawienie skutecznych metod planowania i zagospodarowania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych, na podstawie charakterystyki i oceny dotychczasowych doświadczeń związanych z ich przekształceniami.

Założono, że właściwie dobrane metody oraz rzetelnie wykonane badania pozwolą na sformułowanie wniosków oraz wskazanie skutecznych metod planowania przekształceń terenów likwidowanych kopalń węgla kamiennego w przyszłości. W dalszej perspektywie otrzymane wyniki mogą posłużyć do podjęcia próby zbudowania systemu przekształceń, koordynacji i zarządzania terenami pogórnymi oraz terenami przemysłowymi.

HIPOTEZA

CZY MOŻLIWE JEST WSKAZANIE SKUTECZNYCH METOD I KIERUNKÓW PRZEKSZTAŁCEŃ TERENÓW ZLIKWIDOWANYCH ZAKŁADÓW GÓRNICZYCH?

PROBLEM NAUKOWY

NIEDOSTATECZNA WIEDZA O SKUTECZNOŚCI PROCESÓW PRZEKSZTAŁCEŃ TERENÓW ZLIKWIDOWANYCH ZAKŁADÓW GÓRNICZYCH.

Pytania pomocnicze (pośrednie)

- *Czym charakteryzuje się teren zakładu górniczego? Jak wygląda proces likwidacji zakładu górniczego i jak wpływa on na przyszłe zagospodarowanie?*
- *Jakie jest współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanych zakładów górniczych?*
- *Jakie koncepcje, projekty urbanistyczne i architektoniczne oraz dokumenty planistyczne są opracowywane w celu zagospodarowania terenów zlikwidowanych kopalń? Kiedy są wykonywane?*
- *Jak określić skuteczność działań mających na celu zmianę zagospodarowania terenu?*
- *Co charakteryzuje proces przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych? Jaka jest skuteczność podejmowanych działań dotyczących przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych?*
- *Jakie czynniki wpływają na skuteczność procesu przekształceń?*

PRZEDMIOT I ZAKRES PRACY

Badania były realizowane w zakresie właściwym dla dyscypliny: architektura i urbanistyka, z uwzględnieniem w szczególności przekształcenia obiektów budowlanych, zespołów obiektów oraz układów urbanistycznych zlikwidowanych zakładów górniczych.

Zakres przedmiotowy, terytorialny i czasowy pracy został ograniczony do terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej i próby oceny podejmowanych działań związanych z ich przekształceniami w latach 1990–2019. Badania nie objęły terenów składowisk odpadów, zwałowisk i hałd, zapadlisk, zbiorników i innych obiektów położonych zwykle poza terenem głównego zakładu górniczego¹⁴.

KONCEPCJA I METODY PRACY BADAWCZEJ

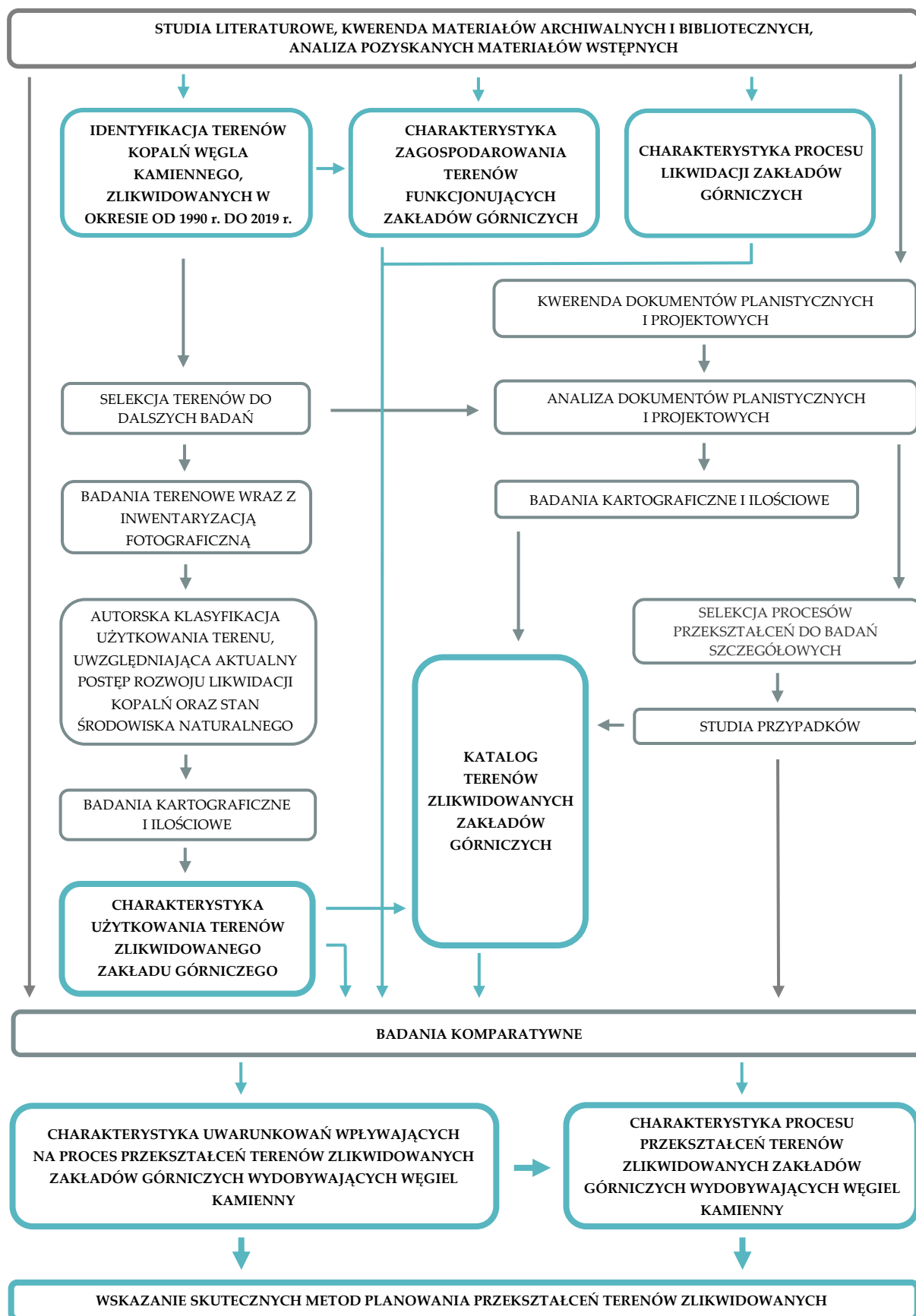
Z uwagi na specyfikę przedmiotu badań i potrzebę wieloetapowej analizy zmian przestrzennych w długim okresie (około 30 lat) badania zostały podzielone na osiem etapów (tab. 2, rys. 4).

¹⁴ Autorka jest świadoma zmiany zapisów ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 2023 r. (które m.in.: zastąpiły studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – planem ogólnym) oraz niektórych ustaw z nią związanych (Ustawa, 2003b, c). Jednakże z uwagi na okres (od stycznia 2020 r. do października 2023 r.) i zakres przeprowadzonych badań w pracy odwołano się do jej wcześniejszego brzmienia (Ustawa, 2003b).

Tabela 2. Etapy pracy badawczej

ETAP I	Cel	Uzyskanie wiedzy o dotychczas prowadzonych badaniach w zakresie tematu pracy.
	Metoda badawcza	Studia literatury, kwerenda dokumentów archiwalnych i bibliotecznych, badania kartograficzne.
	Spodziewany wynik	Opis stanu badań.
ETAP II	Cel	Uzyskanie ogólnej wiedzy o lokalizacji i strukturze funkcjonalno-przestrzennej terenów zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny oraz ich relacjach z otoczeniem.
	Metoda badawcza	Kwerenda dokumentów archiwalnych i bibliotecznych, badania kartograficzne, studia literatury fachowej.
	Spodziewany wynik	Charakterystyka rozmieszczenia i struktury zagospodarowania zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny.
ETAP III	Cel	Inwentaryzacja wybranych terenów zlikwidowanych zakładów górniczych węgla kamiennego.
	Metoda badawcza	Kwerenda dokumentów archiwalnych i bibliotecznych, analiza pozyskanych materiałów, kwerenda danych z powiatowych zasobów geodezyjnych i kartograficznych, identyfikacja i delimitacja terenów zakładów górniczych, wizja lokalna terenu obejmująca: obserwację i identyfikację obszarów zlikwidowanych zakładów górniczych, ocenę sposobu użytkowania terenu i stanu technicznego obiektów oraz inwentaryzację fotograficzną, badania kartograficzne i ilościowe na podstawie przeprowadzonej wizji lokalnej.
	Spodziewany wynik	Charakterystyka sposobu użytkowania wybranych terenów pokopalnianych.
ETAP IV	Cel	Uzyskanie wiedzy o przewidywanych pracach likwidacyjnych oraz przeznaczeniu terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wydobywających węgiel, które zostały zatwierdzone przez właściwy organ nadzoru górniczego.
	Metoda badawcza	Studia literatury, kwerenda archiwalna dokumentów związanych z likwidacją zakładu górniczego, analiza pozyskanych materiałów archiwalnych, analiza obowiązujących przepisów prawa związanych z likwidacją zakładu górniczego.
	Spodziewany wynik	Charakterystyka procesu likwidacji zakładu górniczego.
ETAP V	Cel	Uzyskanie wiedzy o metodach planowania i projektowania przyszłego przeznaczenia i zagospodarowania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych.
	Metoda badawcza	Kwerenda i analiza dokumentów planistycznych, kwerenda i analiza dokumentacji projektowej, badania kartograficzne.
	Spodziewany wynik	Zestawienie projektów, planów itp. dotyczących przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny.
ETAP VI	Cel	Przedstawienie procesu przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny dla wybranych obszarów.
	Metoda badawcza	Autorska karta katalogowa, studium przypadku.
	Spodziewany wynik	Zestawienie informacji z badań w formie katalogu terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny.
ETAP VII	Cel	Wyodrębnienie czynników determinujących kierunki przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny.
	Metoda badawcza	Badania komparatywne procesów przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych.
	Spodziewany wynik	Charakterystyka czynników wpływających na kierunki i efektywność procesu przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych. Zestawienie dominujących kierunków przekształceń.
ETAP VIII	Cel	Charakterystyka procesu przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny.
	Metoda badawcza	Wnioskowanie logiczne, synteza wcześniejszych wyników badań.
	Spodziewany wynik	Wskazanie skutecznych metod planowania zagospodarowania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych.

Oprac. własne

Rys. 4. Schemat pracy badawczej. Oprac. własne

TERMINOLOGIA

W rozprawie doktorskiej przyjęto następujące definicje:

- Zgodnie z Ustawą z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze (Ustawa, 2011):
 - **obiektem budowlanym zakładu górniczego** jest znajdujący się poza podziemnym wyrobiskiem górniczym obiekt zakładu górniczego będący obiektem budowlanym w rozumieniu Ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Ustawa, 1994), służący bezpośrednio do wykonywania działalności regulowanej ustawą w zakresie: wydobywania kopalin ze złóż, a w podziemnych zakładach górniczych wydobywających węgiel kamienny wraz z pozostającym w związku technologicznym z wydobywaniem kopaliny przygotowaniem wydobytej kopaliny do sprzedaży,
 - **obszarem górniczym** jest przestrzeń, w granicach której przedsiębiorca jest uprawniony do wydobywania kopaliny, [...] oraz prowadzenia robót górniczych niezbędnych do wykonywania koncesji,
 - **terenem górniczym** jest przestrzeń objęta szkodliwymi wpływami robót górniczych zakładu górniczego,
 - **wyrobiskiem górniczym** jest przestrzeń w nieruchomości gruntowej lub górotworze powstała w wyniku robót górniczych,
 - **zakładem górniczym** jest wyodrębniony technicznie i organizacyjnie zespół środków służących bezpośrednio do wykonywania działalności regulowanej ustawą w zakresie wydobywania kopalin ze złóż, a w podziemnych zakładach górniczych wydobywających węgiel kamienny wraz z pozostającym w związku technologicznym z wydobywaniem kopaliny przygotowaniem wydobytej kopaliny do sprzedaży [...], w tym wyrobiska górnicze, obiekty budowlane, urządzenia oraz instalacje.
- Na podstawie Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze (Ustawa, 2011) autorka przyjęła własną definicję następujących pojęć:
 - **obszarem pogórnym** jest przestrzeń, w granicach której przedsiębiorca był uprawniony do wydobywania kopaliny, [...] oraz prowadzenia robót górniczych niezbędnych do wykonywania koncesji,
 - **terenem pogórnym** jest przestrzeń, która była objęta szkodliwymi wpływami robót górniczych zakładu górniczego,
 - **terenem zakładu górniczego (terenem kopalni)** jest wyodrębniony technicznie i organizacyjnie teren służący (który służył) bezpośrednio do wykonywania działalności określonej w art. 2 ust. 1 albo art. 86 Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze (Ustawa, 2011) wraz z obiektami budowlanymi, urządzeniami i instalacjami (bez wyrobisk górniczych),
 - **terenem zlikwidowanego zakładu górniczego (terenem pokopalnianym)** jest wyodrębniony technicznie i organizacyjnie teren, który służył bezpośrednio do wykonywania działalności określonej w art. 2 ust. 1 albo art. 86 Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo

geologiczne i górnicze (Ustawa, 2011) wraz z obiektami budowlanymi, urządzeniami i instalacjami (bez wyrobisk górniczych).

- Zgodnie z Ustawą z dnia 10 lipca 2008 r. o odpadach wydobywczych (Ustawa, 2008):
 - **obiekt unieszkodliwiania odpadów wydobywczych** jest to obiekt przeznaczony do składowania odpadów wydobywczych w formie stałej, ciekłej, w roztworze lub zawiesinie, w tym hałdy i stawy osadowe, obejmujący tamy lub inne konstrukcje służące do powstrzymywania, zatrzymywania, ograniczania lub umacniania takiego obiektu; za obiekt unieszkodliwiania odpadów wydobywczych nie uznaje się wyrobiska górniczego wypełnianego odpadami wydobywczymi w celach rekultywacyjnych i technologicznych,
 - **hałda** jest to obiekt przeznaczony do składowania stałych odpadów wydobywczych na powierzchni ziemi.
- **rekultywacja gruntów** (zgodnie z Ustawą z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Ustawa, 1995)) jest to nadanie lub przywrócenie gruntom zdegradowanym albo zdewastowanym wartości użytkowych lub przyrodniczych przez właściwe ukształtowanie rzeźby terenu, poprawienie właściwości fizycznych i chemicznych, uregulowanie stosunków wodnych, odtworzenie gleb, umocnienie skarp oraz odbudowanie lub zbudowanie niezbędnych dróg. W pracy rekultywacją określa się również wszelkie działania mające na celu przywracanie wartości użytkowych i środowiskowych terenom, które są objęte szkodliwymi wpływami robót górniczych prowadzonych przez zakład górniczy.
- **rewitalizacja** (zgodnie z Ustawą z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Ustawa, 2015)) jest to proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, przez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji. W pracy terminu rewitalizacja używa się również w znaczeniu potocznym (zawodowym), jako zbiór działań mających na celu przywrócenie do życia zdegradowanej części miasta (w tym terenów przemysłowych), przez jej ponowne zagospodarowanie.
- **nadszybie** – wydzielona przestrzeń lub obiekt budowlany zlokalizowany bezpośrednio nad szybem, mający na celu zapewnienie właściwego funkcjonowania maszyn i urządzeń górniczych oraz ochrony pracowników przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi; może stanowić część wieży wyciągowej o konstrukcji basztowej,
- **cechownia** (sala zborna) – miejsce, w którym odbywają się zebrania i odprawy załogi przed i po rozpoczęciu pracy górników; pomieszczenie to służyło również do odpoczynku po pracy oraz organizacji wydarzeń społeczno-kulturalnych,
- **dyspozytornia** jest to pomieszczenie wyposażone w środki łączności, monitoringu lub urządzenia sterownicze do zarządzania ruchem zakładu górniczego oraz monitorowania zagrożeń w kopalni,
- **górniczy wyciąg szybowy** jest to „zespół urządzeń w szybie i przy szybie służący do transportowania urobku, materiału i ludzi w zakładzie górniczym po drogach pionowych

i pochyleniu powyżej 45°, w którym podstawowymi elementami są: szyb, wieża szybowa, maszyna wyciągowa oraz urządzenia przeładunkowe w podziemiach i na powierzchni kopalni” (Czaja i Kamiński, 2017, s. 9),

- **lampownia i markownia** jest to zespół pomieszczeń, który służy do wydawania, przyjmowania, przechowywania i konserwacji lamp górniczych, pochłaniaczy oraz znaczków kontrolnych (marek),
- **łaznia kopalniana z szatniami** jest to zespół pomieszczeń, który umożliwia przebranie się, okresowe przechowywanie odzieży (roboczej i wyjściowej) oraz kąpiel górników,
- **kopalniana stacja ratownictwa górniczego** – siedziba wyspecjalizowanej jednostki ratowniczej, której zadaniem jest niesienie niezwłocznej pomocy w razie zagrożenia życia lub zdrowia pracowników oraz innych osób znajdujących się na terenie zakładu górniczego,
- **podsadzanie wyrobiska górniczego** jest to całkowite lub częściowe wypełnianie wszelkich pustek przestrzennych powstałych w wyniku eksploatacji górniczej złoża, nieszkodliwym materiałem płonnym, tzn. podsadzką (np. piasek, kamień, żużel, skała płonna); rozróżnia się podsadzkę suchą (układaną ręcznie ze skały płonnej, mechanicznie lub pneumatycznie) oraz hydrauliczną, która polega na tłoczeniu do wyrobisk kopalnianych pod ciśnieniem nawodnionego piasku lub rzadziej skały płonnej, celem zniwelowania ubytku masy spowodowanego eksploatacją górotworu,
- **osadnik (zbiornik poflotacyjny)** to zbiornik lub grupa zbiorników, w których następuje grawitacyjne osadzanie niepożądanych składników zawartych w postaci zawiesin w zanieczyszczonej wodzie dołowej lub poprzemysłowej,
- **ruch zakładu górniczego** to wszystkie przedsięwzięcia i czynności związane z prowadzeniem i utrzymaniem kopalni w pełnej działalności produkcyjnej (Leksykon, 1989),
- **Ruch** (użyty w nazwie kopalni) – samodzielny oddział zakładu górniczego,
- **szyb** to pionowe lub pochyłe (o nachyleniu większym niż 45°) wyrobisko górnicze, mające bezpośrednie połączenie z powierzchnią ziemi lub innymi wyrobiskami górniczymi; szyby są głównymi arteriami komunikacyjnymi kopalni (Kostrz, 2014); szyby możemy dzielić ze względu na:
 - położenie (szyb centralny, szyb peryferyjny, szyb ślepy),
 - przeznaczenie (szyby: zjazdowe, materiałowe, wydobywcze, wentylacyjne lub powietrzne – wdechowe i wydechowe, podsadzkowe),
 - kształt tarczy (prostokątne, beczkowe, eliptyczne, okrągłe),
 - sposób wykonania (szyby w obudowie drewnianej, murowanej, betonowej, żelbetowej, stalowej),
 - głębokość (płytkie – do 250 m, średnie – do 500 m, głębokie – do 1000 m i więcej),
 - wielkość średnicy przekroju poprzecznego (szybiki – do 3 m, szyby małe – od 3 m do 4,5 m, szyby średnie – od 4,5 m do 6 m, szyby duże – powyżej 6 m),
 - nachylenie (pionowe, pochyłe) (Kostrz, 2014);

- **wieża szybowa (wieża wyciągowa)** jest elementem górniczego wyciągu szybowego i stanowi główny element konstrukcji nośnej urządzenia wyciągowego; w mowie potocznej często mylona z „szybem”,
- **zrąb** to miejsce przecięcia się szybu z powierzchnią ziemi; jego rzędna jest uznawana za wysokość referencyjną dla wszystkich obiektów zakładu górniczego (podziemnych i na powierzchni).

SKRÓTY I SKRÓTOWCE

W pracy przyjęto następujące skróty:

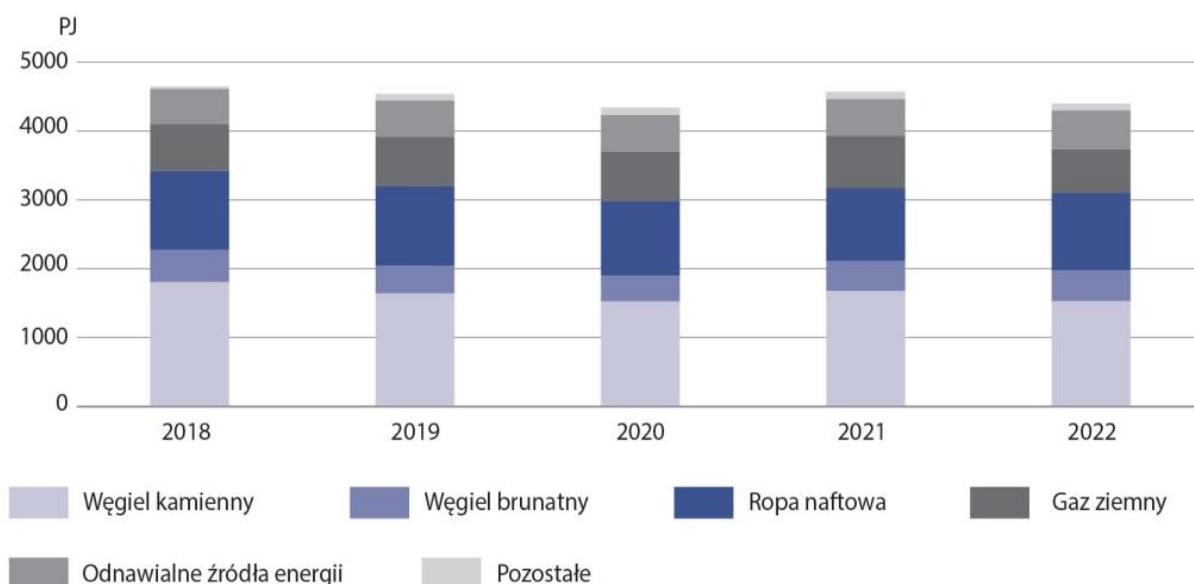
COP	– United Nation Climate Change Conference (Konferencja Narodów Zjednoczonych w sprawie Zmian Klimatu)
CZOK	– Centralny Zakład Odwadniania Kopalń
GZM	– Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia
GZW	– Górnośląskie Zagłębie Węglowe
KWK	– Kopalnia Węgla Kamiennego
MPZP	– miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (Ustawa, 2003b)
OECD	– Organisation for Economic Cooperation and Development (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju)
OPI-TPP	– Ogólnodostępna Platforma Informacji – Tereny Poprzemysłowe i Zdegradowane
p.g.g.	– Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze (Ustawa, 2011)
p.b.	– Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Ustawa, 1994)
SARP	– Stowarzyszenie Architektów Polskich
SRK SA	– Spółka Restrukturyzacji Kopalń SA
SUiKZP	– studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (Ustawa, 2003b)
u.f.g.	– Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego (Ustawa, 2007)
u.g.r.l.	– Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Ustawa, 1995)
u.p.z.p.	– Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Ustawa, 2003b)
WUG	– Wyższy Urząd Górniczy w Katowicach
ZG	– Zakład Górniczy

ROZDZIAŁ I

1.1. WĘGIEL KAMIENNY I JEGO ZASTOSOWANIE

Węgiel kamienny jest skałą osadową, która powstała miliony lat temu (głównie w okresie karbonu i permu) w wyniku akumulacji i przeobrażania się materii roślinnej¹⁵ pod wpływem czynników biologicznych, biochemicznych, geologicznych i geochemicznych na powolnie obniżających się obszarach skorupy ziemskiej (Encyklopedia, 1996). Cechuje go duża zmienność parametrów chemicznych i technologicznych, uzależnionych od wysokości temperatury i ciśnienia, jakie towarzyszyły procesom diagenetycznym i metamorficznym (PIG-PIB, 2019). Obecnie wyróżnia się kilkanaście typów węgla kamiennego ze względu na jego swoiste właściwości (spiekalność, zawartość części lotnych i ciepło spalania) oraz możliwości wykorzystania i zastosowania. Są to węgle energetyczne, koksowe, specjalne i antracyt (PN-G, 1982).

Węgiel kamienny należy do najważniejszych nieodnawialnych surowców kopalnych, kształtujących światową politykę energetyczną i środowiskową. Jego wydobycie ciągle rośnie, głównie za sprawą Chin, które od ponad dwóch dekad są liderem światowej produkcji węgla¹⁶ (Kicki, 2021). W 2022 r. węgiel kamienny stanowił 34,6% całkowitego zużycia energii na świecie (rys. 5) (GUS, 2023), a jego całkowity udział w produkcji energii elektrycznej wyniósł około 35% (Kicki, 2021). Oprócz zastosowania energetycznego, węgiel kamienny jest również używany w przemyśle chemicznym, metalurgicznym, farmaceutycznym, kosmetycznym i mineralnym oraz w jubilerstwie (PIG-PIB, 2019).

Rys. 5. Zużycie energii na świecie w 2022 r. z podziałem na surowce (GUS, 2023)

¹⁵ Do roślinności wolotwórczej z okresu karbonu zalicza się olbrzymie widłaki (lepidodendrony i sygilarie), skrzypy (głównie kalamity), paprocie nasienne, kordaity, w permie – głównie rośliny nagozależkowe (zwłaszcza miłorzębowe, iglaste i benetyty), a w trzeciorzędzie – rośliny okrytozależkowe (np. sekwoje, topole) (Encyklopedia, 1996).

¹⁶ Całkowite wydobycie węgla kamiennego na świecie w 2020 r. wyniosło 7575 mln Mg, w tym 49,6% pochodziło z Chin (3764 mln Mg) (Kicki, 2020).

Obecnie trwają badania nad niekonwencjonalnymi metodami wykorzystania węgla kamiennego i uczynienia go paliwem „czystym”. Alternatywne technologie, takie jak: naziemne (ang. *integrated gasification combined cycle*, IGCC) oraz podziemne (ang. *underground coal gasification*, UCG) spalanie węgla i metanu (ang. *coal bed methane*, CBM), czy jego upłynnianie (ang. *coal to liquids*), stają się coraz bardziej powszechne i pozwalają na produkcję energii cieplnej, elektrycznej oraz surowców chemicznych (Hajdo i in., 2014).

1.2. ZŁOŻA WĘGLA KAMIENNEGO W POLSCE

Udokumentowane zasoby bilansowe¹⁷ węgla kamiennego w Polsce szacuje się na 64 329,84¹⁸ mln Mg, w tym prawie 70,26% zasobów to węgle energetyczne, a 28,51% – węgle koksujące. Zagospodarowane złoża stanowią obecnie 42,33% zasobów bilansowych, czyli 27 233,84 mln Mg (Malon, Szuflicki i Tymiński, 2020). Zlokalizowane są one w trzech zagłębiach węglowych: Dolnośląskim, Górnośląskim i Lubelskim (tab. 3).

Tabela 3. Zasoby węgla kamiennego w Polsce według stanu na 31.12.2019 r. (Malon, Szuflicki i Tymiński, 2020)

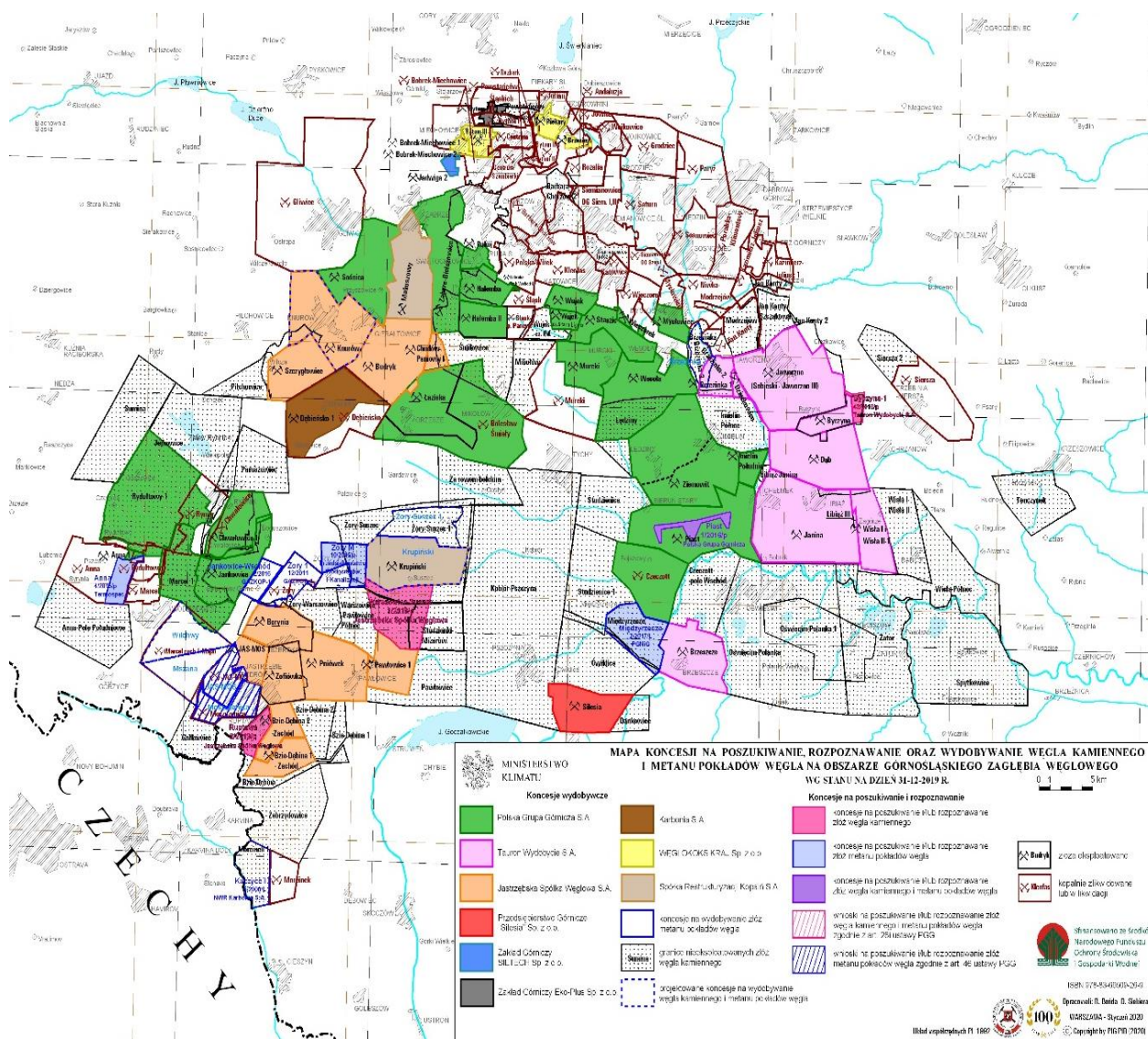
Zagłębie węglowe	Liczba złóż	Zasoby bilansowe [tys. Mg]	Zasoby pozabilansowe [tys. Mg]	Zasoby przemysłowe [tys. Mg]	Wydobycie [tys. Mg]
Dolnośląskie	7	423 980	36 838	321	–
Górnośląskie	145	52 244 912	8 854 616	4 162 154	56 807
Lubelskie	10	11 660 950	5 074 744	616 726	7 256
RAZEM	162	64 329 842	13 966 198	4 779 201	64 063

Największym obszarem występowania zasobów węgla kamiennego w Polsce jest Górnośląskie Zagłębie Węglowe. To właśnie tutaj jest udokumentowane 81,21% krajowych zasobów bilansowych tego surowca skalnego. Zalegające w tym obszarze pokłady tworzą nieckę wypełnioną utworami karbonu górnego, o powierzchni około 5600 km². GZW rozciąga się od północnych granic Aglomeracji Górnośląskiej, aż po południową granicę z Republiką Czeską. Jego kontynuację po stronie czeskiej stanowi Zagłębie Ostrawsko-Karwińskie (rys. 6) (Malon, Szuflicki i Tymiński, 2020).

¹⁷ Zgodnie z publikacją Gabzdyla i Gorola (2008):

- **zasoby geologiczne** to całkowita ilość kopalin w złożu, które dzielą się na:
 - **zasoby bilansowe** to część zasobów geologicznych, czyli ilość kopaliny w złożu, spełniająca kryteria geologiczne i techniczno-ekonomiczne eksploatacji,
 - **zasoby pozabilansowe** to część zasobów geologicznych niespełniających kryteriów bilansowości;
- **zasoby przemysłowe** to część zasobów bilansowych, która może być przedmiotem ekonomicznie uzasadnionej eksploatacji w warunkach określonych w projekcie zagospodarowania złoża.

¹⁸ W wyniku prowadzonych w ostatnich latach badań poszukiwawczo-rozpoznawczych i dokumentacyjnych nastąpiła korekta zasobów bilansowych. Tylko w 2018 r. w GZW udokumentowano trzy złoża węgla kamiennego: „Bobrek-Miechowice 2”, „Centrum 1” oraz „Jas-Mos 1”, które zostały wydzielone częściowo ze złóż już istniejących. W dłuższej perspektywie czasowej planowane są dalsze badania i nowe wydania bilansu perspektywicznych zasobów kopalin w Polsce, uwzględniające najnowsze dane (Malon, Szuflicki i Tymiński, 2020).

Rys. 6. Mapa koncesji na poszukiwanie, rozpoznawanie oraz wydobywanie węgla kamiennego i metanu pokładów węgla kamiennego na obszarze Górnośląskiego Zagłębia Węglowego (stan na 31.12.2019 r.) (Mapa koncesji, 2019)

Obecnie na terenie GZW eksploatację prowadzi 16 z 17 podziemnych zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny na 51 obszarach górniczych (Kicki, 2021).

1.3. UWARUNKOWANIA FORMALNOPRAWNE PROWADZENIA DZIAŁALNOŚCI GÓRNICZEJ W POLSCE

W Polsce podstawowym aktem prawnym określającym zasady i warunki podejmowania oraz wykonywania działalności związanej z wydobywaniem kopalin ze złóż jest Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze (Ustawa, 2011) wraz z rozporządzeniami wykonawczymi. Aktywność gospodarcza w tym zakresie może być wykonywana po uzyskaniu koncesji udzielanej przez właściwego ministra do spraw środowiska. Określa ona:

- rodzaj i sposób wykonywania zamierzonej działalności,
- przestrzeń, w granicach której ma być wykonywana zamierzona działalność,

- czas obowiązywania koncesji,
- termin rozpoczęcia działalności określonej w koncesji, a w razie potrzeby – przesłanki, których spełnienie oznacza rozpoczęcie działalności (Ustawa, 2011, art. 30).

Jednocześnie wydobywanie kopalin ze złóż jest dozwolone wyłącznie wtedy, gdy przedsięwzięcie to nie naruszy zapisów określonych w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (lub w przypadku jego braku nie naruszy ono sposobu wykorzystania nieruchomości wynikającego z dokumentów planistycznych gminy) oraz odrębnych przepisów (Ustawa, 2011, art. 7).

Wszystkie obszary i tereny górnicze uwzględnia się w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz MPZP (Ustawa, 2003b, art. 10, art. 15; Ustawa, 2011, art. 104). Ponadto, jeżeli w wyniku prowadzonej działalności przewiduje się istotne skutki dla środowiska, to dla danego terenu górniczego (bądź jego fragmentu) można również sporządzić MPZP. Plan ten, niezależnie od wymagań określonych w u.p.z.p., powinien zapewniać integrację wszelkich działań podejmowanych w granicach terenu górniczego w celu: wykonania działalności określonej w koncesji, zapewnienia bezpieczeństwa powszechnego, ochrony środowiska, w tym obiektów budowlanych¹⁹ (Ustawa, 2011, art. 104).

Przewidywany wpływ na środowisko, opisany w koncesji i projekcie zagospodarowania złoża, uwzględnia się w opracowaniu ekofizjograficznym, sporządzanym na potrzeby SUiKZP i MPZP (Ustawa, 2011, art. 104).

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Ustawa, 1994) normuje działania z zakresu projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych na terenie zakładów górniczych. Jednocześnie nie stosuje się jej w odniesieniu do wyrobisk górniczych (Ustawa, 1994, art. 2). Jej uzupełnienie stanowią szczegółowe przepisy p.g.g.

1.4. CHARAKTERYSTYKA ZAGOSPODAROWANIA PODZIEMNEGO ZAKŁADU GÓRNICZEGO WYDOBYWAJĄCEGO WĘGIEL KAMIENNY

1.4.1. Lokalizacja

Lokalizacja terenu zakładu górniczego wydobywającego węgiel kamienny bezpośrednio wynika ze szczegółowej analizy warunków geologiczno-górniczych eksploatowanego złoża. To na ich podstawie opracowuje się generalny model kopalni, który zakłada optymalne i ekonomiczne wykorzystanie pokładów węgla. Model ten określa również projektowaną liczbę oraz potencjalne usytuowanie szybów decydujących o całej naziemnej części kopalni (Zapalski, 1965; Gawłowski i Niezabitowska, 1990).

¹⁹ Dodatkowo może on w szczególności określić: obiekty lub obszary, dla których wyznacza się filar ochronny, w granicach którego ruch zakładu górniczego może być zabroniony bądź może być dozwolony tylko w sposób zapewniający należytą ochronę tych obiektów lub obszarów; obszary wyłączone z zabudowy bądź takie, w granicach których zabudowa jest dozwolona tylko po spełnieniu odpowiednich wymagań; koszt spełnienia tych wymagań ponosi przedsiębiorca (Ustawa, 2011, art. 104).

Niejednokrotnie uwarunkowania terenowe, techniczne czy społeczne, takie jak:

- wielkość terenu niezbędna dla właściwego zagospodarowania,
- właściwości geologiczne i morfologiczne gruntu (należy w szczególności unikać terenów zalewowych, gruntów – moczarowych, torfowisk, kurzajek oraz gruntów o wysokim poziomie wód podziemnych),
- uwarunkowania komunikacyjne (połączenia z infrastrukturą kolejową i drogową),
- uwarunkowania wykorzystania infrastruktury elektrycznej i sanitarnej (zaopatrzenie w wodę pitną i przemysłową) – odprowadzenie ścieków i wód kopalnianych,
- zaopatrzenie w energię elektryczną,
- możliwość zaopatrzenia w piasek podsadzkowy,
- towarzysząca infrastruktura społeczna (zabudowa mieszkaniowa, usługi, możliwość rozwoju pobliskich terenów),
- wykorzystanie kapitału ludzkiego (możliwość przyjęcia pracowników z najbliższych okolic),

stwarzają duże trudności w szczegółowym doborze lokalizacji terenu pod budowę kopalni (Zapalski, 1965; Gawłowski i Niezabitowska, 1990). Ponadto należy pamiętać, że zakłady górnicze funkcjonują na terenie całego zagłębia węglowego na zasadzie naczyń połączonych. Powiązania te wynikają nie tylko z fizycznego dostępu do graniczących ze sobą zakładów, ale przede wszystkim z zagrożeń naturalnych mogących wzajemnie na siebie oddziaływać (zagrożenie wodne i gazowe, ruchy tektoniczne). Dlatego tylko wnikliwa analiza wariantowych opracowań projektowych pozwala na znalezienie optymalnego rozwiązania zarówno przy budowie, rozbudowie czy likwidacji zakładu górniczego.

1.4.2. Proces technologiczny

Dla prawidłowego zaprojektowania/rozbiórki dowolnego obiektu budowlanego zakładu górniczego niezbędne jest właściwe określenie jego udziału w całym procesie produkcyjnym (jego funkcji, parametrów oraz znaczenia w procesie technologicznym), jaki odbywa się w funkcjonującym/likwidowanym zakładzie. W kopalniach wydobywających węgiel kamienny równolegle odbywa się wiele procesów technologicznych, które dzieli się na zasadnicze (podstawowe) i pośrednie (pomocnicze) (Zapalski, 1965; Gawłowski i Niezabitowska, 1990).

Zasadnicze procesy technologiczne obejmują czynności bezpośrednio związane z produkcją, polegające na wydobywaniu, transporcie, składowaniu i przygotowywaniu wydobytej kopaliny do sprzedaży. Zadaniem procesów pośrednich jest natomiast wspomaganie i utrzymywanie w gotowości wszystkich narzędzi wspomagających, takich jak: składowanie materiałów i urządzeń wraz z ich przemieszczaniem, dostawy mediów oraz przewietrzanie wyrobisk (tab. 4).

Tabela 4. Procesy technologiczne w zakładzie górniczym wydobywającym węgiel kamienny

	Proces technologiczny	Obiekty budowlane, urządzenia
<i>Procesy wspomagające</i>	obsługa administracyjno-socjalna	- budynki administracji (dyrekcji) - budynek cechowni (sali zbornej), lampowni, łaźni - budynek kopalnianej stacji ratownictwa górniczego - parkingi dla pracowników zakładu górniczego - kładki, przejścia, pomosty
	wydobywanie węgla i skały płonnej na powierzchnię	- wieże szybowe z budynkiem nadszybia - budynki maszyn wyciągowych i urządzenia wyciągowe - windy i urządzenia do ogrzewania powietrza wlotowego
<i>Zasadnicze procesy technologiczne</i>	transportowanie węgla	- górniczy wyciąg szybowy - urządzenia do transportu wewnętrznego na pomostach i tunelach, taśmociągi, przenośniki, wózki itd. - urządzenia do zwałowania węgla - wieże przesypowe
	składowanie węgla, skały płonnej oraz pozostałych odpadów	- zbiorniki węgla surowego - place składowe - hałdy - zwałowiska
	klasyfikowanie i wzbogacanie surowego węgla dla uzyskania produktu handlowego	- budynki zakładu przeróbczego - sortownia
	odstawianie węgla i materiałów towarzyszących poza teren kopalni	- tory stacji kopalnianej wraz z urządzeniami stacyjnymi - urządzenia do załadunku węgla - urządzenia do wydawania deputatów i drobnej sprzedaży
<i>Pomocnicze procesy technologiczne</i>	dostawa i wytwarzanie energii	- rozdzielnie główne lub podstacyjne - stacje transformatorów - kotłownie - budynki sprężarek - chłodnie kominowe
	wentylowanie kopalni	- budynki wentylatorów wraz z urządzeniami - kanały wentylacyjne - dyfuzory - urządzenia do tłumienia hałasu oraz pomocnicze
	przemieszczanie urządzeń i materiałów w obrębie zakładu	- urządzenia do transportu wewnętrznego - kolej wąskotorowa - drogi
	przeprowadzanie naprawy maszyn i urządzeń	- warsztaty mechaniczne, elektryczne, hydrauliki siłowej - kuźnie
	magazynowanie materiałów i urządzeń	- magazyny zamknięte - wiaty - place składowe
	dostawa wody i odprowadzanie ścieków	- urządzenia gospodarki wodnej i urządzenia kanalizacyjne - pompownia - osadniki - zbiorniki wody - oczyszczalnie ścieków - zbiorniki ścieków - zbiorniki przeciwpożarowe

Oprac. własne na podst. Zapalski (1965), Gawłowski i Niezabitowska (1990)

1.4.3. Układ przestrzenny

Historycznie zagospodarowanie powierzchni zakładów górniczych rozwijało się spontanicznie w zależności od doraźnych potrzeb. Nowe obiekty budowano między istniejącymi już budynkami, coraz bardziej zagęszczając zabudowę. W konsekwencji zawiłe i skomplikowane układy utrudniały prawidłowe funkcjonowanie i ruch zakładu (Szady, 1990).

Wraz z upaństwowieniem kopalń rozpoczęto zamierzone działania planistyczne dotyczące zagospodarowania powierzchni. Pierwotnie kontynuowały one tradycyjne modele rozproszonej zabudowy, by stopniowo je uporządkowywać (Szady, 1990). W tym czasie zaczynały obowiązywać generalne plany kopalń, które stanowiły część kompleksowego wielobranżowego projektu budowy lub rozbudowy kopalni. Ich zasadniczym postulatem było ustalenie, w nawiązaniu do projektu górniczego, lokalizacji szybów i szybów pomocniczych, wielkości i powierzchni terenu przemysłowego oraz orientacyjnej lokalizacji, kubatury i sposobu budowy pozostałych obiektów budowlanych (Zapalski, 1965; Szady, 1990). W skład planu generalnego wchodził:

- plan stanu istniejącego (plan sytuacyjny),
- projekt zagospodarowania terenu,
- przekroje terenowe,
- projekty koordynacyjne infrastruktury technicznej (uzbrojenia terenu),
- plan i opis stosunków własnościowych (Zapalski, 1965).

Dodatkowo w przypadku przebudowy lub rozbudowy kopalni do planu generalnego należało dołączyć zaktualizowany plan stanu istniejącego, projekt zagospodarowania terenu nowo projektowanych obiektów oraz wykaz przewidzianych rozbiórek wraz z uzasadnieniem (Zapalski, 1965).

W latach 60. XX w. nowe tereny przemysłowych zakładów górniczych planowano zgodnie z ideą systemu zabudowy zblokowanej. Jej głównym założeniem było znaczne zmniejszenie kosztów budowy przez zmniejszenie: liczby obiektów, powierzchni terenu przemysłowego kopalni, ilości infrastruktury technicznej oraz możliwości zastosowania prefabrykacji. Koncepcja ta miała również gwarantować „elastyczność” przy budowie, przebudowie czy rozbudowie kopalni, dawała też możliwość zatrzymania inwestycji na każdym etapie jej realizacji (bez szkody dla całego układu funkcjonalnego). Dużym plusem założenia było uproszczenie wewnętrznego układu oraz racjonalne wykorzystanie terenu, a decyzje dotyczące lokalizacji poszczególnych obiektów stawały się prostsze (Szady, 1990).

Jednym z wariantów idei systemu zabudowy zblokowanej był układ pasmowy. Jego podstawowym punktem wyjściowym stała się stacja kopalniana z grupą torów zdawczo-odbiorczych (na terenie kopalni lub poza nim). Równolegle do niej przylegały kolejne funkcjonalne „pasma” zabudowy o szerokości od 250 m do 300 m i długości około 900 m, w których można było wyróżnić strefę:

- socjalno-administracyjną wraz ze strefą wejściową,
- produkcyjną (obiektów i urządzeń szybowych),

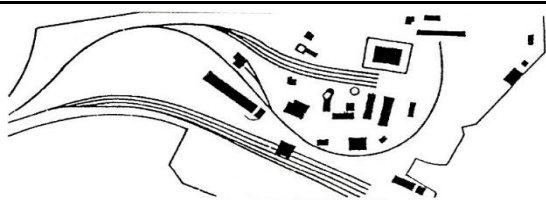
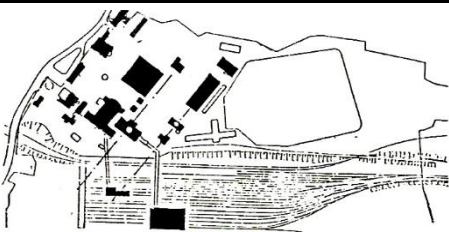
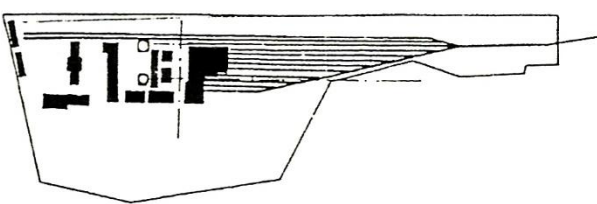
- przeróbki mechanicznej,
- przeróbczo-odstawczą (transportu kolejowego),
- warsztatowo-magazynową,
- komunikacyjno-składową (Gawłowski i Niezabitowska, 1990; Szady, 1990).

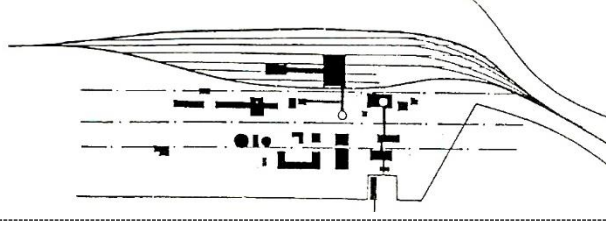
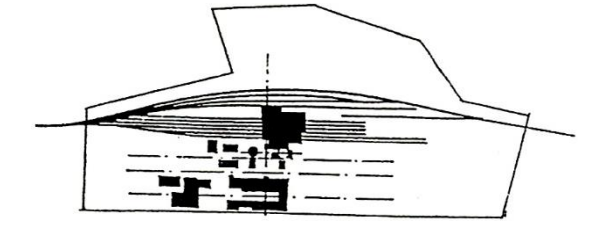
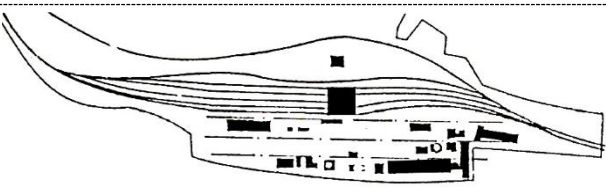
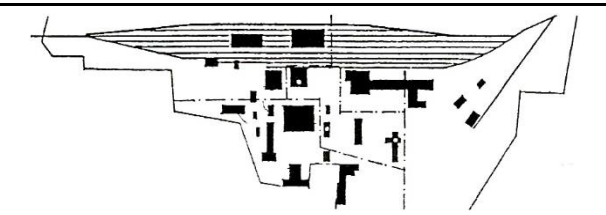
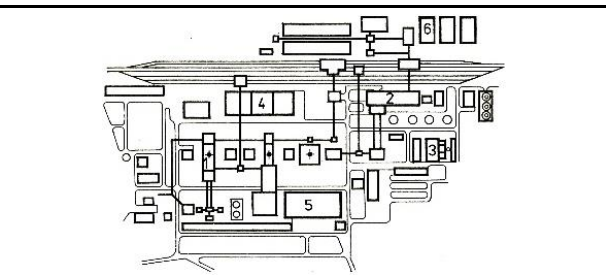
Kolejność poszczególnych pasm wynikała bezpośrednio ze schematu technologicznego.

Strefowy układ zabudowy był rozwinięciem systemu pasmowego. Zachowywał on jego główne założenia, jednak pozwalał na bardziej elastyczne formowanie stref funkcjonalnych. Dodatkowo przy układzie strefowym można było wydzielić dodatkowe strefy gospodarki energetycznej i wodno-ściekowej (Gawłowski i Niezabitowska, 1990; Szady, 1990).

Na podstawie badań przeprowadzonych przez Szady (1990) w śląskich kopalniach wydobywających węgiel kamienny można wskazać dwa historycznie najpowszechniejsze układy zabudowy, oparte na ustawieniu obu szybów głównych na osi biegnącej równolegle lub prostopadłe do osi stacji kopalnianej. Jednak bieżące zapotrzebowanie, liczne przebudowy oraz warunki topograficzne z czasem zaburzyły pierwotne założenia lub pozwoliły na wykształcenie się indywidualnych układów zabudowy. Autorka przedstawiła ich systematykę, dzieląc je na siedem podstawowych typów (tab. 5).

Tabela 5. Typologia zagospodarowania terenów przemysłowych podziemnych zakładów górniczych z uwagi na dominujący układ zabudowy (Szady, 1990)

Typ zabudowy	Ogólna charakterystyka planu zagospodarowania	Przykładowy schemat planu zagospodarowania
ROZPROSZONY UKŁAD ZABUDOWY	Nie można wyróżnić zwartego charakterystycznego zespołu budynków kopalnianych np. KWK „Zawadzki”	
SKUPIONY UKŁAD ZABUDOWY	Główne obiekty kopalniane skupione wokół szybu np. KWK „Anna”	
ZE WZGLĘDU NA UKOŚNE USYTUOWANIE BUDYNKÓW SZYBOWYCH DO UKŁADU TORÓW	Tory stacji kopalnianej usytuowane pod kątem do budynków szybowych np. KWK „Nowy Wirek”	
ZE WZGLĘDU NA PROSTOPADŁE USYTUOWANIE BUDYNKÓW SZYBOWYCH DO UKŁADU TORÓW	Tory stacji kopalnianej dochodzą do czoła budynków szybowych np. KWK „Siemianowice III”	

Typ zabudowy		Ogólna charakterystyka planu zagospodarowania	Przykładowy schemat planu zagospodarowania
PASMOWY UKŁAD ZABUDOWY	KLASYCZNY	Pasma usytuowane równolegle do torów stacji kopalnianej np. KWK „Boże Dary”, KWK „Sosnowiec”	
	Z SYMETRYCZNĄ KOMPOZYCJĄ OBIEKTÓW SZYBOWYCH		
	ZABURZONY		
STREFOWY UKŁAD ZABUDOWY		Podział powierzchni kopalni na strefy funkcjonalne np. KWK „Julian”	
UKŁAD STREF SZYBOWYCH		Podział powierzchni kopalni na strefy szybowe np. KWK „Krupiński”	

1.4.4. Obiekty, zespoły i urządzenia zakładu górniczego

Zgodnie z Ustawą z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze (Ustawa, 2011) obiektami zakładu górniczego są obiekty budowlane znajdujące się poza podziemnym wyrobiskiem górniczym oraz służące bezpośrednio m.in. do: wydobywania kopalin ze złóż, a w podziemnych zakładach górniczych wydobywających węgiel kamienny również te, które pozostają w związku technologicznym z przygotowaniem wydobytej kopaliny do sprzedaży. Należą do nich:

- budynki maszyn wyciągowych i nadszybi,
- budynki stacji odmetanowania i głównych sieci rurociągów,
- budynki głównych stacji sprężarek powietrza, centralnych stacji klimatyzacyjnych, stacji elektroenergetycznych oraz głównych urządzeń i sieci rozdzielczych wysokiego i średniego napięcia,

- stacje wentylatorów głównych,
 - obiekty budowlane urządzeń przeróbczych i podsadzkowych,
 - place składowe urobku,
 - obiekty związane z podziemnym składowaniem odpadów oraz przygotowaniem kopaliny do sprzedaży,
 - szybowe wieże wyciągowe,
 - rurociągi i zbiorniki technologiczne,
 - obiekty budowlane urządzeń i instalacji głównego odwadniania,
 - wolno stojące budynki centrali telefonicznych, dyspozytorni, stacji geofizyki górniczej, lampowni,
 - zbiorniki przeciwpożarowe,
 - mosty, estakady i tunele technologiczne,
 - maszty kablowe i oświetleniowe,
- oraz pozostałe obiekty budowlane zlokalizowane na terenie zakładu górniczego (w tym budynki administracyjne i socjalne).

Obiekty administracyjno-socjalne

Budynek administracyjny

Budynek administracyjny (potocznie nazywanym budynkiem dyrekcji) jest sytuowany najczęściej przy głównym wejściu na teren zakładu górniczego tak, aby dostęp do niego był możliwy zarówno z terenu, jak i spoza terenu (rys. 7). Mieszczą się w nim pomieszczenia biurowe dla kadry kierowniczej, personelu technicznego i administracyjnego kopalni. W budynku swoją siedzibę mają również organizacje polityczne, społeczne i pracownicze. Wielkość obiektu jest uzależniona głównie od liczby zatrudnionych pracowników umysłowych, którzy stanowili 4–5% całkowitej liczby pracowników kopalni (Zapalski, 1965; Gawłowski i Niezabitowska, 1990).

Pomieszczenia biurowe kopalni składają się z biur zarządu (technicznego i administracyjnego) oraz biur ruchu, w skład których wchodziły pomieszczenia dla pracowników kierujących oddziałami gospodarczo-usługowymi oraz produkcyjnymi i pomocniczymi dla produkcji. Ponadto w budynkach administracyjnych znajdują się sale konferencyjne, sale szkoleniowe, szatnie dla interesantów, archiwa oraz pomieszczenia socjalne i gospodarcze.

Z uwagi na powiązania funkcjonalne budynki administracyjne łączono najczęściej z budynkami/pomieszczeniami portierni, straży przemysłowej, cechownią oraz budynkami łaźni (Zapalski, 1965; Gawłowski i Niezabitowska, 1990).

Cechownia (sala zborna)

Cechownia (sala zborna) jest miejscem, w którym odbywają się zebrania i odprawy załogi (rys. 7). Pomieszczenie to służy również do odpoczynku po pracy oraz organizacji wydarzeń społeczno-kulturalnych. Wraz z salą zborną w tym samym budynku znajdują się również biura dla dozoru technicznego odpowiedzialnego za kierowanie oddziałami produkcyjnymi i pomocniczymi oraz pomieszczenia kas, w których kiedyś dokonywano wypłaty wynagrodzeń.

A – dawny budynek administracyjno-biurowy KWK „Wirek” w Rudzie Śląskiej (fot. A. Wyrzykowska, 2020);

B – budynek dawnej cechowni KWK „Rozbark” w Bytomiu, obecnie Teatr Tańca i Ruchu „Rozbark” (fot. A. Wyrzykowska, 2020);

C – budynek dawnej łaźni KWK „Katowice” w Katowicach, obecnie Muzeum Śląskie (fot. A. Wyrzykowska, 2024).

Rys. 7. Przykłady obiektów administracyjno-socjalnych zlikwidowanych zakładów górniczych

Aranżacja wnętrza sali zbornej ma charakter reprezentacyjny. Bardzo często umieszczano w niej obrazy lub figury św. Barbary (patronki górników), do której górnicy zwracają się o opiekę podczas pracy (Zapalski, 1965; Gawłowski i Niezabitowska, 1990).

Lampownia

Lampownia jest zespołem pomieszczeń, w których wydawano, przyjmowano, przechowywano i konserwowano lampy górnicze, pochłaniacze oraz znaczki kontrolne (marki). Znajduje się między łaźnią a budynkiem nadszybia, umożliwiając pracownikom pobranie i zwrot niezbędnego wyposażenia w kolejności: znaczek, pochłaniacz, lampa czapkowa i ręczna (Zapalski, 1965; Gawłowski i Niezabitowska, 1990).

Łaźnia kopalniana

Łaźnia kopalniana jest zespołem pomieszczeń, który umożliwiał przebranie się, okresowe przechowywanie odzieży (roboczej i wyjściowej) oraz kąpiel górników (rys. 7). Pomieszczenia te lokalizuje się na drodze przejścia pracowników do/z szybu tak, aby nie narażać ich na oddziaływanie niskiej temperatury.

Wielkość i ilość łaźni była uzależniona od liczby pracowników. Składała się ona z: szatni czystej (do przechowywania odzieży wyjściowej), szatni brudnej (do przechowywania odzieży roboczej), pomieszczeń kąpielowych (natrysków, kabin kąpielowych, suszarni), węzłów ustępowych, pokoju łaziennego, magazynu sprzętu porządkowego. W budynku łaźni lokalizowano również punkty pierwszej pomocy (izbę opatrunkową lub ambulatorium), pralnię odzieży roboczej, centralę ciepłą, wentylatornię oraz magazyny gospodarcze.

W niektórych zespołach kopalnianych pomieszczenia łaźni poszerzano o zakłady rehabilitacji zdrowotnej pracowników (baseny kąpielowe, pokoje do fizjoterapii oraz inhalacji) (Zapalski, 1965; Gawłowski i Niezabitowska, 1990).

Kopalniana stacja ratownictwa górniczego

W celu podniesienia bezpieczeństwa pracowników, każda kopalnia posiada wyszkoloną jednostkę ratowniczą, której zadaniem jest udzielanie niezwłocznej pomocy w razie zagrożenia życia lub zdrowia pracowników oraz innych osób znajdujących się na terenie zakładu górniczego. Jej siedzibą jest kopalniana stacja ratownictwa górniczego (KSRG) zlokalizowana w pobliżu szybu zjazdowego. Składa się ona z zespołu pomieszczeń przeznaczonych do przechowywania, konserwacji i naprawy sprzętu ratowniczego, prowadzenia szkoleń teoretycznych i praktycznych oraz grupowania ratowników górniczych zmobilizowanych do akcji ratowniczej. Dodatkowo w obiekcie powinna znajdować się komora do prowadzenia praktycznych ćwiczeń ratowniczych oraz szkolenia pracowników kopalni w posługiwaniu się sprzętem ochrony układu oddechowego (Rozporządzenie, 2017a).

- A – wieże wyciągowe KWK „Centrum-Szombierki” (Ruch „Szombierki”) w Bytomiu. Po lewej stronie jednostrzałowa wieża wyciągowa szybu „Ewa” o konstrukcji stalowej. Po prawej stronie basztowa wieża wyciągowa szybu „Krystyna” (fot. A. Wyrzykowska, 2020);
- B – wieże wyciągowe KWK „Polska” w Świętochłowicach. Po lewej stronie wieża basztowa, po prawej stronie wieża wyciągowa o konstrukcji kozłowej (fot. A. Wyrzykowska, 2020);
- C – jednostrzałowa wieża wyciągowa szybu „Prezydent” w Chorzowie o konstrukcji żelbetowej (fot. A. Wyrzykowska, 2024);
- D – wieża wyciągowa szybu „Zygmunt August II” KWK „Barbara-Chorzów” w Chorzowie (fot. A. Wyrzykowska, 2024).

Rys. 8. Przykłady wież wyciągowych

Zespół obiektów budowlanych związanych z transportem pionowym (górnictwym wyciągiem szybowym)

Urządzenia transportu pionowego w podziemnych zakładach górniczych są najważniejszym elementem ciągu technologicznego. Przez system transportu pionowego rozumie się całą infrastrukturę związaną z szybem, tzn. górnictwym wyciągiem szybowym oraz system prowadzenia naczyń i urządzenia pomocnicze. W celu zapewnienia właściwego funkcjonowania maszyn i urządzeń górniczych oraz ochrony pracowników przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi wykorzystuje się budynki nadszybia oraz maszyny wyciągowej (Zapalski, 1965).

Jednym z najbardziej charakterystycznych i rozpoznawalnych obiektów w strukturze zakładu górnictwego są wieże wyciągowe (szybowe) (rys. 8). Stanowią one główny element konstrukcji nośnej urządzenia wyciągowego. Wieże szybowe dzieli się ze względu na:

- formę konstrukcji:
 - basztowe,
 - bezzastrzałowe (koźłowe),
 - zastrzałowe (jednostrzałowe, dwustrzałowe);
- materiał, z którego zostały wykonane:
 - drewniane (w początkach rozwoju górnictwa głębinowego)
 - murowane,
 - stalowe,
 - żelbetowe,
 - o konstrukcji mieszanej;
- wyposażenie:
 - z maszyną wyciągową usytuowaną na zrębie,
 - z maszyną wyciągową usytuowaną na wieży.

Lokalizacja budynków nadszybia i maszyny wyciągowej, jak również wieży wyciągowej, jest bezpośrednio związana z usytuowaniem rury szybowej. Z uwagi na wzajemne powiązania funkcjonalne obiekty były ze sobą zblokowane i bardzo często scalane (Zapalski, 1965).

Zakłady przeróbki mechanicznej węgla

Największym zespołem obiektów budowlanych w strukturze zakładu górnictwego jest zespół przeróbki mechanicznej węgla (rys. 9). Składa się on z połączonych wzajemnie obiektów służących do:

- sortowania węgla surowego na asortymenty handlowe (sortownia),
- mechanicznego wzbogacania węgla surowego (płuczka),
- wzbogacania węgla surowego o uziarnieniu poniżej 1 mm,
- termicznego suszenia najdrobniejszych ziaren koncentratu (Zapalski, 1965; Szady, 1990).

Początkowo zakłady przeróbki mechanicznej węgla lokalizowano nad torami stacji kopalnianej. Wraz z rozwojem zakładów górniczych i zwiększaniem ich wydajności obiekty te przebu-

dowywano, dostosowując je do nowych uwarunkowań technologicznych (Szady, 1990). Z czasem obiekty o dużej kubaturze coraz trudniej było posadowić nad torami, dlatego zaczęto je scalać i lokalizować po stronie szybów wydobywczych (poza obrysem stacji kopalnianej) (Szady, 1990).

Rys. 9. Pozostałości infrastruktury zakładu przeróbczego KWK „Paryż” w Dąbrowie Górniczej (fot. A. Wyrzykowska, 2020)

Magazyny i warsztaty

Do właściwego funkcjonowania kopalnie zużywają wiele materiałów. Stąd potrzeba ich gromadzenia, składowania i wydawania do użycia. Przechowywanie niezbędnych materiałów odbywa się w magazynach zamkniętych, półotwartych (pod zadaszeniami) oraz na placach składowych. Obiekty te dzielą się na:

- magazyny wielobranżowe (ogólne),
- magazyny branżowe m.in. magazyny materiałów sypkich, magazyny paliw i olejów, magazyny gazów technicznych itd.,
- magazyny podręczne (Zapalski, 1965).

Warsztaty naprawcze są zespołem obiektów i pomieszczeń przygotowanych do przechowywania sprzętu górniczego, wykonywania przeglądów i remontów sprzętu, maszyn i urządzeń mechanicznych. Prowadzi się w nich również działania pomocnicze dla celów inwestycyjnych oraz przygotowanie i obróbkę materiałów. Wielkość i zakres czynności wykonywanych w warsztatach zależy od wielkości kopalni oraz możliwych warunków zagospodarowania terenu. Zlokalizowane są najczęściej w bezpośrednim sąsiedztwie magazynów lub placów składowych. Wyróżnia się m.in.: warsztaty elektryczne i mechaniczne, oddziały kuźni, spawalni oraz stolarni (Zapalski, 1965).

ROZDZIAŁ II

2.1. WSPÓŁCZESNE PRZESŁANKI LIKWIDACJI KOPALŃ WĘGLA KAMIENNEGO

W 2015 r. społeczność międzynarodowa uzgodniła i podpisała nowe porozumienie klimatyczne, powszechnie znane jako Porozumienie Paryskie²⁰ (ang. *Paris Agreement*). Jego celem jest ograniczenie wzrostu średniej globalnej temperatury do 1,5°C powyżej poziomu sprzed epoki przemysłowej (UNFCCC, 2016). W ślad za podpisanym porozumieniem w 2017 r., podczas kolejnej konferencji klimatycznej w Bonn (COP 23), powołano „Powering Past Coal Alliance” (PPCA). Organizacja ta dąży do zaniechania nieograniczonego wykorzystywania węgla w krajach OECD do 2030 r. Potrzebę rezygnacji z paliw podkreślono ponadto w „Śląskiej Deklaracji na rzecz Solidarności i Sprawiedliwej Transformacji” (Deklaracja, 2018).

Unia Europejska jako pierwsza przedstawiła długofalową strategię zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych i podjęła kroki w kierunku rewizji planów klimatycznych²¹ (Rada UE, 2016). Dodatkowo w Europejskim Zielonym Ładzie wskazano potrzebę kompleksowej transformacji, w ramach której wszystkie istotne obszary, jak: środowisko, energia, transport, przemysł, rolnictwo oraz zrównoważone finansowanie, współpracowałyby dla osiągnięcia głównego celu klimatycznego (Polityka, 2020). Dla państw członkowskich oznacza to powolne odchodzenie od energetyki węglowej i zmniejszanie zapotrzebowania na paliwa kopalne.

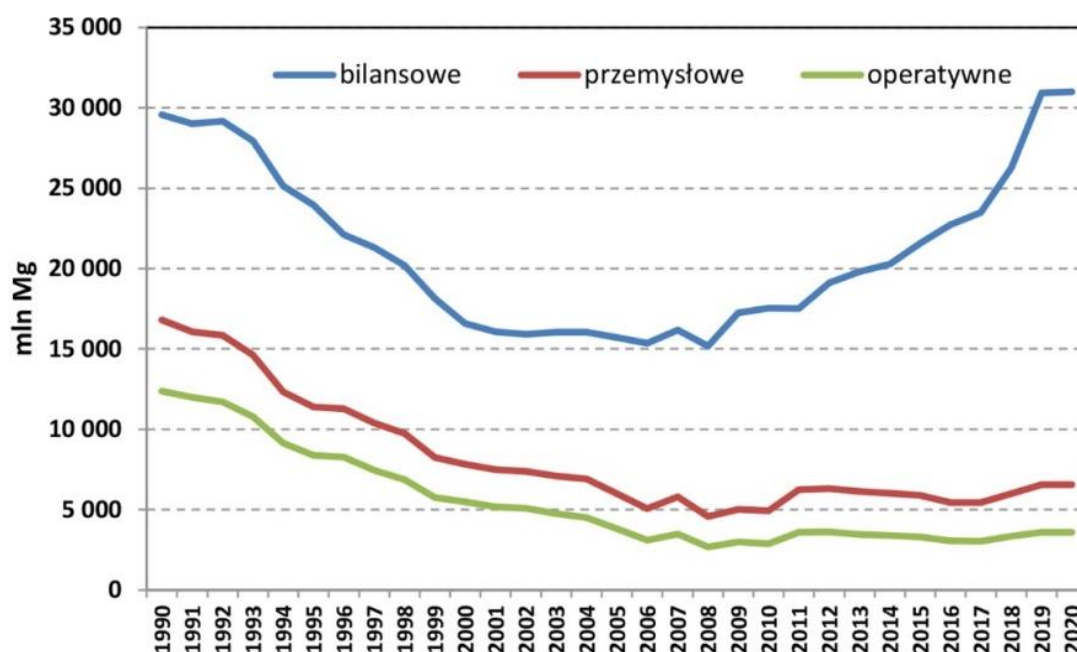
Polska, chcąc dostosować się do międzynarodowych i unijnych porozumień, musiała dokonać gruntownej rewizji swojej strategii bezpieczeństwa energetycznego. W 2018 r. Rada Ministrów przyjęła „Program dla sektora górnictwa węgla kamiennego w Polsce”. Jego głównym celem była sprawiedliwa transformacja sektora górnictwa węgla kamiennego, z założeniem stopniowej likwidacji branży wydobywczej węgla energetycznego, w oparciu o mechanizmy wsparcia publicznego (Program, 2018). Kolejnym ważnym krokiem było przyjęcie projektu Polityki Energetycznej Polski do 2040 r. (PEP 2021), która uwzględnia konieczność przeprowadzenia tego procesu w sposób uczciwy i solidarny, zgodnie z założeniami Europejskiego Zielonego Ładu oraz planem odbudowy gospodarczej po okresie pandemii COVID-19. Dokument ten wyznaczył nowe kierunki przemian energetycznych w kraju, opierając je na trzech kluczowych elementach: zrównoważonej transformacji, konstrukcji systemu energetycznego bez emisji oraz poprawie jakości powietrza, w tym:

²⁰ Dokument ten zyskał poparcie 195 państw, w tym wszystkich krajów członkowskich Unii Europejskiej.

²¹ Pierwotnie UE zobowiązała się do ograniczenia do 2030 r. emisji gazów cieplarnianych o co najmniej 40% w całej gospodarce w porównaniu z 1990 r. oraz zwiększenia udziału energii z odnawialnych źródeł w całkowitej ilości energii zużywanej w UE na poziomie co najmniej 27% (Sobieraj, 2017). W 2019 r. zwiększono zakładaną redukcję emisji do 55% oraz zapowiedziano chęć osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 r. (Polityka, 2020). Polska, jako jedyny kraj, odmówiła w tym czasie podpisania zobowiązań, z uwagi na strategiczne znaczenie węgla kamiennego w polityce energetycznej kraju (Sprawiedliwa transformacja, 2019).

- redukcję o 7% emisji gazów cieplarnianych w sektorach nieobjętych systemem handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych (ETS) w porównaniu do poziomu z 2005 r.,
- 21–23% udziału odnawialnych źródeł energii (OZE) w finalnym zużyciu energii brutto,
- wzrost efektywności energetycznej o 23% w porównaniu z prognozami PRIMES2007²²,
- oraz redukcję do min. 56% udziału węgla w produkcji energii elektrycznej (PEP, 2021).

Znaczący wpływ na dalszy rozwój górnictwa w Polsce mają również warunki geologiczno-górniczne zalegania złóż węgla kamiennego. Choć wielkość krajowych zasobów bilansowych węgla kamiennego w ostatnich latach powiększyła się, to należy pamiętać, że wyłącznie część z nich jest możliwa do pozyskania (z uwagi na warunki naturalne i techniczno-technologiczne) (rys. 10). Około 36% zasobów węgla, uwzględnionych w bilansie, znajduje się w warstwach ochronnych, wymagających zastosowania specjalnych technologii eksploatacyjnych w celu ochrony powierzchni. Istotnym wyzwaniem jest także znaczne zasiarczenie złóż, zwłaszcza we wschodniej części Górnoląskiego Zagłębia Węglowego. Uwarunkowania te w znaczący sposób wpływają na ekonomiczne możliwości kontynuacji wydobywania węgla kamiennego (Marek, 2006).

Rys. 10. Zmiany zasobów węgla kamiennego w złożach kopalni czynnych (Kicki, 2021)

Obecny światowy kryzys energetyczny związany z wojną w Ukrainie oraz odcięcie dostaw paliw kopalnych, podniosły znaczenie zasobów strategicznych węgla kamiennego i zmusiły do głębokiej refleksji nad strategią bezpieczeństwa energetycznego (Lis i Kotelska, 2022). Jednak w dłuższej perspektywie czasowej nie odwróci on trendu odchodzenia od energetyki węglowej na rzecz odnawialnych źródeł energii.

²² „Model PRIMES (ang. *Price-Induced Market Equilibrium System*) to stosowany na dużą skalę model systemu energetycznego, który zapewnia szczegółowe prognozy popytu na energię, podaży, cen i inwestycji w przyszłości, obejmujące cały system energetyczny, w tym emisje” (PRIMES, 2023).

2.2. PROCES LIKWIDACJI KOPALŃ WĘGLA KAMIENNEGO

Likwidacja kopalni polega na zaprzestaniu wydobywania węgla kamiennego i likwidacji zakładu górniczego lub jego oznaczonej części (Ustawa, 2007). Jest to proces długotrwały, niezwykle skomplikowany i kosztowny. Podlega on rygorystycznym regulacjom prawnym, obejmującym warunki geologiczno-górnice, ochronę środowiska, bezpieczeństwo powierzchni, a także sprawy społecznych.

Podstawowym aktem prawnym określającym zasady i warunki zakończenia działalności związanej z wydobywaniem kopalin ze złóż jest Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze (Ustawa, 2011) wraz z rozporządzeniami wykonawczymi. W rozdziale piątym tej ustawy zawarte są szczegółowe regulacje dotyczące likwidacji zakładu górniczego.

Zgodnie z art. 129 ust. 1 p.g.g. (Ustawa, 2011):

„W przypadku likwidacji zakładu górniczego, w całości lub w części, przedsiębiorca jest zobowiązany:

- zabezpieczyć lub zlikwidować wyrobiska górnicze oraz urządzenia, instalacje i obiekty zakładu górniczego;*
- przedsięwziąć niezbędne środki chroniące sąsiednie złoża kopalin;*
- przedsięwziąć niezbędne środki chroniące wyrobiska sąsiednich zakładów górniczych;*
- przedsięwziąć niezbędne środki w celu ochrony środowiska oraz rekultywacji gruntów po działalności górniczej²³” (Ustawa, 2011).*

Do likwidacji zakładu górniczego stosuje się odpowiednio przepisy o ruchu zakładu górniczego, w których określa się sposób wykonania ww. obowiązków przez przedsiębiorcę (art. 129 ust. 4 p.g.g.). Warto podkreślić, że zgodnie z art. 39 ust. 1 (Ustawa, 2011) *„cofnięcie koncesji, jej wygaśnięcie lub utrata jej mocy, bez względu na przyczynę, nie zwalnia dotychczasowego przedsiębiorcy z wykonania obowiązków dotyczących ochrony środowiska i likwidacji zakładu górniczego”*. Dodatkowo art. 39 ust. 3 p.g.g. wskazuje, że jeżeli nie istnieje przedsiębiorca, obowiązki określone w art. 129 ust. 1 p.g.g. wykonuje jego następca prawny²⁴ (Ustawa, 2011).

W procesie likwidacji zakładu górniczego można wyróżnić kilka etapów. Są to:

- etap I – decyzja o postawieniu kopalni w stan likwidacji,
- etap II – nieodpłatne zbycie kopalni na rzecz Spółki Restrukturyzacji Kopalń SA (SRK SA),
- etap III – proces przygotowania kopalni do likwidacji,
- etap IV – proces likwidacji kopalni,
- etap V – proces zakończenia likwidacji kopalni.

²³ Zgodnie z art. 129 p.g.g. (Ustawa, 2011) do rekultywacji gruntów po działalności górniczej w celu ochrony środowiska stosuje się przepisy Ustawy z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Ustawa, 1995).

²⁴ Gdy „nie istnieje przedsiębiorca oraz jego następca prawny – obowiązki określone w art. 129 ust. 1 p.g.g. wykonuje właściciel lub osoba posiadająca inny niż własność tytuł prawny do nieruchomości”. W razie potrzeby osobę obowiązującą oraz zakres i sposób wykonania obowiązków dotyczących ochrony środowiska i likwidacji zakładu górniczego ustala organ koncesyjny w drodze decyzji (Ustawa, 2011, art. 39 ust. 3).

Decyzja o postawieniu kopalni w stan likwidacji inicjuje cały proces. Przedsiębiorca określa w niej: zakres likwidacji kopalni, termin rozpoczęcia likwidacji kopalni, termin zakończenia wydobywania węgla kamiennego, termin zakończenia likwidacji kopalni oraz osobę likwidatora (Ustawa, 2007, art. 6). W dalszej kolejności następuje proces nieodpłatnego zbycia kopalni lub jej oznaczonej części na rzecz SRK SA (Ustawa, 2007, art. 8a). W przypadku „nieruchomości oraz prawa użytkowania wieczystego nieruchomości niezbędnych do prowadzenia zakładu górniczego kopalni zbywanej”, na podstawie powyższych przesłanek, **gminom nie przysługuje prawo ich pierwokupu**, ani nie stosuje się właściwych przepisów zgodnie z Ustawą z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Ustawa, 2007, art. 8e). Jednakże na każdym etapie procesu likwidacji zakładu górniczego **przedsiębiorstwo górnicze, na wniosek gminy górniczej albo spółdzielni mieszkaniowej, może dokonać darowizny mienia na ich rzecz, na cele związane z:**

- realizacją urządzeń infrastruktury technicznej lub innych celów publicznych,
- pobudzeniem aktywności gospodarczej w gminie górniczej (Ustawa, 2007, art. 23).

Po przejęciu majątku kopalni przez SRK SA następuje proces przygotowania kopalni do likwidacji. Pierwszym i najważniejszym działaniem, jakie wchodzi w skład tego procesu, jest utworzenie nowego oddziału SRK SA, który będzie odpowiedzialny za zarządzanie i nadzór nad wszystkimi działaniami związanymi z likwidacją danego zakładu górniczego lub jego częścią. Następnie konieczne jest stworzenie planu docelowego funkcjonowania dla zakładu górniczego oraz koncepcji zagospodarowania jego majątku, zgodnego ze strategicznymi celami spółki²⁵ (rys. 11). Na tym etapie podejmowana jest decyzja o:

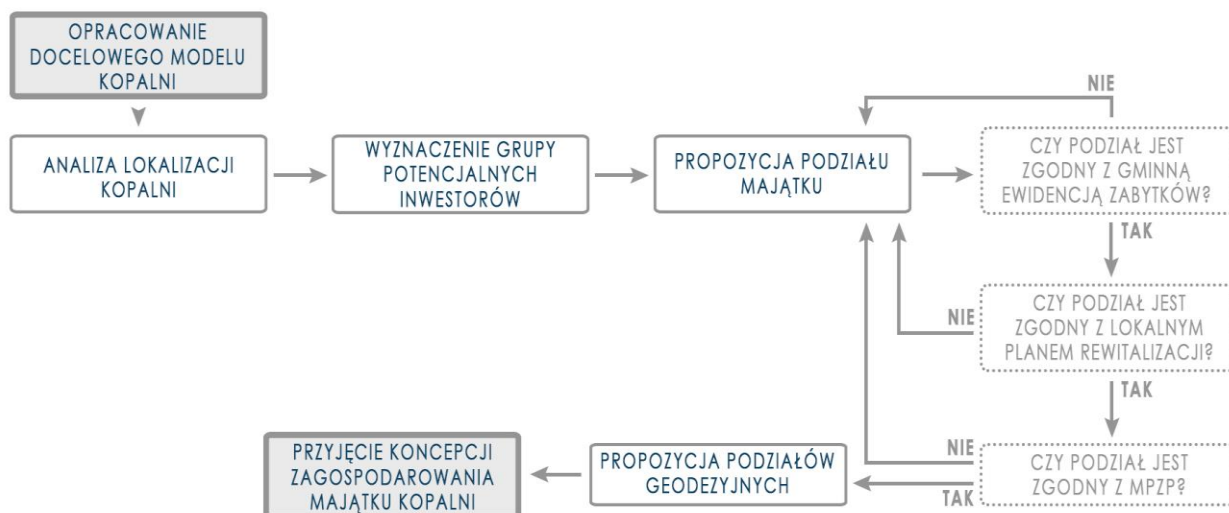
- pozostawieniu obiektów budowlanych i infrastruktury technicznej ze względu na docelowy model kopalni,
- przekazaniu wybranych obiektów budowlanych lub gruntów do sprzedaży,
- likwidacji obiektów i infrastruktury technicznej zakładu górniczego, które z uwagi na stan techniczny, strukturę lub pierwotną funkcję, nie wykazują potencjału do ich ponownego wykorzystania w przyszłości (Chmiela, 2022).

Proces opracowywania docelowego modelu kopalni przez SRK SA odbywa się na podstawie: analizy lokalizacji kopalni, wyznaczenia grupy potencjalnych inwestorów a następnie opracowania wstępnej propozycji podziału majątku. Następnie propozycja ta jest sprawdzana pod względem zgodności z obowiązującymi przepisami dotyczącymi ochrony zabytków oraz planowania przestrzennego (rys. 12) (Chmiela, 2022). **W trakcie tego procesu nie uwzględnia się możliwości zmiany użytkowania terenu po zakończeniu likwidacji zakładu górniczego ani nie prowadzi publicznej debaty nad jej docelowym kształtem.**

²⁵ Głównym zadaniem SRK SA jest:

- prowadzenie likwidacji kopalń oraz zabezpieczanie sąsiednich zakładów górniczych przed zagrożeniem wodnym, gazowym i pożarowym,
- usuwanie szkód górniczych i rekultywacja terenów pogórniczych,
- zagospodarowanie majątku oraz sprzedaż nieruchomości po likwidowanych zakładach górniczych,
- wspieranie tworzenia nowych miejsc pracy, w szczególności dla pracowników likwidowanych kopalń (SRK, 2021).

Należy tutaj również zwrócić uwagę na fakt, że podczas funkcjonowania zakładu górniczego teren kopalni najczęściej jest oznaczany w dokumentach planistycznych gminy jako „przemysłowy” (co wynika z rzeczywistego sposobu użytkowania terenu). Nie zmienia się on wraz z decyzją o zamknięciu kopalni (lub jej części), jej likwidacją, ani bezpośrednio po sprzedaży majątku zakładu, z uwagi na czasochłonność przeprowadzania procesu legislacyjnego. W konsekwencji tereny likwidowanych zakładów górniczych przeznaczają się pod zabudowę przemysłową lub przemysłowo-usługową, a tym samym ogranicza się realizację celów strategicznych gminy.

Rys. 12. Mapa procesu opracowywania koncepcji zagospodarowania majątku kopalni. Oprac. na podst. Chmiela (2022)

W oparciu o docelowy model kopalni i koncepcję zagospodarowania majątku likwidowanej kopalni tworzony jest program i strategia likwidacji, które muszą zostać zaakceptowane przez Agencję Rozwoju Przemysłu SA oraz zatwierdzone przez właściwego ministra do spraw gospodarki złożami kopalni. Na ich podstawie opracowywany jest plan ruchu likwidowanego zakładu, roczny plan ruchu likwidowanego zakładu oraz uszczegółowia się dokładną strukturę oddziału SRK SA. Zatwierdzenie wyżej wspomnianych dokumentów przez właściwe organy nadzoru górniczego umożliwia rozpoczęcie właściwego procesu likwidacji kopalni (Chmiela, 2022).

Fizyczna likwidacja kopalni z perspektywy spółek restrukturyzacyjnych składa się z trzech grup zadań, które realizowane są równocześnie (rys. 11). Do pierwszej grupy należy:

- opracowanie wymaganych projektów, dokumentacji, opinii, ekspertyz i analiz związanych z likwidacją kopalni,
- likwidacja oraz zabezpieczenie wyrobisk korytarzowych, szybów i szybików,
- zabezpieczenie sąsiednich kopalń przed zagrożeniem wodnym, gazowym oraz pożarowym,
- wykonywanie prac zabezpieczających oraz przedsięwzięć zapobiegających zagrożeniom, w związku z likwidowanym zakładem górniczym,
- naprawa szkód wywołanych ruchem zakładu górniczego,

- zarządzanie i nadzorowanie wykonywanych zadań w trakcie likwidacji kopalni (Chmiela, 2022).

Druga grupa zadań polega na utrzymaniu obiektów przeznaczonych do likwidacji w późniejszym terminie ze względów bezpieczeństwa. Do ostatniej grupy należy likwidacja infrastruktury powierzchniowej kopalni. Dopiero po zakończeniu wszystkich zadań następuje rekultywacja terenu, a wraz z nią zakończenie fizycznej likwidacji kopalni (Chmiela, 2022).

Zakończenie większości zadań składowych może nastąpić szybciej lub wraz z wyznaczonym terminem fizycznej likwidacji zakładu górniczego. W przypadku potrzeby wydłużenia czasu na realizację wszystkich ww. zadań należy zaktualizować właściwe dokumenty, na których podstawie te zadania były wcześniej prowadzone (aktualizacja programu likwidacji kopalni i/lub planu ruchu likwidowanego zakładu górniczego) (rys. 10) (Chmiela, 2022).

Ostatnim etapem likwidacji zakładu górniczego jest proces zakończenia likwidacji kopalni (rys. 12). Rozpoczyna go decyzja o rozwiązaniu oddziału SRK SA, a kończy oficjalne przekazanie majątku zlikwidowanej kopalni do:

- użytkownika docelowego,
- innego oddziału SRK SA,
- Centralnego Zakładu Odwadniania Kopalń SRK SA (CZOK) w celu zabezpieczenia sąsiednich kopalń przed zagrożeniem wodnym, gazowym oraz pożarowym.

2.3. REKULTYWACJA TERENÓW POGÓRNICZYCH (ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM PODZIEMNYCH ZAKŁADÓW GÓRNICZYCH)

Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych definiuje rekultywację gruntu jako:

„[...] nadanie lub przywrócenie gruntom zdegradowanym albo zdewastowanym wartości użytkowych lub przyrodniczych przez właściwe ukształtowanie rzeźby terenu, poprawienie właściwości fizycznych i chemicznych, uregulowanie stosunków wodnych, odtworzenie gleb, umocnienie skarp oraz odbudowanie lub zbudowanie niezbędnych dróg (Ustawa, 1995, art. 4).”

Ww. ustawa zobowiązuje również wszystkie osoby, które powodują „utrata albo ograniczenie wartości użytkowej gruntów do ich rekultywacji na własny koszt” (Ustawa, 1995, art. 20 ust. 1).

„Rekultywację i zagospodarowanie gruntów planuje się, projektuje i realizuje na wszystkich etapach działalności przemysłowej” (Ustawa, 1995, art. 20 ust. 3). Przepisy u.g.r.l., stosuje się odpowiednio również do rekultywacji gruntów po działalności górniczej w celu ochrony środowiska (Ustawa, 2011, art. 129 ust. 2).

Działania związane z „rekultywacją gruntów zakładu górniczego prowadzi się, w miarę jak te grunty stają się zbędne całkowicie, częściowo lub na określony czas do prowadzenia ruchu zakładu górni-

czego”²⁶ (Rozporządzenie, 2016, § 804). Dodatkowo „na terenach przewidywanego osiadania gruntów na skutek działalności górniczej zakład przemysłowy, na wniosek właściciela, rozpoczyna rekultywację przed wystąpieniem degradacji gruntów” (Ustawa, 1995, art. 21).

Zgodnie z art. 39 ust. 2 Ustawy (2011) zakres i sposób wykonywania obowiązków przedsiębiorcy dotyczących ochrony środowiska i likwidacji zakładu górniczego albo zakładu ustala się w planie ruchu likwidowanego zakładu górniczego. Podlega on zatwierdzeniu przez właściwy dla miejsca wykonywania robót objętych planem organ nadzoru górniczego (Ustawa, 2011, art. 108 ust. 7).

Działania związane z rekultywacją gruntów podziemnego zakładu górniczego prowadzi się w sposób określony w dokumentacji rekultywacji zatwierdzonej przez kierownika ruchu zakładu górniczego (Rozporządzenie, 2016, § 804). Dokumentacja ta jest sporządzana w formie opisowej i graficznej. Określa ona kierunek, zakres, sposób i termin wykonania rekultywacji, w szczególności:

- „obszar wymagający podjęcia rekultywacji, przez wskazanie jego granic oraz oznaczenie granic własności nieruchomości;
- aktualny i planowany sposób użytkowania obszaru wymagającego podjęcia rekultywacji;
- ukształtowanie powierzchni gruntów wymagających rekultywacji oraz ich docelowe ukształtowanie;
- metody kształtowania rzeźby terenu niekorzystnie przekształconego oraz odtwarzania gleb w przypadku, gdy jest wymagane ich odtworzenie;
- sposób:
 - regulacji stosunków wodnych na gruntach rekultywowanych,
 - zabezpieczenia przeciwerozyjnego rekultywowanych powierzchni,
 - zabezpieczenia niewykorzystanej części złoża kopaliny, a w przypadku ich występowania również sąsiednich złóż kopalin;
 - usytuowanie obiektów budowlanych;
 - technologię i środki techniczne służące do zapobiegania powstawaniu pożarów na terenach rekultywowanych – w przypadku wykorzystywania do rekultywacji odpadów zawierających części palne;
 - harmonogram realizacji robót rekultywacyjnych (Rozporządzenie, 2016, § 804).”

Kolejną ważną ustawą regulującą zakres rekultywacji w stosunku do odpadów pochodzących z poszukiwania, rozpoznawania, wydobywania, przeróbki i magazynowania kopalin ze złóż jest Ustawa z dnia 10 lipca 2008 r. o odpadach wydobywczych (Ustawa, 2008). Zgodnie z art. 8 Ustawy (2008) „posiadacz odpadów wydobywczych jest obowiązany do przedłożenia właściwemu organowi programu gospodarowania odpadami wydobywczymi przed rozpoczęciem działalności związanej z wytwarzaniem lub gospodarowaniem odpadami wydobywczymi”. W programie tym należy umieścić

²⁶ Przepis ten jest zbieżny z Ustawą (1995) art. 20 ust. 4, który wskazuje, że „rekultywację gruntów prowadzi się, w miarę jak grunty te stają się zbędne (całkowicie, częściowo lub na określony czas) do prowadzenia działalności przemysłowej oraz kończy się w terminie do 5 lat od zaprzestania tej działalności”.

m.in. „opis sposobu zamknięcia obiektu unieszkodliwiania odpadów wydobywczych²⁷ wraz z rekultywacją terenu oraz procedurami po zamknięciu oraz monitoringu²⁸, ze szczególnym uwzględnieniem”:

- ustalenia niezbędnych działań dotyczących zamknięcia obiektu unieszkodliwiania odpadów wydobywczych,
- ustalenia działań związanych z rekultywacją terenu,
- sprawowania nadzoru nad zrehabilitowanym obiektem unieszkodliwiania odpadów wydobywczych.

Zgodnie z art. 168 ust. 1 pkt 7 Ustawy (2011) „organy nadzoru górniczego sprawują nadzór i kontrolę nad ruchem zakładów górniczych, w szczególności w zakresie [...] budowy i likwidacji zakładu górniczego, w tym rekultywacji gruntów po działalności górniczej”. **Tym samym nadzór nad rekultywacją nie jest w kompetencji gminy. Jest ona wyłącznie organem opiniującym** na podstawie art. 108 ust. 9 Ustawy (2011) oraz art. 22 ust. 2 pkt 3 Ustawy (1995) **w zakresie zgodności z obowiązującą polityką przestrzenną gminy, która najczęściej odzwierciedla faktyczny sposób użytkowania terenu.** Jedyną możliwością wpływu gminy na planowany kierunek rekultywacji są elastyczne zapisy dokumentów planistycznych, które pozwolą na swobodne kształtowanie polityki przestrzennej, np. przez:

- wyznaczenie ich w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego jako obszary wymagające przekształceń, rehabilitacji, rekultywacji lub remediacji lub obszary zdegradowane,
- uchwalenie MPZP, który umożliwi zmianę przeznaczenia i użytkowania terenu w zależności od aktualnych uwarunkowań społecznych, gospodarczych lub środowiskowych.

2.4. KIERUNKI REKULTYWACJI TERENÓW POGÓRNICZYCH

Kluczowym elementem przywracania terenom wartości użytkowej po zakończonej eksploatacji jest ustalenie funkcji, jakie powinny one pełnić po zaniechaniu na nich eksploatacji. Jednymi z podstawowych dokumentów w Polsce, zawierającymi wytyczne do projektowania i realizacji działań związanych z rekultywacją terenów pogórnich, są ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych oraz norma PN-G-07800:2002 Górnictwo odkrywkowe. Rekultywacja. Ogólne wytyczne projektowania (Ustawa, 1995; PN-G, 2002; Ostrenga i Uberman, 2010). W ich treści uwzględniono również ograniczoną klasyfikację kierunków rekultywacji i zagospodarowania terenu. Są to odpowiednio kierunki: rolny, leśny i „inny” (według ustawy) oraz rolny, leśny, komunalny, wodny i specjalny (według normy). Choć sformułowania „inny” i „specjalny” pozwalają na szeroką interpretację, to nie wyczerpują one w całości możliwych sposobów zagospodarowania terenów po zakończonej działalności górniczej.

²⁷ Zgodnie z Ustawą z dnia 10 lipca 2008 r. o odpadach wydobywczych (Ustawa, 2008) „obiekt unieszkodliwiania odpadów wydobywczych jest to obiekt przeznaczony do składowania odpadów wydobywczych w formie stałej, ciekłej, w roztworze lub zawiesinie, w tym hałdy i stawy osadowe, obejmujący tamy lub inne konstrukcje służące do powstrzymywania, zatrzymywania, ograniczania lub umacniania takiego obiektu; za obiekt unieszkodliwiania odpadów wydobywczych nie uznaje się wyrobiska górniczego wypełnianego odpadami wydobywczymi w celach rekultywacyjnych i technologicznych”.

²⁸ Zgodnie z art. 27 ust. 6 Ustawy (2008).

W literaturze przedmiotu można znaleźć liczne pozycje przedstawiające próby klasyfikacji kierunków rekultywacji i rewitalizacji terenów przemysłowych, w tym poeksploatacyjnych. Obrazują one ewolucję podejścia zarówno do samego problemu badawczego, jak i praktyki w przekształcaniu tych terenów. Spośród licznych autorów, którzy pisali na ten temat, należy wymienić: Gasidło (1998), Domańskiego (2001), McHaina (2001), Malewskiego i Kaźmierczaka (2001), Hao i in. (2010), Ostregę i Ubermana (2010), Narrei i Osanloo (2011), Białecką, Midor i Zasadzień (2014), Kaźmierczaka, Lorenca i Strzałkowskiego (2017), Janiszka (2020). Według autorki rozprawy najbardziej obszerną systematykę możliwych kierunków rekultywacji i rewitalizacji terenów pogórnich zaproponowali Kaźmierczak, Lorenc i Strzałkowski (2021) (tab. 6). Została ona oparta na wcześniejszej klasyfikacji tych samych autorów z 2017 r., zawierającej 6 kierunków ogólnych i 23 szczegółowe oraz poszerzonej o możliwości zagospodarowania relikwów działalności górniczej. Jednocześnie nie odzwierciedla ona w całości rzeczywistego użytkowania terenu, w szczególności obszarów niezagospodarowanych.

Tabela 6. Systematyka kierunków rekultywacji/rewitalizacji/zagospodarowania terenów pogórnich według Kaźmierczaka, Lorenca i Strzałkowskiego (2021)

Kierunek ogólny	Funkcja	Kierunek szczegółowy	Opis
rolny	Produkcja rolna oraz przetwórstwo rolno-spożywcze	uprawa	grunty orne: sady, łąki, pastwiska trwałe, pracownicze ogrody działkowe
		hodowla	hodowla: bydła, drobiu, tucznika, ryb itp.
leśny	Powiększanie zasobów i upraw leśnych	gospodarka	grunt o powierzchni co najmniej 0,10 ha, pokryty roślinnością leśną i związany z gospodarką leśną
		ochrona	las uznany za szczególnie chroniony
		rekreacja	wypoczynek: ścieżki pieszo-rowerowe, ścieżki zdrowotne, place zabaw, trasy turystyczne, leśne kompleksy promocyjne
wodny	Powiększanie obszarów wodnych, retencjonowanie wody i regulacja stosunków wodnych	gospodarka	zbiorniki wody pitnej, przeciwpowodziowe, przepływowe itp.
		rekreacja	kąpieliska, wypoczynek nad brzegami akwenów, uprawianie sportów wodnych, oczka wodne
przyrodniczy	Zachowanie, właściwe wykorzystanie oraz odnawianie zasobów i składników przyrody w szczególności dziko występujących roślin i zwierząt oraz kompleksów przyrodniczych i ekosystemów	rezerwat przyrody	zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym ekosystemy, określone gatunki zwierząt i roślin, elementy przyrody nieożywionej, mające istotną wartość ze względów naukowych, przyrodniczych, kulturowych bądź krajobrazowych
		park krajobrazowy	obszar mający wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe, a celem jego jest zachowanie, popularyzacja i upowszechnianie tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju
		obszar chronionego krajobrazu	obszar obejmujący wyróżniające się krajobrazowo tereny o różnych typach ekosystemów
		ochrona gatunkowa	zabezpieczanie dziko występujących roślin i zwierząt, a w szczególności gatunków rzadkich lub zagrożonych wyginięciem, a także zachowanie różnorodności gatunkowej i genetycznej

		pomniki przyrody	pojedynczy twór przyrody żywej lub nieożywionej lub jego skupienia o szczególnej wartości naukowej, kulturowej, historyczno-pamiątkowej i krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami wyróżniającymi je wśród innych tworów, w szczególności sędziwych i okazałych rozmiarów drzew i krzewów gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyśka, skałki, jary, głazy narzutowe, jaskinie
		stanowisko dokumentacyjne przyrody nieożywionej	niewyodrębniające się na powierzchni lub możliwe do udostępnienia, ważne pod względem naukowym i dydaktycznym miejsce występowania formacji geologicznych, nagromadzeń skamieniałości lub utworów mineralnych oraz fragmenty eksploatowanych i nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych
przyrodniczy	Zachowanie, właściwe wykorzystanie oraz odnawianie zasobów i składników przyrody w szczególności dziko występujących roślin i zwierząt oraz kompleksów przyrodniczych i ekosystemów	użytek ekologiczny	pozostałość ekosystemów mających znaczenie dla zachowania unikatowych zasobów genowych i typów środowiska, jak naturalne zbiorniki – wodne, śródpolne i śródleśne „oczka wodne”, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nieużytkowanej roślinności, starorzecza, wychodnie skalne, skarpy, kamieńce itp.
		zespół przyrodniczo-krajobrazowy	ochrona wyjątkowo cennych fragmentów krajobrazu naturalnego i kulturowego dla zachowania jego wartości estetycznych
		obszary Natura 2000	obszary określonych typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt, które uważa się za cenne (znaczące dla zachowania dziedzictwa przyrodniczego Europy) i zagrożone wyginięciem w skali całej Europy
		sukcesja naturalna	wkraczanie zbiorowisk roślinności w drodze sukcesji naturalnej
		tereny zielone	tereny porośnięte roślinnością zieloną, takie jak: parki, skwery, polany, bulwary, ogrody botaniczne, promenady itp.
gospodarczy	Powiększanie terenów przemysłowych, komunalnych, usługowych, rekreacyjno-sportowych	mieszkalnictwo	budownictwo mieszkaniowe, letniskowe i hotelowe itp.
		przemysł	budynki i budowle przemysłowe, komunalne, parki przemysłowe, strefy ekonomiczne
		usługi	obiekty i budowle o charakterze usługowym (magazyny, parkingi, sklepy, hurtownie, itp.) i sportowym (boiska, korty, pływalnie, obiekty sportowe, w tym dla sportów zimowych itp.)
kulturowy	Zachowanie i popularyzacja obiektów artystycznych i związanych z historią przemysłu, miejscami pamięci	naukowy	formy ochrony (pomnik historii, park kulturowy), ścieżki tematyczne, sale koncertowo-konferencyjne, laboratoria, np. przyrodnicze, archiwa dokumentacji związanych z historią przemysłu, relikty działalności przemysłowej, pomniki i miejsca pamięci, muzea (muzea przemysłu: klasyczne, skanseny, ekomuzea)
		artystyczny	ekspozycje, sale wystawowe i koncertowe, galerie, teatry, sceny, kina itp.

Oprac. na podst. Kaźmierczak, Lorenc i Strzałkowski (2021).

ROZDZIAŁ III

3.1. UŻYTKOWANIE TERENÓW ZLIKWIDOWANYCH ZAKŁADÓW GÓRNICZYCH

Zagospodarowanie terenu dla potrzeb działalności górniczej ma charakter tymczasowy, a długość okresu funkcjonowania zakładów górniczych jest różna w różnych lokalizacjach (Kivinen, 2017). Użytkowanie to wynika z cyklu jego funkcjonowania – zajęcia terenu w celu uzyskania korzyści gospodarczych (eksploatacji surowców naturalnych), rozwoju i dojrzałości (w okresie, w którym zakłady są rozbudowywane i przebudowywane) oraz upadku i opuszczenia (z uwagi na wyczerpanie się surowców naturalnych lub braku ekonomicznych możliwości dalszego funkcjonowania kopalni). Ostatnim etapem użytkowania terenu jest jego odnowa i ponowne zagospodarowanie (Gasidło, 1998).

Pozostawione przez górnictwo tereny są niejednorodne pod względem zarówno struktury geologiczno-górnictwej, jak i ukształtowania terenu oraz zanieczyszczenia środowiska naturalnego. W ich skład wchodzi: odkrywki, hałdy skał płonnych i odpadów, osadniki oraz teren zakładu górniczego, na którym mogą znajdować się m.in.: budynki, konstrukcje naziemne i podziemne oraz infrastruktura technologiczna i techniczna. Ich ponowne użytkowanie możliwe jest wyłącznie po właściwej rehabilitacji i oczyszczeniu terenu.

Tereny pogórnice stanowią istotny element w strukturze Aglomeracji Górnośląskiej. Wynika to nie tylko z ich ilości, powierzchni, rozmieszczenia, ale również charakteru zmian, jakie na nich zachodzą. Szacuje się, że pozostawione przez kopalnie tereny w województwie śląskim mogą zajmować około 7600 ha (Hamerla, 2021), z czego na terenie samej aglomeracji tereny zlikwidowanych zakładów górniczych zajmują 1690,3 ha (Koj, 2021). Stanowią one około 32,1% wszystkich terenów przemysłowych na tym obszarze (Koj, 2021). Tereny pokopalniane zlokalizowane są zarówno w centrach miast, jak i na ich obrzeżach. Z uwagi na powiązania komunikacyjne i funkcjonalne z otaczającym terenem, obszary te wykazują wysoki potencjał rozwojowy.

Dla osiągnięcia celu niniejszej pracy niezbędne było przedstawienie rzeczywistego użytkowania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej (na 15 marca 2021 r.)²⁹. W tym celu przeprowadzono:

- kwerendę materiałów archiwalnych i bibliotecznych w Archiwum Dokumentacji Mierniczo-Geologicznej Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach, obejmującą dokumentację dla 20 zlikwidowanych zakładów górniczych;

²⁹ W celu zidentyfikowania pokrycia terenu oraz przeprowadzenia badań kartograficznych i ilościowych, autorka rozważała użycie baz danych, takich jak: CORIN Land Cover, regionalnego systemu informacji przestrzennej dla województwa śląskiego oraz Ogólnodostępnej Platformy Informacji „Tereny przemysłowe i zdegradowane” (OPI-TPP) dla obszaru województwa śląskiego. Bazy te nie odzwierciedlają jednak w pełni rzeczywistej charakterystyki badanych obszarów. Dodatkowo autorka zauważa istnienie pewnych rozbieżności między informacjami uzyskanymi z Archiwum WUG w Katowicach, danymi zawartymi w ogólnodostępnych bazach danych oraz rzeczywistym użytkowaniem terenu.

- analizę pozyskanych materiałów archiwalnych, w tym:
 - analizę planów ruchu likwidacji (część ogólna i szczegółowa) wraz z ich aktualizacjami,
 - analizę programów likwidacji kopalń oraz oceny oddziaływania na środowisko,
 - analizę map sytuacyjno-wysokościowych oraz zagospodarowania terenu zakładu górniczego;
- kwerendę danych z powiatowych zasobów geodezyjnych i kartograficznych dla miast: Bytom, Chorzów, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Jaworzno, Katowice, Mysłowice, Piekary Śląskie, Radzionków, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice oraz powiatu będzińskiego;
- identyfikację i delimitację terenów zakładów górniczych zlikwidowanych między 1990 r. a 2019 r., na podstawie map sytuacyjno-wysokościowych, zagospodarowania terenu zakładu górniczego oraz danych z powiatowych zasobów geodezyjnych i kartograficznych (w postaci elektronicznych map zasadniczych) (rys. 13);
- wizję lokalną wszystkich zidentyfikowanych i zdelimitowanych obszarów wraz z badaniami terenowymi, obejmującymi obserwację i identyfikację obszarów zlikwidowanych zakładów górniczych, ocenę sposobu użytkowania terenu i stanu technicznego obiektów, które przeprowadzono między październikiem 2020 r. a marcem 2021 r.;
- inwentaryzację fotograficzną analizowanych terenów;
- autorską klasyfikację użytkowania terenu, uwzględniającą: wyniki obserwacji z przeprowadzonych badań terenowych, zakres przeprowadzonej rekultywacji, pozostawioną infrastrukturę techniczną i stan środowiska naturalnego (tab. 7);
- badania kartograficzne i ilościowe³⁰ (rys. 13) w oparciu o:
 - ogólnodostępne systemy informacji przestrzennej³¹ oraz dane z powiatowych zasobów geodezyjnych i kartograficznych (w postaci elektronicznych map zasadniczych),
 - przeprowadzoną wizję lokalną wraz z badaniami terenowymi,
 - autorską klasyfikację użytkowania terenu.

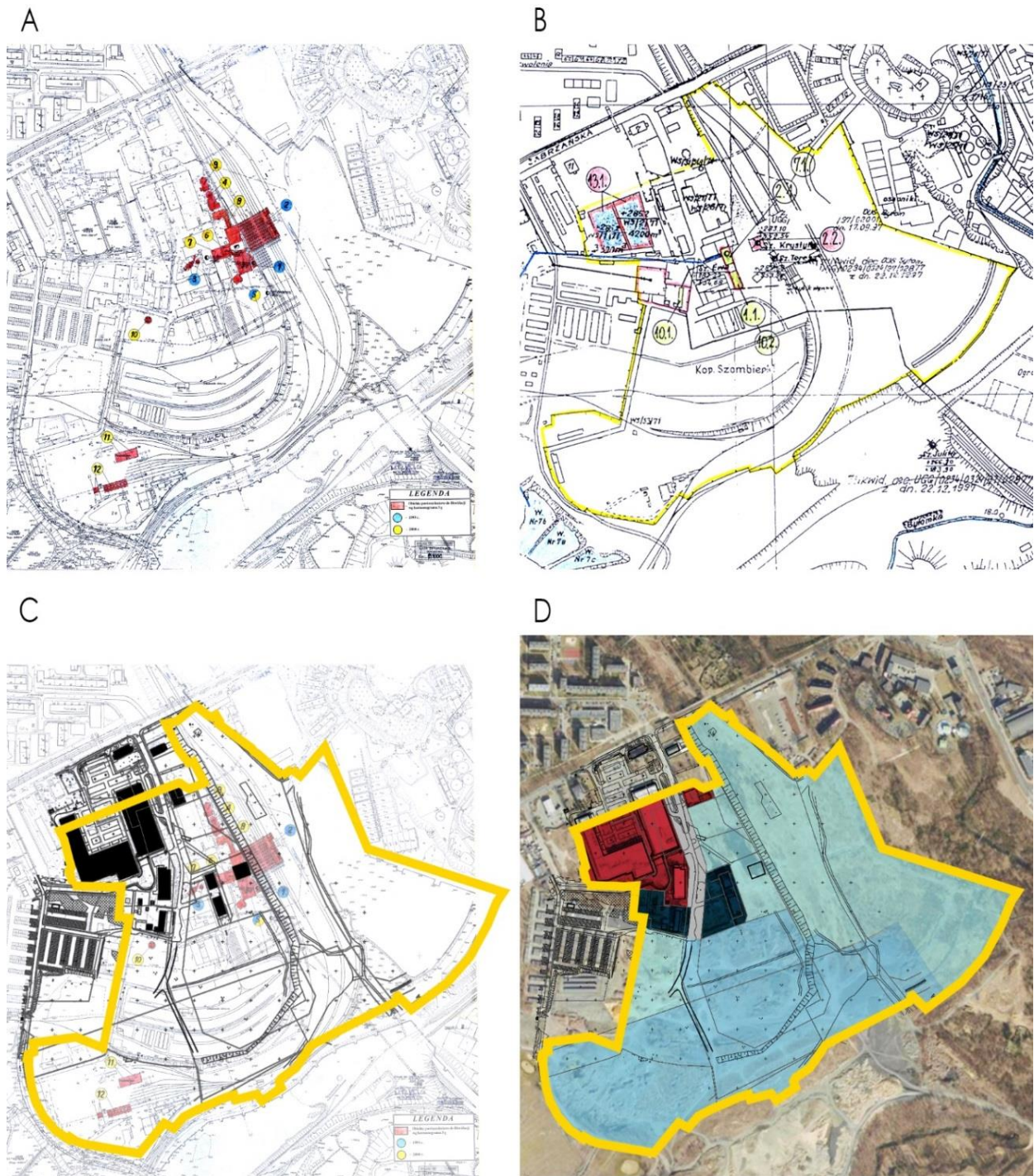
Szczegółowy przedmiot badań został ograniczony do **18 zlikwidowanych zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny, obejmujących 74 tereny pokopalniane**³² dla których pozyskana dokumentacja archiwalna umożliwiła ich identyfikację i delimitację³³ (rys. 14, zob. Aneks). Ich łączna powierzchnia obejmuje około **853,87 ha**.

³⁰ Wszystkie podane w pracy wyniki badań mają charakter szacunkowy i ze względu na przyjętą metodę badawczą mogą różnić się od stanu rzeczywistego.

³¹ Ogólnodostępne systemy informacji przestrzennej wykorzystywane podczas badań: Geoportal (2005), CBDG (2008), Geo360(2017).

³² Wszystkie badane tereny zostały wymienione i opisane w 18 kartach katalogowych zamieszczonych w Aneksie do pracy.

³³ Szczególnym przypadkiem jest obszar górniczy KWK „Pstrowski” (w skład której wchodziły m.in. kopalnie „Rokietnica”, „Ludwig” i „Jadwiga”). Pozyskana przez autorkę dokumentacja archiwalna z Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach nie pozwalała na właściwą identyfikację i delimitację terenów tego zakładu górniczego.

legenda:

— teren zlikwidowanego zakładu górniczego

— teren zakładu górniczego

— tereny nieużytków

— tereny usługowe

— tereny przemysłowe

— tereny komunikacji

A – mapa sytuacyjno-wysokościowa terenu zakładu górniczego (z 1999 r.);

B – mapa sytuacyjno-wysokościowa terenu zakładu górniczego (z 2004 r.);

C – identyfikacja i delimitacja terenu na mapie zasadniczej z powiatowego zasobu kartograficznego;

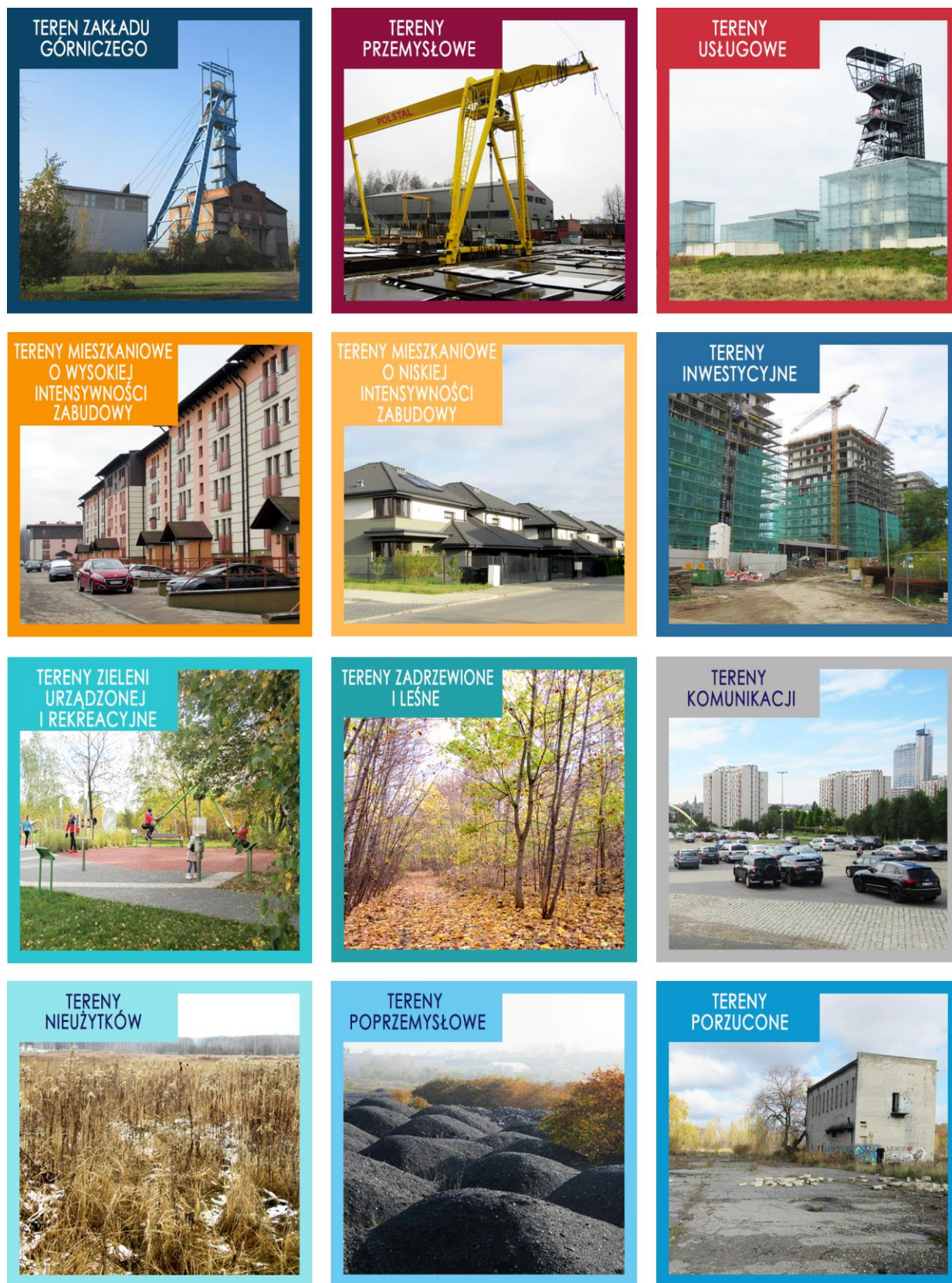
D – badania kartograficzne i ilościowe – użytkowanie terenu na podstawie wizji lokalnej.

Rys. 13. Przebieg badań dla terenu zlikwidowanej KWK „Centrum-Szombierki” (Ruch „Szombierki”) w Bytomiu. Oprac. własne na podst. materiałów Archiwum Dokumentacji Mierniczo-Geologicznej Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach i Wydziału Geodezji Urzędu Miasta Bytom (CBDG, 2008)

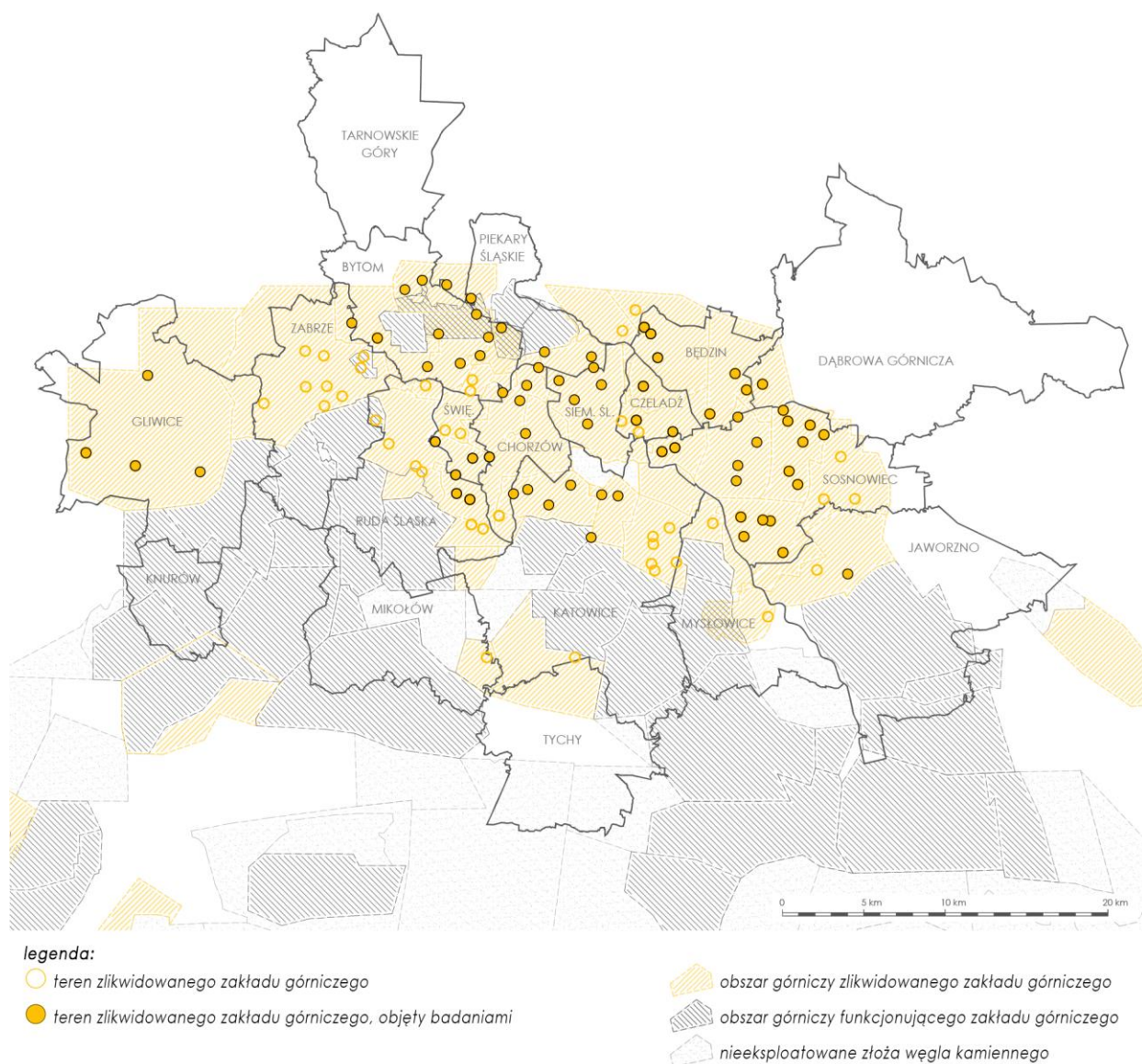
Tabela 7. Klasyfikacja sposobu użytkowania terenów zlikwidowanych kopalń węgla kamiennego na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej

Sposób użytkowania		Opis
<i>teren zakładu górniczego</i>		Teren, na którym jest prowadzona likwidacja zakładu lub ze względów strategicznych i technologicznych w dalszym ciągu prowadzi się działalność górnictwem (np. pompownie wód dołowych, wentylacja wyrobisk dołowych).
<i>tereny niezagospodarowane</i>	tereny porzucone	Tereny niezabezpieczone przez właścicieli, na których likwidacja nie została prawidłowo przeprowadzona lub zakończona, a pozostawione elementy infrastruktury ulegają stopniowej dewastacji i degradacji. Tereny te mogą stanowić duże zagrożenie dla środowiska z uwagi na zanieczyszczenie gleby.
	tereny poprzemysłowe	Tereny, na których rekultywacja nie została prawidłowo przeprowadzona (lub nie została zakończona) oraz tereny, na których pozostawiono obiekty budowlane lub infrastrukturę techniczną (np. w postaci gruzu).
	tereny nieużytków	Obszary, na których uporządkowano teren i przeprowadzono rekultywację, lecz nie nadano im żadnego przeznaczenia. Pokryte są one roślinnością trawiastą lub krzaczastą.
	tereny zadrzewione i leśne	Obszary, na których uporządkowano teren i przeprowadzono rekultywację. Dodatkowo w wyniku naturalnej sukcesji, wietrzenia, wymywania i sedymentacji następuje (spontaniczna) intensywna ekspansja przyrody. Po długim upływie czasu tereny te mogą przyjmować charakter leśny/parkowy.
	tereny inwestycyjne	Obszary, na których przeprowadzono właściwą rekultywację, uporządkowano teren i przygotowano infrastrukturę techniczną pod potencjalną inwestycję. Obejmują one również tereny, na których prowadzone są prace budowlane związane z nową formą użytkowania.
<i>tereny zagospodarowane</i>	tereny przemysłowe	Tereny zagospodarowane dla celów produkcyjnych, logistyki, handlu hurtowego, składów i magazynów itp. wraz z niezbędną infrastrukturą.
	tereny usługowe	Tereny zagospodarowane dla celów usług administracyjnych, kultury i zdrowia, handlu, usług społecznych (budynki oświatowe, domy opieki społecznej itp.), rozrywki i rekreacji (hale widowiskowe i sportowe) lub inne wraz z niezbędną infrastrukturą.
	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	Tereny użytkowane jako parki, skwery lub formy zieleni urządzonej oraz tereny usługi rekreacji i rozrywki (place zabaw, stadiony, boiska sportowe, tereny rekreacji indywidualnej itp.) wraz z niezbędną infrastrukturą.
	tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności zabudowy	Tereny użytkowane jako tereny mieszkaniowe lub mieszkaniowo-usługowe o niskiej intensywności (w szczególności zabudowa mieszkaniowa jednorodzinna).
	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności zabudowy	Tereny użytkowane jako tereny mieszkaniowe lub mieszkaniowo-usługowe o wysokiej intensywności (w szczególności zabudowa wielorodzinna).
	tereny komunikacji	Tereny użytkowane jako tereny drogowe, kolejowe, parkingi itp.
	inne	Użytkowanie terenu inne niż wymienione powyżej.

Źródło: Oprac. własne

Rys. 15. Klasyfikacja sposobu użytkowania terenów zlikwidowanych kopalń węgla kamiennego w Aglomeracji Górnośląskiej. Oprac. własne

Rys. 14. Tereny zlikwidowanych zakładów górniczych w Aglomeracji Górnośląskiej.

Oprac. własne

Badaniami nie objęto:

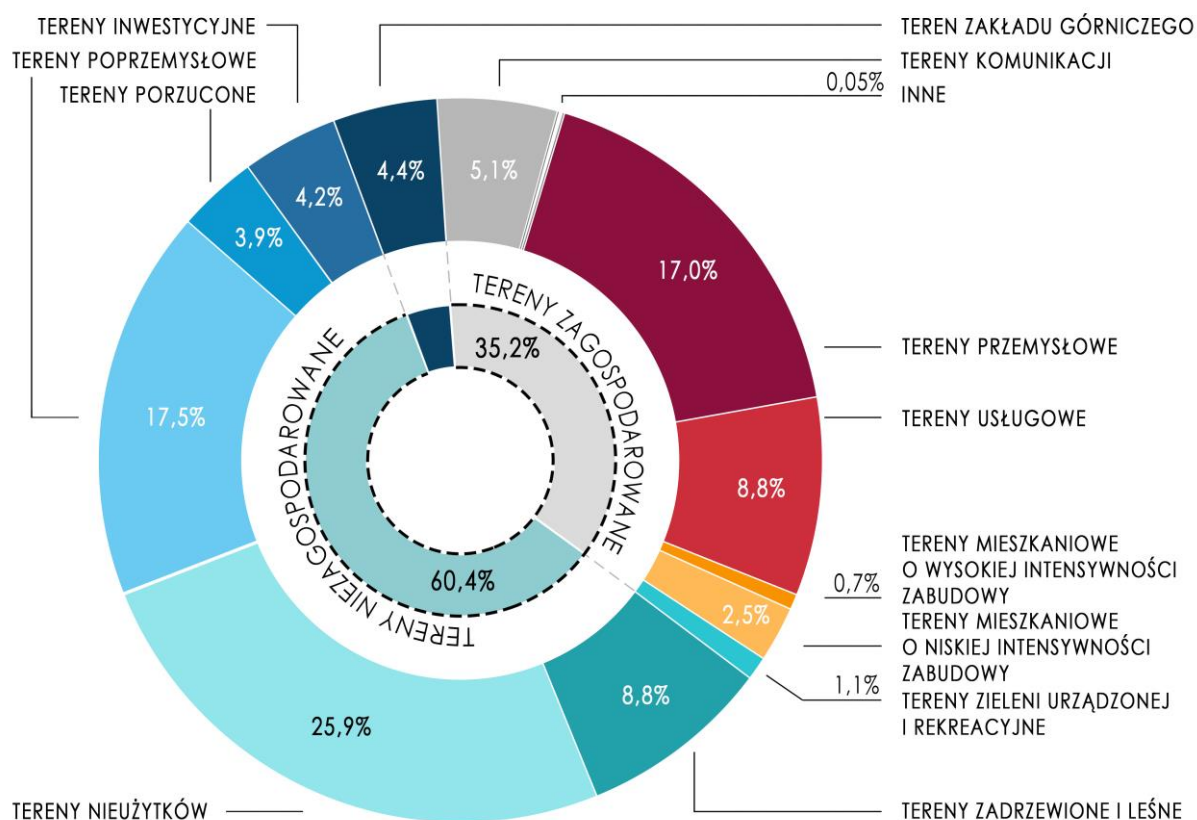
- terenów, które zgodnie z obowiązującymi planami likwidacji ruchu w całości funkcjonowały jako zakłady górnicze, a ich dokumentacja stanowiła własność spółek restrukturyzacyjnych (KWK „Śląsk”, KWK „Wieczorek”, KWK „Boże Dary”, KWK „Mysłowice”, KWK „Pokój”),
- terenów czynnych zakładów górniczych, będących prywatnymi przedsiębiorstwami, które do swojej działalności wykorzystują obszary zlikwidowanych kopalń (ZG „Siltech”),
- terenów historycznych kopalń, które zakończyły swoją działalność przed 1990 r. i których przekształcenie (po 1990 r.) miało na celu odtworzenie i wyeksponowanie ich podziemnej części w celach kulturalno-edukacyjnych (kopalnia „M-300”, kopalnia „Concordia”, Sztolnia Królowej Luizy),

- obszarów składowisk odpadów, zwałowisk, hałd, zapadlisk, zbiorników, peryferyjnych szybów i innych obiektów położonych zwykle poza terenem zakładu głównego, które zgodnie z przyjętą definicją terenu zakładu górniczego nie stanowiły wyodrębnionego technicznie i organizacyjnie terenu.

3.2. WYNIKI BADAŃ

Obecnie około 4,3% terenów zlikwidowanych zakładów górniczych jest nadal użytkowana w ramach działalności górniczej, głównie ze względów strategicznych i technologicznych. Należy pamiętać, że kopalnie w całym Górnośląskim Zagłębiu Węglowym funkcjonują jak system naczyń połączonych. Pozostawione tereny są wykorzystywane dla zapewnienia odpowiednich warunków bezpieczeństwa (np. przewietrzanie wyrobisk, pompowanie wody) lub dla zapewnienia alternatywnego dostępu do sąsiednich kopalń.

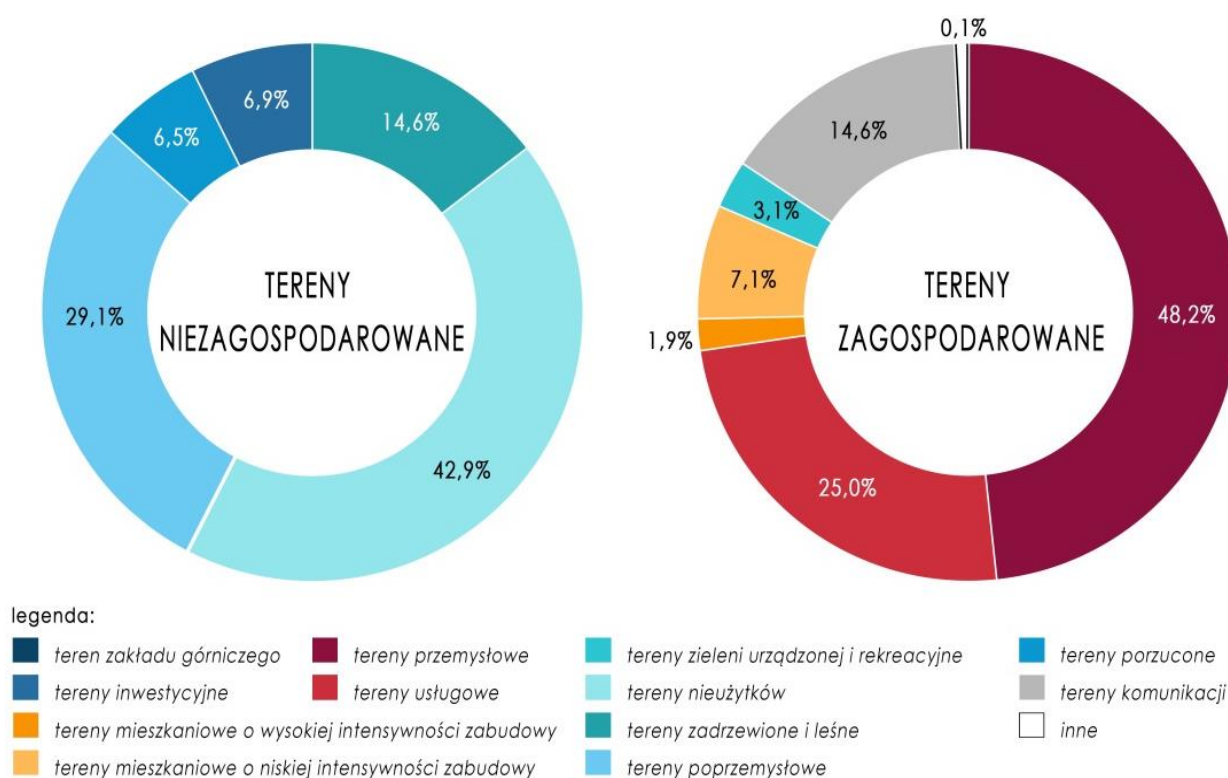
Kolejnym czynnikiem wpływającym na kontynuację użytkowania terenów dla potrzeb górnictwa jest czas, jaki upłynął od likwidacji zakładu. Na terenach, gdzie wydobywanie surowca było prowadzone stosunkowo niedawno, mogą być wykonywane prace rozbiórkowe lub rekultywacyjne (np. KWK „Centrum”). Rzadziej spotykany jest zakup terenu górniczego przez indywidualnych inwestorów w celu kontynuacji wydobywania węgla (np. ZG EKO-PLUS Sp. z o.o. na terenie KWK „Powstańców Śląskich” lub ZG „Siltech” Sp. z o.o. na terenie KWK „Jadwiga”).

Rys. 16. Użytkowanie terenów zlikwidowanych kopalń węgla kamiennego w Aglomeracji Górnośląskiej (na podstawie 74 badanych terenów). Oprac. własne

Analiza struktury użytkowania gruntów wykazała, że ponad połowa terenów zlikwidowanych zakładów górniczych do 15 marca 2021 r. pozostawała niezagospodarowana (rys. 16). Obszary te są niejednorodne i występują we wszystkich badanych lokalizacjach. Charakteryzują się one dużym zróżnicowaniem biologicznym, spowodowanym naturalną sukcesją (rys. 15). Mając na uwadze zakres przeprowadzonej likwidacji, ilość pozostawionej infrastruktury technicznej i odpadów, stopień zanieczyszczenia oraz bioróżnorodność, można je zaklasyfikować do trzech grup:

- 1) obszary, na których przeprowadzono właściwą likwidację, uporządkowano teren i przygotowano infrastrukturę techniczną pod potencjalną inwestycję (tereny inwestycyjne – 6,9%),
- 2) tereny biologicznie czynne, na których po przeprowadzonej likwidacji nastąpiła naturalna sukcesja (nieużytki – około 42,9%; tereny zadrzewione lub leśne – około 14,6%),
- 3) tereny porzucone lub poprzemysłowe, na których likwidacja nie została prawidłowo przeprowadzona lub zakończona, a pozostawione elementy infrastruktury ulegają stopniowej dewastacji i degradacji (tereny poprzemysłowe – około 29,1%, tereny porzucone – około 6,5%) (rys. 17).

Rys. 17. Użytkowanie terenów zlikwidowanych kopalń węgla kamiennego w Aglomeracji Górnośląskiej (na podstawie 74 badanych terenów) – tereny zagospodarowane i niezagospodarowane. Oprac. własne

Tereny ponownie zagospodarowane stanowią około 35,2% wszystkich badanych terenów zlikwidowanych zakładów górniczych. Charakteryzują się one bardzo niską intensywnością zabudowy oraz dużym udziałem towarzyszącej infrastruktury transportowej (tab. 8). Znaczna część z nich (około 48,2%) użytkowana jest jako tereny przemysłowe, na których zlokalizowane

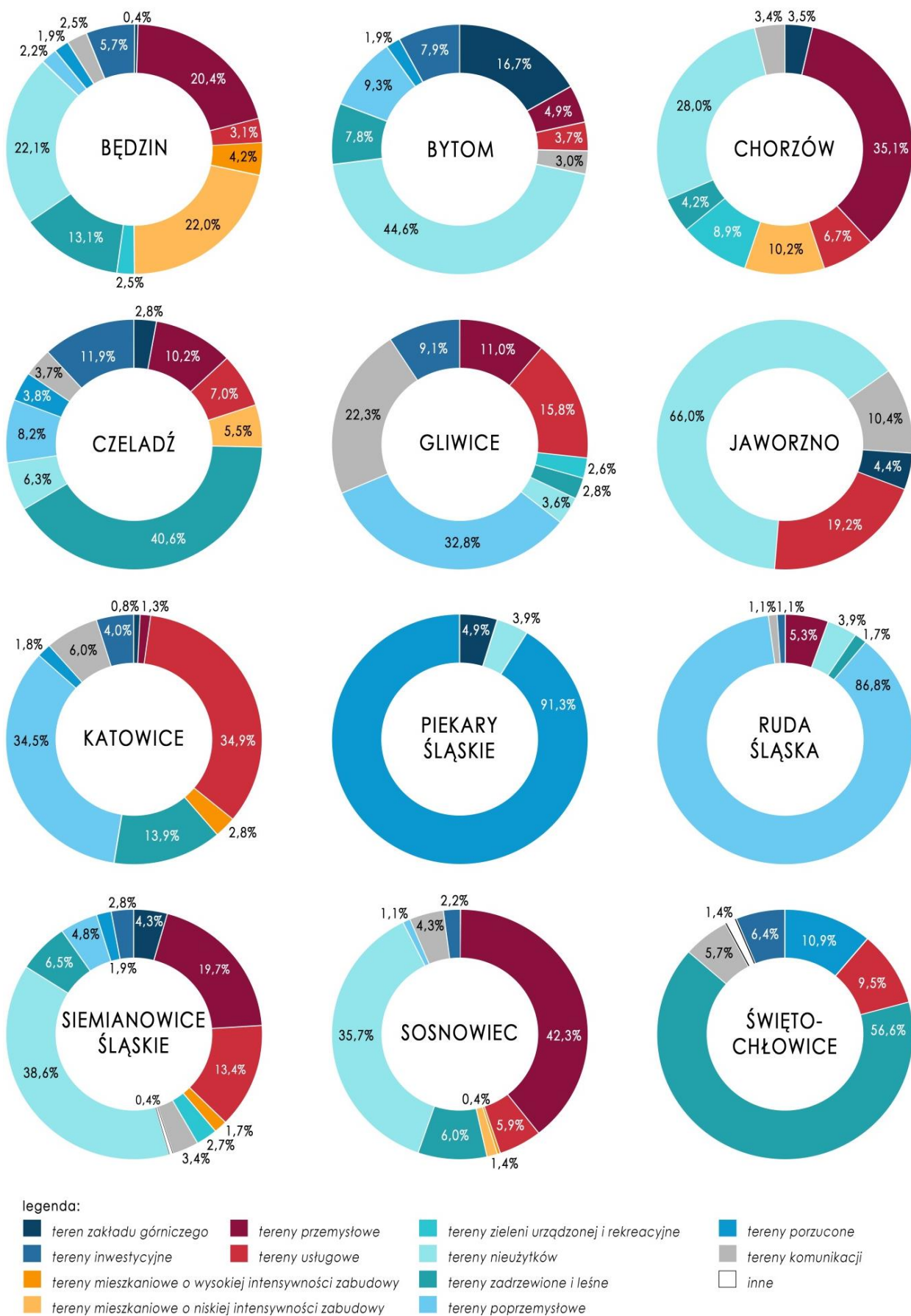
są zakłady produkcyjne, magazyny, centra logistyczne i parki przemysłowe. Drugą preferowaną formą użytkowania terenów pokopalnianych są usługi (25,0%) (rys. 17).

Tabela 8. Wybrane przykłady przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych w Aglomeracji Górnośląskiej

Funkcja	Lokalizacja	Zakład górniczy	Nazwa	Rok	Powierzchnia
<i>Parki biznesowe, przemysłowe i technologiczne</i>	Bytom/ Sosnowiec/ Dąbrowa G.*	KWK „Powstańców Śląskich” KWK „Niwka-Modrzejów” KWK „Paryż”	Katowicka Specjalna Strefa Ekonomiczna	1996	17,05 ha/ ~ 5 ha/ 8,29 ha
	Gliwice	KWK „Gliwice”	Centrum Edukacji i Biznesu – „Nowe Gliwice”	2006–2008	23,67 ha
	Ruda Śląska/ Świętochłowice	KWK „Walenty-Wawel”	Inkubator Innowacji Technologicznych i Usługowych – Architektura i Budownictwo	2007–2008	1,35 ha
	Sosnowiec	KWK „Niwka-Modrzejów”	Sosnowiecki Park Naukowo-Technologiczny	2011–2012	1,57 ha
	Jaworzno	KWK „Jan Kanty”	Centrum Biznesu – Jaworznicki Park Przemysłowy	–	0,34 ha
	Zabrze	KWK „Pstrowski” (dawna kopalnia „Concordia”)	Siedziba Przedsiębiorstwa Górniczego DEMEX Sp. z o.o.	1991	brak danych
<i>Kulturalno-edukacyjna</i>	Bytom	KWK „Rozbark”	Teatr Tańca i Ruchu „Rozbark”	2011–2014	0,40 ha
	Czeladź	KWK „Saturn”	Galeria Sztuki Współczesnej „Elektrownia”	2007–2013	0,73 ha
	Katowice	KWK „Katowice”	Muzeum Śląskie	2006–2015 2012–	6,1 ha
	Katowice	KWK „Katowice”	Siedziba główna NOSPR**	2008–2014	4,32 ha
	Katowice	KWK „Wieczorek”	Galeria „Szyb Wilson”	1998	2,32 ha
	Siemianowice Śląskie	KWK „Siemianowice”	Park Tradycji	2009–2011	1,80 ha
	Świętochłowice	KWK „Polska”	Centrum kulturalno-edukacyjne – „Wieża KWK Polska”	2015	0,57 ha
	Zabrze	KWK „M-300”	Muzeum Górnictwa Węglowego***	1981–	–
<i>Rekreacja i sport</i>	Bytom	KWK „Rozbark”	Centrum Wspinaczki i Sportów Siłowych „Skarpa”	2018–	0,39 ha
	Chorzów	KWK „Prezydent”	Kompleks hotelowo-gastronomiczny „Sztęgarka” z wieżą wyciągową szybu „Prezydent”	2009–2012	~ 5 ha
	Sosnowiec	KWK „Sosnowiec”	Centrum Wspinaczkowe – Poziom 450	2010–2012	0,36 ha
<i>Zabudowa mieszkaniowa</i>	Będzin	KWK „Paryż”	Osiedle „Podskarpie”	2015	~ 12 ha
	Będzin	KWK „Paryż”	Osiedle „Brzozowica”	2016	2,08 ha
	Katowice	KWK „Katowice”	Osiedle „Pierwsza Dzielnica”	2019–	~ 7 ha
	Katowice	KWK „Gottwald”	Osiedle „Dębowe Tarasy”	2007–2014 2018–	5,56 ha
<i>Inne</i>	Katowice	KWK „Gottwald”	Centrum Handlowe Silesia City Center	2005	20,12 ha
	Sosnowiec	KWK „Sosnowiec”	Prokuratura Rejonowa w Sosnowcu	2017–2019	0,89 ha
	Zabrze	KWK „Pstrowski” (dawna kopalnia „Concordia”)	Szyb „Maciej” – restauracja	2007–2013	1,19 ha

* Dąbrowa G. – Dąbrowa Górnicza, ** NOSPR – Narodowa Orkiestra Symfoniczna Polskiego Radia, *** Muzeum Górnictwa Węglowego tworzą: Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Guido”, wyrobiska kopalni „Królowa Luiza”, Główna Kluczowa „Sztolnia Dziedziczna”, Park 12C, Park Techniki Wojskowej.

Oprac. własne.

Rys. 18. Użytkowanie terenów zlikwidowanych kopalń węgla kamiennego w Aglomeracji Górnośląskiej (na podstawie 74 badanych terenów) – podział administracyjny. Oprac. własne

Tereny mieszkaniowe, zieleni uporządkowanej i rekreacyjne stanowią stosunkowo niewielki procent wszystkich ponownie zagospodarowanych terenów zlikwidowanych zakładów górniczych (12,1%). Jest to około 7% terenów z zabudową mieszkaniową jednorodzinną, około 2% terenów z zabudową mieszkaniową wielorodzinną oraz około 3% terenów o dużym udziale gruntów biologicznie czynnych (rys. 17).

Na podstawie przeprowadzonych badań wyróżniono trzy podstawowe modele przekształceń terenów pokopalnianych:

- 1) doraźne użytkowanie terenu i adaptacja istniejącej infrastruktury (budynków, infrastruktury technicznej i komunikacyjnej) dla celów gospodarczych,
- 2) adaptacja obiektów kopalnianych o dużych wartościach estetycznych, historycznych i semiotycznych,
- 3) całkowita likwidacja istniejącej infrastruktury, rekultywacja i budowa nowej struktury zagospodarowania terenu.

Pierwszy model jest charakterystyczny dla spontanicznych przekształceń, które pozwalają na niezwłoczne wykorzystanie istniejącej infrastruktury (bez dużych nakładów finansowych oraz zmiany obowiązujących regulacji planistycznych) dla „nowej” działalności. Dotyczy on w szczególności: budynków biurowych, magazynowych, warsztatowych oraz placów składowych, które mogą kontynuować swoje pierwotne funkcje jako tereny przemysłowe lub przemysłowo-usługowe. Model ten umożliwia uzyskanie szybkich korzyści ekonomicznych przez podmioty odpowiedzialne za sprzedaż majątku kopalni i nowego właściciela nieruchomości.

Adaptacja wybranych zabytkowych obiektów pokopalnianych (drugi model) stosowana jest zazwyczaj w celu ochrony pozostawionego przez górnictwo dziedzictwa kulturowego oraz podkreślenia ich wartości estetycznych, historycznych i semiotycznych. Przekształceniom tym podlegają obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz objęte ochroną konserwatorską na podstawie obowiązującego miejscowego planu zagospodarowania terenu (np. budynki cechowni, łaźni, zespoły budynków nadszybia wraz z wieżą wyciągową oraz budynki biurowe). Obiekty te najczęściej dostosowywane są do potrzeb związanych z funkcją usługową (kulturalno-edukacyjną, biurową, gastronomiczną lub sportową).

Ostatni trzeci model przekształceń jest charakterystyczny dla planowych projektów inwestycyjnych.

3.3. WNIOSKI

Zagospodarowanie terenu jest różne dla poszczególnych terenów pokopalnianych (zob. Aneks) i miast, w których są one zlokalizowane (rys. 18). Na możliwości ponownego wykorzystania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wpływa wiele czynników. Dotyczą one cech przestrzennych, środowiskowych, ekonomicznych, społecznych, kulturowych i prawnych danego obszaru, jak i polityki spółek restrukturyzacyjnych w odniesieniu do procesu ich przekształcania. Jednocześnie czynniki te decydują o podatności danego terenu na przekształcenie (Gasidło, 1998).

Z przeprowadzonych badań wynika, że stopień ponownego zagospodarowania terenu jest powiązany z jego umiejscowieniem w strukturze Aglomeracji Górnośląskiej. Obszary zlokalizowane w centrach miast lub w silnie zurbanizowanych strukturach są przekształcane szybciej i z większą intensywnością (KWK „Gottwald”, KWK „Katowice”) niż obszary położone na peryferiach miast (szyb „Rozalia” KWK „Siemianowice”, KWK „Grodziec”). Znaczący wpływ na potencjał przekształcanego obszaru ma dostępność komunikacyjna i powiązania z przylegającymi terenami. Przykładowo tereny pokopalniane z bezpośrednim dostępem do dróg szybkiego ruchu wykorzystywane są jako centra logistyczno-magazynowe (szyb „Wschodni” KWK „Niwka-Modrzejów”, szyb „Łabędy” KWK „Gliwice”), natomiast obszary sąsiadujące z terenami mieszkaniowymi są wykorzystywane pod zabudowę usługową lub mieszkaniową (szyb „Stanisław” KWK „Sosnowiec”, Ruch II KWK „Porąbka-Klimontów”, odkrywka „Ksawery” KWK „Paryż”).

Do 15 marca 2021 r. ponad połowa terenów zlikwidowanych zakładów górniczych pozostawała niezagospodarowana (często od ponad kilkudziesięciu lat), a tylko około 7% z nich było przygotowanych pod potencjalne inwestycje. Sytuacja ta może być wynikiem negatywnego nastawienia potencjalnych użytkowników do terenów poprzemysłowych, jak również braku ogólnodostępnej informacji o zanieczyszczeniu gruntu czy pozostawionej pod jego powierzchnią infrastruktury technicznej. Inwestorzy obawiają się dodatkowych i nieprzewidzianych kosztów (np. wzmocnienie niestabilnego gruntu, zanieczyszczenie środowiska, ukryta infrastruktura), które zwiększą budżet planowany na przekształcenie. W konsekwencji braki wiedzy mogą prowadzić do zaniechania jakichkolwiek działań.

Preferowanym kierunkiem przekształceń są tereny przemysłowe (około 48,2%) i usługowe (około 25%). Tereny mieszkaniowe stanowią około 9% ponownie użytkowanych obszarów (rys. 17). Tylko około 3% wszystkich terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wykorzystywana jest do celów środowiskowych. Są to najczęściej niewielkie powierzchniowo tereny, przylegające do obszarów leśnych, parkowych lub mieszkaniowo-usługowych.

Analiza struktury użytkowania terenów pokopalnianych wykazała, że nie we wszystkich gminach obszary zlikwidowanych zakładów górniczych są ponownie zagospodarowywane z równą intensywnością i w takim samym zakresie (rys. 18). Najwięcej terenów niezagospodarowanych wymagających intensywnej rekultywacji (terenów opuszczonych i poprzemysłowych) znajduje się w Piekarach Śląskich (95,5%) i Rudzie Śląskiej (93,5%). W Bytomiu, Czeladzi, Jaworznie, Katowicach, Sosnowcu i Świętochłowicach ponad 40% badanych terenów stanowią nieużytki i tereny zadrzewione lub zalesione.

Struktura urbanistyczna Aglomeracji Górnośląskiej charakteryzuje się znacznym udziałem terenów poprzemysłowych oraz obszarów, na których występują skutki eksploatacji górniczej (zwałowiska, zapadliska i zbiorniki powyroboiskowe)³⁴. Znaczna część z nich jest objęta sukcesją naturalną i wzbogaca istniejący kapitał środowiskowy regionu. Obszary te tworzą

³⁴ Powierzchnia niezagospodarowanych terenów poprzemysłowych na obszarze Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii wynosi około 3087,2 ha (Koj, 2021).

cenny przyrodniczo system, który należy chronić (Gorgoń, 2019). Dziś w obliczu zmieniających się warunków klimatycznych należy rozważyć możliwość wykorzystania niezagospodarowanych terenów pokopalnianych jako elementu adaptacji miast do zmian klimatu. Już dziś ponad 300 ha badanych terenów (nieużytków, terenów leśnych i zadrzewionych) może stanowić bazę do budowy systemu błękitno-zielonej infrastruktury, a po zakończeniu rekultywacji bazę tę można rozszerzyć o kolejne tereny (obecnie tereny porzucone lub przemysłowe).

W związku z liczbą i różnorodnością terenów pozostawionych przez górnictwo niezbędne jest stworzenie spójnej regionalnej bazy danych o terenach przemysłowych, w oparciu o ujednoliconą metodykę ich identyfikacji, wyceny oraz kwalifikacji pod kątem zanieczyszczenia środowiska, pozostawionych elementów infrastruktury i możliwości ich przekształcenia. Systematyczne aktualizowanie bazy pozwoli na upowszechnienie usystematyzowanej wiedzy oraz umożliwi jej właściwą analizę³⁵.

Kolejnym elementem prawidłowego zarządzania terenami pogórnictwa jest potrzeba opracowania zintegrowanej strategii rozwoju dla całego regionu oraz wdrożenia systemu, który pozwoli na monitorowanie degradacji i rekultywacji tych terenów. Obecnie niektóre wytyczne dotyczące preferowanych kierunków zagospodarowania terenów przemysłowych (w tym pokopalnianych) zawarte są w lokalnych dokumentach strategicznych, planistycznych i operacyjnych, m.in. Strategia Rozwoju Miasta, Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy, Programy Rewitalizacji. Regionalna strategia rozwoju miałaby skonsolidować wszystkie działania planistyczne poświęcone terenom przemysłowym oraz umożliwić ich dalszą zrównoważoną transformację.

W świetle obowiązujących przepisów regionalna strategia przekształceń terenów pogórnictwa mogłaby być realizowana przez zapisy w planie zagospodarowania przestrzennego województwa oraz strategii rozwoju województwa, a następnie finansowana w ramach programów operacyjnych. W dalszej perspektywie należy rozważyć możliwość zmiany zapisów ustawodawczych na takie, które pozwoliłyby prowadzić bardziej efektywną regionalną politykę przestrzenną.

³⁵ W 2023 r. Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego wraz z Głównym Instytutem Górnictwa udostępnił bazę OPI-TPP 2.0. Zawiera ona m.in. katalog i charakterystykę kilkuset terenów pogórnictwa wraz z podstawowymi mapami, dokumentacją fotograficzną oraz modelami 3D. Jej zakres jest dedykowany inwestorom i jednostkom samorządowym (OPI-TPP 2.0, 2023).

ROZDZIAŁ IV

4.1. PRZEKSZTAŁCENIA TERENÓW WYBRANYCH ZAKŁADÓW GÓRNICZYCH

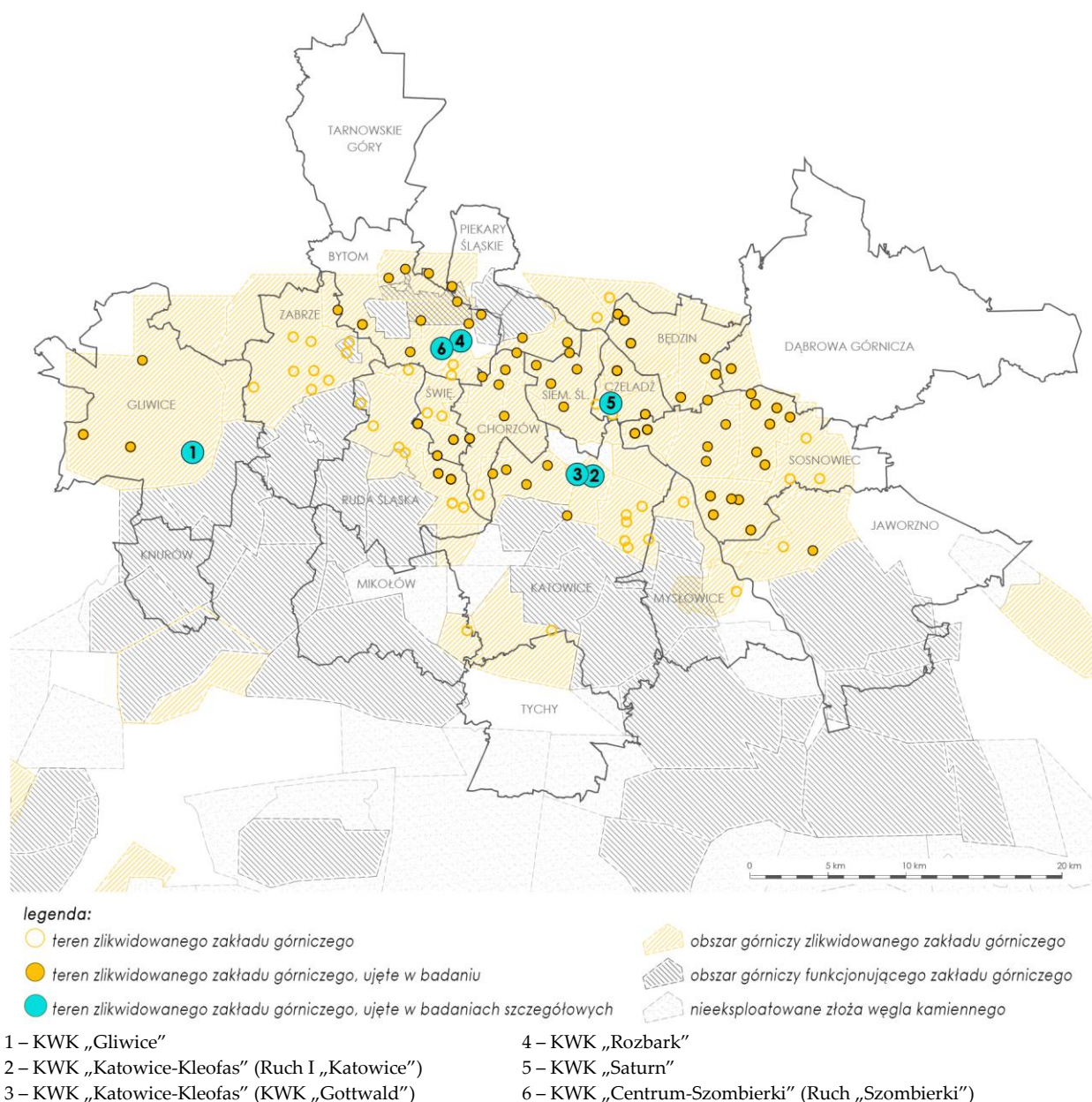
Przekształcenia terenów pokopalnianych wynikają z „cyklu życia” zagospodarowania terenu, zgodnie z którym po zakończeniu eksploatacji następuje zerwanie dotychczasowych więzi terenów pogórnich z ich otoczeniem oraz rozpoczyna się proces, którego celem jest osiągnięcie jak największych korzyści z nowego użytkowania terenu (Gasidło, 1998). Tereny pokopalniane mogą pełnić rolę katalizatora rozwoju, jak również stać się „narzędziem” kształtowania nowej tożsamości obszarów, które wcześniej były ściśle związane z działalnością górniczą. Efektywna transformacja terenów zlikwidowanych zakładów górniczych może wpływać m.in. na: stymulację lokalnej przedsiębiorczości i generowanie nowych miejsc pracy, ochronę środowiska, poprawę jakości życia mieszkańców, oraz kształtowanie nowych terenów rekreacyjnych, kulturalnych, bądź mieszkaniowych.

W kontekście dynamicznych zmian przestrzennych istotne jest zrozumienie, że skuteczne wykorzystanie terenów pokopalnianych przekłada się bezpośrednio na zwiększenie potencjału społeczno-gospodarczego miast i regionów, a w długiej perspektywie na ich konkurencyjność na arenie międzynarodowej. Programy takie, jak: IBA Emscher Park (Niemcy), IBA Fürst-Pückler-Land (Niemcy), Etablissement Public Foncier (Francja), IBA Parkstad (Holandia), są uważane za modelowe przykłady przekształcenia terenów przemysłowych (Ostręga i in., 2021). Jednak ze względu na różne uwarunkowania prawne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe i przestrzenne, wykorzystanie rozwiązań z jednego kraju czy regionu, często nie jest możliwe w innym (Sokół, 2014). Dlatego, mimo wieloletniej dyskusji i różnorodnych międzynarodowych doświadczeń, efektywne zarządzanie tym procesem nie jest możliwe bez zrozumienia lokalnych uwarunkowań, krytycznej analizy wszystkich dotychczasowych doświadczeń oraz skonfrontowania ich z obecnym stanem użytkowania terenu.

Niniejsze badania skupiały się na analizie procesu przekształceń różnych terenów zlikwidowanych zakładów górniczych na terenie Aglomeracji Górnośląskiej. W tym celu przeprowadzono:

- kwerendę archiwalnych materiałów bibliotecznych, czasopism i portali zawodowych oraz lokalnych portali informacyjnych,
- analizę dokumentacji projektowej, w tym: projektów konkursowych, projektów biur architektonicznych oraz firm wykonawczych,
- kwerendę i analizę dokumentów planistycznych, w tym: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (obowiązujących i zdezaktualizowanych), strategii rozwoju wybranych miast Aglomeracji Górnośląskiej oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (projektów planów, planów obowiązujących i zdezaktualizowanych),

- wizję lokalną terenów obejmującą: obserwację i identyfikację obszarów zlikwidowanych zakładów górniczych, ocenę sposobu użytkowania terenu i stanu technicznego obiektów oraz inwentaryzację fotograficzną, którą przeprowadzono między październikiem 2020 r. a marcem 2021 r.,
- analizę porównawczą wybranych przykładów przekształceń terenów likwidowanych zakładów górniczych między 1990 r. a 2019 r.

Rys. 19. Lokalizacja terenów zlikwidowanych zakładów górniczych w Aglomeracji Górnośląskiej – wybór przypadków do badań szczegółowych. Oprac. własne

Dla właściwego porównania procesów przekształceń obszarów pokopalnianych, z wcześniej analizowanych terenów zlikwidowanych zakładów górniczych (Rozdział 3, Aneks), szczegółowymi badaniami objęto wyłącznie przykłady, dla których przeprowadzono „pełną” procedurę obejmującą: likwidację i rekultywację terenu zakładu górniczego, przygotowanie

koncepcji/planów/projektów lub strategii zagospodarowania terenu oraz ich realizację w różnym stopniu zaawansowania. Pozyskana dokumentacja stanowiła wystarczający materiał analityczny³⁶. Następnie spośród rozpatrywanych terenów wybrano przykłady reprezentujące:

a) zróżnicowane sposoby planowania przekształcenia, tj.:

- obejmujący cały analizowany teren,
- obejmujący część analizowanego terenu,
- przekształcenia doraźne;

b) tereny zlokalizowane w:

- obszarze śródmiejskim,
- sąsiadujące z silnie zurbanizowanymi obszarami mieszkaniowo-usługowymi i przemysłowymi (dzielnice miast).

Na podstawie wcześniej wymienionych kryteriów do pogłębionej analizy wybrano sześć przykładów przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych (rys. 19). Są to: KWK „Gliwice”, KWK „Katowice-Kleofas” (Ruch I „Katowice”), KWK „Katowice-Kleofas” (KWK „Gottwald”), KWK „Rozbark”, KWK „Saturn”, KWK „Centrum-Szombierki” (Ruch „Szombierki”).

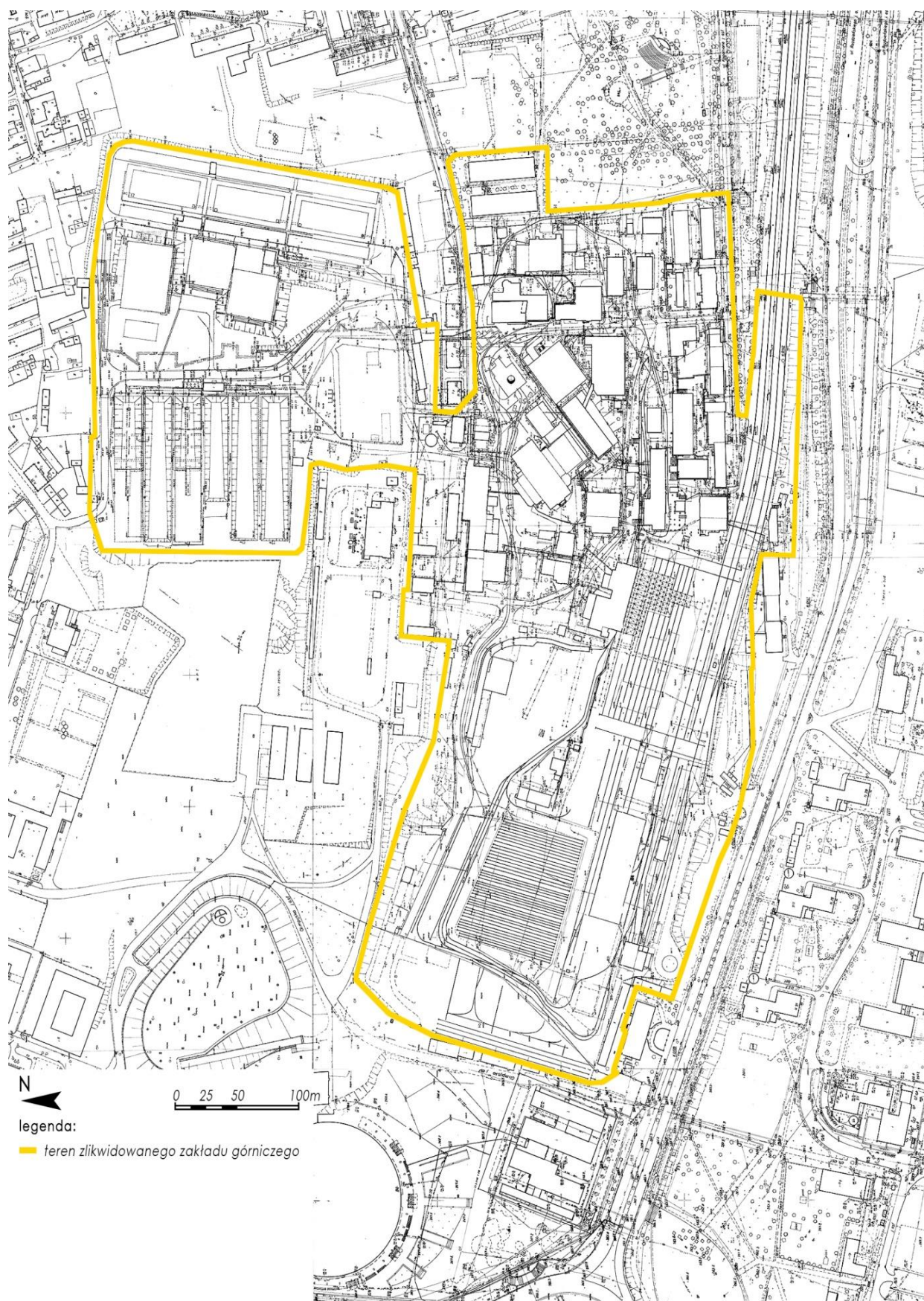
4.1.1. KWK „Katowice-Kleofas” Ruch II „Katowice”

4.1.1.A. Budowa, funkcjonowanie i likwidacja kopalni

Historia jednego z najstarszych i najdłużej funkcjonujących zakładów górniczych na terenie Katowic sięga 1823 r., kiedy emerytowany rotmistrz i faktor solny Ignacy Ferdinand von Beym wraz ze współnikami otrzymali z Wyższego Urzędu Górniczego w Brzegu nadanie górnicze i rozpoczęli budowę kopalni „Ferdinand” (Jaros, 1984). Wniosek o zezwolenie na założenie kopalni obejmował pole górnicze o wielkości około 0,5 km² położone na terenie wsi Bogucice i Katowice (Grzegorek, 2017).

Prawdopodobnie jeszcze przed oficjalnym otwarciem, wydobywanie węgla kamiennego w kopalni „Ferdinand” prowadzono metodą odkrywkową. Budowa geologiczna złoża pozwalała bowiem na jego ręczne wyrabianie za pomocą prostych narzędzi, tuż po usunięciu niewielkiej warstwy gruntu. W miarę wyczerpywania się węgla na powierzchni prowadzono podziemną eksploatację złoża za pomocą otworów badawczych i mniejszych szybów. Między 1834 r. a 1836 r. rozpoczęto budowę i użytkowanie następujących szybów: „Nottebohm” (później nazwany „Moritz”), „Gruszka” (znany dzisiaj jako „Gwarek”), „Benjamin” (obecnie „Bartosz”) oraz „Mauve” (obecnie „Warszawa I i II”). Aby uzyskać dostęp do głębszych pokładów węgla kontynuowano budowę szybów oraz planowano budowę nowych (Grzegorek, 2017). Pod koniec lat 80. XX w., kopalnia posiadała już ponad 60 szybów i szybków (UM Katowice, 2001).

³⁶ Były to: KWK „Centrum-Szombierki” (Ruch „Szombierki”), KWK „Gliwice”, KWK „Katowice-Kleofas” (Ruch I „Katowice”), KWK „Katowice-Kleofas” (KWK „Gottwald”), KWK „Paryż”, KWK „Powstańców Śląskich”, KWK „Saturn”, KWK „Siemianowice” (szyb „Michał”), KWK „Rozbark”.

Rys. 20. Plan zagospodarowania KWK „Katowice” na dzień likwidacji zakładu górniczego. Oprac. własne na podst. Archiwum Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach

1 lipca 1996 r. podjęto decyzję o połączeniu dwóch kopalń – „Katowice” i „Kleofas”. Założeniem konsolidacji było nie tylko połączenie formalne i organizacyjne zakładów górniczych, ale ich techniczna i technologiczna integracja. Niestety z przyczyn finansowych przedsięwzięcie nie doszło do skutku.

1 lipca 1999 r. z Ruchu II „Katowice” wyjechała ostatnia tona węgla. Za przyczynę likwidacji kopalni uznano: wysokie koszty eksploatacji złoża pod śródmieściem Katowic i zmiany na rynku węgla (Program, 1999b).

Zagospodarowanie kopalni

W dniu likwidacji KWK „Kleofas-Katowice” Ruchu II „Katowice” stanowiła ona własność Katowickiego Holdingu Węglowego SA, a jej teren obejmował łącznie 26,55 ha, w tym:

- Zakład Główny o powierzchni około 212 000 m²,
- szyb „Bogucice” o powierzchni około 17 000 m²,
- szyb „Południowy” o powierzchni około 36 500 m² (Program, 1999b; Plan, 2000).

Teren Zakładu Głównego był zlokalizowany przy ul. Kopalnianej. Od południowej strony przylegał do al. Roździeńskiego, a od zachodu do ul. Olimpijskiej. Wschodnią i północną granicę zakładu stanowiły tereny zieleni urządzonej (park kopalniany) oraz zabudowy mieszkaniowej. Na terenie kopalni znajdowały się m.in.: budynki nadszybia z wieżami szybowymi oraz budynki maszyn wyciągowych szybów „Warszawa”, „Gwarek” i „Bartosz II”, place składowe, pomieszczenia magazynowe, rozdzielnie wysokiego napięcia, budynki łaźni, budynki biurowo-administracyjne, kuźnia, stolarnia, zakład przeróbczy z urządzeniami do przesypu, segregacji i transportu węgla, bocznica kolejowa, warsztaty remontowe oraz inne obiekty budowlane (Gruszka, Majka i Tabor, 1999; Program, 1999b).

Szyb „Bogucice” był położony na wschód od Zakładu Głównego, w dzielnicy o tej samej nazwie. Obszar ten przylegał bezpośrednio do terenów zabudowy mieszkaniowej i al. Roździeńskiego (od południowej strony). Zlokalizowano na nim m.in.: budynek nadszybia z maszyną wyciągową, rozdzielnię 6 kV, warsztat i budynek wentylatorów (Gruszka, Majka i Tabor, 1999; Program, 1999b) (rys. 20).

Teren szybu „Południowego” o powierzchni 3,65 ha znajdował się na południe od Zakładu Głównego w dzielnicy Muchowiec. Oprócz szybu wentylacyjnego na terenie zakładu znajdowały się: budynek nadszybia z maszyną wyciągową, rozdzielnia 6 kV, budynki oraz pomieszczenia magazynowe i warsztatowe, budynek wentylatorów (Gruszka, Majka i Tabor, 1999; Program, 1999b).

Likwidacja i rekultywacja

W „Programie likwidacji zakładu górniczego Ruch II „Katowice” KWK „Katowice-Kleofas” w latach 1999–2000” (Program, 1999b) założono likwidację wyrobisk dołowych oraz szybów „Gwarek”, „Bogucice”, „Południowy”, szybiku nr 27, a także likwidację obiektów powierzchniowych. Wyjątek stanowiły obiekty, które mogły bezpośrednio kontynuować swoją pierwotną funkcję dla zabezpieczenia sąsiednich kopalń oraz obiekty o dużej wartości histo-

rycznej objęte ochroną konserwatorską, w tym: budynek maszyny wyciągowej szybu „Bartosz“, budynek nadszybia szybu „Bartosz“, wieża szybu „Bartosz“, budynek maszyny wyciągowej szybu „Warszawa II“, budynek szybowy szybu „Warszawa II“, wieża szybu „Warszawa II“, budynek maszyny wyciągowej szybu „Warszawa I“, budynek szybowy szybu „Warszawa I“, wieża szybu „Warszawa I“, posterunek nr 9, budynek stolarni, domek rymarza, budynek magazynu, budynek łaźni „Gwarek“, budynek głównej łaźni, budynek kuźni, budynek warsztatów mechanicznych, budynek warsztatu elektrycznego oraz wieża wodna (Plan, 2000; Protokół, 2013).

Rekultywacja terenów dawnej KWK „Katowice-Kleofas” Ruch II „Katowice” miała zostać przeprowadzona po zakończeniu robót rozbiórkowych i oczyszczeniu terenu z odpadów. Jej zakres obejmował: ukształtowanie terenu nawiązujące do terenów otaczających, regulację warunków hydrogeologicznych oraz odtworzenie gleby (Program, 1999b; Plan, 2000). Po przeprowadzonym procesie miasto miało otrzymać nowe tereny inwestycyjne, dla których przewidywano funkcje:

- dla Zakładu Głównego:
 - zaplecze produkcyjno-biurowo-usługowe (centrum obszaru o zwartej zabudowie biurowo-produkcyjnej),
 - obszar dla wspólnych przedsięwzięć kapitałowych z inwestorami zagranicznymi (na wzór terenów kopalni „Gottwald”),
- dla szybu „Bogucice” – tereny zabudowy mieszkaniowej o wysokiej intensywności,
- dla szybu „Południowego” – tereny urządzeń komunikacji samochodowej (Program, 1999b; Plan, 2000).

Część terenu (3,8 ha) Zakładu Głównego miała zostać przeznaczona na potrzeby Centralnego Zakładu Odwadniania Kopalń (CZOK) (Program, 1999b; Plan, 2000).

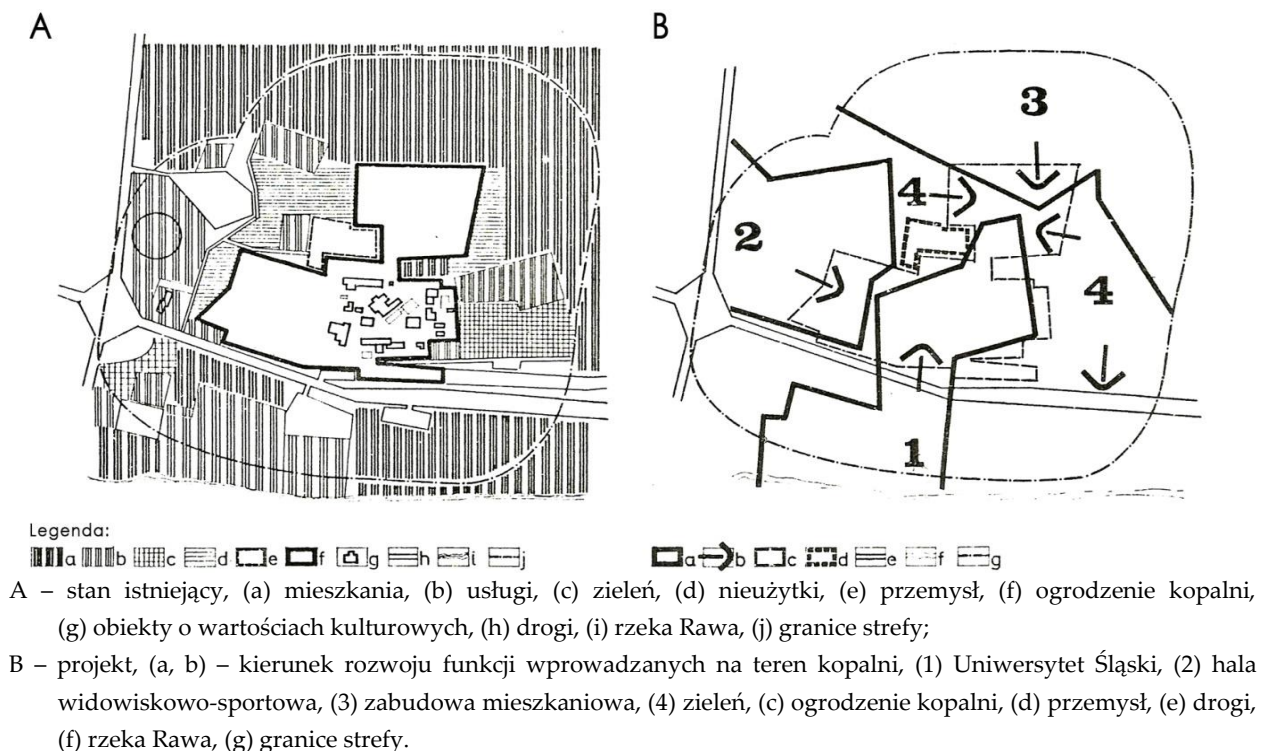
4.1.1.B. Planowanie i realizacja przekształcenia

4.1.1.B.1. Koncepcje przekształceń

• Muzeum Śląskie

Jeszcze podczas funkcjonowania kopalni zastanawiano się nad przyszłym zagospodarowaniem terenu po zakończeniu wydobywania węgla. Pod koniec lat 80. zespół z Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, pod kierunkiem prof. Stanisława Sołowija, w opracowaniu „Studium historyczne i architektoniczno-techniczne obiektów powierzchniowych KWK „Katowice”, dokonał oceny zabudowy kopalni i zwrócił uwagę na możliwość wykorzystania cennych architektonicznie obiektów dla funkcji muzealnej (za Szady, 1990). Ewa Szady również potwierdziła zasadność tej koncepcji, podkreślając wyjątkowe wyposażenie techniczne kopalni oraz jej charakterystyczną strukturę przestrzenną. Jako równie prawdopodobny scenariusz brała ona pod uwagę asymilację terenu kopalni z sąsiednimi obszarami. Lokalizacja KWK „Katowice” w pobliżu centrum miasta, tuż przy hali widowiskowo-sportowej „Spodek” i Uni-

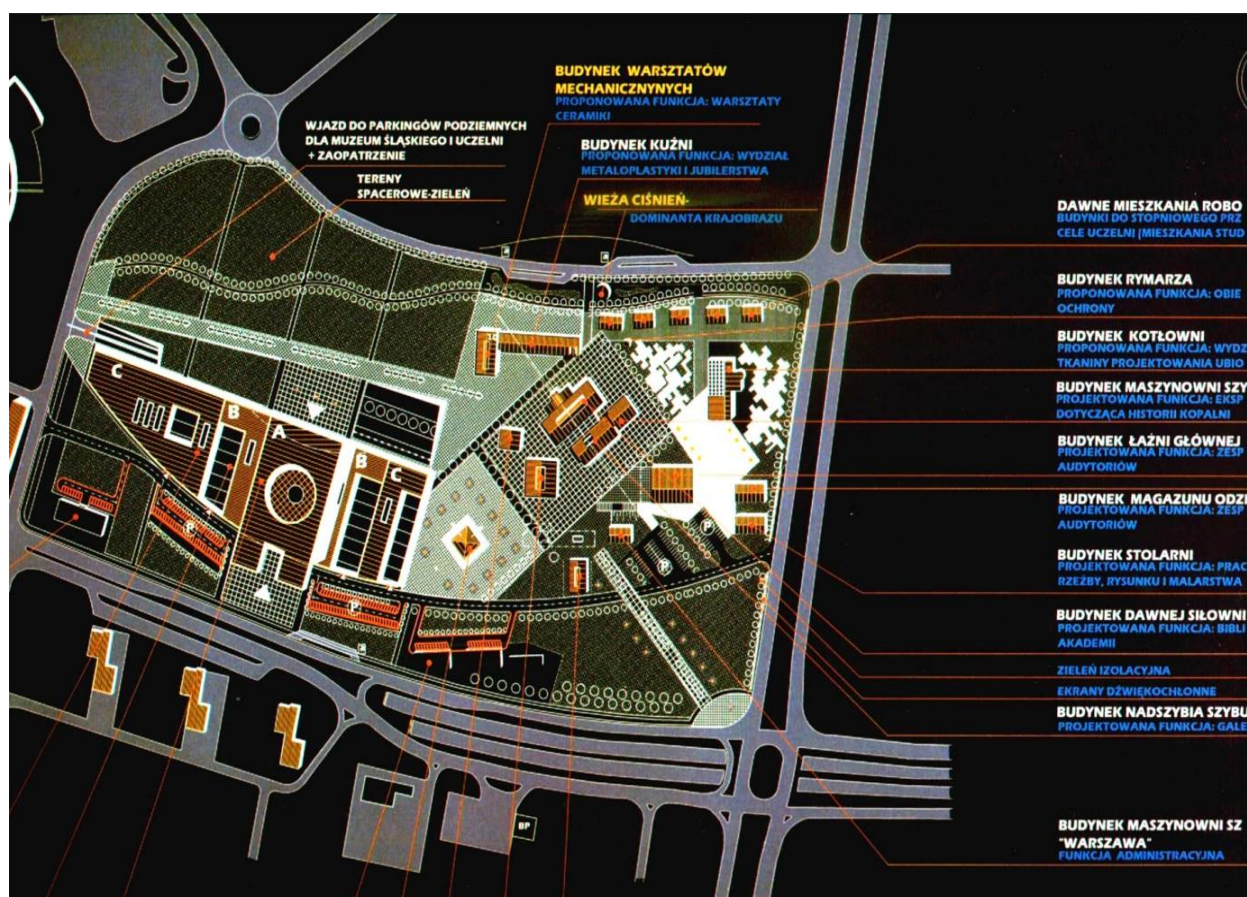
wersytecie Śląskim, „naturalnie” sugerowała zagospodarowanie terenów pokopalnianych przez powiązanie ich z tymi obiektami (Szady, 1990) (rys. 21).

Rys. 21. Propozycja przekształceń terenu KWK „Katowice” (Szady, 1990)

Problem zagospodarowania likwidowanej KWK „Katowice” poruszyli w 2001 r. studenci Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej – Maciej Pucher i Maciej Strączek. W ramach wspólnej pracy dyplomowej pod kierunkiem dr hab. inż. arch. Krzysztofa Gasidło i dr inż. arch. Jerzego Cibisa, opracowali projekt adaptacji zabytkowych obiektów poprzemysłowych na Akademię Sztuk Pięknych i Użytkowych wraz z lokalizacją na jej terenie nowego gmachu Muzeum Śląskiego (Gasidło i in., 2005) (rys. 22). Głównym założeniem pracy było maksymalne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego pozostawionego przez górnictwo tak, aby „tereny dawnej kopalni, nie były wyłącznie „zimnym” skansenem, lecz przestrzenią, która tętni życiem” (Gasidło i in., 2005). Autorzy projektu zaproponowali nowy trakt pieszy na osi widokowej między zespołem zabytkowych zabudowań KWK „Katowice” (zaadaptowanych na Akademię Sztuk Pięknych i Użytkowych), a halą widowiskowo-sportową „Spodek”. Po jego północnej stronie zlokalizowano nowo projektowany zespół budynków Muzeum Śląskiego z terenami zieleni towarzyszącej (Gasidło i in., 2005). Była to pierwsza propozycja lokalizacji Muzeum Śląskiego na terenach zlikwidowanego zakładu górniczego.

Efekty pracy zostały zaprezentowane publicznie, jednakże wdrożenie projektu w życie wydawało się wtedy nierealne. Praca miała pozostać jednym z wielu opracowań studenckich mających znaczenie raczej edukacyjne niż praktyczne (Gasidło i in., 2005).

Rys. 22. Propozycja adaptacji zabytkowych obiektów likwidowanej KWK „Katowice” na Akademii Sztuk Pięknych i Użytkowych – plan zagospodarowania terenu (Pucher i Strączek, 2001)

Również w 2001 r. Urząd Miasta Katowice ogłosił przetarg publiczny, którego przedmiotem było opracowanie projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego zlokalizowanego między ulicami: al. Korfantego, ul. Katowicką, ul. Markiefki i al. Roździeńskiego (Uchwała, 2001b; UM Katowice, 2001) (rys. 23). Zakres opracowania obejmował przygotowanie koncepcji urbanistycznej dla terenu o powierzchni 90 ha, uwzględniającej m.in.:

- przekształcenie terenów zlikwidowanej KWK „Katowice” na tereny o funkcjach centro-twórczych,
- adaptację i rozbudowę istniejącego parku KWK „Katowice”,
- przekształcenie i uporządkowanie układu komunikacyjnego,
- zachowanie zabytkowego zespołu zabudowy kopalni „Katowice”,
- ochronę istniejących terenów zieleni i rekreacyjno-wypoczynkowych oraz ich wzajemnych powiązań (UM Katowice, 2001).

Do oceny przesłano osiem anonimowych opracowań urbanistycznych w formie „Studium zagospodarowania terenu”, składających się z części graficznej i opisowej. Przedstawione koncepcje koncentrowały się głównie na zaprezentowaniu docelowego sposobu zagospodarowania. Mniejszą uwagę w pracach poświęcono możliwości ich etapowej realizacji (Gasidło, 2002). W większości opracowań powtarzały się podobne spostrzeżenia i propozycje dotyczące prowadzonej polityki przestrzennej, dotyczące:

Zdaniem ekspertów oceniających nadesłane projekty (Stanisław Niemczyk, Krzysztof Gasidło) najlepszą koncepcję przedstawili anonimowi autorzy pracy Nr 008. Zaprezentowana przez architektów wizja została oparta na postulacie naturalnego i organicznego rozwoju miasta. W ramach programu przestrzennego zaproponowano pasmowy układ funkcjonalny składający się z:

- pasma obrzeżnego – fasada urbanistyczna Katowic (obiekty nauki i szkolnictwa wyższego, połączenia komunikacyjne z al. Roździeńskiego, obiekty biurowe),
- pasma południowego – funkcje centrotwórcze (obiekty nauki i szkolnictwa wyższego, obiekty kultury i sztuki, rozbudowa usług rekreacyjno-sportowych),
- pasma środkowego – ciągi ekologiczne,
- pasma północnego i wschodniego – zabudowa mieszkaniowa z usługami towarzyszącymi (Gasidło, 2002).

Strukturę układu przestrzennego oparto na „klasycznych” kwartałach wraz z zielenią miejską, co umożliwiło uzyskanie śródmiejskiego charakteru zabudowy (Gasidło, 2002).

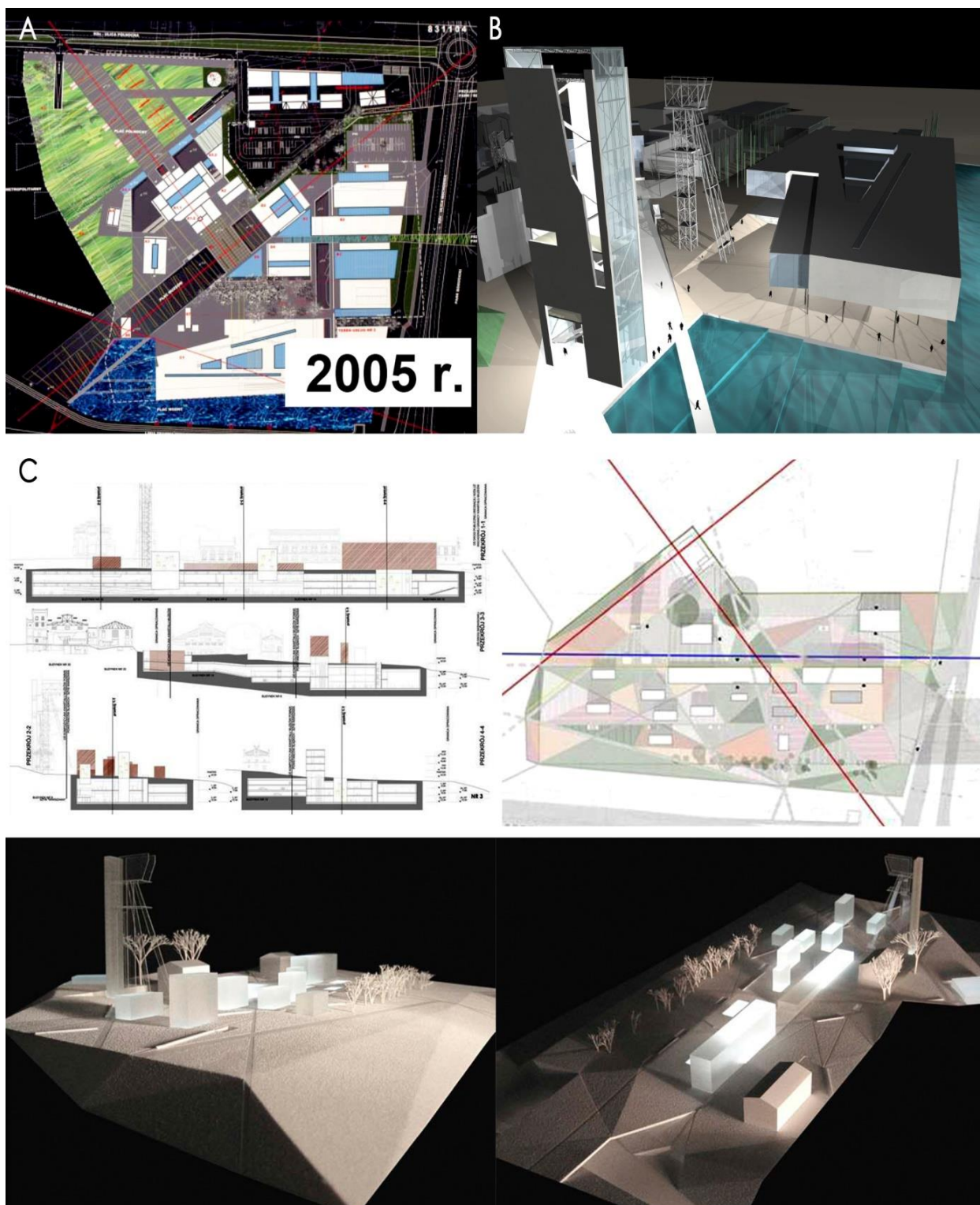
4.1.1.B.2. Projekty i ich realizacja

• Muzeum Śląskie

W 2003 r. Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego zaczął rozważać możliwość przeniesienia Muzeum Śląskiego na teren zlikwidowanej kopalni „Katowice” (Krzyk, 2016). Negocjacje dotyczące przejęcia terenów trwały kilka miesięcy. 30 grudnia 2004 r. spisano akt notarialny, a w kolejnym roku nastąpiło formalne przekazanie działek i symboliczne położenie kamienia węgielnego pod budowę Muzeum Śląskiego (Krzyk, 2016).

W trakcie prowadzenia uzgodnień dotyczących przejęcia obszarów dawnej kopalni „Katowice” Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego zorganizował publiczną dyskusję i warsztaty mające na celu wypracowanie wspólnych wytycznych programowych i przestrzennych dla nowego gmachu muzeum (Krzyk, 2016). Kontynuacją tych działań był rozpisany w lipcu 2005 r. konkurs architektoniczny na wykonanie koncepcji funkcjonalno-przestrzennej Muzeum Śląskiego (UMWSL, 2004). Do konkursu zgłoszono trzy prace, z których dwie zostały zdyskwalifikowane z powodów formalnoprawnych. Ostatecznie nagrodzono projekt zespołu architektów P.A. NOVA Sp. z o.o. w Gliwicach. Zaprezentowana praca stała się punktem wyjścia do dalszych działań nad opracowaniem wytycznych projektowania (rys. 24) (UMWSL, 2004).

30 października 2006 r. ogłoszono międzynarodowy konkurs na opracowanie koncepcji nowego gmachu Muzeum Śląskiego oraz zagospodarowanie południowej części terenów zlikwidowanej kopalni „Katowice”. Przedmiot konkursu obejmował obszar o powierzchni 2,7 ha, który miał zostać dostosowany do potrzeb „prezentacji historii Śląska, jego przemysłu, powstań oraz etnografii i etnologii” (SARP, 2006), ale także pozostać przestrzenią publiczną o charakterze miejskim. Głównym organizatorem wydarzenia był Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego i Urząd Miasta Katowice, przy współpracy ze Stowarzyszeniem Architektów Polskich (SARP) Oddział w Katowicach (SARP, 2006).

A – projekt koncepcji funkcjonalnej i przestrzennej nowego Muzeum Śląskiego w Katowicach – zagospodarowanie terenu (Województwo Śląskie, 2006);
 B – projekt koncepcji funkcjonalnej i przestrzennej nowego Muzeum Śląskiego w Katowicach – wizualizacja (P.A. NOVA, 2005);
 C – projekt koncepcji architektonicznej głównego gmachu Muzeum Śląskiego – I nagroda (A-ronet, 2006).

Rys. 24. Projekty konkursowe nowego gmachu Muzeum Śląskiego w Katowicach

Do konkursu zgłosiło się 18 zespołów projektowych, które przedstawiły autorskie rozwiązania architektoniczno-urbanistyczne nowego gmachu Muzeum Śląskiego. Jury za najlepszą pracę uznało projekt pracowni Riegler Riewe Architekten (Graz, Austria), która otrzymała

główną nagrodę (rys. 24). Projektanci zaproponowali odważne rozwiązanie, którego głównym założeniem było ukrycie pod ziemią znacznej części kubaturowej obiektu (strefy wejściowej z holem głównym i strefy ekspozycyjnej). Tym samym odnieśli się do pierwotnej funkcji terenu i zastanego dziedzictwa kulturowego. Zewnętrzną część muzeum stanowiły transparentne prostopadłościany (budynek administracyjny i konstrukcje doświetlające podzielną część budynku) oraz pozostawione zabytkowe obiekty zlikwidowanego zakładu górniczego (zaadaptowane dla potrzeb nowej funkcji). Minimalna ingerencja kubaturowa w zastany układ urbanistyczny pozwoliła architektom na swobodną kreację przestrzeni publicznej opartej na trójkątnej siatce (rys. 24) (SARP, 2006).

We wrześniu 2009 r. uzyskano pozwolenie na budowę nowego gmachu Muzeum Śląskiego, a wiosną następnego roku zakończono prace projektowe i dokumentację przetargową (Krzyk, 2016). 5 lipca 2011 r., podczas symbolicznej uroczystości, oficjalnie rozpoczęto budowę. Intensywne roboty budowlane trwały dwa lata. Nową siedzibę Muzeum Śląskiego udostępniło zwiedzającym 26 czerwca 2015 r. podczas trzydniowego Festiwalu Otwarcia (Muzeum Śląskie, 2015a).

Kolejnym krokiem w procesie przekształcania terenów pokopalnianych na cele muzealne był publiczny przetarg na opracowanie wielowariantowej koncepcji funkcjonalno-przestrzennej zagospodarowania północnej części terenu należącego do Muzeum Śląskiego, ogłoszony w sierpniu 2012 r. Punktem wyjścia było efektywne wykorzystanie istniejącej infrastruktury dla celów związanych z poszerzaniem oferty muzealnej, w tym: tworzenie alternatywnych ośrodków animacji kultury (galerie, warsztaty pracy twórczej), możliwości wykorzystania przestrzeni na wystawy czasowe i stałe oraz projektowanie pomieszczeń biurowych i pracowni działów: Historii Przemysłu, Powstań Śląskich i Konserwacji Zabytków. Koncepcja miała również uwzględniać adaptację pozostałych obiektów do pełnienia funkcji, które mogą służyć np. aktywizacji zawodowej i społecznej środowisk wykluczonych i osób powracających na rynek pracy (Muzeum Śląskie, 2015b).

Przetarg wygrało konsorcjum firm NOVAsudio & VERTIGO Architekci³⁷. We współpracy z zamawiającym projektanci przygotowali trzy koncepcje, z których wybrano jedną do szczegółowego i etapowego opracowania (Muzeum Śląskie, 2015a).

Głównym założeniem wybranej przez inwestora koncepcji było wykreowanie miejskiego ogrodu na „zielonym wzgórzu kopalni”. W ten sposób architekci chcieli nawiązać do tworzonego wizerunku Katowic jako „miasta ogrodów”. Amorficzne kształty i zastosowanie naturalnych materiałów miały stanowić kontrast dla geometrycznego i uporządkowanego układu południowej części Muzeum Śląskiego. Zabytkowy zespół budynków szybu „Bartosz” stanowił centralny punkt północnego założenia kompozycyjnego. Zakładano również podziemne przejście między budynkiem nadszybia, a holem głównym nowej siedziby Muzeum, łączące funkcjonalnie całą infrastrukturę Muzeum (Archinea, 2013; Muzeum Śląskie, 2015b) (rys. 25).

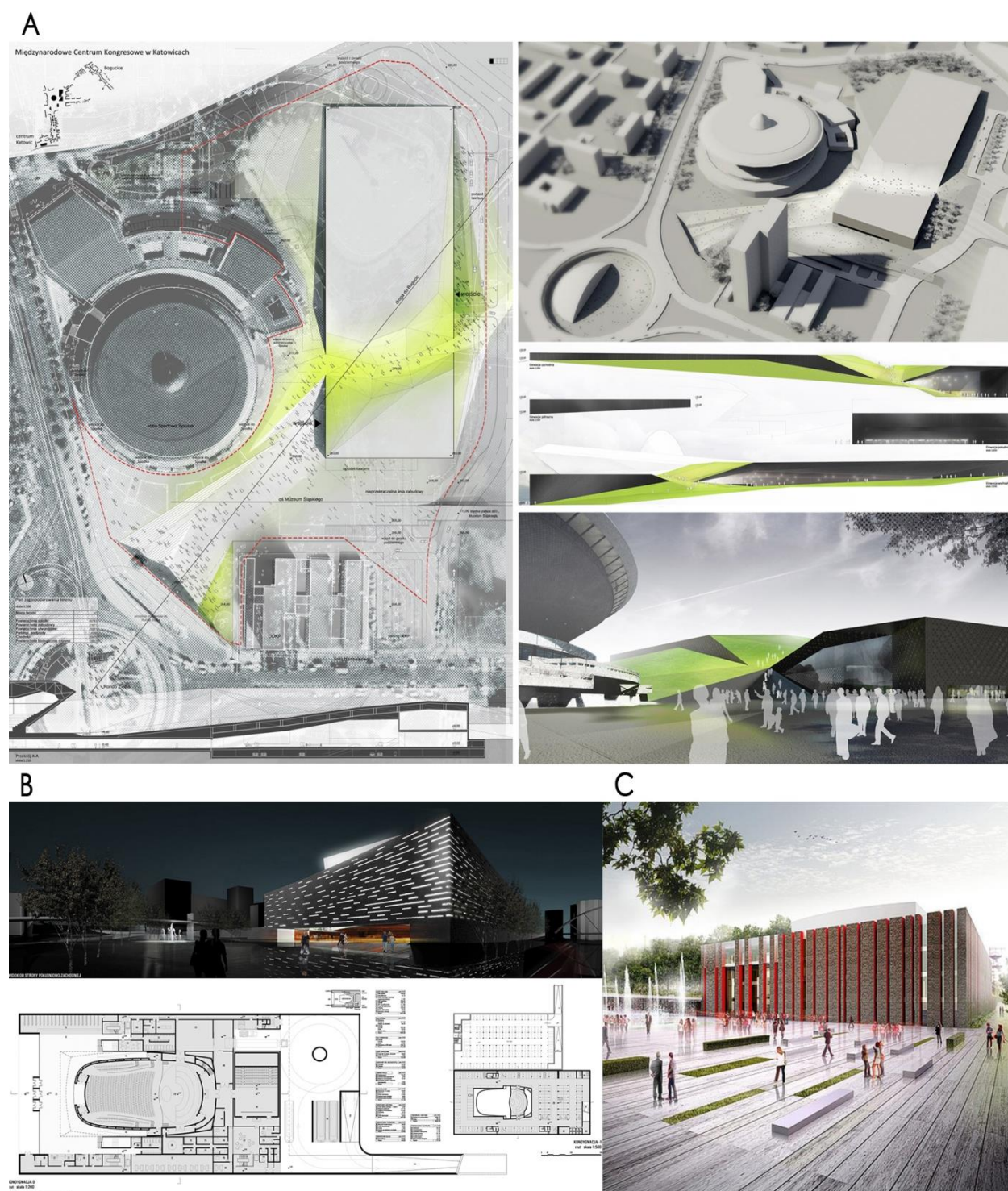
³⁷ Zespół projektowy składał się z następujących osób: Kamila Cieśla-Gałęczka, Paweł Gałęczka, Daniel Gola, Piotr Musiał, Monika Nowak, Wojciech Skrzypiec.

Rys. 25. Koncepcja funkcjonalno-przestrzenna zagospodarowania północnej części terenu byłej kopalni „Katowice” i adaptacji istniejących obiektów na cele kulturalne (wariant III). Autor: NOVAstudio & VERTIGO Architekci (VERTIGO Architekci, 2012; Archinea, 2013)

Pierwszy etap inwestycji obejmował rewaloryzację i adaptację historycznych budynków łaźni głównej i stolarni wraz z budową parkingu naziemnego dla samochodów osobowych i autokarów o łącznej powierzchni 1,3 ha. Zakończono go w 2017 r. W drugim etapie (ostatnim)

przewiduje się zakończenie rewitalizacji terenu pokopalnianego z udostępnieniem siedmiu kolejnych obiektów (Muzeum Śląskie, 2015b).

A – koncepcja Międzynarodowego Centrum Kongresowego w Katowicach. Autor: JEMS Architekci Sp. z o. o. (A-ronet, 2006);
 B – koncepcja nowej siedziby Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia – projekt konkursowy. Autor: Konior Studio (A-ronet, 2006);
 C – koncepcja nowej siedziby Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia – wizualizacja przed budową. Autor: Konior Studio (Muratorplus, 2012).

Rys. 26. Koncepcje urbanistyczno-architektoniczne nowej siedziby Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia i Międzynarodowego Centrum Kongresowego

- **Międzynarodowe Centrum Kongresowe (MCK) i siedziba Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia (NOSPR)**

Po sukcesie, jakim był konkurs na koncepcję nowego gmachu Muzeum Śląskiego, w 2008 r. ogłoszono dwa kolejne konkursy o zasięgu międzynarodowym – na opracowanie koncepcji urbanistyczno-architektonicznej nowej siedziby Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia (NOSPR) i Międzynarodowego Centrum Kongresowego (MCK). Nowo zaprojektowana przestrzeń miała służyć organizacji wydarzeń kulturalnych, targów i konferencji oraz ponownie pobudzić do życia tereny pokopalniane. Planowane inwestycje wspomagały również budowanie nowego wizerunku Katowic, dalekiego od jego „przemysłowych korzeni” (Architektura.info, 2008).

Konkurs na koncepcję urbanistyczno-architektoniczną MCK wygrała pracownia JEMS Architekci, a Konior Studio przedstawiło najlepszą koncepcję dla NOSPR (rys. 26). Budowa MCK rozpoczęła się w listopadzie 2011 r. – rok później niż NOSPR. Połowę kosztów całego projektu pokryto ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (A-ronet, 2006; Architektura.info, 2008).

- **Osiedle mieszkaniowe „Pierwsza Dzielnica”**

Wraz ze stopniową sprzedażą majątku kopalni północna część terenów została wykupiona przez prywatnego inwestora – spółkę TDJ Estate, który zamierzał wykorzystać tereny pokopalniane pod zabudowę mieszkaniową o wysokiej intensywności. Do projektu zaproszono bytomskie biuro architektoniczne Medusa Group, które było odpowiedzialne za przygotowanie całej dokumentacji inwestycji (od koncepcji po projekt wykonawczy).

Zaproponowana przez architektów koncepcja zakładała budowę osiedla mieszkaniowego, na które składało się osiem punktowców z infrastrukturą towarzyszącą (drogi wewnętrzne, parkingi i lokale usługowe). Przestrzeń rekreacyjna między obiektami miała zostać wypełniona wielogatunkową roślinnością i elementami małej architektury (rys. 27). Całość zamierzenia podzielono na sześć etapów (Pierwsza Dzielnica, 2022).

Koncepcja osiedla „Pierwsza Dzielnica” spotkała się z dużym protestem mieszkańców, architektów oraz dyrekcji Muzeum Śląskiego. Obawiano się, że nowo projektowana zabudowa mieszkaniowa zaburzy perspektywę postrzegania walorów dziedzictwa kulturowego muzeum i oś widokową na teren dawnej kopalni. Dla potrzeb dyskusji³⁸ opracowano Studium ochrony krajobrazowej Muzeum Śląskiego w Katowicach pod kierunkiem dr inż. arch. Klary Czyńskiej z Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technicznego w Szczecinie (Muzeum Śląskie, 2015b).

Prace budowlane rozpoczęto wiosną 2019 r., a w 2021 r. ukończono ich pierwszy etap, składający się z trzech dwunastokondygnacyjnych budynków mieszkalnych, połączonych ze sobą usługowym parterem. Obecnie trwają prace związane z budową dwóch kolejnych obiektów o wysokości około 55 m (drugi etap) (Pierwsza Dzielnica, 2022).

³⁸ W trakcie dyskusji zwrócono również uwagę na konieczność uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, który pozwoliłby rozstrzygnąć kwestie sporne oraz zabezpieczyć dziedzictwo kulturowe „Strefy Kultury”.

Rys. 27. Koncepcja osiedla mieszkaniowego „Pierwsza Dzielnica” w Katowicach. Autor: Medusa Group (Pierwsza Dzielnica, 2022)

Rys. 28. Koncepcja urbanistyczno-architektoniczna wielopoziomowego parkingu w „Strefie Kultury”. Autor: Jerzy Gurawski, Bartosz Gurawski i Błażej Szurkowski (Bryła, 2020)

• Parking wielopoziomowy

W marcu 2020 r. ogłoszono konkurs architektoniczno-urbanistyczny na koncepcję wielopoziomowego parkingu w „Strefie Kultury”.

Głównym organizatorem konkursu było SARP Oddział w Katowicach, na zlecenie Katowickiego Towarzystwa Budownictwa Społecznego Sp. z o.o. (SARP, 2020). Koncepcja obejmowała istniejący powierzchniowy parking o powierzchni 1,61 ha między ulicami: ul. Góreckiego, ul. Haralda, ul. Olimpijską i Placem Wojciecha Kilara (SARP, 2020).

Pierwszą nagrodę otrzymał zespół projektowy w składzie Jerzy Gurawski, Bartosz Gurawski i Błażej Szurkowski. Przedstawiona przez architektów wizja wielopoziomowego parkingu harmonijnie wpisywała się w istniejący kontekst „Strefy Kultury”. Forma budynku, z zielonym dachem, bezpośrednio koresponduje z „zieloną doliną” Międzynarodowego Centrum Kongresowego (zaprojektowanego przez JEMS Architekci) i podkreśla oś między halą widowiskowo-sportową „Spodek”, a Muzeum Śląskim (Bryła, 2020) (rys. 28).

Wiosną 2021 r. Katowickie Towarzystwo Budownictwa Społecznego Sp. z o.o. podpisało umowę ze zwycięzcami konkursu na wykonanie dokumentacji projektowej parkingu. Według wstępnie założonego harmonogramu proces inwestycyjny powinien zacząć się w pierwszej połowie 2023 r. (Katowice24.info, 2022).

4.1.1.B.3. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych

KWK „Katowice”

Zgodnie z uchwałą nr XLV/420/97 Rady Miejskiej Katowic z dnia 25 sierpnia 1997 r. (Uchwała, 1997) tereny kopalni „Katowice” miały zostać przeznaczone dla celów produkcyjno-usługowych, mieszkaniowych oraz urządzeń komunikacji samochodowej. W 2012 r. Rada Miasta Katowice uchwaliła nowe „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Katowice – edycja II” oraz zmieniło wcześniejszą politykę przestrzenną wobec terenów pogórnich. Projektowanym kierunkiem przekształceń terenów zlikwidowanej kopalni „Katowice” były tereny usługowe z zielenią towarzyszącą oraz tereny usługowo-mieszkaniowe o wysokiej intensywności (Uchwała, 2012a).

Pierwsze próby uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obejmującego obszar położony w dzielnicy Bogucice w Katowicach podjęto w 2001 r. W ramach poszukiwania właściwych kierunków rozwoju Urząd Miasta ogłosił (wcześniej wspomniany) przetarg publiczny na opracowanie projektu MPZP terenu zlokalizowanego między ulicami: al. W. Korfantego, ul. Katowicką, ul. Markiefki i al. Roździeńskiego (Uchwała, 2001b).

Wraz z podjęciem decyzji o zmianie lokalizacji Muzeum Śląskiego i pozyskaniu przez miasto nowych terenów inwestycyjnych, w 2008 r. podjęto kolejną uchwałę o przystąpieniu do sporządzenia MPZP (Uchwała, 2008b). W czasie przygotowywania dokumentacji wszystkie zaplanowane inwestycje w „Strefie Kultury” (Muzeum Śląskie, NOSPR, MCK) zostały wykonane na podstawie decyzji o warunkach zabudowy, a projekt należało zaktualizować o nowe uwarunkowania. Dlatego w 2015 r. ponownie przystąpiono do uchwalenia MPZP, wyłączając z obszaru opracowania teren między ul. Góreckiego a al. Roździeńskiego (Uchwała, 2015c).

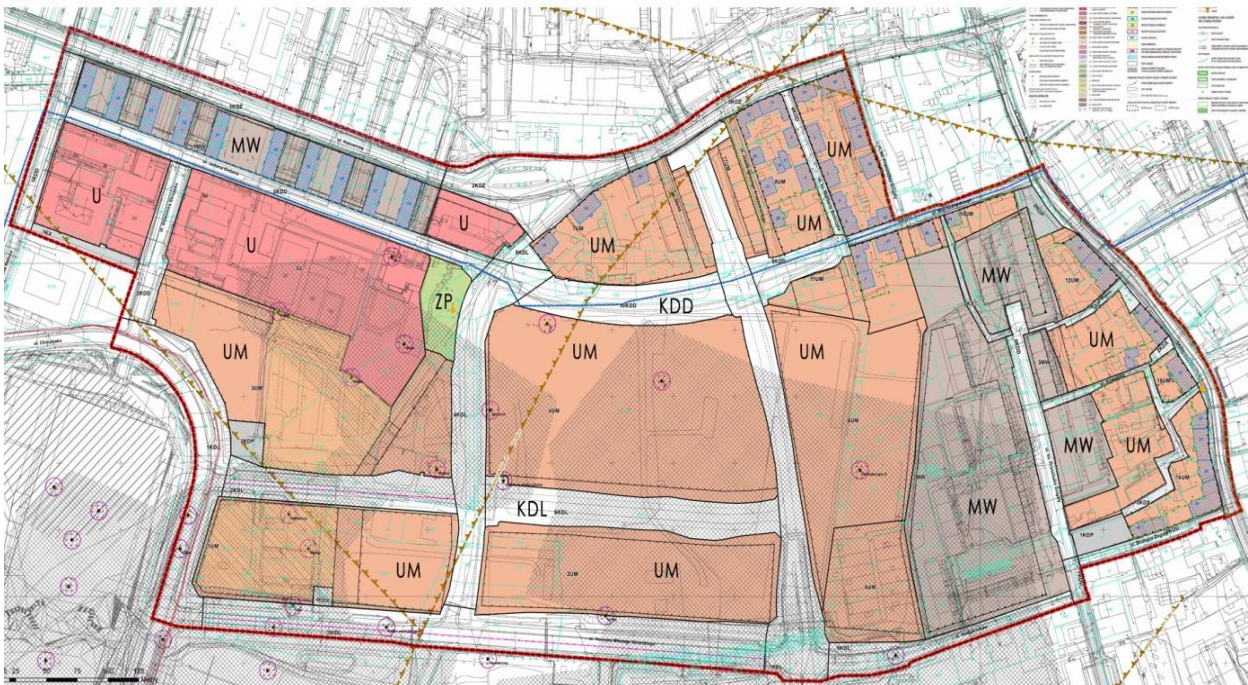
A

Legenda:

- U/Zu obszar zabudowy usługowej z zielenią urządzoną
- MUW obszary intensywnej zabudowy mieszkaniowo-usługowej i wielofunkcyjnej
- CU obszary centralnego ośrodka usługowego
- KDL tereny dróg i placów publicznych

B

Legenda:

- UM tereny zabudowy usługowo-mieszkaniowej
- U tereny zabudowy usługowej
- ZP teren zieleni parkowej
- MW tereny zabudowy mieszkaniowej
- KDD / KDL tereny dróg publicznych

A – fragment SuIKZP miasta Katowice – edycja II (Uchwała, 2012a);

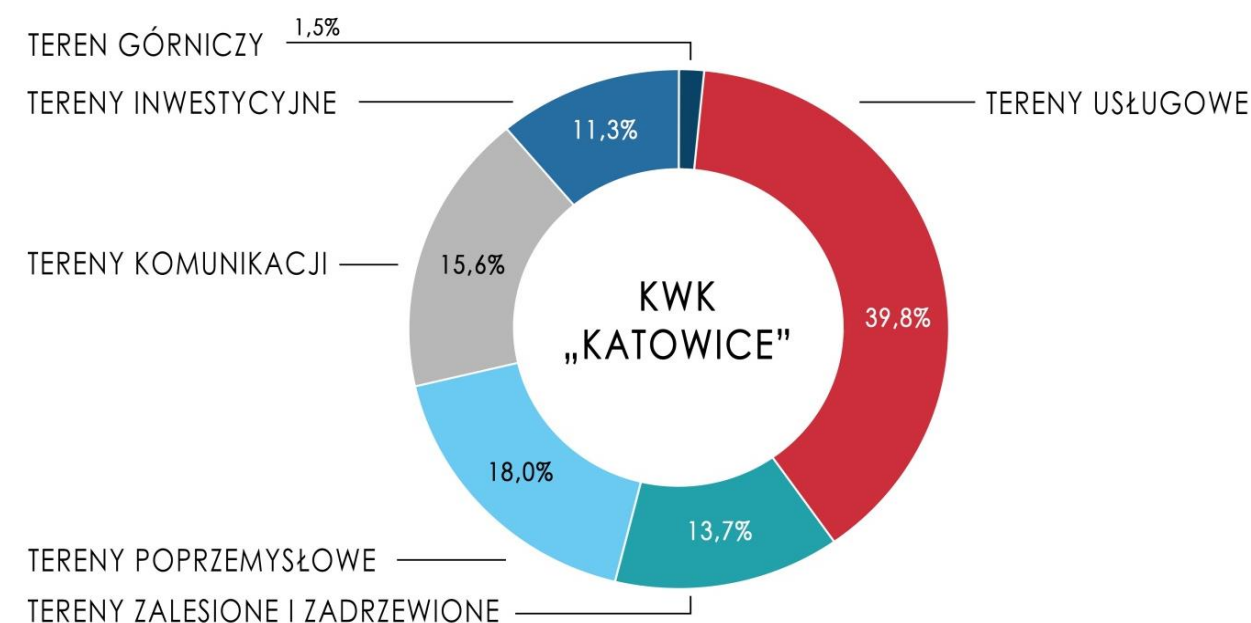
B – MPZP terenu na północ od ul. Góreckiego (Uchwała, 2020d).

Rys. 29. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Katowice”

Pierwszy projekt planu zaprezentowano w 2019 r. Dopuszczał on duży procent zabudowy mieszkaniowo-usługowej do 18 kondygnacji (maks. wysokość 55 m) i dominant urbanistycznych do maksymalnej wysokości 140 m. Propozycja ta wzbudziła duże kontrowersje zarówno wśród mieszkańców, jak i ekspertów. Do publicznej dyskusji przedkładano kolejne trzy projekty. Ostatecznie 28 maja 2020 r. Rada Miasta Katowice uchwaliła MPZP w rejonie ul. Katowickiej i ul. Henryka Mikołaja Góreckiego (Uchwała, 2020d) (rys. 29).

4.1.1.C. Współczesne użytkowanie

Do października 2020 r. około 55% terenów KWK „Katowice” zostało ponownie zagospodarowanych. Zlokalizowane są one na terenie dawnego Zakładu Głównego przy ul. Kopalnianej. Dominującą funkcję stanowią tereny usługowe (kulturowe), które zajmują około 39% całego założenia. Wraz z terenami komunikacji towarzyszącej (15,6%) tworzą one tak zwaną „Strefę Kultury” (rys. 30). Około 0,4 ha terenów dawnej kopalni jest użytkowanych jako przepompownia głębinowa dla zapewnienia warunków bezpieczeństwa sąsiadującym z nią czynnych zakładów górniczych, a na 1,3 ha trwają prace konstrukcyjne. Do dziś tereny szybów peryferyjnych w dalszym ciągu czekają na ponowne zagospodarowanie.

Rys. 30. Współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanej KWK „Katowice”. Oprac. własne

W skład kompleksu „Strefy Kultury” wchodzi m.in.: Muzeum Śląskie, NOSPR, MCK oraz hala widowiskowo-sportowa „Spodek” (położona na terenie dawnej huty „Fanny”) (rys. 31). Organizowane są tam wydarzenia kulturalne, sportowe, biznesowe oraz naukowe o zasięgu lokalnym, krajowym i międzynarodowym, np. Europejski Kongres Gospodarczy, COP24 (2018 r.) czy 11. World Urban Forum (2021 r.). To właśnie podczas tego ostatniego wydarzenia krajobraz stolicy województwa śląskiego został skrytykowany. Duński urbanista Mikael Colville-Andersen w mediach społecznościowych określił centrum Katowic jako „jeden z najbardziej dystopijnych miejskich krajobrazów w Europie” (Kozanecki, 2022).

A – widok na Muzeum Śląskie (fot. A. Wyrzykowska, 2020);

B – widok na dawne budynki kopalniane (fot. A. Wyrzykowska, 2024);

C – widok na Międzynarodowe Centrum Kongresowe oraz halę widowiskowo-sportową „Spodek” (fot. A. Wyrzykowska, 2024).

Rys. 31. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Katowice”

„To, co zrobiliście w Katowicach, Amerykanie robili sobie w latach 70. i przekonali się, że to nie działa [...]. Czemu tu nie ma prawie drzew, czemu jest tak mało trawy, poza finezyjnym dachem tego centrum kongresowego? Powinniśmy już wiedzieć, że pieszych nie wysyła się pod ziemię jak szczury. Coś takiego w 2022 r. w sercu europejskiego miasta?!” – mówił Mikael Colville-Andersen w rozmowie z dziennikarzem serwisu Onet.pl (Kozanecki, 2022).

Wypowiedź wywołała duże kontrowersje, szczególnie wśród lokalnych samorządowców, chcących obronić rezultaty swojej pracy. Jednakże nie jest ona niczym nowym, ponieważ już wcześniej trwała dyskusja na temat podejmowanych przez miasto działań inwestycyjnych. Zdaniem mieszkańców i projektantów nagromadzenie takiej ilości nowych, istotnych dla miasta budynków publicznych, było błędem (Żylski, 2015).

Obiekty, które składają się na „Strefę Kultury” są uznawane za wybitne dzieła architektury, zdobywające kolejne prestiżowe nagrody. Niemniej jednak, mimo licznych prac studialnych, całe założenie „Strefy Kultury” powstawało spontanicznie – bez nadrzędnego masterplanu czy MPZP. Projekty dotyczące zagospodarowania terenu były realizowane jedynie z myślą o najbliższym otoczeniu poszczególnych budynków, pomijając ich szerszy kontekst przestrzenny.

„Głośne pytania dotyczące przestrzeni pomiędzy nimi od początku zbywano tradycyjnym „jakoś to pozszywamy”. Ostatecznie teren pozszywano, ale niestety grubymi nićmi, z różnych materiałów i z dużymi łatami parkingów. O odpowiedniej lokalizacji dodatkowych funkcji w tym obszarze, tak aby próbować wygenerować tu codzienny ruch i życie miejskie, nikt niestety nie pomyślał” – wypowiadał się architekt Bartłomiej Nawrocki (z katowickiego biura Jojko + Nawrocki Architekci) (Żylski, 2015).

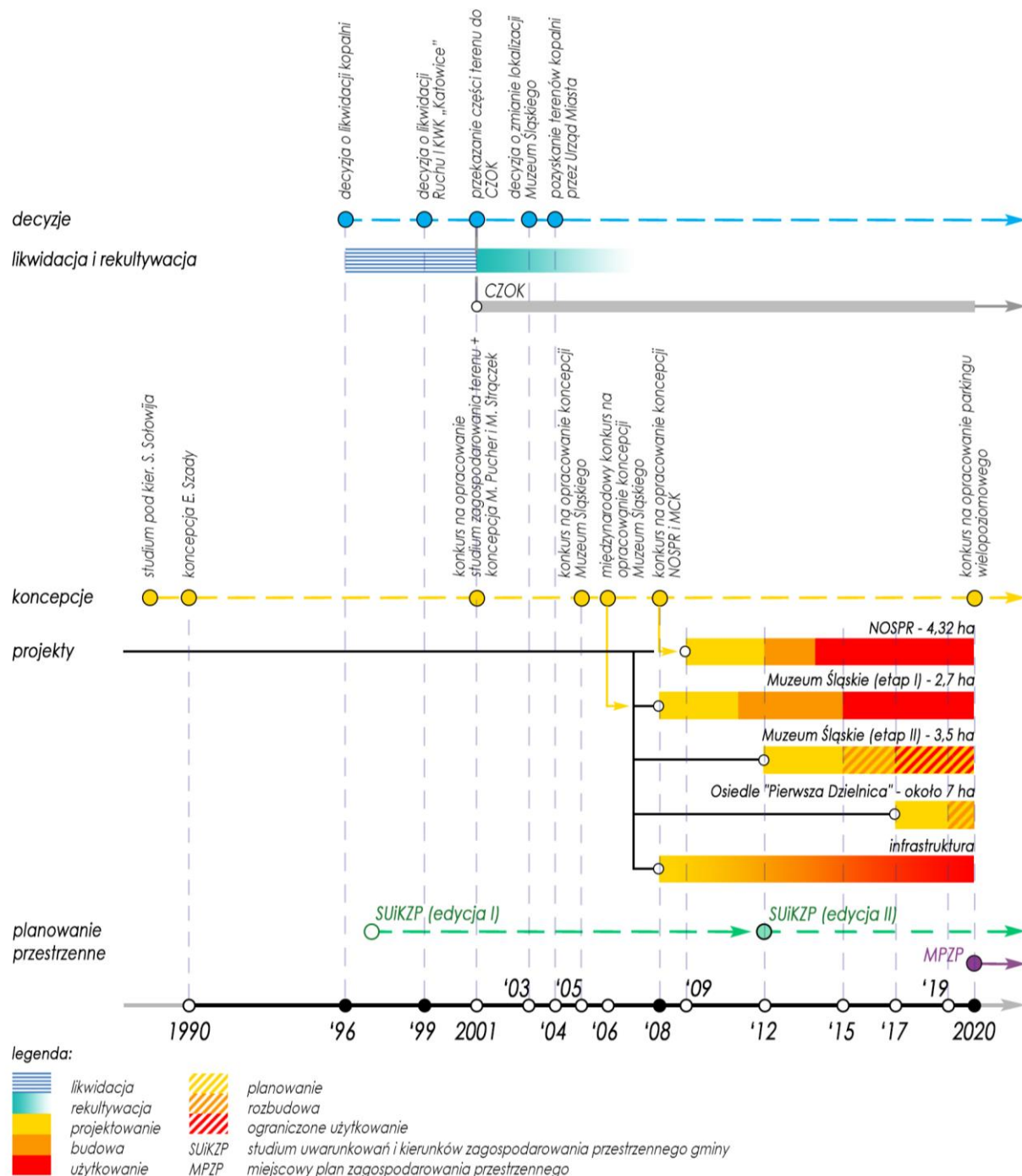
„W „Strefie Kultury” wciąż wyraźnie brakuje funkcji, które zachęciłyby mieszkańców, by przychodzili tu nie tylko od święta: z okazji koncertów czy imprez masowych” – zauważył dr hab. inż. arch. Michał Stangel (Żylski, 2015).

W 2015 r. stowarzyszenie „Moje Miasto” nominowało „Strefę Kultury” do antynagrody „Betonowej Kostki”. Jury argumentowało swoją decyzję, twierdząc, że przestrzeń ta została zaprojektowana w sposób niezgodny z obowiązującymi międzynarodowymi standardami urbanistyki, które promują ograniczenie ruchu samochodowego, a nie jego wspieranie. Ponadto cały obszar nie został odpowiednio zintegrowany z otaczającą go tkanką miejską (Gwosdz i Sobala-Gwosdz, 2017). „Strefa Kultury” nie spełniła również swojego głównego celu – rewitalizacji dzielnicy Bogucice. To właśnie jej mieszkańcy mieli zostać beneficjentami nowo zaprojektowanej przestrzeni (Przybytek, 2015).

Dziś ważne jest, aby nie odrzucać krytyki, ale wyciągać z niej wnioski i wyznaczać nowe kierunki rozwoju. Głosy ekspertów, ale także uwagi samych użytkowników, mogą przyczynić się do nadania nowych wartości „Strefie Kultury” tak, aby jej przestrzeń publiczna stała się bardziej przyjazna dla mieszkańców.

4.1.1.D. Podsumowanie

Wraz z decyzją o zaprzestaniu wydobywania w KWK „Katowice” i postawieniu jej w stan likwidacji rozpoczął się proces, którego celem było osiągnięcie korzyści społecznych, ekonomicznych i przestrzennych przez mieszkańców miasta i regionu z nowego zagospodarowania terenu. Proces ten trwa już ponad 20 lat i dalej pozostaje niezakończony.

Rys. 32. Proces przekształceń KWK „Katowice”. Oprac. własne

Proces przekształcania likwidowanej kopalni „Katowice” był początkowo opracowywany dla wszystkich terenów zakładu górniczego (26,55 ha). Jego założenia były bardzo ogólne i opierały się na ówczesnych uwarunkowaniach prawnych, planistycznych oraz potrzebie

zapewnienia bezpieczeństwa sąsiadującym z nim zakładom górniczym (Program, 1999b; Plan, 2000). Równolegle do prowadzonych przez Katowicki Holding Węglowy SA działań, zauważono konieczność opracowania bardziej szczegółowych projektów dla terenów położonych w pobliżu centrum miasta. Opracowania studialne i koncepcyjne dla terenu Zakładu Głównego miały charakter urbanistyczno-architektoniczny. Wskazywały one możliwe kierunki dalszego przekształcania terenów likwidowanej KWK „Katowice” oraz stanowiły element wspomagający dla określenia celów inwestycyjnych miasta i wydania decyzji z nimi związanych (np. decyzji o warunkach zabudowy).

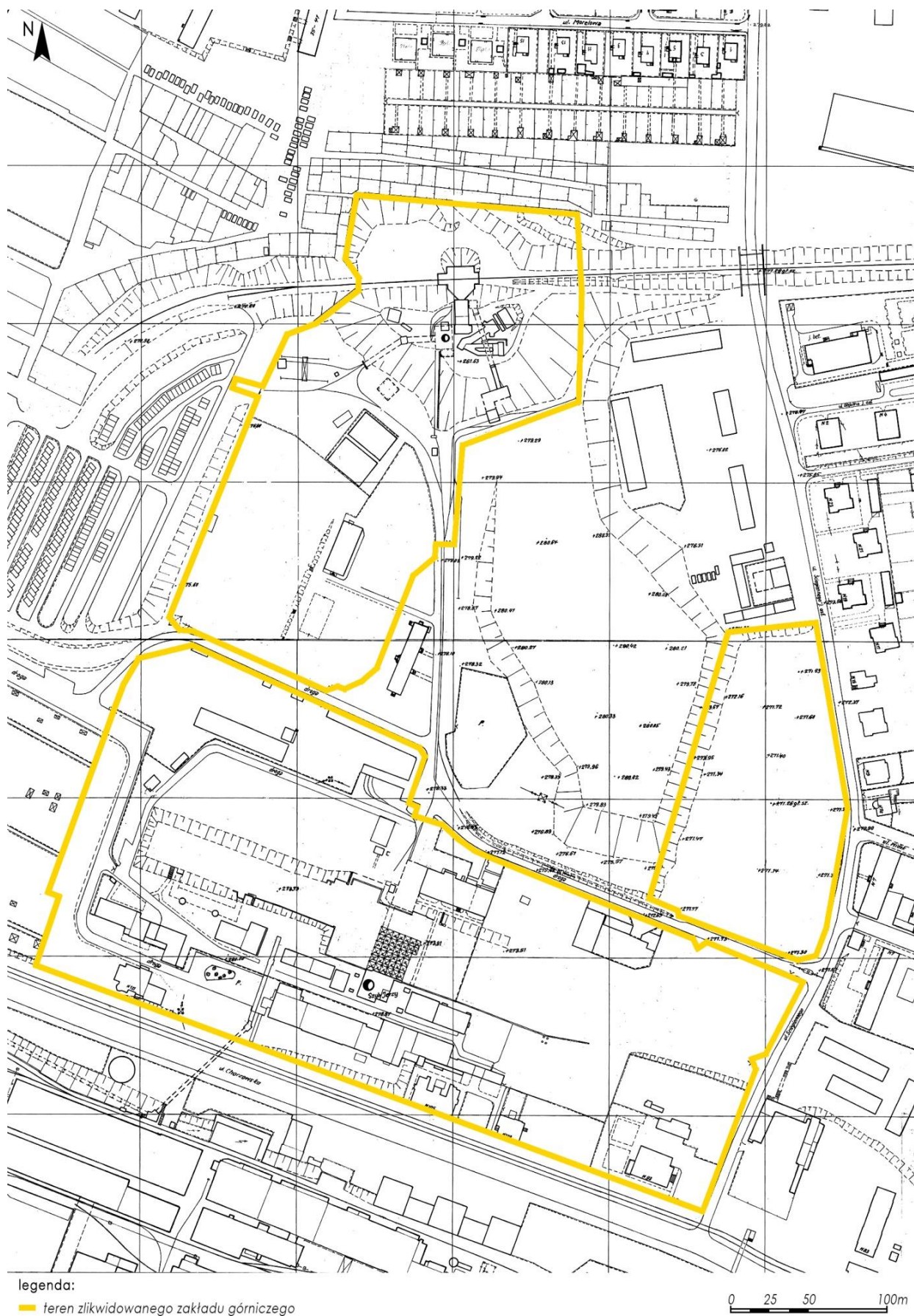
Wraz ze sprzedażą terenów kopalni i przejęciem ich przez różnych właścicieli, proces przekształceń terenów pokopalnianych podzielił się na mniejsze działania inwestycyjne, które były od siebie niezależne. Nie stanowiły one rozwinięcia ani masterplanu (który byłby pomocny przy wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy), ani nie były regulowane przez MPZP, gdyż proces legislacyjny nie nadążał za postępem prac inwestycyjnych. Nowe przeznaczenie terenu i sposób zagospodarowania ustalano w drodze decyzji o warunkach zabudowy. W związku z tym nie odbyła się żadna publiczna dyskusja dotycząca przyszłego zagospodarowania terenów pokopalnianych, która jest wymagana w przypadku uchwalania MPZP. Proces ten nie uwzględniał również projektowania wspólnej przestrzeni publicznej, która scalałaby wszystkie obiekty (rys. 32).

Dzisiaj 55% terenów dawnej kopalni „Katowice” jest ponownie zagospodarowanych i stanowi przestrzeń kulturalno-edukacyjną. Znajdują się na nim zarówno charakterystyczne obiekty dziedzictwa kulturowego, które zaadaptowano do nowych funkcji, jak i nowe budynki, które w „subtelny” sposób nawiązują do pierwotnej funkcji użytkowania terenu oraz tradycji regionu. Choć Muzeum Śląskie, NOSPR czy MCK zostały docenione przez architektów i otrzymują kolejne nagrody, „Strefa Kultury” nie stała się nowym centrum życia społecznego. Jest ona wykorzystywana wyłącznie podczas wydarzeń kulturalnych, gospodarczych, sportowych czy edukacyjnych lub jako przestrzeń parkingowa dla osób dojeżdżających do pracy w centrum miasta. W opinii zarówno mieszkańców, jak i ekspertów przestrzeń ta wymaga ożywienia przez wprowadzenie dodatkowych funkcji, generujących życie miejskie i integrujących lokalną społeczność.

4.1.2. KWK „Katowice-Kleofas” (dawna KWK „Gottwald”)

4.1.2.A. Budowa, funkcjonowanie i likwidacja kopalni

Początki eksploatacji w rejonie byłej kopalni „Eminenz” sięgają 1904 r., kiedy rozpoczęto jej budowę. Kopalnia została utworzona z części pola górniczego kopalni „Król”, kopalni „Waterloo” oraz przylegających do nich pól górniczych (Jaros, 1984).

Rys. 33. Plan zagospodarowania KWK „Katowice-Kleofas” na dzień likwidacji zakładu górniczego – teren dawnej kopalni „Gottwald”. Źródło: Archiwum Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach

Pierwszymi właścicielami kopalni byli: Szpital św. Ducha w Bytomiu, parafia katolicka w Chorzowie oraz udziałowcy kopalni „Waterloo” (Jaros, 1984). 1 stycznia 1974 r. kopalnie „Kleofas” i „Gottwald” połączono w jedno przedsiębiorstwo o nazwie KWK „Gottwald”. Od 1990 r. kopalnia ta nosiła nazwę „Kleofas”. W wyniku działań restrukturyzacyjnych 1 lipca 1996 r. podjęto decyzję o połączeniu dwóch kopalń – KWK „Katowice” i KWK „Kleofas”.

Założeniem konsolidacji było połączenie formalne i organizacyjne zakładów górniczych oraz ich techniczna i technologiczna integracja. Przedsięwzięcie nie doszło do skutku z powodów finansowych, co zapoczątkowało proces jej likwidacji (Program, 1999b).

Zagospodarowanie kopalni

Teren dawnej kopalni „Gottwald” o powierzchni około 15 ha był zlokalizowany przy ul. Chorzowskiej, naprzeciw Huty Baildon. Od północnej strony przylegał do niego teren szybu wentylacyjnego (szyb „Powietrzny I”), hałdy i składowiska, a od wschodniej strony tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności zabudowy. Na zachód od kopalni było usytuowana dzielnica mieszkaniowa Dąb (rys. 33).

Na terenie zakładu górniczego znajdowały się m.in. budynki administracyjne, maszynownia, budynek nadszybia szybu „Jerzy”, wieża wyciągowa szybu „Jerzy”, łaźnia, cechownia, zakład przeróbczy, place składowe i torowiska.

Likwidacja i rekultywacja

Zgodnie z obowiązującym programem i planem ruchu zakładu górniczego w ramach I etapu prac przewidzianych na lata 1996–1999 wykonano likwidację: wyrobisk korytarzowych, szybów „Jerzy” i „Powietrzny II”, rozbiórkę 27 obiektów powierzchniowych i urządzeń podszkowych przy szybie „Powietrzny II” oraz zrealizowano pięć zadań zabezpieczających i zapobiegających zagrożeniom związanym z likwidacją (Program, 1999b; Plan, 2000). Na terenie kopalni pozostawiono budynki o dużej wartości historycznej, takie jak: maszynownia, pływalia, budynek administracyjny oraz wieża wyciągowa szybu „Jerzy” (Ostręga, 2013).

Rekultywacja terenów dawnej KWK „Katowice-Kleofas” została przeprowadzona w latach 1999–2003. Jej zakres obejmował wyeliminowanie zagrożeń środowiskowych wynikających ze skażenia gleby oraz wpływów eksploatacji górniczej (deformacji nieciągłych) (Ostręga, 2013).

4.1.2.B. Planowanie i realizacja przekształcenia

4.1.2.B.1. Koncepcje przekształcenia

Już podczas prac związanych z likwidacją zakładu zaczęto się zastanawiać nad możliwościami wykorzystania terenów kopalni. Na przełomie 1997 r. i 1998 r. ogłoszono międzynarodowy konkurs na zagospodarowanie terenów pokopalnianych. Zwycięzcą konkursu została spółka AGIB Euroinvest, która zaproponowała budowę dużego centrum rozrywkowo-handlowego z kompleksem budynków biurowych (Ostręga, 2013).

Początkowo inwestycja miała być realizowana jako wspólne przedsięwzięcie Katowickiego Holdingu Węglowego SA i AGIB Euroinvest. Realizację planowanych działań powierzono spółce Nowe Centrum SA³⁹ zarejestrowanej w 1998 r. Jednak AGIB Euroinvest, obawiając się zbyt dużego zakresu prac, które objąłby projekt, wycofała się z inwestycji, odsprzedając swoje udziały angielskiej spółce Chelverton z grupy Lend Lease (Ostręga, 2013).

4.1.2.B.2. Projekty i ich realizacja

• Silesia City Center

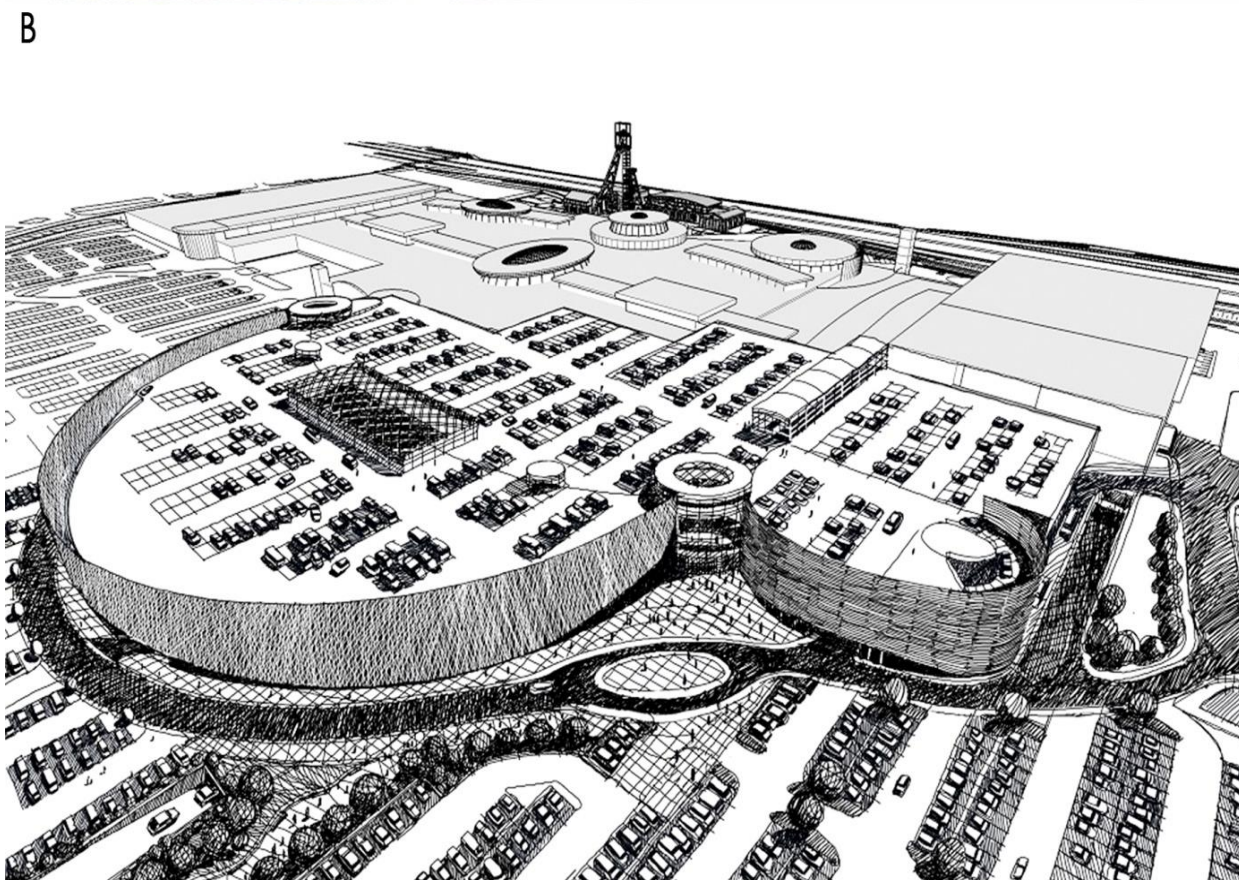
Spółka Nowe Centrum SA przed rozpoczęciem działań inwestycyjnych na terenie dawnej kopalni „Gottwald” w latach 1999–2003 zaangażowała się w pozyskanie niezbędnych nieruchomości gruntowych oraz prace planistyczne. Była ona również odpowiedzialna za dokończenie wszystkich prac rekultywacyjnych terenów pokopalnianych. Ich zakres obejmował m.in. neutralizację związków chemicznych, usunięcie 45 tys. m³ konstrukcji żelbetonowych oraz 3,9 tys. ton konstrukcji stalowych, ustabilizowanie górotworu, a także wykonanie makroniwelacji terenu (Ostręga, 2013).

Równolegle ze wspomnianymi działaniami prowadzono również prace projektowe. Zakres inwestycji obejmował budowę jednopiętrowego centrum handlowo-usługowego z garażem podziemnym o powierzchni użytkowej 86 000 m² oraz adaptację obiektów kopalnianych do nowych funkcji, w tym przekształcenie budynku maszyny wyciągowej szybu „Jerzy” na kaplicę św. Barbary. Aby podkreślić tożsamość miejsca, projekt zagospodarowania terenu przewidywał również pozostawienie stalowej wieży wyciągowej szybu „Jerzy”, na której przygotowano platformę widokową oraz pojedynczych elementów infrastruktury kopalni (koło wyciągowe, wagony kopalniane, urządzenia i maszyny górnicze) (Ostręga, 2013). W kolejnych etapach przewidziano ponadto budowę osiedla mieszkaniowego i budynków biurowych przy ul. Chorzowskiej (Szajnowska-Wysocka i Sobala, 2013).

Przygotowanie dokumentacji projektowej powierzono pracownikom Bose International Planning & Architecture oraz biuro projektowe Stabil (Projekt inwestor, 2007). Tuż przed rozpoczęciem budowy w 2004 r. 90% wszystkich udziałów spółki Nowe Centrum SA sprzedano TriGranit Development Corporation, z której funduszy zrealizowano inwestycję (Ostręga, 2013). Uroczyste otwarcie odbyło się w listopadzie 2005 r. (Ostręga, 2013).

Nowe centrum handlowo-rozrywkowe Silesia City Center cieszyło się dużym zainteresowaniem zarówno klientów, jak i najemców. Dlatego we wrześniu 2010 r. rozpoczęto rozbudowę obiektu o 20 000 m² powierzchni usługowo-handlowej i nowy parking dla 525 samochodów na dachu obiektu (rys. 34). Budowę zakończono w październiku 2011 r. (Urbanity, 2006c).

³⁹ AGIB Euroinvest i KHW SA posiadali równe udziały w spółce Nowe Centrum SA (po 45%), natomiast 10% należało do spółki Consulting Sp. z o.o. (Ostręga, 2013).

A – wizualizacja. Autor: Marek Tryzybowicz (Bryła, 2015);
 B – koncepcja rozbudowy. Autor: Marek Tryzybowicz (Bryła, 2015).

Rys. 34. Koncepcja Centrum Handlowego „Silesia”

• Zespół budynków mieszkalnych „Dębowe Tarasy”

Po zakończeniu budowy centrum handlowo-rozrywkowego firma TriGranit Development rozpoczęła prace nad zagospodarowaniem północnej części zlikwidowanego zakładu górniczego pod zabudowę mieszkaniową o wysokiej intensywności. Koncepcję zespołu mieszkaniowego przygotowała firma Bose International Planning & Architecture, natomiast projekt budowlany i wykonawczy – katowickie biuro Stabil (Domagała, 2009).

Projekt zakładał budowę 12 budynków mieszkaniowych o zróżnicowanej wysokości, od sześciu do 12 kondygnacji, skupionych w czterech segmentach wraz z niezbędną infrastrukturą (rys. 35). Kaskadowy układ zabudowy od południowej strony został zaprojektowany tak, aby optymalnie doświetlić na każdym poziomie wszystkie 1032 mieszkania. Projektanci zaproponowali również dwupoziomowy parking dla mieszkańców pod wszystkimi obiektami oraz strefę rekreacyjną, która obejmowała tereny zielone, place zabaw dla dzieci, wewnętrzne alejki oraz elementy małej architektury (Domagała, 2009)

Rys. 35. Osiedle mieszkaniowe „Dębowe Tarasy” – wizualizacja (Statyk, 2020)

Budowa osiedla została podzielona na cztery etapy. Pierwsze trzy zrealizowano w latach 2007–2014, jednocześnie zagospodarowując w całości wszystkie tereny dawnej kopalni „Gottwald” (Urbanity, 2006a). W 2019 r. Grupa Murapol rozpoczęła ostatni czwarty etap, który został ukończony w marcu 2022 r. (Urbanity, 2006b).

• Biurowiec „Craft”

Najnowszą inwestycją na obszarze dawnej kopalni „Gottwald” jest realizacja biurowca „Craft”, usytuowanego przy skrzyżowaniu ul. Ściegiennego i ul. Chorzowskiej. Projekt 55-metrowego obiektu usługowego, oferującego 27 tys. m² powierzchni na wynajem, wykonała katowicka pracownia architektoniczna Czora i Czora (Prus, 2023).

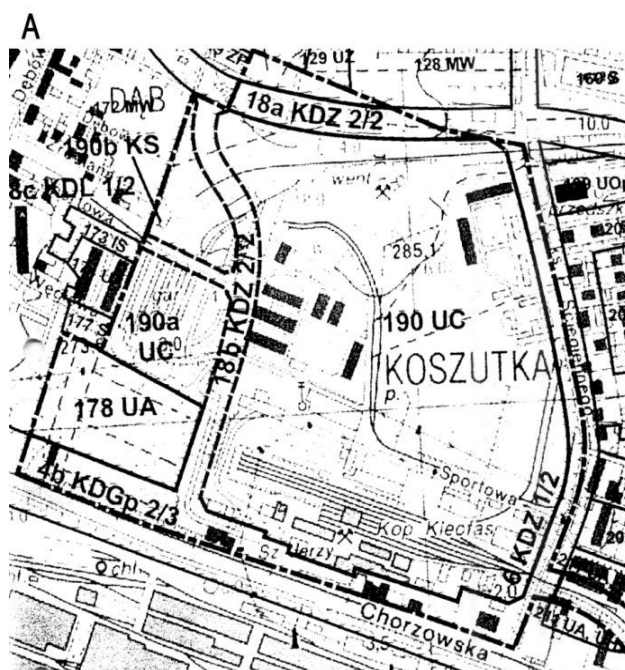
Charakterystyczną formę obiektu stanowi kompozycja trzech prostopadłościanów, umożliwiającą utworzenie sześciu tarasów na różnych poziomach, pod budynkiem przewidziano dwupoziomowy parking na 218 miejsc dla samochodów (rys. 36). Projekt uwzględnia także 60 miejsc parkingowych dla rowerów oraz stanowiska do ładowania pojazdów elektrycznych, zintegrowane z niezbędną infrastrukturą techniczną (Prus, 2023). Budowa gmachu rozpoczęła się w 2020 r. i została zakończona w lipcu 2023 r. Firma Ghelamco Poland, będąca inwestorem tego obiektu, zadeklarowała swoją intencję uzyskania certyfikatu BREEAM na poziomie Excellent dla projektowanej nieruchomości (Prus, 2023).

Rys. 36. Koncepcja biurowca „Craft” – wizualizacja (Prus, 2023)

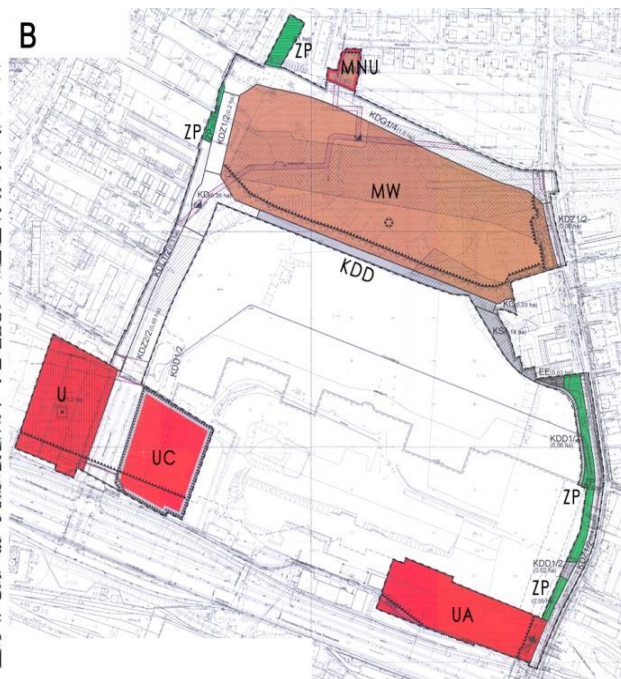
4.1.2.B.3. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Gottwald”

Dla realizacji projektowanego przekształcenia kluczowa była zmiana obowiązujących przepisów planistycznych dotyczących terenów zlikwidowanej kopalni „Gottwald”. W 2000 r. Rada Miejska Katowic uchwaliła miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, w którym uwzględniono zaproponowane przez inwestora zagospodarowanie terenów. Warunkiem wprowadzenia oczekiwanych zapisów było wykonanie rekultywacji terenu oraz zapewnienie dostępności komunikacyjnej dla planowanej inwestycji, w tym wykonanie węzła wjazdowego w ramach budowy Drogowej Trasy Średnicowej (DTŚ) (Ostrega, 2013).

Legenda:

- UC tereny usług centrów z funkcjami towarzyszącymi
- UA tereny usług administracyjnych
- KDZ tereny komunikacji drogowej
- KDG tereny komunikacji drogowej

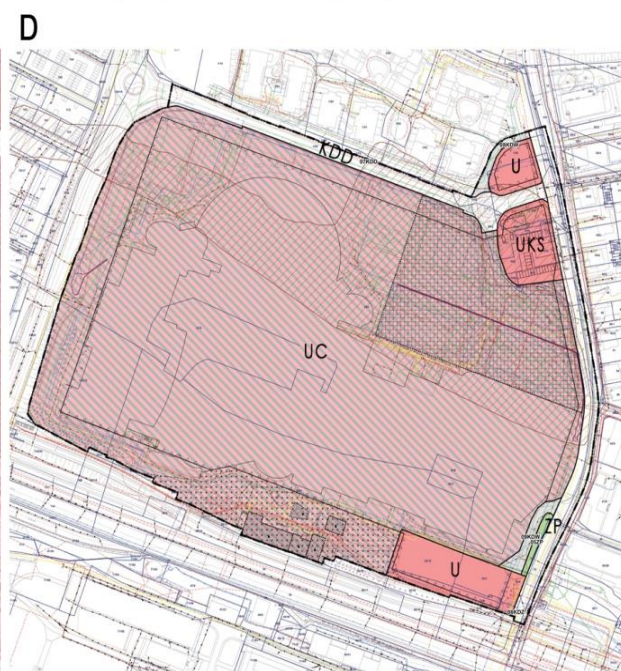

- U tereny usług administracyjno-biurowych i hoteli
- UC tereny usług handlu
- UA tereny usług biurowych
- MW tereny zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej
- MNU tereny zabudowy mieszkaniowo-usługowej
- ZP tereny zieleni i zadrzewień
- KDD tereny dróg wewnętrznych - droga dojazdowa

Legenda:

- UC obszary wielkopowierzchniowych centrów handlowo-usługowych
- MUW obszary intensywnej zabudowy mieszkaniowo-usługowej i wielofunkcyjnej
- KDZ obszary dróg i placów publicznych

- UC tereny zabudowy usługowej w tym obiektów handlowych o powierzchni sprzedaży powyżej 2000 m²
- U tereny zabudowy usługowej
- UKS tereny zabudowy usługowej oraz stacji paliw
- ZP teren zieleni urządzonej
- KDD teren dróg publicznych

A – MPZP terenu zlikwidowanej KWK „Katowice-Kleofas” (Uchwała, 2000);

B – fragment MPZP obszaru położonego w rejonie ulic Chorzowskiej, Ściegiennego i Studziennej w Katowicach (Uchwała, 2005b);

C – fragment SUiKZP miasta Katowice – edycja II (Uchwała, 2012a);

D – fragment MPZP obszaru położonego w rejonie ulic Chorzowskiej, Bałdona i Ściegiennego w Katowicach (Uchwała, 2019c).

Rys. 37. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Gottwald”

Zapisy MPZP umożliwiły budowę obiektów o funkcjach centrotwórczych (UC) z funkcjami towarzyszącymi, takimi jak: urządzenia komunikacyjne (drogi, dojazdy parkingi, przystanki autobusowe, garaże, ścieżki rowerowe, dojścia piesze), tereny zieleni miejskiej, tereny zieleni izolacyjnej od zespołów parkingowych i głównych dróg dojazdowych oraz sieci uzbrojenia terenu. Dokument nakładał również obowiązek uzgodnienia z właściwymi służbami ochrony konserwatorskiej wszystkich zamierzeń inwestycyjnych (w tym reklam wielkogabarytowych) dotyczących obiektów objętych ochroną konserwatorską (wieża wyciągowa szybu „Jerzy”, budynek krytej pływalni i dawnej dyrekcji) oraz w ich bezpośrednim sąsiedztwie. Dodatkowo wskazano na obowiązek wprowadzenia zieleni między zabytkowymi obiektami, a nowo projektowaną zabudową (Uchwała, 2000).

Realizacja kolejnej inwestycji na terenie zlikwidowanej kopalni również wymagała zmiany zapisów miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. W 2005 r. Rada Miejska Katowic uchwaliła nowy plan, który wprowadził możliwość lokalizowania (rys. 37):

- w północnej części: zabudowy mieszkaniowej wraz z uzupełniającymi usługami dla podstawowych potrzeb mieszkańców osiedla, w tym: usługi handlu o powierzchni sprzedaży do 500 m², usługi sportu i rekreacji oraz kultury, rzemiosła usługowego i innych oznaczonych na rysunku planu symbolem (MW),
- w południowo-wschodniej części: obiektów usług biurowych i hotelowych (UA),
- w południowo-zachodniej części: obiektów usług administracyjno-biurowych i hotelowych (U), usług handlu o powierzchni sprzedaży powyżej 2000 m² oraz kultury (UC).

Dodatkowo w MPZP uwzględniono rozwój istniejącego układu komunikacyjnego, pozwalając na obsługę nowo projektowanych terenów mieszkaniowych oraz terenów zieleni urządzonej wzdłuż ul. Ściegiennego (Uchwała, 2005b).

Stan faktyczny zagospodarowania terenów dawnej kopalni „Gottwald” odzwierciedlono w „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Katowice – edycja II” w 2012 r. Tereny pokopalniane oznaczono tam jako: „obszar wielkopowierzchniowych centrów handlowo-usługowych (Uc1) oraz obszar intensywnej zabudowy mieszkaniowo-usługowej i wielofunkcyjnej (MUw2)”. Zapisy studium dopuszczały ponadto lokalizowanie w tym obszarze odpowiednio (rys. 37):

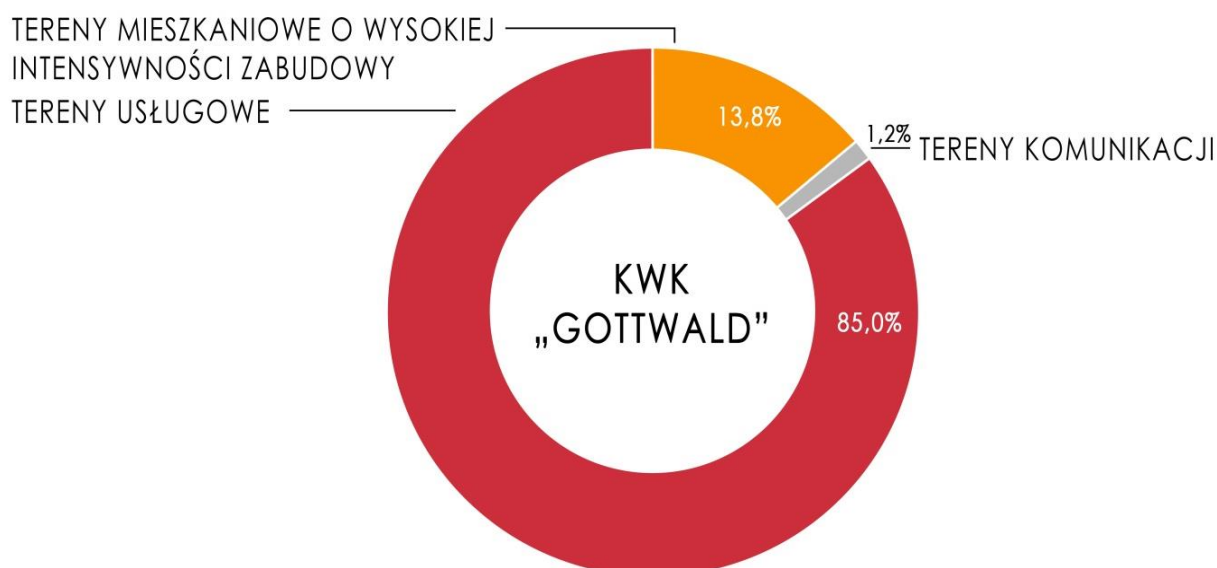
- Uc1 – obiektów: handlu detalicznego i handlowo-usługowych o powierzchni sprzedaży powyżej 2000 m², administracyjno-biurowych, usług konsumpcyjnych oraz handlu detalicznego o powierzchni sprzedaży do 2000 m², usług społecznych z zakresu kultury i nauki,
- MUw2 – zabudowy mieszkaniowo-usługowej, zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej, zabudowy wielofunkcyjnej, zamieszkania zbiorowego, usług społecznych, usług konsumpcyjnych oraz handlu detalicznego o powierzchni sprzedaży do 2000 m², obiektów administracyjno-biurowych oraz węzłów przesiadkowych publicznego transportu zbiorowego (Uchwała, 2012a).

W 2019 r. zaktualizowano zapisy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w rejonie ul. Chorzowskiej, ul. Baildona i ul. Ściegiennego w Katowicach.

Dokument ten ujednolicił politykę przestrzenną miasta wobec terenów pokopalnianych. Dodatkowo przeformułowano w nim podstawowe przeznaczenie południowo-wschodniej części terenu (oznaczonej U3) z zabudowy usługowo-biurowej i hotelowej na zabudowę usługową obejmującą usługi administracyjno-biurowe i turystyczne oraz wyznaczono nowe wskaźniki urbanistyczne, m.in. w zakresie wysokości nowo projektowanych obiektów, powierzchni biologicznie czynnej i intensywności zabudowy (Uchwała, 2019c). Nowe zapisy MPZP pozwoliły na realizację nowo projektowanego biurowca „Craft”.

4.1.2.C. Współczesne użytkowanie

Do października 2021 r. cały teren dawnej kopalni „Gottwald” został ponownie zagospodarowany. Dominującą funkcję stanowią tereny usługowe, które zajmują około 85% całego założenia. Około 2 ha terenów dawnej kopalni jest użytkowana jako tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności (rys. 38).

Rys. 38. Współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanej KWK „Katowice-Kleofas” – teren dawnej kopalni „Gottwald”. Oprac. własne

Obecnie dawne tereny pokopalniane stanowią przestrzeń mieszkaniową, rekreacyjną, a przede wszystkim centrum różnorodnych usług. Centrum Handlowe Silesia City Center oferuje możliwość prowadzenia działalności związanej z handlem, gastronomią, rozrywką i kulturą, które przekładają się na setki miejsc pracy. Jest ona również pewnego rodzaju małym miastem, posiadającym nawet swoją własną przestrzeń kultu religijnego. Natomiast osiedle „Dębowe Tarasy” znacząco poszerzyło ofertę mieszkaniową Katowic.

Realizacja zaplanowanego przekształcenia nie tylko ożywiła gospodarczo tereny, które kiedyś były wykorzystywane na potrzeby górnictwa, lecz także dała nowy impuls dla rozwoju otaczających go obszarów przemysłowych. Dziś miejsce to jest rozpoznawalne zarówno wśród mieszkańców miasta, jak również w całym regionie.

Choć pozostawione przez górnictwo obiekty zostały dostosowane do potrzeb nowych funkcji, to próba podkreślenia tożsamości miejsca w opinii autorki jest nieodczuwalna. Zabyt-

kowa stalowa wieża wyciągowa szybu „Jerzy” została zakryta przez logo centrum handlowego, co sprawia, że bardziej przypomina pylon reklamowy niż charakterystyczną dominantę urbanistyczną, świadczącą o pozostawionym przez górnictwo dziedzictwie (rys. 39). Również elementy dawnych maszyn, urządzeń i wagonów praktycznie umykają uwadze przechodniów, z uwagi na ich skalę, kolorystykę i sposób rozmieszczenia.

A – widok na Centrum Handlowe Silesia City Center;
 B – prace budowlane przy budowie biurowca „Craft”;
 C – widok na maszynownię i wieżę wyciągową szybu „Jerzy” – obecnie kaplica św. Barbary.

Rys. 39. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Katowice-Kleofas” – teren dawnej kopalni „Gottwald” (fot. A. Wyrzykowska, 2022)

Z perspektywy zrównoważonego rozwoju nowe zagospodarowanie terenu również prezentuje się niekorzystnie. Niska intensywność zabudowy⁴⁰, wysoki stopień terenów zabudowanych (86,6%) oraz ograniczony udział terenów biologicznie czynnych (13%), których jest mniej niż podczas funkcjonowania kopalni. W rezultacie przestrzeń ta negatywnie wpływa na zdolność miasta do zatrzymywania i absorbowania wody z intensywnych opadów oraz przyczynia się do tworzenia miejskiej wyspy ciepła. Dodatkowo obecność znacznej liczby bezpłatnych miejsc parkingowych wzdłuż jednej z głównych arterii komunikacyjnych w Aglomeracji Górnośląskiej sprzyja wzrostowi ruchu samochodowego. W rezultacie użytkownicy centrum handlowego są mniej skłonni korzystać z komunikacji publicznej, mimo łatwego do niej dostępu. Trend ten jest szczególnie zauważalny w weekendy oraz w okresach przed- i poświątecznych, gdy korzystanie z własnego pojazdu staje się bardziej atrakcyjne w porównaniu z alternatywnymi środkami transportu publicznego.

4.1.2.D. Podsumowanie

Przekształcenie terenów dawnej kopalni „Gottwald” to jeden z pierwszych i nielicznych projektów tego rozmiaru, który został pomyślnie zakończony. W porównaniu z innymi podobnymi inwestycjami proces ten wyróżnia nie tylko zakres zrealizowanych prac, ale przede wszystkim fakt, że inicjatywa zarządzania nim została przejęta przez przedsiębiorstwo górnicze.

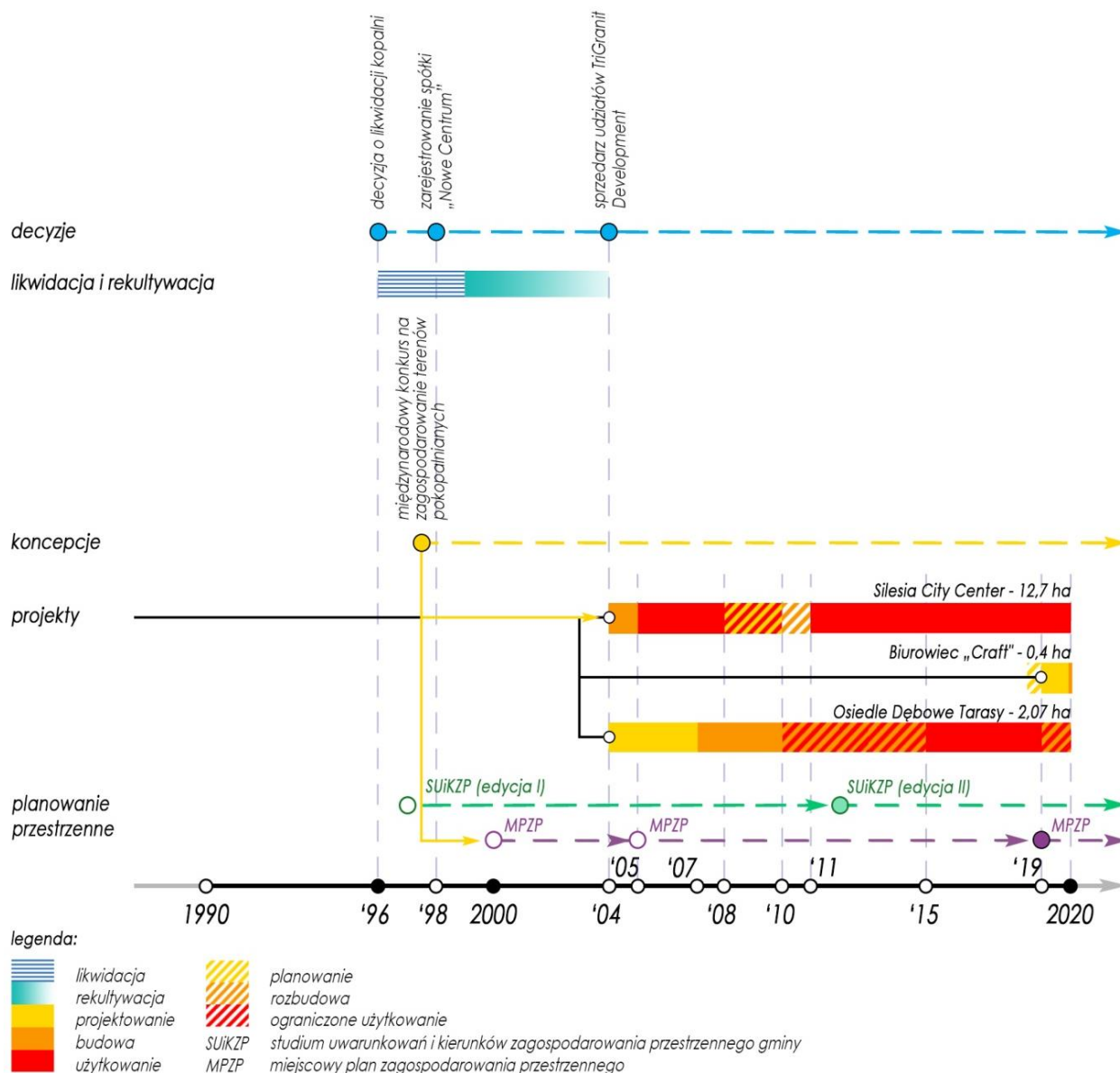
Początkowe założenia procesu przekształceń KWK „Katowice-Kleofas” były bardzo ogólne i opierały się na ówczesnych warunkach geologiczno-górniczych oraz potrzebie zapewnienia bezpieczeństwa funkcjonującej części zakładu górniczego (Program, 1999b; Plan, 2000). Jednak jeszcze podczas prac likwidacyjnych, Katowicki Holding Węglowy SA rozpoczął działania mające na celu poszukiwanie możliwych sposobów ponownego wykorzystania terenów pokopalnianych. Międzynarodowy konkurs na zagospodarowanie terenów dawnej kopalni „Gottwald”, wybór docelowej koncepcji na początkowym etapie procesu przekształceń oraz jego konsekwentna realizacja, pozwoliły na zoptymalizowanie całkowitego czasu przekształcenia (rys. 40). W efekcie tych działań udało się kompleksowo zagospodarować cały obszar podlegający przekształceniu, co przyniosło oczekiwane, wymierne korzyści ekonomiczne.

Kluczowym czynnikiem, umożliwiającym realizację projektu, było zapewnienie niezbędnych środków finansowych. Osiągnięto to przez efektywne partnerstwo przedsiębiorstw prywatnych i państwowych, a także systematyczne poszukiwanie nowych inwestorów. Dodatkowym wsparciem okazała się efektywna współpraca inwestora z Urzędem Miasta Katowice w czasie realizacji całego procesu, która obejmowała m.in. aktualizację zapisów planistycznych (w 2000 r., 2005 r. i 2019 r.) umożliwiających implementację proponowanego przez inwestora nowego zagospodarowania terenu.

Na terenie zlikwidowanego zakładu znajdują się dzisiaj nowo zaprojektowane budynki i charakterystyczne obiekty dziedzictwa kulturowego, które zaadaptowano na potrzeby

⁴⁰ Intensywność zabudowy kondygnacji nadziemnych w obszarze Centrum Handlowego Silesia City Center: od 0,8 do 1,285.

nowych funkcji. Wspólnie tworzą one przestrzeń usługowo-mieszkaniową, która stała się centrum życia społecznego, oferując nowe miejsca pracy oraz zaplecze rekreacyjno-rozrywkowe, handlowe i gastronomiczne. Mimo pewnych wad nowe zagospodarowanie terenu ożywiło gospodarczo cały obszar i stało się rozpoznawalnym miejscem dla całego regionu.

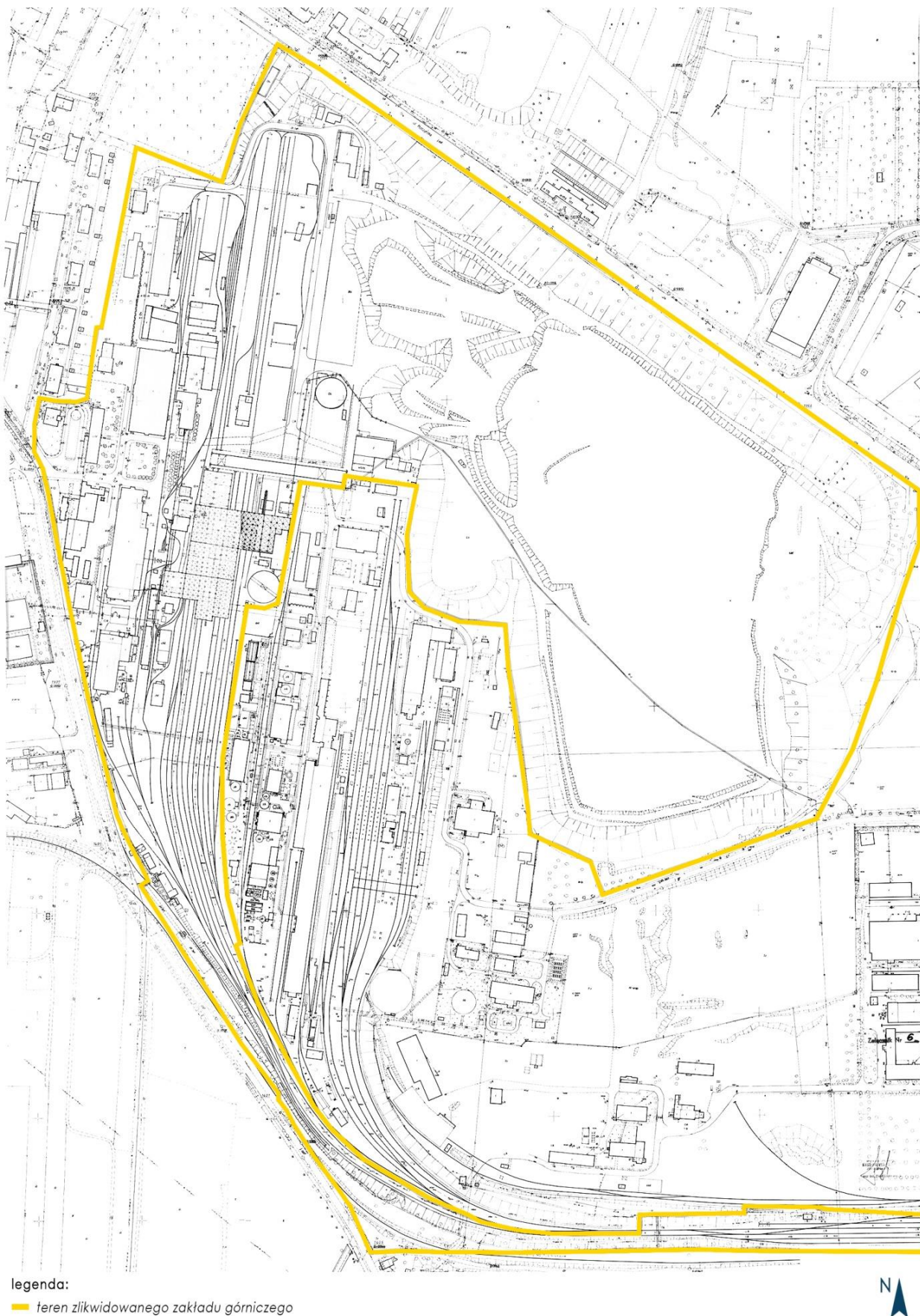
Rys. 40. Proces przekształceń KWK „Katowice-Kleofas” – teren dawnej kopalni „Gottwald”.

Oprac. własne

4.1.3. KWK „Gliwice”

4.1.3.A. Budowa, funkcjonowanie i likwidacja kopalni

W 1901 r. z 16 pól górniczych, będących własnością Williama Suermondta z Wrocławia oraz kilkunastu przedsiębiorców z Nadrenii, powstał zakład górniczy pod nazwą „Gleiwitzer Grube” — dzisiaj znany jako KWK „Gliwice” (Jaros, 1984). Budowę kopalni i drażenie dwóch szybów rozpoczęto w 1910 r., a eksploatację węgla dwa lata później (Jaros, 1984). Kompleks wydobywczy zaprojektowali Emil i Georg Zillmannowie.

Rys. 41. Plan zagospodarowania terenu KWK „Gliwice” na dzień likwidacji zakładu górniczego. Oprac. własne na podst. Archiwum Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach

Początkowo eksploatację złożeń prowadzono na południe od centralnej części Gliwic, w pobliżu szybów głównych, w rejonie dzisiejszego osiedla Trynek. Prace górnicze zostały następnie skierowane na zachód od centrum miasta oraz w rejon obejmujący dzielnice Ostropa i Wójtowa Wieś. Eksploatację węgla w ostatnich dwóch dekadach istnienia kopalni przemieszczano w kierunku Łabęd, głównie pod rejon leśnego poligonu wojskowego i rejon słabo zurbanizowany. Wpływ eksploatacji prowadzonej przez KWK „Gliwice” na powierzchnię nie był tak duży, jak w innych kopalniach zlokalizowanych w GZW, co wynikało zarówno z charakterystyki złożeń, jak i stosowania suchej podsadzki (Plan, 2001b).

W dniu 1 grudnia 1998 r. na mocy uchwały nr 375/III/98 Zarząd Gliwickiej Spółki Węglowej SA podjął decyzję o postawieniu w stan likwidacji KWK „Gliwice”. Decyzja weszła w życie z dniem 1 stycznia 1999 r. Za przyczyny likwidacji zakładu górniczego uznano: kończące się zasoby operatywne węgla kamiennego (ekonomicznie uzasadnione do wydobywania), wysokie koszty przygotowawcze robót górniczych oraz wysokość kosztów produkcji, znacznie przewyższające wartość rynkową wydobytego węgla (Program, 1999c).

Zagospodarowanie kopalni

W dniu likwidacji KWK „Gliwice” stanowiła własność Gliwickiej Spółki Węglowej SA, a jej teren obejmował łącznie 106,84 ha, w tym:

- Zakład Główny (szyby I i II) o powierzchni 44,53 ha,
- zbiorniki wody powierzchniowej przy ul. Bojkowskiej o powierzchni 0,61 ha,
- osadniki odpadów poflotacyjnych przy ul. Bojkowskiej o powierzchni 34,12 ha,
- szyb III „Wójtowa Wieś” o powierzchni 1,5 ha,
- szyb IV „Ostropa” o powierzchni 4,52 ha,
- składowisko odpadów górniczych przy szybie IV „Ostropa” o powierzchni 10,39 ha,
- szyb V „Łabędy” o powierzchni 9,91 ha,
- ujęcie wody przemysłowej przy szybie V „Łabędy” o powierzchni 1,26 ha.

Główną część kopalni stanowił teren przy ul. Bojkowskiej (rys. 41). Od północnej strony zakład był ograniczony ul. Pszczyńską, a od zachodniej przylegał do koksowni. Na terenie kopalni znajdowały się m.in.: budynki administracyjno-biurowe, budynki nadszybia wraz z wieżami wyciągowymi szybu I i II, zespół budynków maszynowni i siłowni z wyposażeniem (maszyna wyciągowa, przetwornice, rozdzielnie), cehownia, łaźnia, markownia, kotłownia, zakład przeróbczy z urządzeniami do przesypu, segregacji i transportu węgla, warsztaty mechaniczne, stacja paliw oraz budynki magazynowe. Bocznica kolejowa z torowiskami rozciągała się od centralnej części terenu po jego południową granicę. Wschodnią część zakładu stanowiła hałda odpadów pokopalnianych (Program, 1999c).

Wiele urządzeń i obiektów budowlanych znajdujących się na terenie Zakładu Głównego posiadało dużą wartość historyczną. Część z nich wpisano do ewidencji Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach⁴¹ (Program, 1999c).

⁴¹ Do ewidencji Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach zostały wpisane: budynek nadszybia wraz z wieżą wyciągową szybu I, zespół budynków maszynowni i siłowni wraz z wyposażeniem (maszyna

Szyb III „Wójtowa Wieś” i szyb IV „Ostropa” były położone na zachód od Zakładu Głównego, natomiast szyb V „Łabędy” na północny zachód, w bezpośrednim sąsiedztwie bocznic kolejowej i Kanału Gliwickiego (Program, 1999c).

Likwidacja i rekultywacja

Likwidacja KWK „Gliwice” była prowadzona na podstawie Planu (2001b) oraz Programu (1999c), w których ustalono szczegółowe zakresy rzeczowe, koszty i harmonogramy prac. Harmonogram opracowano wstępnie na 22 miesiące obejmujące okres od 1 stycznia 1999 r. do 31 października 2000 r.

Część obiektów budowlanych wpisanych do ewidencji została zlikwidowana, mimo dużej wartości historycznej⁴². Na rzecz miasta Gliwice przekazano: zespół budynków cechowni, łaźni i biur, zespół budynków maszynowni i siłowni wraz z wyposażeniem (maszyna wyciągowa, przetwornice, rozdzielnie), budynek dawnej markowni i sklepu (Plan, 2001b). Dodatkowo, zgodnie z decyzją Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach z dnia 14 maja 1999 r., dwie najcenniejsze sprężarki tłokowe Bellis and Morkom i Neuman przekazano do Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu do „Skansenu Guido” przy Kopalni Doświadczalnej „M-300” (Plan, 2001b).

Podczas planowania prac rekultywacyjnych zakładano, że po zakończeniu działalności kopalni większość terenów przy ul. Bojkowskiej, szybu IV „Ostropa” i szybu V „Łabędy” zostanie przekazana lub sprzedana innym podmiotom gospodarczym i dalej użytkowana jako teren przemysłowy. Planowany zakres rekultywacji obejmował powierzchnię 27,78 ha, w tym m.in. likwidację obiektów budowlanych, makroniwelację powierzchni, nasadzenia drzew i krzewów oraz obsianie terenu mieszkanką traw (Plan, 2001b; Grodzicka i in., 2014).

Teren o powierzchni 25,2 ha przy ul. Bojkowskiej, po przeprowadzonej likwidacji, miał zostać przekazany na rzecz miasta. Działkę o powierzchni 0,16 ha wraz z szybem II przekazano do CZOK, aby zapewnić ochronę przed zagrożeniem wodnym sąsiedniej KWK „Sośnica” (Grodzicka i in., 2014). W zakresie władzy Gliwickiej Spółki Węglowej SA (a następnie Kompanii Węglowej SA) pozostały osadniki mułowe o powierzchni 34,5 ha i hałda odpadów pokopalnianych przy ul. Pszczyńskiej (o powierzchni 15,33 ha) (Grodzicka i in., 2014). Do 2020 r. likwidacja hałdy nie została zakończona.

4.1.3.B. Planowanie i realizacja przekształcenia

4.1.3.B.1. Planowanie przekształcenia

Jeszcze przed zakończeniem działalności KWK „Gliwice” zastanawiano się nad możliwościami jej przekształcenia. Badania w tym zakresie prowadziła Prof. Ewa Szady wraz ze

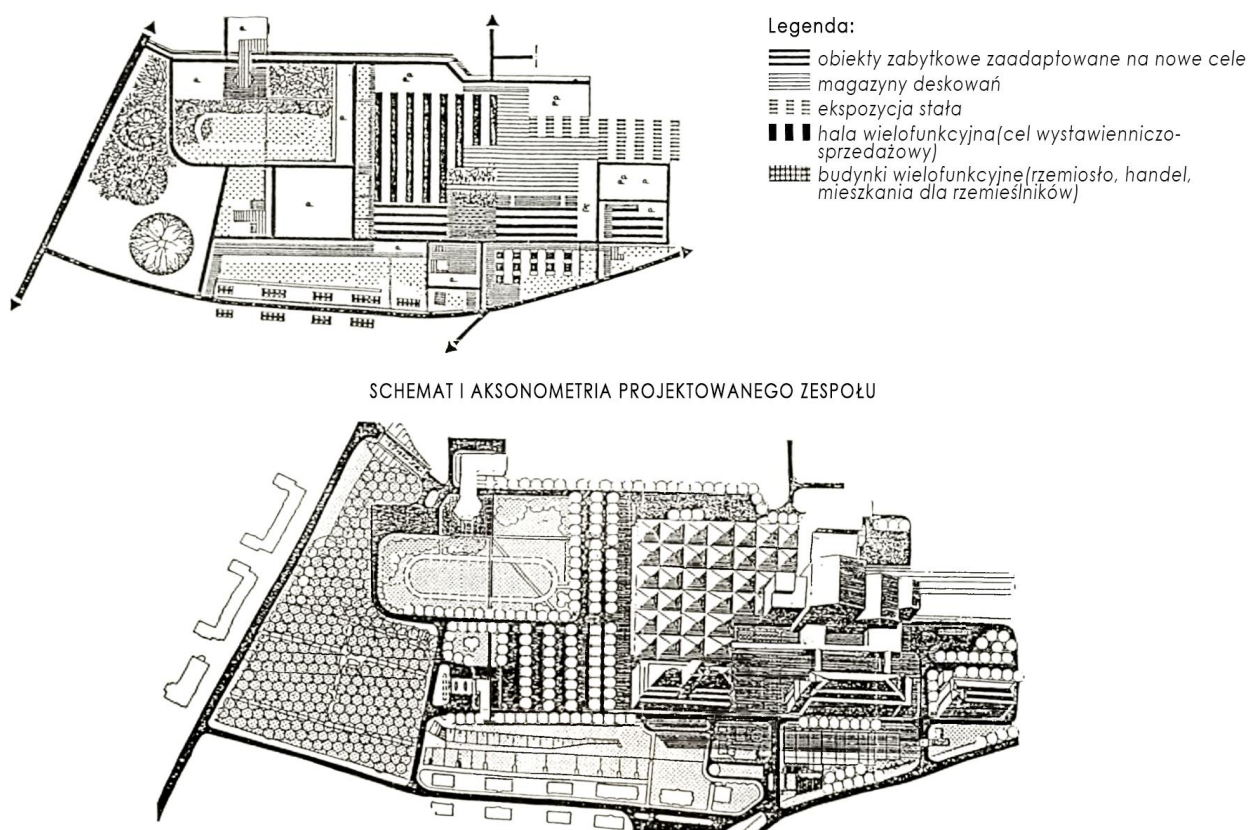
wyciągowa, przetwornice, rozdzielnie), zespół budynków sortowni, budynek kotłowni, zespół budynków cechowni, łaźni i biur, budynek dawnej markowni i sklepu, dwie chłodnie kominowe (Program, 1999c).

⁴² Fizyczna likwidacja budynku nadszybia i wieży wyciągowej szybu I, zespołu budynków sortowni, budynku kotłowni oraz dwóch chłodni kominowych miała nastąpić za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, po uprzednim opracowaniu dla nich kart ewidencyjnych zabytków ruchomych techniki i budynków oraz opracowaniu „Studium historyczno-technicznego kopalni Gliwice” (Plan, 2001b).

studentami z Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej. Zaproponowali oni etapowe przemawianie terenów kopalni oraz ich sukcesywne zagospodarowywanie. Głównym celem pracy było pokazanie alternatywnych rozwiązań przekształcenia terenów przemysłowych, z zachowaniem i uzupełnieniem terenów zieleni (Szady i Zemła, 1995). Studenci przygotowali zarówno pełne, jak i częściowe koncepcje przekształcenia całego terenu kopalni (Szady i Zemła, 1995).

Wariant I – Wytwórnia materiałów budowlanych. Autor: Halina Gadomska (rys. 42)

Założeniem projektu było wykorzystanie istniejącej zabudowy dla celów produkcyjnych, w szczególności budynku maszyny wyciągowej i zespołu budynków zakładu przeróbczego. Program funkcjonalny uzupełniono o przestrzeń handlową, wystawienniczą oraz usługi dodatkowe. W zabytkowych budynkach cechowni i łaźni zaproponowano usługi dodatkowe (hotel, restaurację, sklepy, basen kąpielowy). Kompozycję uzupełniał park przylegający do ul. Pszczyńskiej (Szady i Zemła, 1995).

Rys. 42. Koncepcja wytwórni materiałów budowlanych na terenie KWK „Gliwice”.
Autor: Halina Gadomska (za Szady i Zemła, 1995)

- Wariant II – Zabudowa mieszkaniowa wraz z usługami. Autor: Katarzyna Gondek
Koncepcja opierała się na zaprojektowaniu niewielkiego osiedla mieszkalnego, w którym była możliwa rozbudowa zabudowy jednorodzinnej o małe usługi (np. pracownie, warsztaty, sklepy, studia itp.) (Szady i Zemła, 1995).
- Wariant III – Strefa dla rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw. Autor: Sławomir Sobczyński

Autor projektu zaproponował pasmowy układ kompozycyjny. Pierwsza oś zabudowy łączyła ze sobą zabytkowe obiekty kopalni (cechownia, budynek maszyn wyciągowych i kotłownia). Drugą oś stanowiło pasmo nowo projektowanej zabudowy usługowo-produkcyjnej na niezabudowanym terenie (Szady i Zemła, 1995).

4.1.3.B.2. Projekty i ich realizacja

• Nowe Gliwice

Wraz z przejściem terenów zlikwidowanej KWK „Gliwice” przez miasto rozpoczęto proces jej przekształcania, którego celem było osiągnięcie jak największych korzyści społeczno-ekonomicznych z nowego zagospodarowania. Priorytetem dla władz samorządowych było nadanie terenom pokopalnianym nowych funkcji, które wzbogaciłyby ofertę edukacyjną miasta oraz wspierałyby rozwój przedsiębiorczości. Koncepcja ta spotkała się również z przychylną opinią Komisji Europejskiej, co pozwoliło na otrzymanie dotacji z funduszu PHARE Spójność Społeczno-Gospodarcza⁴³ (Gumienny i Szulc, 2013).

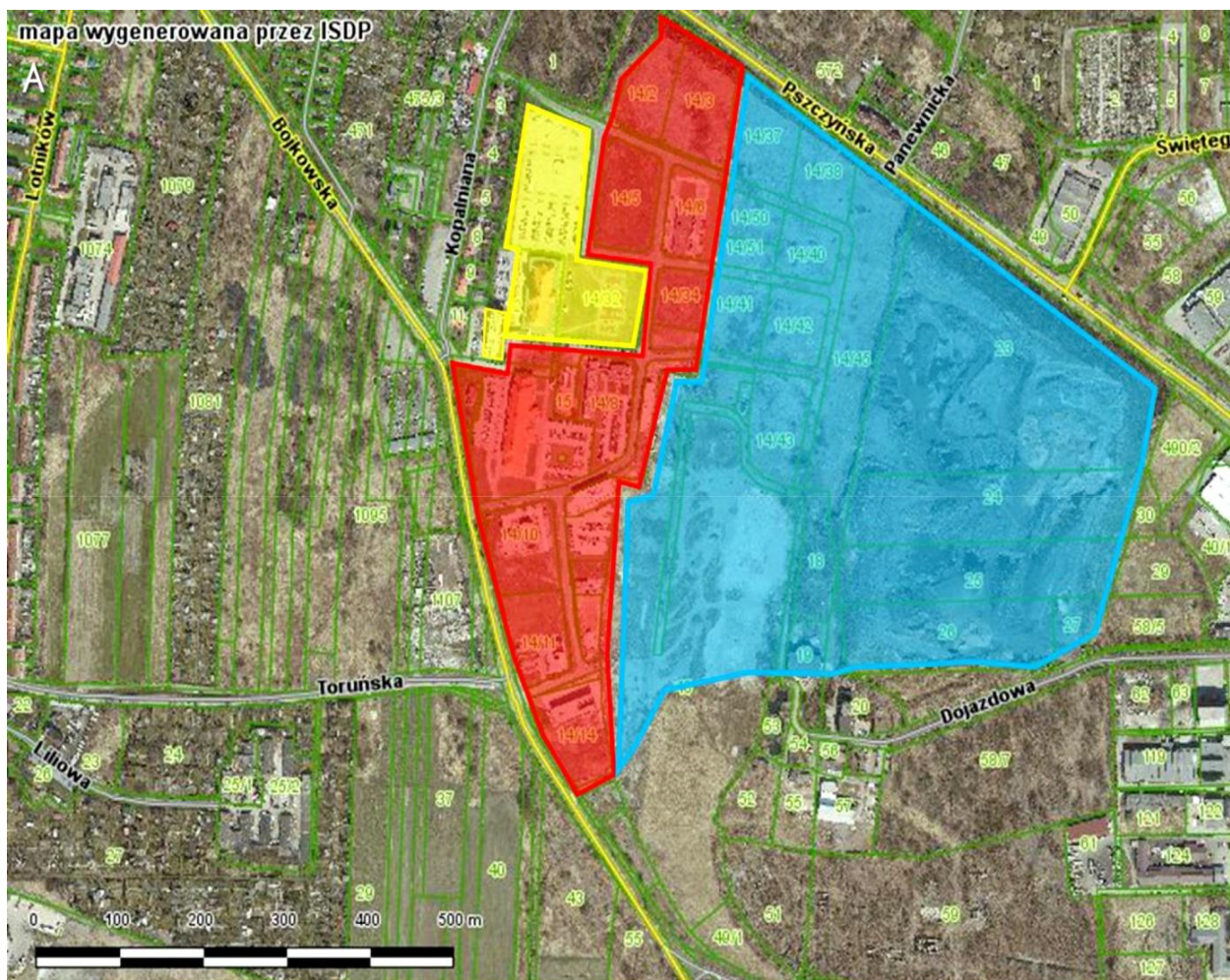
Celem projektu „Nowe Gliwice” było przekształcenie terenów przemysłowych w Centrum Edukacji i Biznesu. Projekt oparto na dwóch grupach zadań. Pierwsza grupa obejmowała adaptację obiektów pokopalnianych (willa dyrektora, budynek dyrekcji kopalni, maszynownia i cechownia) wraz z zagospodarowaniem terenu dla funkcji edukacyjnych i biurowych. Nowa siedziba Gliwickiej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości⁴⁴ (w miejscu dawnego budynku dyrekcji kopalni i cechowni) miały utworzyć strefę edukacji. Ich wnętrza dostosowano dla potrzeb kompleksu szkół wyższych i centrum konferencyjnego (rys. 43) (Gumienny i Szulc, 2013). Strefę biznesu, obejmującą inkubator przedsiębiorczości z niezbędnym zapleczem magazynowym, zlokalizowano w budynku maszynowni i w willi dyrektora kopalni. W budynku maszynowni wydzielono dodatkowo przestrzeń dla funkcji wystawienniczej, w której od 2010 r. zlokalizowany jest Oddział Odlewnictwa Artystycznego Muzeum w Gliwicach (rys. 43) (Gumienny i Szulc, 2013).

Drugą grupą zadań objęto teren o powierzchni 10,11 ha, wymagający przeprowadzenia prac rekultywacyjnych (rys. 43). Obszar ten planowano przeznaczyć pod rozwój przedsiębiorczości, dając możliwość dalszego inwestowania dla podmiotów opuszczających inkubator oraz małych i średnich przedsiębiorstw. Projekt zakładał dodatkowo adaptację kolejnych trzech budynków (pochodzących z przełomu XIX w. i XX w.) oraz uzbrojenie terenu.

Projekt opracowało gliwickie biuro projektów MEXEM. Realizację projektu powierzono polsko-francuskiemu konsorcjum firm Safega i Inwest-Complex Sp. z o.o., które pełniło funkcję inżyniera kontraktu. Prace budowlane rozpoczęto w 2005 r. (Gumienny i Szulc, 2013).

⁴³ W trakcie starania się o dofinansowanie Polska nie była jeszcze członkiem Unii Europejskiej.

⁴⁴ Od 2005 r. na terenie dawnej kopalni „Gliwice” funkcjonowała Gliwicka Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości, która po 14 latach została zlikwidowana (w 2019 r.).

legenda:

— strefa edukacji

— strefa biznesu

— obszar prowadzonych prac rekultywacyjnych (docelowo strefa biznesu)

A – strefy kompleksu „Nowe Gliwice”. Autor: J. Gumienny, T. Szulc (za Gumienny i Szulc, 2013);

B – Centrum Edukacji i Biznesu „Nowe Gliwice” – wizualizacja z lotu ptaka (Urbanity, 2006d).

Rys. 43. Koncepcja zagospodarowania terenów KWK „Gliwice” – „Nowe Gliwice”

W 2009 r. miasto przekazało teren wraz z obiektami do Agencji Rozwoju Lokalnego Sp. z o.o.⁴⁵, której zadaniem było wsparcie małych i średnich przedsiębiorstw oraz zarządzanie strefą aktywności gospodarczej. Spółka oferowała wsparcie inwestorom z branży nowych technologii i systematycznie udostępniała kolejne działki. Projekt spotkał się z dużym zainteresowaniem prywatnych inwestorów. Na atrakcyjność terenu wpływała dostępność komunikacji (autostrada A4, A1 oraz drogi krajowe 44, 78, 88), uzbrojenie terenu, a także ulgi podatkowe zwalniające przedsiębiorców z podatku od nieruchomości przez 20 lat⁴⁶ (Gumienny i Szulc, 2013).

Należy również zauważyć, że realizacja projektu „Nowe Gliwice” była możliwa m.in. ze względu na likwidację sąsiadujących z KWK „Gliwice” dwóch uciążliwych zakładów – koksowni i Gliwickich Zakładów Chemicznych „Carbochem”.

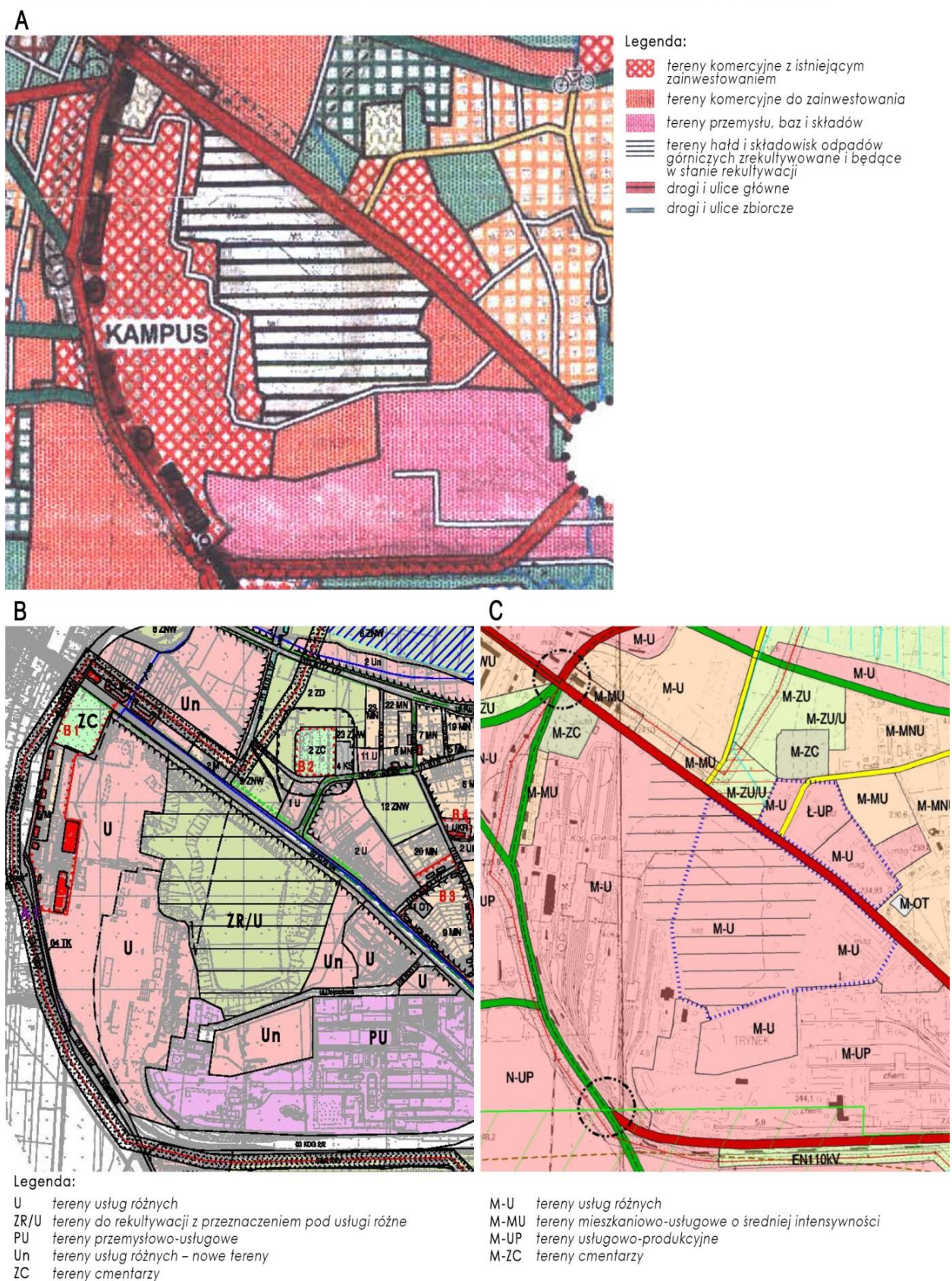
4.1.3.B.3. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych KWK „Gliwice”

Równoległe do prowadzonych działań likwidacyjnych na terenie dawnej kopalni, władze samorządowe rozpoczęły prace związane ze zmianą dokumentów planistycznych. W 2003 r. Rada Miejska uchwaliła pierwsze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Gliwice, zgodnie z Ustawą z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Tereny pokopalniane przy ul. Bojkowskiej określono jako „tereny komercyjne z istniejącym zainwestowaniem” oraz „tereny hałd i składowisk odpadów górniczych zrehabilitowane i będące w stanie rekultywacji”. Z jednej strony zapis ten odzwierciedlał rzeczywisty stan zagospodarowania terenu (istniejącą infrastrukturę i potrzebę rekultywacji hałdy przy ul. Pszczyńskiej), z drugiej rozszerzał możliwości użytkowe terenu dla funkcji przemysłowo-usługowych i usługowych (Uchwała, 2003).

W 2006 r. strefę „Nowych Gliwic” objęto miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego, w którym uszczegółowiono przekształcenie struktury funkcjonalno-przestrzennej tego obszaru (Uchwała, 2006a) (rys. 44). Tereny zlikwidowanego zakładu górniczego przeznaczono pod zabudowę usługową, jednocześnie ułatwiając realizację projektu „Nowe Gliwice”. Dokument dopuszczał dodatkowo użytkowanie terenu pod zabudowę mieszkaniową, biurowo-administracyjną oraz gospodarczą (garaże, budynki pomocnicze) wraz z terenami zieleni urządzonej oraz niezbędną infrastrukturą techniczną (sieci i urządzenia uzbrojenia terenu) i komunikacyjną (dojazdy i parkingi). Dodatkowo realizacja docelowego użytkowania terenu dla obszaru hałdy (tereny do rekultywacji z przeznaczeniem pod usługi różne) była możliwa wyłącznie po likwidacji istniejącego nieczynnego składowiska odpadów przemysłowych (Uchwała, 2006a). Obszar, na którym były zlokalizowane obiekty budowlane zakładu górniczego przy ul. Bojkowskiej o wysokiej wartości historycznej i estetycznej, zostały objęte strefą ochrony konserwatorskiej (Uchwała, 2006a).

⁴⁵ Agencja Rozwoju Lokalnego Sp. z o.o. (późniejsza Górnośląska Agencja Przedsiębiorczości i Rozwoju Sp. z o.o., dzisiaj Górnośląski Akcelerator Przedsiębiorczości Rynkowej Sp. z o.o.) została założona w 1999 r. przez Miasto Gliwice. Od ponad 20 lat świadczy usługi na rzecz nauki, biznesu i samorządu. Obecnie w jej skład wchodzi m.in.: Ośrodek Biznesu GAPR Sp. z o.o. „Nowe Gliwice” – Centrum Edukacji i Biznesu, „Nowe Gliwice II”, Żorski Park Przemysłowy, Bytomski Park Przemysłowy, Ośrodek Biznesu w Rybniku (GAPR, 2017).

⁴⁶ Prawo do zwolnienia z podatku obowiązywało do 30 czerwca 2014 r. (Gumienny i Szulc, 2013).

A – fragment SuIKZP miasta Gliwice z 2003 r. (Uchwała, 2003);

B – fragment MPZP miasta Gliwice dla dzielnic Ligota Zabrska i dzielnic przemysłowo-składowej położonej między ul. Pszczyńską i ul. Bojkowską (Uchwała, 2006a);

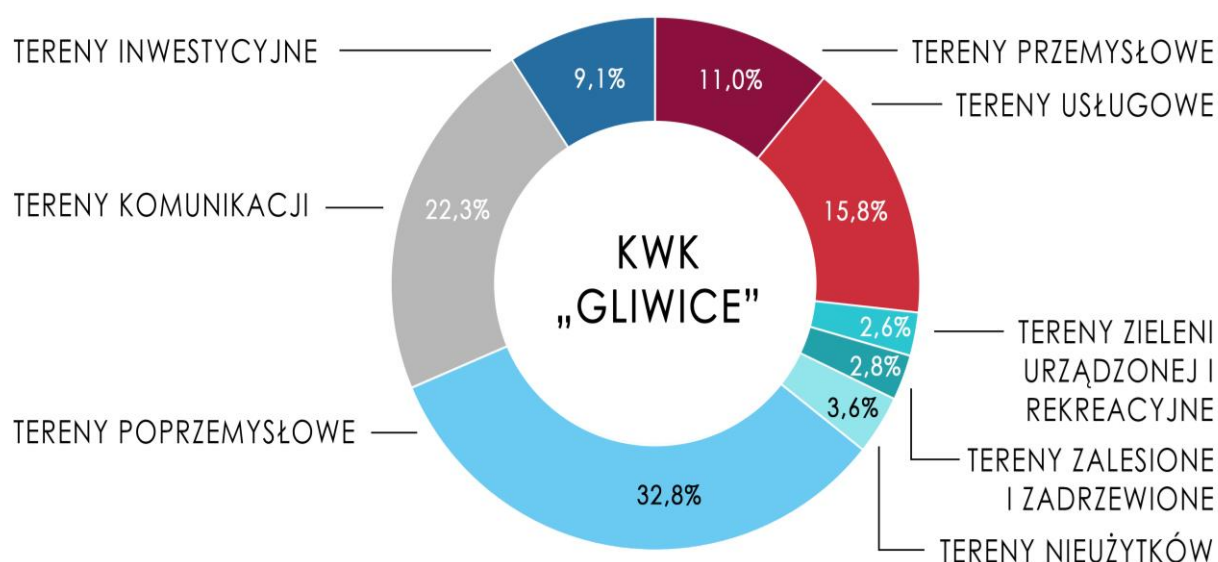
C – fragment SuIKZP miasta Gliwice z 2009 r. (Uchwała, 2009b).

Rys. 44. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Gliwice”

Zapisy MPZP aktualizowano kolejno w 2014 r., 2017 r. i 2021 r. Wprowadzone zmiany nie dotyczyły terenów pokopalnianych (Uchwała, 2014d; Uchwała, 2017b; Uchwała, 2021g) w przeciwieństwie do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Gliwice z 2009 r. (Uchwała, 2009b). W dokumencie na obszarze rekultywowanej hałdy dopuszczono budowę obiektów handlowych o powierzchni sprzedaży powyżej 2000 m² (rys. 44) (Uchwała, 2009b).

4.1.3.C. Współczesne użytkowanie

Do października 2020 r. 51,7% terenów dawnej kopalni „Gliwice” zostało ponownie zagospodarowanych (rys. 45). Są one zlokalizowane na terenie dawnego Zakładu Głównego przy ul. Bojkowskiej i szybu V „Łabędy”. Dominującą funkcję stanowią tereny przemysłowe i usługowe, które zajmują 26,8% wszystkich analizowanych terenów dawnej kopalni. Około 22% terenów zlikwidowanego zakładu górniczego jest użytkowana jako tereny komunikacji, a 2,6% jako tereny zieleni urządzonej. Około 5,5 ha terenu zostało zrekultywowane i przygotowane pod potencjalną inwestycję lub trwają na nim prace budowlane.

Rys. 45. Współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanej KWK „Gliwice”. Oprac. własne

Tereny niezagospodarowane stanowią 29,3% całej badanej powierzchni kopalni, z czego 15,4 ha w dalszym ciągu wymaga prac rekultywacyjnych. Jest to obszar dawnej hałdy i składowiska odpadów wydobywczych, której rozbiórka nie została w pełni ukończona.

Teren zlikwidowanej kopalni nie kojarzy się już dziś z miejscem brudnej i ciężkiej pracy tysięcy górników, lecz tworzy kreatywną przestrzeń pracy – znaną w całym regionie. Atrakcyjna lokalizacja, wsparcie przy prowadzeniu działalności gospodarczej oraz bliskość wykwalifikowanej kadry, sprawiły, że „Nowe Gliwice” przyciągają kolejnych przedsiębiorców i pracowników.

Zapisy MPZP pozwoliły na swobodne kształtowanie przestrzeni. W konsekwencji nowo projektowane obiekty nie nawiązują do pozostawianego przez górnictwo dziedzictwa kulturowego. Zamiast tego prywatni inwestorzy szukają rozwiązań budowlanych, które będą zaspokajać ich potrzeby i właściwie ich reprezentować. W efekcie teren dawnej kopalni stał się pewnego

rodzaju „doświadczalnym poligonem architektonicznym” (Gumienny i Szulc, 2013), otoczonym przez wielkopowierzchniowe parkingi dla samochodów osobowych (rys. 46).

A – dawny budynek cechowni KWK „Gliwice”, obecnie część Centrum Edukacji i Biznesu „Nowe Gliwice” (fot. A. Wyrzykowska, 2024);

B – dawny budynek maszynowni KWK „Gliwice”, obecnie część Centrum Edukacji i Biznesu „Nowe Gliwice”; w obiekcie znajduje się Muzeum Odlewnictwa Artystycznego (fot. A. Wyrzykowska, 2024);

C – widok z lotu ptaka terenu „Nowych Gliwic” (Novelty RPAS, 2023).

Rys. 46. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Gliwice”

Na terenie „Nowych Gliwic” organizowane są różnego rodzaju wydarzenia kulturalne i społeczne (np. Industriada⁴⁷), które przyciągają mieszkańców Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. Jednak z uwagi na brak bezpośredniego powiązania ze śródmieściem i monofunkcyjność całego założenia, teren ten zamiera w godzinach wieczornych i w weekendy. Szansą na jego ożywienie są nowe tereny mieszkaniowe wraz z zapleczem usługowo-handlowym.

4.1.3.D. Podsumowanie

Po blisko 100 latach KWK „Gliwice” zakończyła swoją działalność. Decyzja o jej likwidacji rozpoczęła proces przekształcania terenów pokopalnianych, który dał nowy impuls dla dalszego rozwoju miasta. Jeszcze podczas funkcjonowania zakładu górniczego zastanawiano się nad możliwościami jego zagospodarowania po zakończeniu wydobywania węgla (rys. 47). Przygotowane przez studentów koncepcje pokazały szeroki wachlarz możliwych kierunków przekształceń (Szady i Zemła, 1996). Jednak żadna z tych koncepcji nie znalazła praktycznego zastosowania. Proces likwidacji i rekultywacji kopalni „Gliwice” został przeprowadzony w oparciu o obowiązujące wówczas przepisy prawne i wymogi planistyczne, z uwzględnieniem zapewniania bezpieczeństwa sąsiadującym z nią zakładom górniczym. Prace objęły wszystkie tereny będące w dyspozycji kopalni (106,84 ha) (rys. 47) (Program, 1999c; Plan, 2001b).

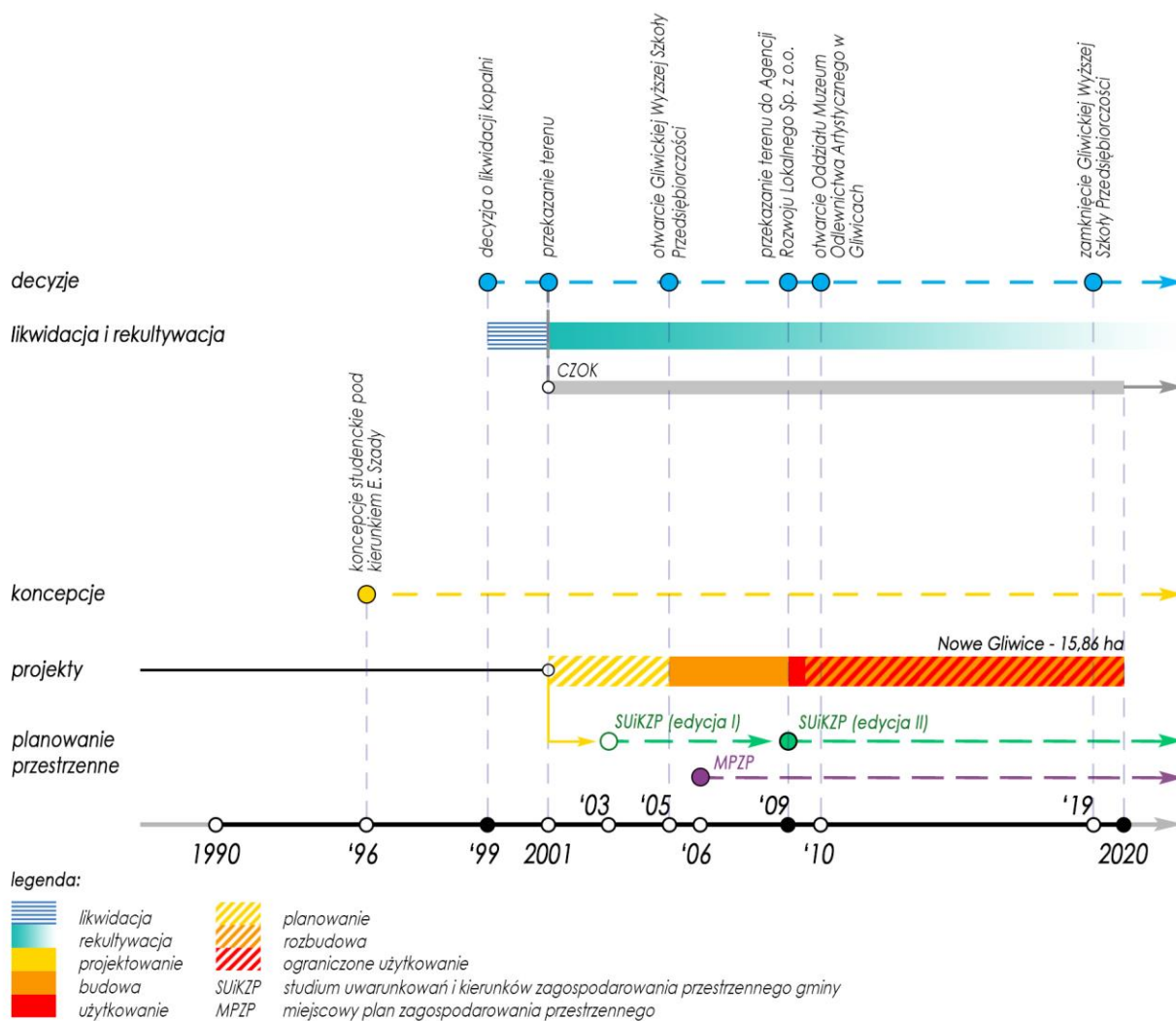
Wraz z przejściem większości gruntów kopalni przez miasto Gliwice, rozpoczęto opracowywanie programów, których celem było osiągnięcie korzyści społecznych, ekonomicznych i przestrzennych z nowego zagospodarowania terenu dla mieszkańców i samorządu. Miasto postanowiło rozwijać przedsiębiorczość i nowe miejsca pracy. Koncepcja przekształcenia terenów dawnej kopalni polegała na stworzeniu nowego, dynamicznego centrum edukacyjnego i inkubatora przedsiębiorczości w obiektach pokopalnianych oraz rekultywacji terenów przemysłowych i przygotowaniu ich pod kolejne inwestycje. Projekt zakładał także wsparcie dla inwestorów chcących rozwijać działalność badawczo-rozwojową lub związaną z technologiami informatycznymi (rys. 47) (Gumienny i Szulc, 2013).

Wdrażanie projektu rozpoczęto w 2005 r. Rok później strefę „Nowych Gliwic” objęto MPZP, w którym uregulowano sposób użytkowania i zagospodarowania terenu pokopalnianego. W 2009 r. oddano do użytku pierwsze obiekty w ramach Centrum Edukacji i Biznesu.

Do października 2020 r. około 52% terenu zlikwidowanego zakładu górniczego było ponownie użytkowane. Konsekwentnie realizowana strategia rozwoju przyczyniała się do zmiany wizerunku Gliwic i ożywienia gospodarczego południowo-wschodnich ich dzielnic. Dzisiaj „Nowe Gliwice” są siedzibą firm o międzynarodowym zasięgu, takich jak: Future Processing (tworzący specjalistyczne oprogramowanie dla handlu, przemysłu i usług), Flytronic (konstruujący bezzałogowe samoloty wykorzystywane przez wojsko), Infinite Dreams

⁴⁷ Industriada – festiwal kultury dziedzictwa przemysłowego, promujący Szlak Zabytków Techniki. Organizowany jest od 2010 r. co roku w czerwcu na obszarze województwa śląskiego. Podczas Industriady kładzie się nacisk na promowanie kultury industrialnej (jako wyjątkowej cechy regionu) oraz szerokiej oferty spędzania czasu wolnego. Impreza jest organizowana głównie dla mieszkańców województwa śląskiego.

(tworzący gry komputerowe i aplikacje mobilne) czy ProPoint (działający w branży automatyki przemysłowej) (Czoik, 2021).

Rys. 47. Proces przekształceń KWK „Gliwice”. Oprac. własne

4.1.4. KWK „Saturn”

4.1.4.A. Budowa, funkcjonowanie i likwidacja kopalni

Za początek eksploatacji węgla kamiennego w KWK „Saturn” uznaje się 1870 r., kiedy Ludwik Kozłowski (adwokat z Warszawy) rozpoczął jego poszukiwania na terenie miasta Czeladź. Jego prace kontynuował książę Hohenlohe. W 1880 r. rozpoczęto budowę pierwszych obiektów zakładu (m.in. hali zbornej, zaprojektowanej przez warszawskiego architekta Hugona Kudera), a trzy lata później, drażenie pierwszego szybu o głębokości 150 m (Jaros, 1984; UM Czeladź, 2008).

W 1900 r. kopalnię wykupiło, założone przez łódzkich przemysłowców, Towarzystwo Saturn, a w 1943 r. została ona przejęta przez koncern Preussag. Od 1945 r. kopalnia „Saturn” należała do Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego (Jaros, 1984).

W latach 1950–1990 kopalnia funkcjonowała pod nazwą „Czerwona Gwardia” (Jaros, 1984).

Z uwagi na kończące się zasoby węgla w latach 70. XX w. przeprowadzono gruntowną modernizację zakładu i podjęto decyzję o budowie nowych szybów (N1 i N2). Mimo przygotowania kolejnych pokładów węgla do eksploatacji, nie rozpoczęto ich wydobywania. Ostatecznie w 1993 r., zgodnie z Decyzją Ministra Przemysłu i Handlu nr 168/92/Org z 5 października 1992 r., KWK „Saturn” została postawiona w stan likwidacji (UM Czeladź, 2008).

Zagospodarowanie kopalni

Zakład Główny KWK „Saturn” o powierzchni 13,17 ha był zlokalizowany w południowo-zachodniej części miasta Czeladź. Od śródmieścia teren kopalni był oddzielony doliną rzeki Brynicy i otaczającymi ją zabytkowymi założeniami parkowymi. Od północnej strony przylegał on do zabudowy mieszkaniowo-usługowej, a od południowej strony teren zakładu otaczały stare zwałowiska i nieużytki. W jej sąsiedztwie znajdowały się inne zakłady produkcyjne, hurtownie oraz magazyny (rys. 48).

Na terenie kopalni znajdowały się m.in.: zespół budynków nadszybia szybu I i II z wieżą wyciągową, budynki maszyny wyciągowej szybu I i II, zespół budynków lampowni, cechowni z łaźnią i szatnią, budynki warsztatów, budynek ciepłowni z warsztatami i dwoma kominami oraz budynek elektrowni. Wschodnią część zakładu zajmowały place składowe. Bocznica kolejowa z torowiskami rozciągała się od hali zbornej do południowej granicy zakładu. Południowa część kopalni obejmowała hałdę. Cała działka kopalni była ogrodzona betonowym murem.

Z uwagi na walory historyczne w 2005 r. do ewidencji zabytków włączono: zespół zabudowy kopani „Saturn” (jako całość), budynki nadszybi z wieżą szybu I i II, budynki maszynowni szybu I i II, budynek elektrowni, budynek kotłowni (ciepłowni), budynek cechowni, łaźni, szatni i administracji (UM Czeladź, 2008).

4.1.4.B. Planowanie i realizacja przekształcenia

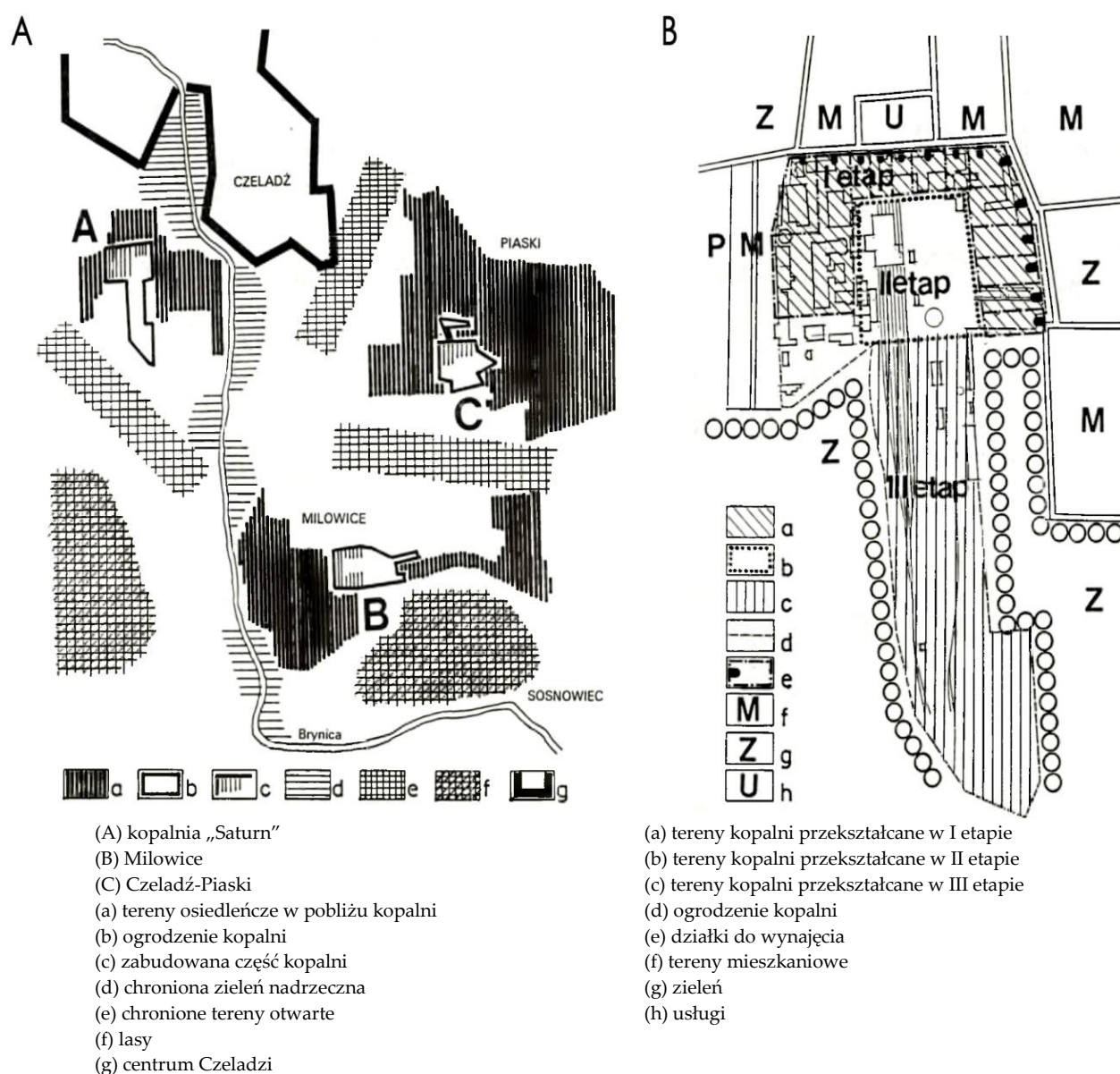
4.1.4.B.1. Planowanie przekształcenia

Po podjęciu decyzji o zamknięciu Kopalni Węgla Kamiennego „Saturn” rozważano różne scenariusze restrukturyzacji jej terenu. Nad możliwymi kierunkami nowego zagospodarowania zastanawiał się nie tylko Urząd Miasta Czeladzi, ale również zaproszeni do współpracy eksperci.

Jedną z pierwszych analiz przedprojektowych dotyczącą przekształcenia terenu pokopalnianego KWK „Saturn” oraz zespołów mieszkaniowych z nią związanych, przygotowała Prof. Ewa Szady, która podkreślała walory i potencjał zespołów kopalniano-mieszkaniowych. Stwierdziła, że kluczowa, dla efektywnego przekształcenia, jest równoległa odnowa przestrzenna terenów pokopalnianych, mieszkaniowych i doliny Brynicy (rys. 49) (Szady, 1995).

Ewa Szady zaproponowała etapowy proces przekształcania kopalni „Saturn” ze względu na atrakcyjność i dostępność poszczególnych części zakładu (rys. 49). W pierwszym etapie

założono oddanie w dzierżawę drobnym podmiotom gospodarczym zabudowanych działek przylegających do ul. Dehnelów i ul. Węglowej. W drugim etapie zaproponowano przygotowanie programu funkcjonalno-przestrzennego, określającego docelowy kierunek zagospodarowania terenu i przekształcenie centralnej części zakładu (strefa szybów i przeróbczo-odstawcza). Ostatni etap obejmował rekultywację i zagospodarowanie zwałowiska odpadów stałych (hałdy), uzupełniając dominującą funkcję centralnej części zakładu (Szady, 1995a).

Rys. 49. Tereny pogórnice KWK „Saturn” – A; schemat etapowego wykorzystania terenu KWK „Saturn” – B (Szady, 1995a)

Alternatywna propozycja zakładała wykorzystanie terenów pokopalnianych dla celów społeczno-gospodarczych. Istniejąca infrastruktura kopalni miała zostać przekształcona na Centrum Ekologii Przemysłowej (zakład gospodarki odpadami). Jednak koncepcja ta spotkała się ze sprzeciwem władz miasta (Guliński, 1996).

W 1997 r. Urząd Miasta Czeladź rozpoczął rozmowy z Senatem Uniwersytetu Warszawskiego w sprawie utworzenia Ośrodka Zamiejscowego Wydziału Historycznego w Czeladzi. Wstępnie miał on być zlokalizowany na terenie dawnej KWK „Saturn” (UM Czeladź, 2008). Zarząd miasta zarezerwował na ten cel środki w budżecie i zlecił przygotowanie koncepcji funkcjonalno-przestrzennej zagospodarowania terenu (Gasidło i Gorgoń, 1999; UM Czeladź, 2008).

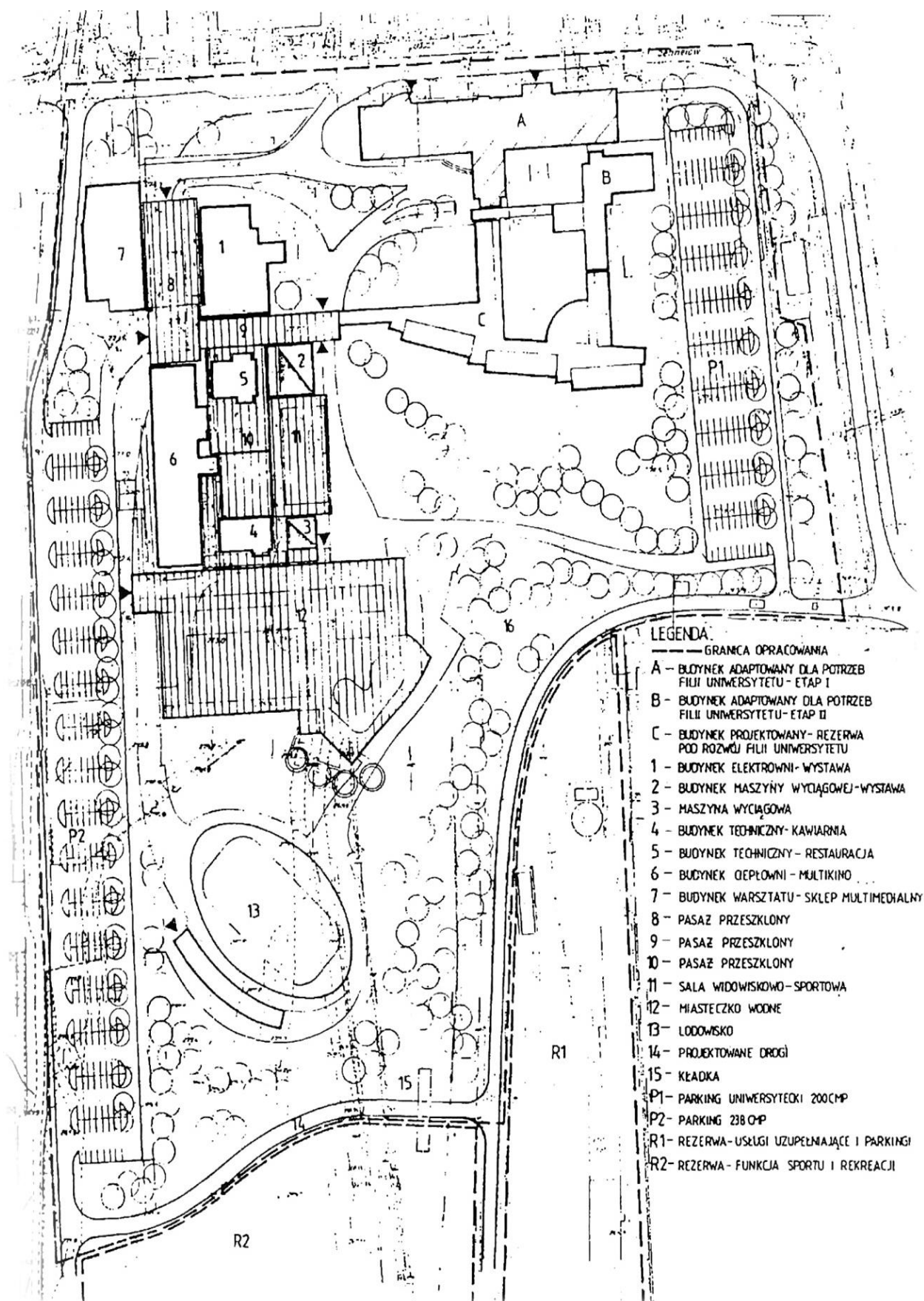
• **Studium urbanistyczno-architektoniczne adaptacji budynku sali zabornej i lampowni na terenie KWK „Saturn” dla potrzeb filii uniwersytetu. Autor: Zbigniew Koziarski**

Propozycję zaadaptowania obiektów i terenu dawnej kopalni „Saturn” przedstawił Zbigniew Koziarski (rys. 50). Celem projektu było stworzenie „żywego” muzeum techniki przemysłowej przez dostosowanie istniejących obiektów kopalnianych do potrzeb filii uniwersytetu, w tym przestrzeni wystawienniczej.

Koncepcja zakładała umiejscowienie biblioteki uczelnianej i sal dydaktycznych w budynku dawnej cechowni. Program funkcjonalno-przestrzenny obejmował również: czytelnię (tradycyjną i komputerową), magazyn księgozbioru, pomieszczenia katalogów, przestrzeń wystawienniczą, pracownie reprograficzne, pracownie komputerowe, pracownie naukowe, pomieszczenia: administracyjne, techniczne, socjalne, gastronomiczne oraz usług towarzyszących. W pozostałych obiektach przewidziano przestrzeń dla: muzeum techniki i sal wystawowych (budynek elektrowni, budynek maszyny wyciągowej), multikina (budynek ciepłowni), centrum handlowego oraz restauracji (budynki warsztatów). Istniejące obiekty i nowo budowane skrzydła do kompleksu zostały zaprojektowane tak, aby spełnić wymagania procesu dydaktycznego, jednocześnie harmonijnie wpisując się w historyczny kontekst (Gasidło i Gorgoń, 1999).

Strefa sportowo-rekreacyjna zlokalizowana w południowej części terenu opracowania stanowiła funkcję uzupełniającą. Obejmowała ona salę widowiskowo-sportową z boiskiem o wymiarach 36 m × 12 m, kompleks basenowo-rekreacyjny („miasteczko wodne”) oraz otwarte lodowisko z zadaszeniem, przewidziane do użytkowania w okresie letnim jako rolkowisko lub miejsce imprez i koncertów. W projekcie zagospodarowania terenu uwzględniono obszary zieleni parkowej oraz uzupełnienie układu komunikacyjnego (Gasidło i Gorgoń, 1999).

Zmiana zagospodarowania terenu zlikwidowanej kopalni miała być pierwszym krokiem do powstania „dzielniczy czasu wolnego”. Zaproponowane przez autora obiekty sportowe, kulturalne i gastronomiczne, stanowiące uzupełnienie programu funkcjonalnego, mogły być wykorzystane jako oferta usług publicznych dla mieszkańców Czeladzi oraz sąsiadujących gmin (Gasidło i Gorgoń, 1999).

Rys. 50. Propozycja adaptacji na filię Uniwersytetu Warszawskiego z kompleksem sportowo-rekreacyjnym – projekt zagospodarowania terenu. Autor: Zbigniew Koziarski (Gasidło i Gorgoń, 1999)

- **Koncepcja funkcjonalno-przestrzenna przekształcenia terenów i obiektów byłej kopalni węgla kamiennego „Saturn” w Czeladzi. Autor: Krzysztof Pawełczyk**

Koncepcja funkcjonalno-przestrzenna przekształcenia terenów i obiektów byłej kopalni węgla kamiennego „Saturn” w Czeladzi, autorstwa Krzysztofa Pawełczyka powstała na Wydziale Architektury Politechniki Śląskiej w Gliwicach, pod kierunkiem Krzysztofa Gasidło, jako praca dyplomowa magisterska (rys. 51). Założeniem pracy było wykorzystanie terenów pokopalnianych dla funkcji edukacyjnej i rekreacyjno-sportowej. Uzupełnienie programu funkcjonalnego stanowiły tereny usług gastronomicznych oraz zbiorowej zabudowy mieszkaniowej wraz z niezbędną infrastrukturą komunikacyjną i techniczną (Gasidło i Gorgoń, 1999).

W projekcie zaproponowano budowę nowego gmachu uniwersytetu, połączonego z zabyt-kowym budynkiem cechowni. W jego wnętrzach przeznaczono miejsce na foyer, aulę oraz sale wykładowe, pomieszczenia administracyjne oraz czytelnię, bibliotekę i sale multimedialne. Pozostałe budynki pokopalniane (budynek elektrowni, budynki nadszybi, maszynowni oraz warsztatów) zaadaptowano na pracownie dla kadry dydaktyczno-naukowej oraz sale sportowe. Centralną część kampusu stanowiło atrium z zadaszeniem w kształcie planety Saturn, które mogło być wykorzystywane dla potrzeb związanych z imprezami społeczno-kulturalnymi (Gasidło i Gorgoń, 1999).

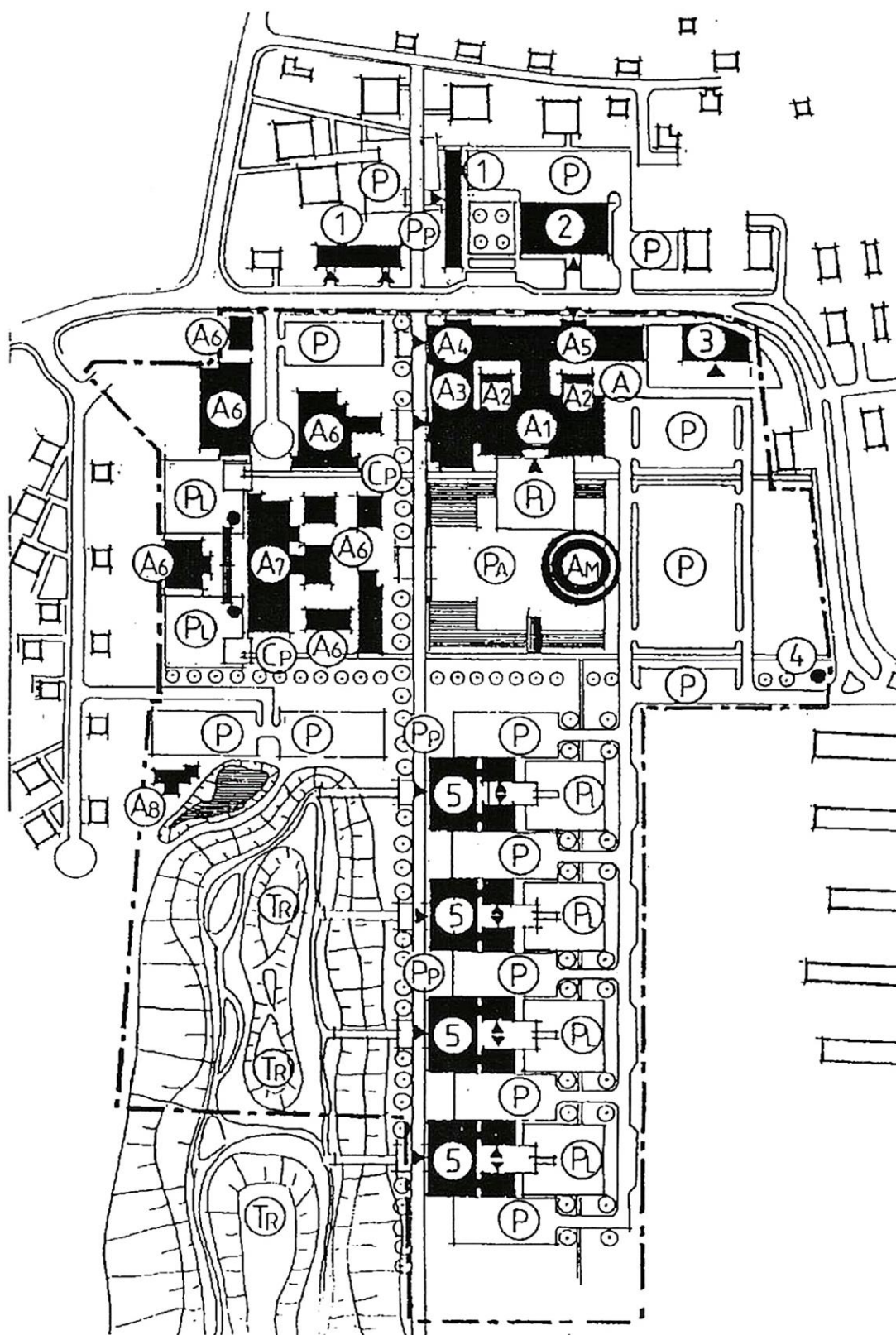
W południowej części terenu (teren istniejącego składowiska odpadów stałych) zaprojektowano zabudowę zamieszkania zbiorowego (domy studenckie) oraz tereny do uprawiania sportów terenowych. Domy studenckie zostały uformowane w cztery bloki, składające się z dwóch pionów mieszkalnych połączonych foyer. Na parterze budynku zaprojektowano przestrzeń na dodatkowe usługi, np. świetlicę. Dawne budynki tworzące zaplecze socjalne kopalni przy ul. Dehnelów miały zostać zaadaptowane na stołówkę studencką i pomieszczenia biurowe (Gasidło i Gorgoń, 1999).

Istotną częścią opracowania było również połączenie istniejących i projektowanych ciągów komunikacyjnych tak, aby udostępnić nowo projektowane tereny nie tylko użytkownikom uczelni, ale również mieszkańcom miasta. W tym celu zaproponowano uzupełnienie komunikacji kołowej od strony ul. Dehnelów (ze wschodu i zachodu) i ul. Węglowej (z północy) oraz utworzenie głównego ciągu pieszego wychodzącego z ul. Miłej, który stał się osią łączącą wszystkie strefy funkcjonalne przewidziane w projekcie. Całość uzupełniały tereny zieleni uporządkowanej dla różnych form wypoczynku i miejsca postojowe (Gasidło i Gorgoń, 1999).

Przedstawione w opracowaniu rozwiązania pozwalały na kształtowanie krajobrazu miejskiego o wysokich walorach architektonicznych, z uwzględnieniem zastanego dziedzictwa przemysłowego kopalni i etapowania procesu inwestycyjnego (Gasidło i Gorgoń, 1999).

- **Koncepcja Parku Przemysłowo-Technologicznego**

W 2004 r. Urząd Miasta w Czeladzi przedstawił propozycję utworzenia Parku Przemysłowo-Technologicznego na terenie byłych kopalni „Saturn”, „Grodziec” i „Sosnowiec” oraz cementowni „Grodziec”. Realizacja pomysłu wymagała zawiazania formalnej współpracy sąsiadujących gmin Czeladź i Będzin oraz innych podmiotów. Za przygotowanie studium wykonalności była odpowiedzialna firma Polinvest Sp. z o.o. w Krakowie.

B – granica opracowania, C – zabudowa istniejąca, D – zabudowa projektowana lub modernizowana, E – wejście główne do budynku, F – zieleni wysoka, G – mostek, H – woda, P – parking, Pp – pasaż pieszy, CP – główne ciągi piesze, PL – plac rekreacyjny, PA – plac główny („atrium”), TR – teren o zróżnicowanej wysokości o funkcji sportowej, AM – amfiteatr, 1 – budynki biurowe, 2 – stołówka, 3 – mała usługa, 4 – akcent planistyczny, 5 – budynki mieszkalne (domy studenckie), A – budynek główny uniwersytetu, A1 – foyer, A2 – aula, A3 – sale wykładowe, A4 – administracja, A5 – czytelnia, biblioteka, sale multimedialne, A6 – budynki uniwersyteckie, pracownie naukowe, A7 – sale sportowe, A8 – budynek techniczny

Rys. 51. Propozycja adaptacji na filię Uniwersytetu Warszawskiego – projekt zagospodarowania terenu.
 Autor: Krzysztof Pawełczyk pod kier. Krzysztofa Gasidło (Gasidło i Gorgoń, 1999)

Cele koncepcji Parku Przemysłowo-Technologicznego były analogiczne do projektu „Nowe Gliwice”. Zakładały one prowadzenie działalności produkcyjnej, usługowej i badawczo-wdrożeniowej w dziedzinie: inżynierii materiałowej (szczególnie dla przemysłu hutniczego i koksowniczego), automatyki przemysłowej, mechaniki precyzyjnej, technologii informatyczno-telekomunikacyjnych oraz ochrony środowiska. Tereny niezabudowane lub częściowo zabudowane miały zostać uzbrojone i przygotowane do zagospodarowania przez prywatnych inwestorów. Studium określało zakres działań, ich szacunkowy koszt, lecz nie precyzowało dokładnego rozmieszczenia funkcji (UM Czeladź, 2008).

Uszczegółowieniem założeń Parku była koncepcja przekształcenia dawnych terenów kopalni „Saturn” w wielofunkcyjne centrum biznesowo-edukacyjne, w którego skład wchodziło centrum edukacji, inkubator przedsiębiorczości, muzeum oraz ośrodek wystawienniczy. Jego operatorem miała zostać spółka pod nazwą Towarzystwo Górniczo-Przemysłowe SATURN. Brak zgody na przekazanie majątku spółce i podwyższenie kosztów inwestycji doprowadziło do zaniechania dalszych działań (UM Czeladź, 2008).

• **Projekt rewitalizacji terenu po byłej kopalni „Saturn” w Czeladzi. Autor: Agata Wójcik**

Kolejną propozycją zagospodarowania terenów zlikwidowanej KWK „Saturn” była praca inżynierska Agaty Wójcik, wykonana na Wydziale Architektury Politechniki Śląskiej pod opieką dr. inż. arch. Wojciecha Opanii. Głównym założeniem projektu było ożywienie terenów pokopalnianych przez poszerzenie oferty handlowej i poprawę dostępności usług kulturalnych, rekreacyjnych i edukacyjnych w mieście. Koncepcja „Kopalni Rozrywki” opierała się na zaadaptowaniu obiektów pokopalnianych do nowych funkcji oraz wykreowaniu w centralnej części pasa zieleni łączącego główny dziedziniec z pozostałymi placami, galerią sztuki oraz parkiem maszyn górniczych. Istniejąca infrastruktura miała zostać uzupełniona o nową zabudowę mieszkaniowo-usługową, nawiązującą swoim charakterem do sąsiadujących z nią obiektów przemysłowych (UM Czeladź, 2008).

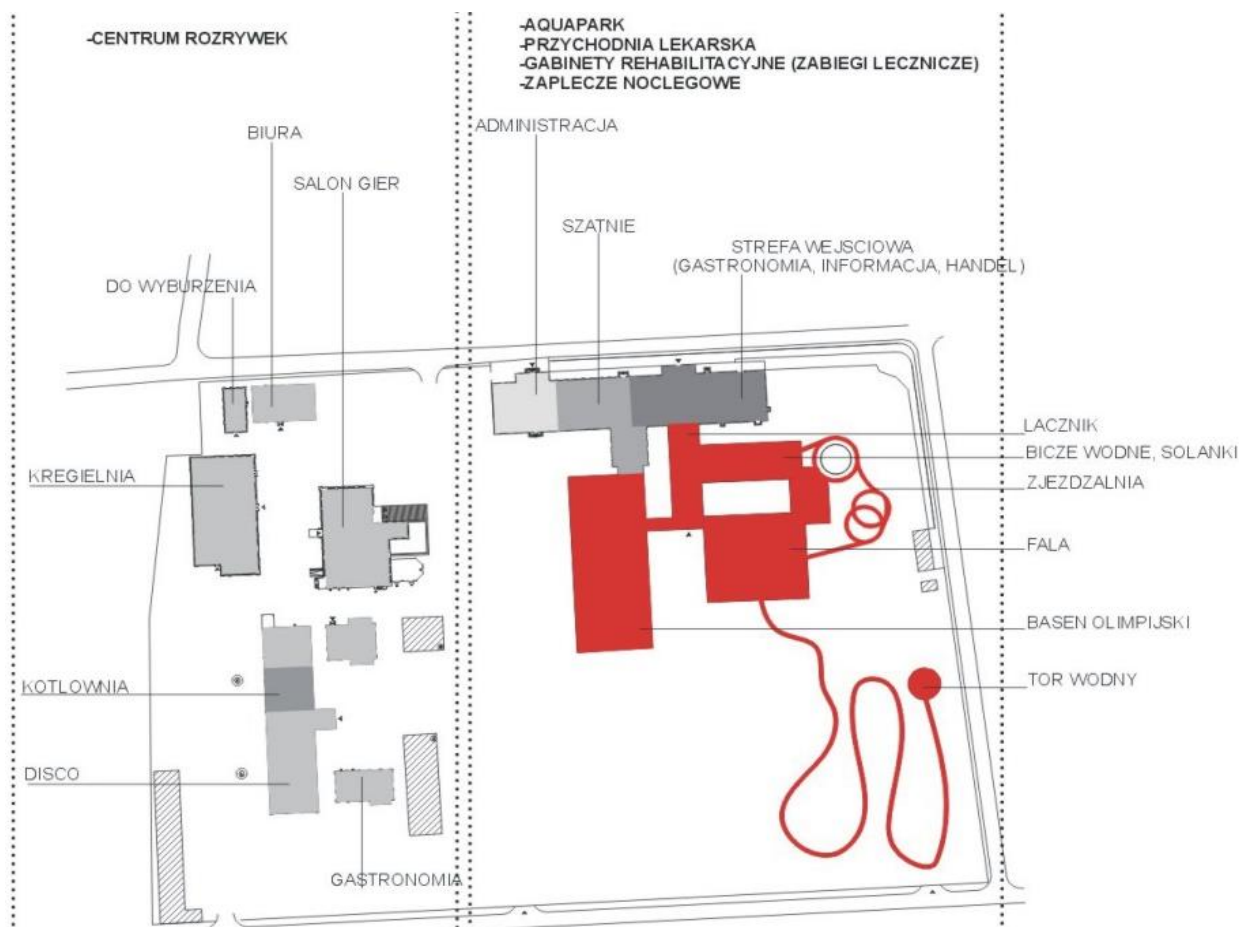
• **Inwentaryzacja i koncepcja programowo-przestrzenna zagospodarowania obszaru byłej Kopalni Węgla Kamiennego „Saturn” przy ul. Dehnelów w Czeladzi. Autorzy: prof. dr hab. inż. arch. Krzysztof Gasidło, dr inż. arch. Katarzyna Mazur-Belzyt, dr inż. arch. Szymon Opania oraz studenci**

Koncepcja 1 – CENTRUM ROZRYWKI

Podobnie jak w wyżej omawianej koncepcji pracownicy Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej w Gliwicach, pod kierunkiem Prof. Krzysztofa Gasidła, zaproponowali przekształcenie kopalni „Saturn” w centrum rozrywki (rys. 52). Głównym założeniem projektu było zachowanie zabytkowych obiektów zakładu górniczego i uzupełnienie historycznego układu urbanistycznego o nową zabudowę. Planowana rewaloryzacja obejmowała adaptację wszystkich budynków pokopalnianych do nowych funkcji. Wyjątek stanowił budynek wieży wyciągowej szybu I, której stan techniczny uznano za krytyczny (Gasidło, Mazur-Belzyt i Opania, 2005).

Architekci zaproponowali, aby stara cechownia wraz z nowo projektowaną zabudową, tworzyła kompleks rehabilitacyjno-rozrywkowy. Budynki basenów z częścią zabytkową miał

łączyć szklany pasaż. W zachodniej części terenu opracowania zaproponowano dostosowanie budynków nadszybia, elektrowni oraz warsztatów na cele związane z rozrywką (dyskoteka, kręgielnia, salony gier itp.).

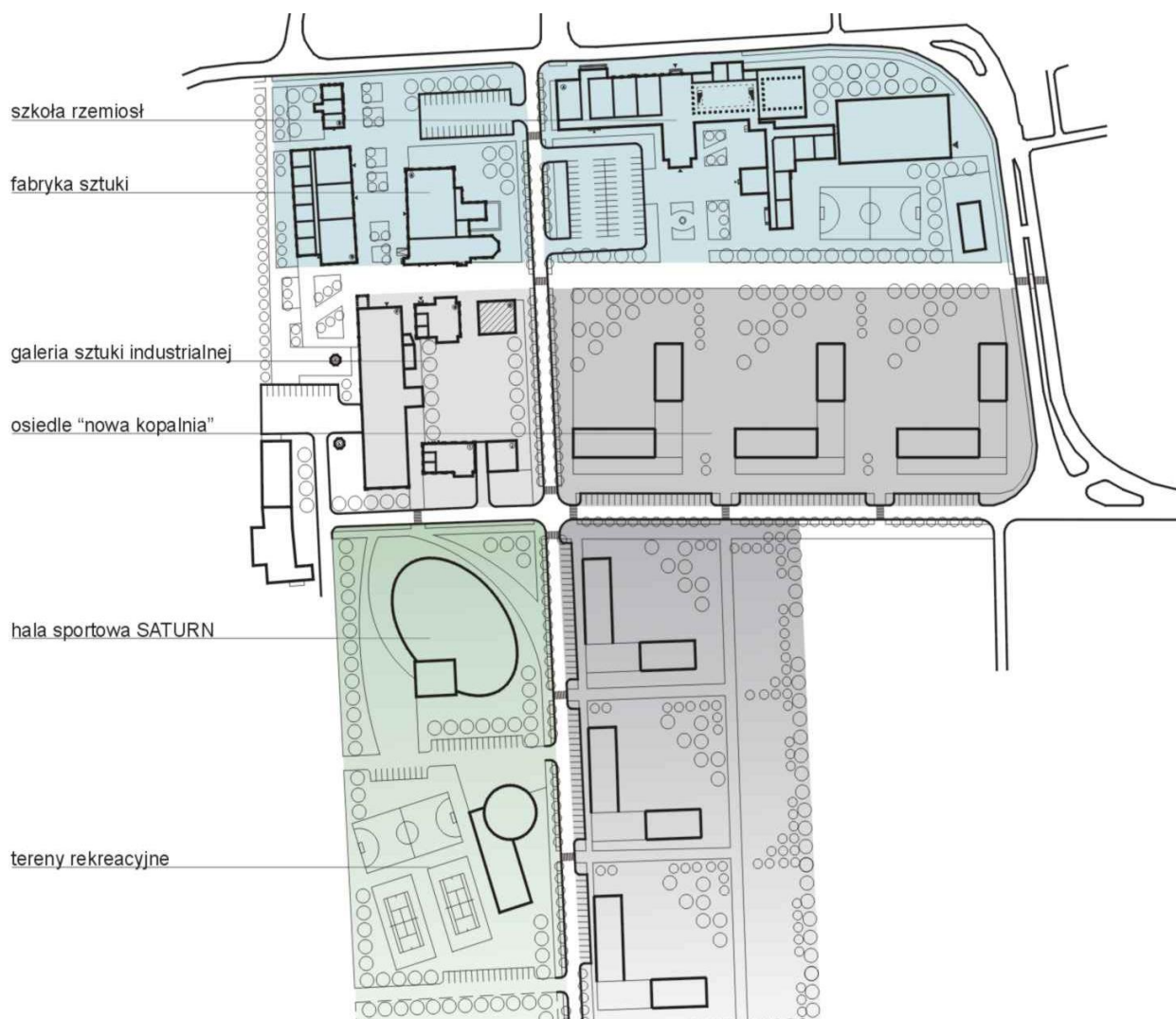
Rys. 52. Koncepcja zagospodarowania terenów KWK „Saturn” na centrum rozrywki.

Autorzy: prof. dr hab. inż. arch. Krzysztof Gasidło, dr inż. arch. Katarzyna Mazur-Belzyt, dr inż. arch. Szymon Opania oraz studenci (Gasidło, Mazur-Belzyt i Opania, 2005)

Dostęp do obszaru zapewniono przez istniejący układ komunikacyjny i drogi samochodowe biegnące z kierunku północnego i południowego. Zapewniły one dostęp do parkingów dla pracowników (zlokalizowanych w strefie między częścią administracyjną i biurową) oraz podziemnych (zlokalizowany w południowo-wschodniej części działki). Koncepcja została uzupełniona o projekt zieleni niskiej i wysokiej tak, aby zapewnić różne formy wypoczynku i podnieść atrakcyjność terenu (Gasidło, Mazur-Belzyt i Opania, 2005).

Koncepcja 2 – FABRYKA SZTUKI

W ramach drugiej koncepcji zaproponowano przekształcenie terenów pokopalnianych na kompleks oświatowo-kulturalny, w skład którego wchodziły m.in.: szkoła rzemiosła, Fabryka Sztuki, galeria sztuki industrialnej oraz osiedle mieszkaniowe (o niskiej intensywności zabudowy) (rys. 53). Przy projektowaniu nowego zagospodarowania terenu kierowano się zasadą zachowania istniejącej infrastruktury i utrzymania historycznego układu urbanistycznego. Wszystkie projektowane obiekty miały zostać wpisane w historyczny kontekst, przy jednoczesnym zachowaniu harmonii między nową i starą zabudową.

Rys. 53. Koncepcja przekształcenia części KWK „Saturn” na ośrodek edukacyjny i galerię sztuki – plan zagospodarowania terenu. Autorzy: prof. dr hab. inż. arch. Krzysztof Gasidło, dr inż. arch. Katarzyna Mazur-Belzyt, dr inż. arch. Szymon Opania oraz studenci (Gasidło, Mazur-Belzyt i Opania, 2005)

Program funkcjonalny został opracowany na podstawie obowiązującego studium uwarunkowań i planów zagospodarowania przestrzennego gminy Czeladź, które wskazywało przeznaczenie terenu na: usługi, handel, niewielką produkcję o niskiej intensywności, a także na działalność w obszarze edukacji, administracji, kultury i zdrowia (Gasidło, Mazur-Belzyt i Opania, 2005).

Zaadaptowanie istniejących budynków na potrzeby szkoły rzemiosł wynikało z konieczności scalenia rozproszonej lokalizacji Zespołu Szkół Zawodowych Nr 2 w Czeladzi. Projekt umożliwiał fizyczną integrację tej jednostki oświatowej i poszerzenie jej oferty edukacyjnej. Fabryka Sztuki miała pełnić funkcję nie tylko warsztatu szkoły rzemiosł, lecz także działać niezależnie, produkując własne wyroby na sprzedaż. Galeria miała natomiast stanowić miejsce prezentacji osiągnięć zarówno uczniów szkoły, jak i artystów spoza tej instytucji (Gasidło, Mazur-Belzyt i Opania, 2005).

Projekt uwzględniał również zagospodarowanie terenów po bocznicy kolejowej na cele mieszkaniowe, a na obszarze dawnej hałdy zaprojektowano tereny sportowo-rekreacyjne. Plac

przed galerią sztuki i Fabryką Sztuki (otwarty w stronę ulicy Dehnelów i połączony ciągami pieszymi z resztą założenia) miał tworzyć centralną przestrzeń publiczną nowo projektowanego założenia (Gasidło, Mazur-Belzyt i Opania, 2005).

• Projekt adaptacji zespołu dawnej kopalni „Saturn” w Czeladzi na Wyższą Szkołę Technik Konserwatorskich. Autor: Marzena Sieradzka

Kolejną propozycją przekształcenia terenu zlikwidowanego zakładu górniczego była praca magisterska Marzeny Sieradzkiej pt. „Projekt adaptacji zespołu dawnej kopalni Saturn w Czeladzi na Wyższą Szkołę Technik Konserwatorskich”, wykonana pod kierunkiem dr inż. arch. Elżbiety Szponar-Regulskiej. Głównym celem projektu było podkreślenie wyjątkowych wartości architektonicznych i historycznych obiektów pokopalnianych i dostosowanie ich do nowych funkcji (UM Czeladź, 2008).

Koncepcja zakładała umiejscowienie Wyższej Szkoły Technik Konserwatorskich w budynku cechowni, warsztatów mechanicznych oraz ciepłowni. Budynek administracyjny miał zostać dostosowany do potrzeb Wyższej Szkoły Zawodowej. Pozostałym obiektom przypisano funkcje uzupełniające, głównie o charakterze muzealno-ekspozycyjnym. W centralnej części układu urbanistycznego zaprojektowano budynek forum, przewidziany do organizowania konferencji. Program funkcjonalno-przestrzenny obejmował również: strefę sportowo-rekreacyjną i gastronomiczną, plac zabaw oraz skansen górniczy (UM Czeladź, 2008).

• Koncepcja adaptacji budynków cechowni i elektrowni znajdujących się na terenie dawnej kopalni „Saturn” z koncepcją zagospodarowania terenu. Autor: Piotr Then

W 2007 r. Urząd Miasta Czeladzi zlecił pracowni MAT Machlowski, Then Sp. j. opracowanie koncepcji adaptacji budynków cechowni i elektrowni znajdujących się na terenie dawnej kopalni „Saturn” wraz z zagospodarowaniem terenu. Zakres opracowania został ograniczony do północnej części zlikwidowanego zakładu górniczego. Projekt był oparty na wcześniejszych opracowaniach i skupiono się w nim przede wszystkim na dwóch wymienionych budynkach (UM Czeladź, 2008).

Projektanci zaproponowali adaptację zabytkowej cechowni dla potrzeb Wyższej Szkoły Zawodowej. W budynku zaplanowano przestrzeń m.in. dla: trzech odrębnych wydziałów, działu administracyjno-kadrowego, rektoratu z salą do obrony prac licencjackich, pracowni językowej i komputerowej, biblioteki uczelnianej oraz strefy gastronomicznej. Uzupełnienie programu funkcjonalnego stanowił nowo projektowany budynek auli, połączony z istniejącą infrastrukturą. Budynek dawnej elektrowni miał zostać dostosowany do potrzeb galerii sztuki, w której zaprojektowano: sale wystawowe, salę konferencyjną, mediatekę, zaplecze administracyjne, magazynowe, warsztatowe i sanitarne oraz siedzibę stowarzyszeń (z osobnym wejściem). Dodatkowo w piwnicach budynku zaplanowano przestrzeń dla muzeum górnictwa (UM Czeladź, 2008).

Podobnie jak we wcześniejszych projektach w centralnej części zaprojektowano forum, które od północy zostało zamknięte budynkiem cechowni, od zachodu budynkiem elektrowni, a od wschodu nowo projektowaną aulą. Zieleni, zarówno istniejąca, jak i projektowana, miała

stanowić otoczenie kampusu. Projekt zagospodarowania terenu przewidywał również lokalizację skansenu górniczego, placu zabaw oraz uzupełnienie komunikacji pieszej i drogowej z miejscami postojowymi dla samochodów i rowerów (UM Czeladź, 2008).

• Warsztaty

W celu podsumowania wszystkich powyższych koncepcji i wybrania najkorzystniejszego kierunku przekształceń w 2005 r. i 2008 r. Urząd Miasta w Czeladzi zorganizował konferencję oraz interdyscyplinarne warsztaty. Ich głównym celem było przeprowadzenie dogłębnej analizy wszystkich dotychczasowych koncepcji i ustalenie przyszłej strategii gminy w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego. Do współpracy zaproszono przedstawicieli Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, pracowników urzędu miasta, naukowców oraz lokalnych architektów. W wyniku dyskusji zdecydowano, że obszar dawnej kopalni zostanie przeznaczony na cele kulturalno-edukacyjne i funkcje im towarzyszące. Kierunek ten był uwzględniony w dokumentach strategicznych miasta.

4.1.4.B.2. Projekty i ich realizacja

• Galeria Sztuki Współczesnej „Elektrownia”

Pierwszą inwestycją związaną z wdrożeniem wcześniej przedstawionych koncepcji był projekt przebudowy zabytkowej elektrowni dla potrzeb Galerii Sztuki Współczesnej. Planowany zakres prac obejmował przystosowanie wnętrza obiektu do celów ekspozycyjnych i magazynowych oraz dla potrzeb pracowni artystycznych, sali multimedialnej, punktu informacji turystycznej oraz zaplecza techniczno-gospodarczego. Dodatkowo projekt uwzględniał również dostosowanie budynku do potrzeb osób niepełnosprawnych (Czeladź, 2007).

Realizację projektu umożliwiło dofinansowanie z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007–2013, pozyskane przez Urząd Miasta w Czeladzi (GSWE, 2022).

Budowę rozpoczęto w 2012 r., a uroczyste otwarcie Galerii Sztuki Współczesnej „Elektrownia” odbyło się 27 listopada 2013 r. (rys. 54). Rok później inwestycja została wyróżniona Nagrodą Marszałka Województwa Śląskiego w kategorii „Najlepsza przestrzeń publiczna roku 2014” i zdobyła tytuł SUPERJEDNOSTKA – nagrodę w plebiscycie organizowanym przez katowickie Stowarzyszenie Na Rzecz Rozwoju Metropolii Górnośląskiej „Moje Miasto” (Termińska, 2019).

• Centrum Usług Społecznościowych i Aktywności Lokalnej SATURN

Jednym z problemów, z jakimi borykała się dzielnica Saturn w Czeladzi, był brak usług o charakterze edukacyjno-społecznym, w szczególności przeznaczonych dla osób starszych. Dlatego Urząd Miasta postanowił przekształcić budynki dawnych warsztatów elektrycznych i budynku transformatorów kopalni „Saturn” dla potrzeb Centrum Usług Społecznościowych i Aktywności Lokalnej. We wnętrzach zabytkowych obiektów miały znaleźć się sale edukacyjne, pomieszczenie dla warsztatów twórczości artystycznej i aktywności fizycznej oraz pomieszczenia biurowe (Mapa dotacji, 2019a).

A – Galeria Sztuki Współczesnej „Elektrownia” w Czeladzi (fot. A. Wyrzykowska, 2022);

B – Centrum Usług Społecznościowych i Aktywności Lokalnej (fot. A. Wyrzykowska, 2022).

Rys. 54. Galeria Sztuki Współczesnej „Elektrownia” oraz Centrum Usług Społecznościowych i Aktywności Lokalnej w Czeladzi

A – wizualizacja autorstwa AiM Architektki (AiM, 2020);

B – Postindustrialne Centrum Dziedzictwa Górnictwa Węglowego w Zagłębiu w trakcie budowy (fot. A. Wyrzykowska, 2021);

C – Postindustrialne Centrum Dziedzictwa Górnictwa Węglowego w Zagłębiu po otwarciu obiektu (fot. A. Wyrzykowska, 2024).

Rys. 55. Realizacja Postindustrialnego Centrum Dziedzictwa Górnictwa Węglowego w Zagłębiu

Opracowanie dokumentacji projektowej powierzono pracowni AiM Architekci. Zakres prac budowlanych obejmował m.in.: roboty rozbiórkowe, demontażowe i konstrukcyjne, wymianę stolarki okiennej i drzwiowej, remont elewacji zewnętrznej, wykonanie szklanego łącznika między budynkami oraz zagospodarowanie terenu (AiM, 2019; Mapa dotacji, 2019a).

Realizacja inwestycji została dofinansowana z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2014–2020 (Rozwój mieszkalnictwa socjalnego, wspomagane i chronione oraz infrastruktury usług społecznych) (Mapa dotacji, 2019a).

• Postindustrialne Centrum Dziedzictwa Górnictwa Węglowego w Zagłębiu

W ramach działań mających na celu ponowne zagospodarowanie terenu zlikwidowanej kopalni „Saturn”, Urząd Miasta podjął decyzję o modernizacji dawnej cechowni, łaźni, szatni i budynku administracyjnego oraz przekształcenie ich w Postindustrialne Centrum Dziedzictwa Górnictwa Węglowego w Zagłębiu. Projekt ten jest elementem szerszych działań, mających na celu ochronę i promocję dziedzictwa kulturowego oraz poszerzenie oferty kulturalnej regionu.

W ramach planowanej inwestycji założono zmianę sposobu użytkowania budynku na cele muzealno-wystawiennicze i biblioteczne z zapleczem administracyjno-biurowym oraz strefą gastronomiczną. W ramach projektu przewidziano także zagospodarowanie terenów, obejmujące strefę zabaw dla dzieci, miejsca wypoczynku dla dorosłych oraz dodatkowe miejsca postojowe (Mapa dotacji, 2019b). Projekt przebudowy zabytkowej cechowni dawnej kopalni „Saturn” wraz z zagospodarowaniem terenu przygotowała pracownia AiM Architekci (AiM, 2019) (rys. 55).

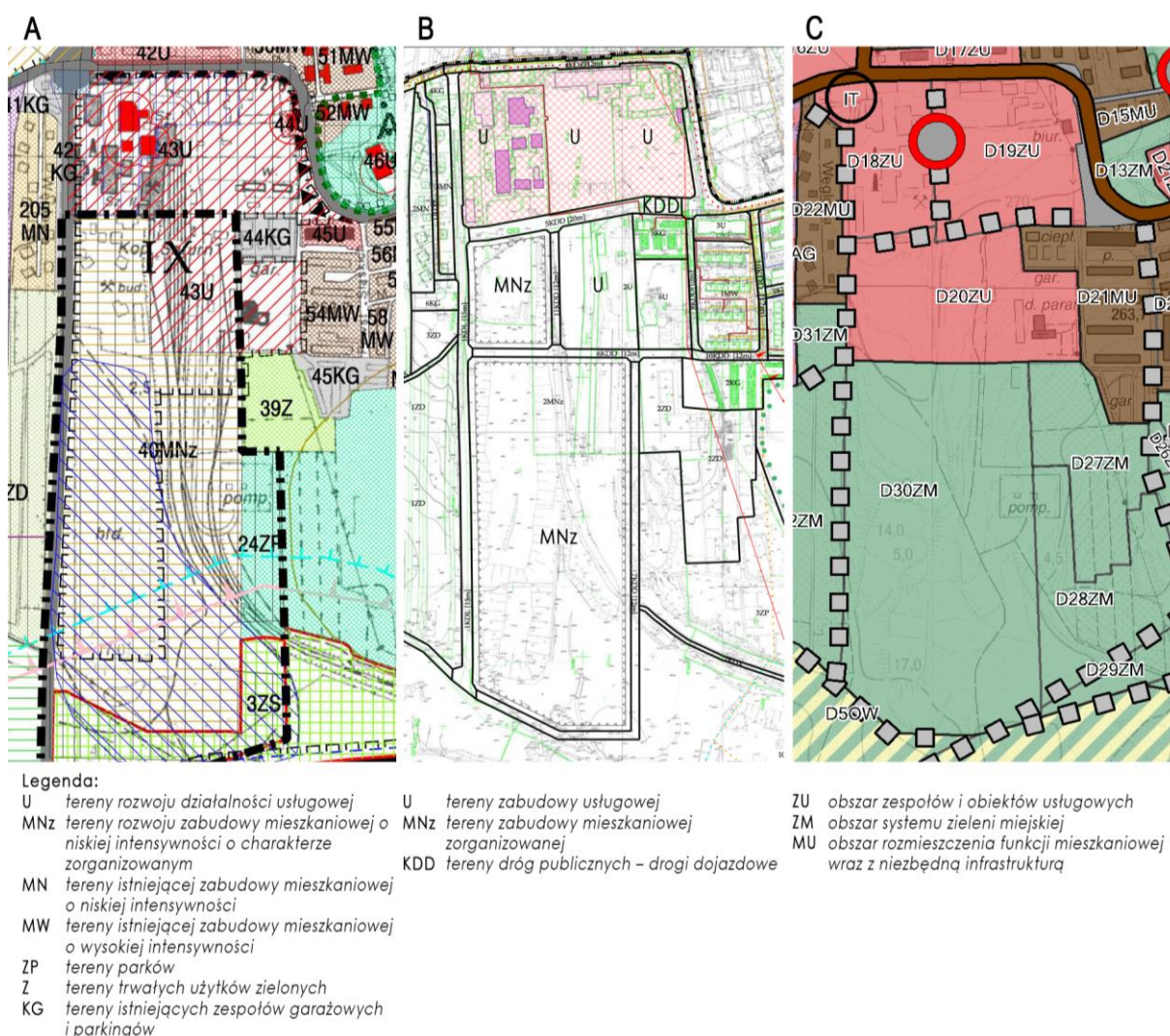
Na realizację inwestycji Urząd Miasta otrzymał dofinansowanie ze środków UE z Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2014–2020 (Mapa dotacji, 2019b). Intensywne prace budowlane trwały dwa lata (Annabud, 2014). Uroczyste otwarcie obiektu odbyło się 17 czerwca 2023 r. Poza Muzeum Zagłębiowskim Górnictwa Węglowego w obiekcie mieści się nowoczesna Mediateka, stanowiąca oddział Miejskiej Biblioteki Publicznej.

4.1.4.B.3. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej

KWK „Saturn”

Równolegle do działań mających na celu wybór najkorzystniejszego kierunku przekształceń terenów KWK „Saturn”, Urząd Miasta w Czeladzi rozpoczął prace związane ze zmianą zapisów planistycznych. W 2005 r. Rada Miejska uchwaliła studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Tereny dawnej kopalni „Saturn” określono jako: tereny rozwoju działalności usługowej, handlu i drobnej wytwórczości o niskiej intensywności, w tym usług oświaty, administracji, kultury i zdrowia (U) oraz tereny rozwoju zabudowy mieszkaniowej o niskiej intensywności o charakterze indywidualnym (MN). Dokument ten wyznaczał też dwie strefy ochrony konserwatorskiej:

- Strefę „A” – zespół zabudowy przemysłowej Ruchu I kopalni „Saturn”, ul. Dehnelów 2, obejmującą: budynek nadszybowy (dawna wieża basztowa) ze stalową wieżą szybu I – budynek maszynowni szybu I z parowo-elektrycznym urządzeniem wyciągowym, budynek wieży basztowej szybu II, budynek maszynowni szybu II z urządzeniem wyciągowym, budynek sprężarkowni i rozdzielni (dawna siłownia), zespół zabudowań dawnej kotłowni.
- Strefę „B” – obejmującą pozostałą zabudowę zespołu Ruch I kopalni „Saturn” w obrębie ogrodzenia, wśród której znajdują się obiekty o charakterze zabytkowym, w tym: budynki magazynu głównego, garaży i biur, zespół budynków warsztatu mechanicznego i kuźni, budynek magazynu silników elektrycznych (dawna rozdzielnia i stacja trafo), zespół budynków administracyjnych, cechowni i łaźni, budynek magazynowy (dawna kompresownia) przy szybie I, budynek biurowo-magazynowy (Uchwała, 2005a).

A – fragment SUiKZP miasta Czeladź z 2005 r. (Uchwała, 2005a);

B – fragment MPZP miasta Czeladź – „Stara Kolonia Saturn” (Uchwała, 2009d);

C – fragment SUiKZP miasta Czeladź z 2016 r. (Uchwała, 2016g).

Rys. 56. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Saturn”

W 2009 r. tereny kopalni „Saturn” objęto miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego – „Stara Kolonia Saturn”. Uwzględniono w nim również część rozwiązań funkcjonal-

no-przestrzennych zaproponowanych m.in. w projekcie Krzysztofa Pawełczyka i koncepcji opracowanej przez pracowników Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej w Gliwicach – „Fabryka Sztuki”.

Teren zlikwidowanego zakładu górniczego podzielono na trzy strefy, oddzielone nowo projektowaną komunikacją. Obszar dawnych zabudowań kopalni, przylegający do ul. Dehnelów przeznaczono pod zabudowę usługową, a dokładniej obiekty użyteczności publicznej wraz z infrastrukturą towarzyszącą (U1). W centralnej części terenu dopuszczono zabudowę usługową (U2) i zabudowę mieszkaniową jednorodzinną (wraz z towarzyszącymi obiektami gospodarczymi i garażami) oraz zabudowę mieszkaniową wielorodzinną (niską) (1MNz). Natomiast w południowej części dawnej kopalni miała znajdować się wyłącznie zabudowa mieszkaniowa (2MNz) (Uchwała, 2009d). Podobnie jak w studium teren, na którym były zlokalizowane zabytkowe obiekty zakładu górniczego objęto strefą ochrony konserwatorskiej zabytków przemysłu i techniki „KWK Saturn” Ruch I (Uchwała, 2009d).

W 2016 r. Rada Miejska uchwaliła nowe studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, w którym zmieniono politykę przestrzenną wobec terenów dawnej kopalni „Saturn”. Wcześniejsze tereny rozwoju zabudowy mieszkaniowej o niskiej intensywności o charakterze indywidualnym (MN) włączono do obszarów sytemu zieleni miejskiej (ZM). Natomiast w północnej części obszaru utrzymano zapisy dotyczące zabudowy usługowej (ZU), jednocześnie zmieniając ich ilość (Uchwała, 2016g).

Zaproponowane w „nowym” studium kierunki są niezgodne z obowiązującym miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego. Fakt ten podkreślono również w Uchwale nr XLIV/581/2021 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 22 grudnia 2021 r. w sprawie aktualności studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta (Uchwała, 2021f).

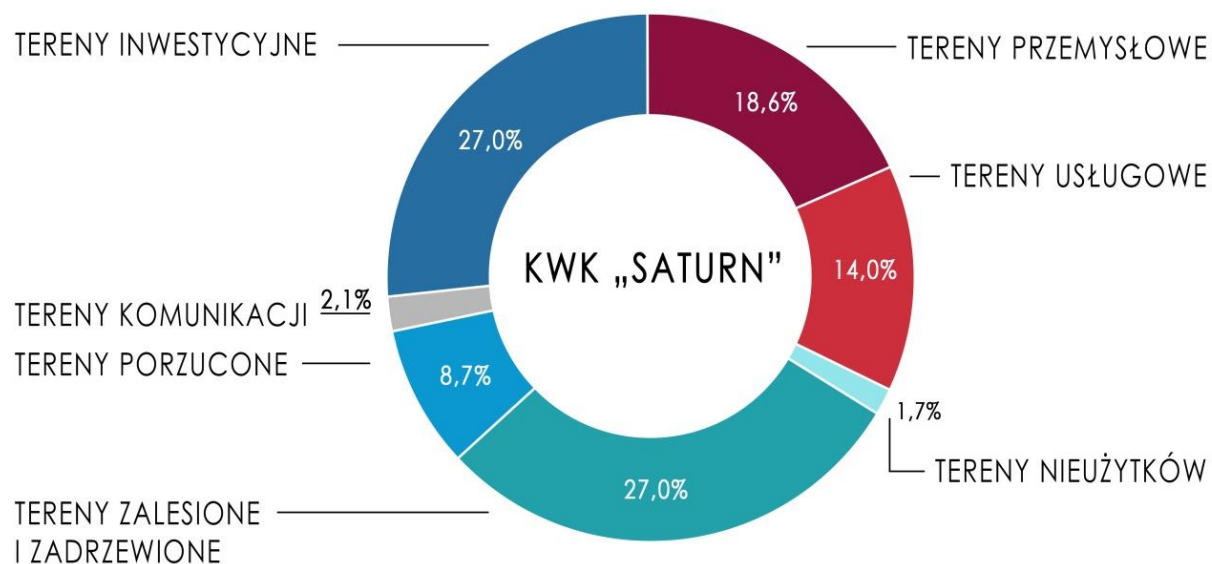
4.1.4.C. Współczesne użytkowanie

Do marca 2022 r. około 35% terenów dawnej kopalni „Saturn” w Czeladzi zostało ponownie zagospodarowanych (rys. 57) – głównie na obiekty usługowe (edukacyjno-kulturowe, handlowe) oraz przemysłowo-magazynowe, zlokalizowane przy ul. Dehnelów i ul. Węglowej. Południowa część zakładu, która obejmuje teren dawnej hałdy, jest dziś całkowicie zadrzewiona (3,7 ha) i zgodnie z SUIKZP miasta Czeladź została włączona do miejskiego sytemu zieleni.

Choć zabudowania dawnego zakładu górniczego w ostatniej dekadzie są systematycznie rewaloryzowane, to około 37% jego obszaru w dalszym ciągu czeka na zagospodarowanie. Stan techniczny pozostawionych bez zabezpieczenia obiektów z roku na rok się pogarsza. Na szczególną uwagę zasługuje wieża wyciągowa szybu II, gdzie pęknięcia i odchylenia konstrukcji grożą samoistnym zawaleniem się obiektu.

W trakcie prowadzenia badań na terenie dawnej kopalni „Saturn” trwały intensywne prace związane z budową Postindustrialnego Centrum Dziedzictwa Górnictwa Węglowego w Zagłębiu oraz uzupełnieniem układu komunikacyjnego (docelowo ul. Scheiblera). W dal-

szych planach władz samorządowych jest również adaptacja budynku warsztatów mechanicznych do funkcji rekreacyjno-sportowej⁴⁸ (Dziennik Zachodni, 2019). Działania te mają zmienić negatywny wizerunek terenów pokopalnianych i podkreślić wartość przemysłowego dziedzictwa kulturowego miasta.

Rys. 57. Współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanej KWK „Saturn”. Oprac. własne

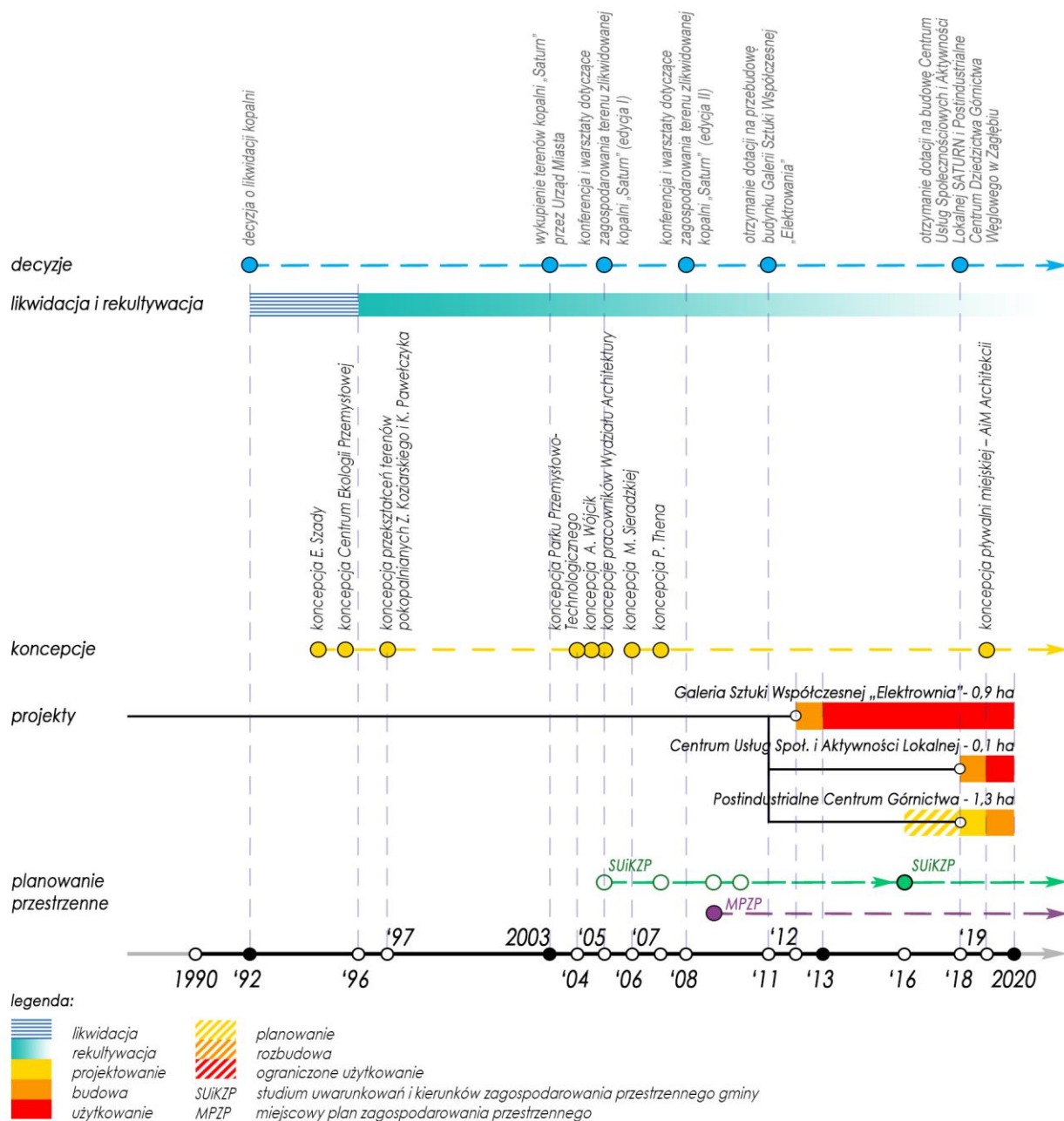

Rys. 58. Pływalnia miejska w budynku warsztatów mechanicznych KWK „Saturn” – wizualizacja (AiM, 2020)

⁴⁸ We wnętrzu obiektu miałyby się znaleźć 25-metrowy basen z czterema torami, a także sauna, jacuzzi i brodzik dla dzieci. W celu realizacji inwestycji Urząd Miasta zlecił przygotowanie programu funkcjonalno-użytkowego oraz projektu budowlanego, które pozwolą mu na złożenie wniosku o dofinansowanie ze środków UE na lata 2021–2025 (Dziennik Zachodni, 2019).

4.1.4.D. Podsumowanie

Po zatwierdzeniu decyzji o zamknięciu kopalni w 1992 r., rozpoczął się proces jej przekształcania, mający na celu ponowne wykorzystanie terenów pokopalnianych przez mieszkańców Czeladzi. Likwidacja zakładu górniczego została oparta na ówczesnych uwarunkowaniach prawnych i planistycznych oraz wynikała z potrzeby zapewnienia bezpieczeństwa sąsiadującym z nim zakładom górniczym. W trakcie likwidacji zdecydowano się również na zachowanie wybranych obiektów o wysokich walorach historycznych i architektonicznych. Zostały one wpisane do ewidencji zabytków, co stanowi kluczowy element działań mających na celu zachowanie dziedzictwa poprzemysłowego.

Rys. 59. Proces przekształceń KWK „Saturn”. Oprac. własne

Równolegle do działań związanych z likwidacją zakładu górniczego, Urząd Miasta w Czeladzi przystąpił do poszukiwania właściwego kierunku zagospodarowania terenów dawnej kopalni. Było ich aż 10 (rys. 59). Wszystkie koncepcje przekształceń terenów dawnej kopalni miały na celu maksymalne wykorzystanie istniejącej infrastruktury oraz podkreślenie wartości historycznych i architektonicznych obiektów pokopalnianych. W większości propozycji zakładano adaptację zabytkowych budynków na cele kulturalno-oświatowe. Uzupełnieniem dominującej funkcji miały być tereny sportowo-rekreacyjne i mieszkaniowe, zlokalizowane w południowej części zakładu. Zakładano, że wdrożenie przedstawionych rozwiązań pozwoli na zmianę obszaru dawnej kopalni w dynamiczną i zrównoważoną przestrzeń, przynoszącą korzyści zarówno lokalnej społeczności, jak i regionowi.

Zebrane przez Urząd Miasta w Czeladzi koncepcje przekształceń terenu pokopalnianego wpłynęły na zapisy dokumentów planistycznych gminy, w których uwzględniono proponowane kierunki rozwoju układu komunikacyjnego i projektowane formy użytkowania terenu (zabudowa usługowa, zabudowa mieszkaniowa). Jednocześnie ilość zaproponowanych rozwiązań i powtarzalność pewnych założeń nie przełożyły się na przyspieszenie realizacji projektowanego zagospodarowania terenu. Na pierwsze działania inwestycyjne na terenie dawnej kopalni należało czekać blisko 20 lat od zamknięcia zakładu. Ich wdrożenie było uwarunkowane możliwościami uzyskania finansowania z funduszy europejskich (rys. 59).

Proces przekształceń terenu dawnej kopalni „Saturn” trwa już blisko 30 lat i dalej pozostaje niezakończony. Działania podjęte przez Urząd Miasta w Czeladzi oraz dodatkowe dofinansowanie ze środków unijnych pozwoliły w ostatniej dekadzie obiektom pozostawionym przez górnictwo dać „nowe życie”. Postindustrialne Centrum Dziedzictwa Górnictwa Węglowego w Zagłębiu z Centrum Usług Społecznościowych i Aktywności Lokalnej SATURN oraz Galerią Sztuki Współczesnej „Elektrownia” stanowią dzisiaj pamiątkę bogatej historii miasta i są wyrazem jego tożsamości. Należy jednak podkreślić, że ograniczone możliwości finansowania nowych inwestycji przyczyniają się do powolnego odchodzenia od zaplanowanych działań i wdrażania wyłącznie takich projektów, na które można pozyskać środki.

4.1.5. KWK „Szombierki”

4.1.5.A. Budowa, funkcjonowanie i likwidacja kopalni

Połączenie pól górniczych: Hohenzollern, Kleine, Comtesse i Elinor w 1870 r. dało początek bytomskiej kopalni „Hohenzollern” (później „Szombierki”) (Jaros, 1984). Pierwotnie należała ona do Joanny Schaffgotsch (z domu Gryzik), a następnie do spółki Gräfllich Schaffgotschsche Werke. W 1870 r. rozpoczęto również budowę szybów wydobywczych „Hohenzollern” („Ewa”) i „Kaiser Wilhelm” („Krystyna”), aby trzy lata później kopalnia mogła rozpocząć eksploatację węgla (Jaros, 1984).

Wraz z pogłębieniem szybu „Kaiser Wilhelm” (między 1920 r. a 1928 r.) była konieczna modernizacja starej wieży basztowej z XIX w. Na jej miejscu w 1928 r. wzniesiono nową basztową wieżę o stalowej konstrukcji ryglowej z ceglaną elewacją. Swoją prostą modernistyczną

formą nawiązywała do młota górniczego. W tym okresie na terenie zakładu wzniesiono również budynki nadszybia, nową sortownię, brykietownię, warsztaty, kuźnię, magazyny oraz cechownię (Zabytek, 2020).

Po II wojnie światowej nazwę kopalni przemianowano na „Szombierki” – zgodnie z nazwą dzielnicy, w której się znajdowała. W 1970 r. kopalnię połączono z rudzką kopalnią „Karol” (Jaros, 1984).

W wyniku działań restrukturyzacyjnych 1 września 1993 r. połączono sąsiadujące kopalnie „Centrum” i „Szombierki” tworząc tym samym Kopalnię Węgla Kamiennego „Centrum-Szombierki” o strukturze dwuruchowej. W 1996 r. ostatecznie podjęto decyzję o likwidacji ruchu „Szombierki” i zakończono wydobywanie w tym rejonie (Plan, 1999; Program, 1999a).

Zagospodarowanie kopalni

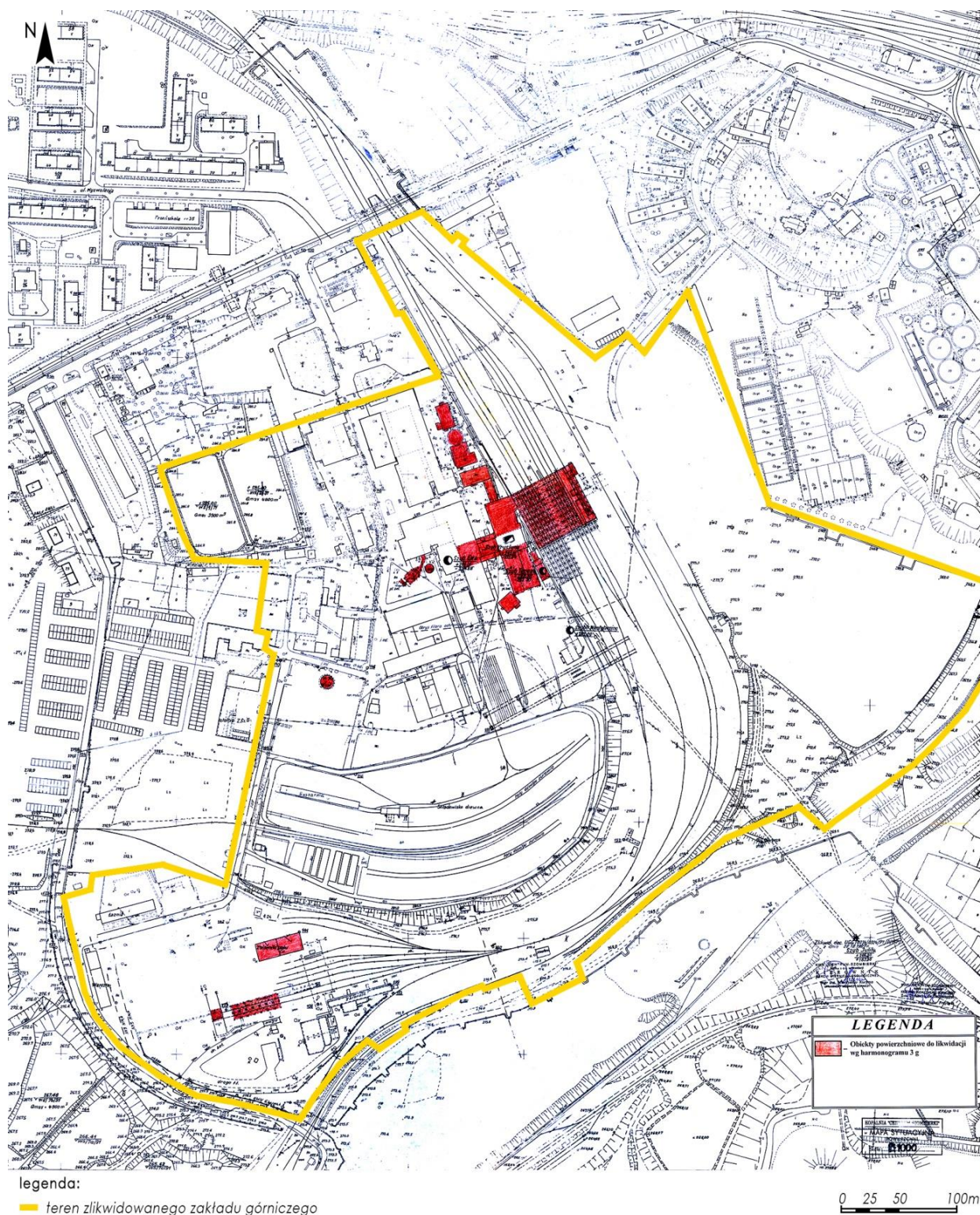
W dniu likwidacji kopalnia „Szombierki” stanowiła własność Bytomskiej Spółki Węglowej SA. Teren zakładu górniczego (o powierzchni 32,38 ha) był zlokalizowany przy ul. Zabrzeńskiej, między szlakiem kolejowym PKP Bytom – Tarnowskie Góry, a doliną Bytomki. Od północno-zachodniej i północno-wschodniej strony sąsiadował on z terenami mieszkaniowymi. Od południowej strony teren kopalni przylegał do zwałowisk odpadów stałych i skały płonnej (Plan, 1999; Program, 1999a) (rys. 60).

Na terenie kopalni znajdowały się m.in.: budynki administracyjne, wieże wyciągowe szybu „Ewa” i „Krystyna”, budynek nadszybia szybu „Ewa”, budynek maszyny wyciągowej, budynki stacji elektroenergetycznych i zasilania urządzeń głównych, sortownia, łaźnia, lampownia, budynki warsztatowo-magazynowe, stolarnia, suszarnia, osadniki wód dołowych oraz place składowe i magazynowe. Bocznica kolejowa wraz z torowiskami rozciągała się od północnej części terenu po jego południową granicę (5–8 m poniżej rzędnej zrębu) (Program, 1999a; Plan, 2001a).

Wieża wyciągowa szybu „Krystyna” dawnej KWK „Szombierki” wraz z najbliższym otoczeniem oraz pozostałościami elektrycznej maszyny wyciągowej, w 2004 r. zostały wpisane do rejestru zabytków (nr rej. A/135/04) (Otwarte Dane, 2020). Dodatkowo na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego ochronie konserwatorskiej podlega:

- ekspozycja zabytkowej wieży wyciągowej szybu „Krystyna” i szybu „Ewa”,
- zespół szybu „Ewa”,
- system schronów⁴⁹,
- budynek Zakładu Obrotu Materiałowego Bytomskiej Spółki Węglowej SA (dawny budynek dyrekcji KWK „Szombierki”) (Uchwała, 2012b).

⁴⁹ Podziemny schron usytuowany na terenie byłej KWK „Szombierki” prowadzi od zabudowań szybu „Ewa” do ul. Zabrzeńskiej. Jak wynika z map zlokalizowany jest równolegle do drogi dojazdowej łączącej ul. Zabrzeńską z szybem „Ewa”. Składa się on z prostego korytarza i kilku odchodzących od niego odnóg. Obiekt nie został wpisany do miejskiego rejestru budowli ochronnych możliwych do wykorzystania przez obronę cywilną (Nettg, 2021).

Rys. 60. Plan zagospodarowania terenu KWK „Szombierki” na dzień likwidacji zakładu górniczego.
Oprac. własne na podst. Archiwum Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach

Likwidacja i rekultywacja

Likwidacja Ruchu II (KWK „Szombierki”) była prowadzona na podstawie planu ruchu KWK „Centrum-Szombierki” z kolejnymi aktualizacjami i programu likwidacji, w którym usta-

lono szczegółowe zakresy rzeczowe, koszty i harmonogramy prac umożliwiające nieprzerwane funkcjonowanie całego zakładu górniczego.

Szyb „Ewa” wraz z zespołem budynków oraz niezbędną infrastrukturą techniczną i technologiczną został przekazany do CZOK w Czeladzi (Plan, 1999; Program, 1999a) i do dnia dzisiejszego funkcjonuje jako „Pompownia Szombierki”.

4.1.5.B. Planowanie i realizacja przekształcenia

4.1.5.B.1. Planowanie przekształcenia

W 2008 r. właścicielem około 70 ha terenów pogórnich zlikwidowanej kopalni „Szombierki” stała się firma Armada Development SA (spółka wydzielona z firmy GC Investment) (Dusek, 2008). Celem inwestora było stworzenie kompleksu usługowo-mieszkaniowego z terenami sportowo-rekreacyjnymi, w którego skład miały wchodzić m.in.: centrum handlowo-usługowe, zabudowa jedno- i wielorodzinna oraz pole golfowe. Plany inwestycyjne zakładały sukcesywne poszerzanie oferty i przejmowanie kolejnych terenów przemysłowych do docelowej powierzchni około 250 ha (Dusek, 2008).

Przygotowanie koncepcji zagospodarowania około 200 ha terenów pogórnich powierzono w 2009 r. pracowni Jagiełło Krysiak Architekci⁵⁰ (rys. 61). Głównym celem projektu była szeroko pojęta rewitalizacja i ożywienie dawnych terenów przemysłowych przez wprowadzenie nowej funkcji.

Opracowanie oparto na dwóch osiach – osi atrakcji i osi krajobrazowo-przyrodniczej, które wzajemnie się przenikają. Oś atrakcji łączy stare miasto z nowo projektowaną strukturą tak, aby dawne tereny pogórnice stanowiły integralną część społecznej, funkcjonalnej i przestrzennej tkanki miejskiej. Została ona poprowadzona od zabytkowego Wzgórza Małgorzatki, przez nowo projektowany zespół usługowo-handlowo-kulturalny szybu „Krystyna”, pole golfowe z zabudową mieszkaniową, kompleks sportowy Klubu Szombierki, aż po kolonię robotniczą Zgorzelec.

Druga oś przebiega wzdłuż doliny rzeki Bytomki i zbiorników zalewowych. Jej głównym celem jest przywrócenie walorów środowiskowych i użytkowych zdegradowanego obszaru. Dominującą funkcją całego zamierzenia jest pole golfowe o powierzchni około 80 ha, które rozciąga się między osią atrakcji, a osią krajobrazowo-przyrodniczą. W jego bezpośrednim sąsiedztwie zaprojektowano zabudowę mieszkaniową jednorodzinną i wielorodzinną. Program użytkowy został uzupełniony o: klub golfowy z restauracją, nową halę sportową i krytą pływalnię, centrum linowe, centrum sportów wodnych i rekreacji. Wzdłuż całego zamierzenia zaplanowano dosadzenie zieleni wysokiej.

W projekcie uwzględniono zarówno istniejący, jak i planowany przez miasto układ komunikacyjny.

⁵⁰ W skład zespołu projektowego wchodził: Barbara Borowik-Krysiak, Ignacy Hołowiński, Marcin Jagiełło, Małgorzata Kowaluk, Jarosław Krysiak.

Rys. 61. Plan zagospodarowania terenu (fragment). Autor: Jagiełło Krysiak Architekci (2020)

• Konkurs na zagospodarowanie terenu wokół szybu „Krystyna”

W poszukiwaniu najlepszej koncepcji na zagospodarowanie terenu wokół szybu „Krystyna” Armada Development SA zorganizowała konkurs, do którego zaproszono znane śląskie pracownie architektoniczne, m.in. Jagiełło Krysiak Architekci, Konior Studio, Medusa Group oraz GC Investment. Prezentacja projektów odbyła się 27 lutego 2009 r. w sali sesyjnej Urzędu Miasta w Bytomiu (Tomala i Prejs, 2009). Inwestor, chcąc zachęcić mieszkańców do czynnej partycypacji w wyborze najlepszego opracowania, zaproponował formułę internetowego głosowania (Wiśniewska, 2009).

Koncepcja biura Medusa Group

Koncepcja biura Medusa Group zakładała stworzenie „parku industrialnego”, w którego sercu znajdowała się zaadaptowana na wielofunkcyjne centrum kulturalno-usługowe wieża wyciągowa szybu „Krystyna”. W jej wnętrzu zaproponowano budowę pięciogwiazdkowego hotelu z restauracją, kawiarnią i butikami. Projektanci zaproponowali również minicentrum konferencyjne i centrum sportowe z basenem, SPA oraz siłownią. Na szczycie 55-metrowego obiektu miał powstać taras widokowy z kawiarnią (Tomala i Prejs, 2009).

Na obrzeżach terenu opracowania zaprojektowano centrum usługowo-handlowe i tereny pod ewentualną lokalizację zabudowy biurowej. Między projektowanymi obiektami architekci przewidzieli przestrzeń publiczną, otoczoną zielenią, wyposażoną w pozostałości po urządzeniach technicznych kopalni (Tomala i Prejs, 2009) (rys. 62).

Koncepcja biura GC Investment

Zaprezentowana przez biuro GC Investment koncepcja została zaprojektowana z myślą o lokalnej społeczności tak, aby poprawić warunki życia mieszkańców Bytomia. Projekt zakładał zagospodarowanie terenów przylegających do wieży wyciągowej szybu „Krystyna” oraz adaptację istniejących obiektów. W programie funkcjonalnym uwzględniono m.in.: hotel, biura, sale konferencyjne, restaurację, kawiarnię z tarasem widokowym (Tomala i Prejs, 2009) (rys. 63).

Z uwagi na zróżnicowane ukształtowanie terenu architekci połączyli nowo projektowaną strukturę z historyczną częścią miasta, przez układ zielonych kładek o różnej szerokości i strukturze. W opracowaniu zaproponowano także budowę kolejki linowej ze stacją przystankową przy wieży wyciągowej szybu „Krystyna” (Tomala i Prejs, 2009).

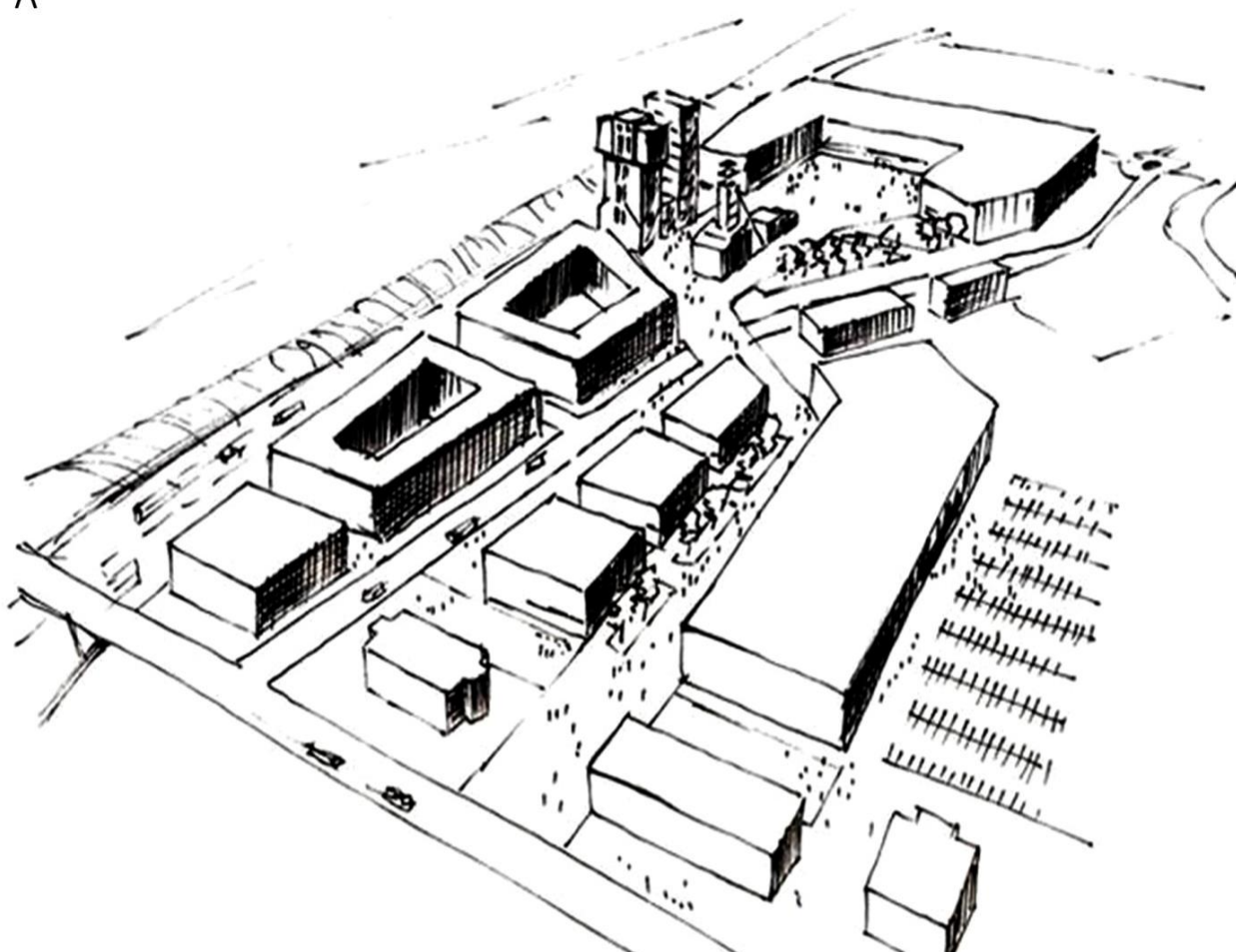
Koncepcja biura Konior Studio

Założeniem projektu Konior Studio było wykreowanie nowej dzielnicy miasta, którego głównym ośrodkiem byłby kompleks Dwóch Wież – wieży wyciągowej szybu „Krystyna” i połączonego z nią nowo projektowanego wysokościowca. Architekci pozostawili zabytkowy obiekt w jego oryginalnej formie zewnętrznej, a jego wnętrze zaadaptowali jako przestrzeń muzealno-wystawienniczą (rys. 64). W budynku przewidziano miejsce dla wystaw stałych i czasowych (z wykorzystaniem pozostałych w nim urządzeń) i przestrzeń dla organizowania imprez kulturalnych, sale wielofunkcyjne oraz fitness club. Na ostatnich kondygnacjach, w sąsiedztwie kół wyciągowych, zaprojektowano restaurację z widokiem na panoramę Bytomia. W nowo projektowanej wieży przewidziano pięciogwiazdkowy hotel z basenem, sauną, kompleksem SPA i jacuzzi (Tomala i Prejs, 2009).

Rys. 62. Koncepcja zagospodarowania terenu wokół szybu „Krystyna” – wizualizacje.
 Autor: Medusa Group (2019)

A

B

A – szkic;

B – wizualizacja.

Rys. 63. Koncepcja zagospodarowania terenu wokół szybu „Krystyna”. Autor: Konior Studio (Wiśniewska, 2009)

Koncepcja biura Jagiełło Krysiak Architekci

Koncepcję biura Jagiełło Krysiak Architekci oparto na dwóch współzależnych elementach: istniejącym – wieży wyciągowej szybu „Krystyna” oraz projektowanym – siedmiu „siostrzanych” wieżach o wysokości 55 m, które, dzięki smukłej i delikatnej formie oraz prostym wcięciom w parterach, mają pozostać tłem dla „głównej bohaterki”. Dodatkowo, aby podkreślić górniczą tożsamość terenu, autorzy nazwali nowo projektowane obiekty kobiecymi imionami. Całość założenia została spięta „klamrą usługową” (Jagiełło Krysiak Architekci, 2020) (rys. 65).

Rys. 65. Koncepcja zagospodarowania terenu wokół szybu „Krystyna” – wizualizacje.

Autor: GC Investment (Wiśniewska, 2009)

Każdej wieży nadano inną funkcję, co pozwala na dowolne dzielenie inwestycji na etapy. We wnętrzu zabytkowego obiektu architekci zaproponowali przestrzeń dla sal konferencyjnych, szkoleniowych, a także biur i restauracji. W opracowaniu przewidziano również miejsce dla naziemnych parkingów (Jagiełło Krysiak Architekci, 2020).

Inwestor ostatecznie nagrodił projekt pracowni Medusa Group i zaprosił firmę do dalszej współpracy. Jednak z powodu braku funduszy żaden z zaprezentowanych projektów nie został zrealizowany.

4.1.5.B.2. Projekty i ich realizacja

• Pole golfowe z osiedlem mieszkaniowym

Uszczegółowieniem planowanych przez inwestora działań był projekt pola golfowego z osiedlem domów jednorodzinnych. Opracowanie projektu pola golfowego powierzono Christopherowi Stadlerowi (Srebrne Stawy, 2019). Zakładał on wybudowanie dziewięcio-dołkowego pola golfowego wraz z mikroniwelacją terenu wokół największego zbiornika wodnego, na powierzchni 20 ha.

Pracownia Jagiełło Krysiak Architekci, która była wcześniej odpowiedzialna za masterplan całego założenia, wykonała projekt zabudowy jednorodzinnej i klubu golfowego (rys. 66). Zakładano budowę 77 domów o powierzchni od 118 m² do 144 m² w zabudowie szeregowej, bliźniaczej oraz wolnostojącej. Formą zabudowy projektanci nawiązali do podmiejskich willi, jednocześnie umożliwiając wariantowanie układu przestrzennego. Przewidzieli oni ponadto

możliwość zastosowania wymiennie kilku materiałów wykończeniowych, takich jak drewno, cegła i tynk. Taki zabieg pozwolił architektom uniknąć monotonii całego założenia.

Prace budowlane związane z ukształtowaniem terenu pola golfowego oraz budową domów rozpoczęły się w 2010 r., a zakończono je w 2014 r (Srebrne Stawy, 2019; Jagiełło Krysiak Architekci, 2020).

Rys. 66. Plan zagospodarowania osiedla domów jednorodzinnych. Autor: Jagiełło Krysiak Architekci (2020)

• **Centrum handlowe „Szombierki”**

Równolegle do prowadzonych działań na terenie zwałowisk odpadów stałych i skały płonnej zlikwidowanej KWK „Szombierki” rozpoczęto przygotowanie do przekształcenia terenu dawnych osadników wód dołowych przy ul. Zabrzeńskiej na cele usługowe. Projekt zakładał budowę obiektu handlowo-usługowego o powierzchni 5444 m² z infrastrukturą drogową na działce o powierzchni około 2 ha (rys. 67). Przygotowanie dokumentacji projektowej powierzono krakowskiej pracowni Q-Arch. Budowa rozpoczęła się w 2012 r. i została zakończona rok później (Q-Arch, 2013).

• **Bytomska Centralna Trasa Północ-Południe**

Wraz z planowaną likwidacją kolejnych zakładów górniczych miasto Bytom aktualizowało możliwości rozbudowy układu drogowego i zagospodarowania terenów przemysłowych. Jednym z planowanych działań była budowa Bytomskiej Centralnej Trasy Północ-Południe, tzw. BeCeTki. Założeniem projektu było ułatwienie połączenia drogowego z planowanym centrum przesiadkowym na placu Wolskiego i dojazdem do Drogowej Trasy Średnicowej oraz zwiększenie dostępności terenów inwestycyjnych (w tym Elektrociepłowni Szombierki i terenów zlikwidowanej KWK „Szombierki”). Nowo projektowana droga miała ułatwić poruszanie się

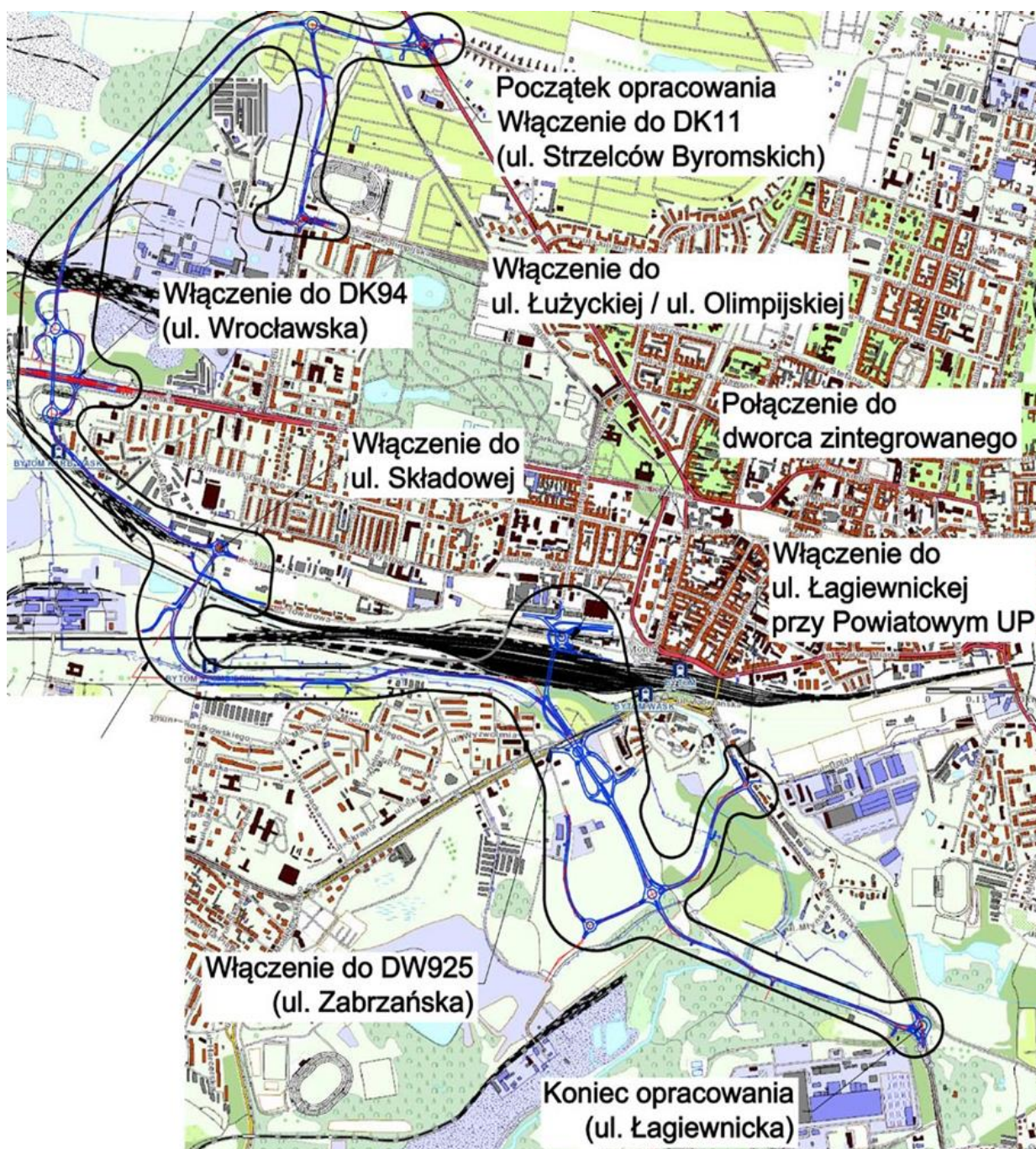
na krótkich odcinkach i odkorkować ulice w śródmieściu. Projektowana Bytomska Centralna Trasa Północ-Południe łączyła ul. Strzelców Bytomskich (droga krajowa nr 11), ul. Łużycką, ul. Wrocławską (droga krajowa nr 94), ul. Składową, ul. Zabrzeńską, ul. Bernardyńską i ul. Łagiewnicką, a także plac Wolskiego (Bytomski.pl, 2016) (rys. 68).

A – wizualizacja zagospodarowania terenu. Autor: Q-Arch (2013);

B – centrum handlowe po otwarciu (fot. A. Wyrzykowska, 2020).

Rys. 67. Centrum handlowe przy ul. Zabrzeńskiej w Bytomiu. Autor: Q-Arch (2013)

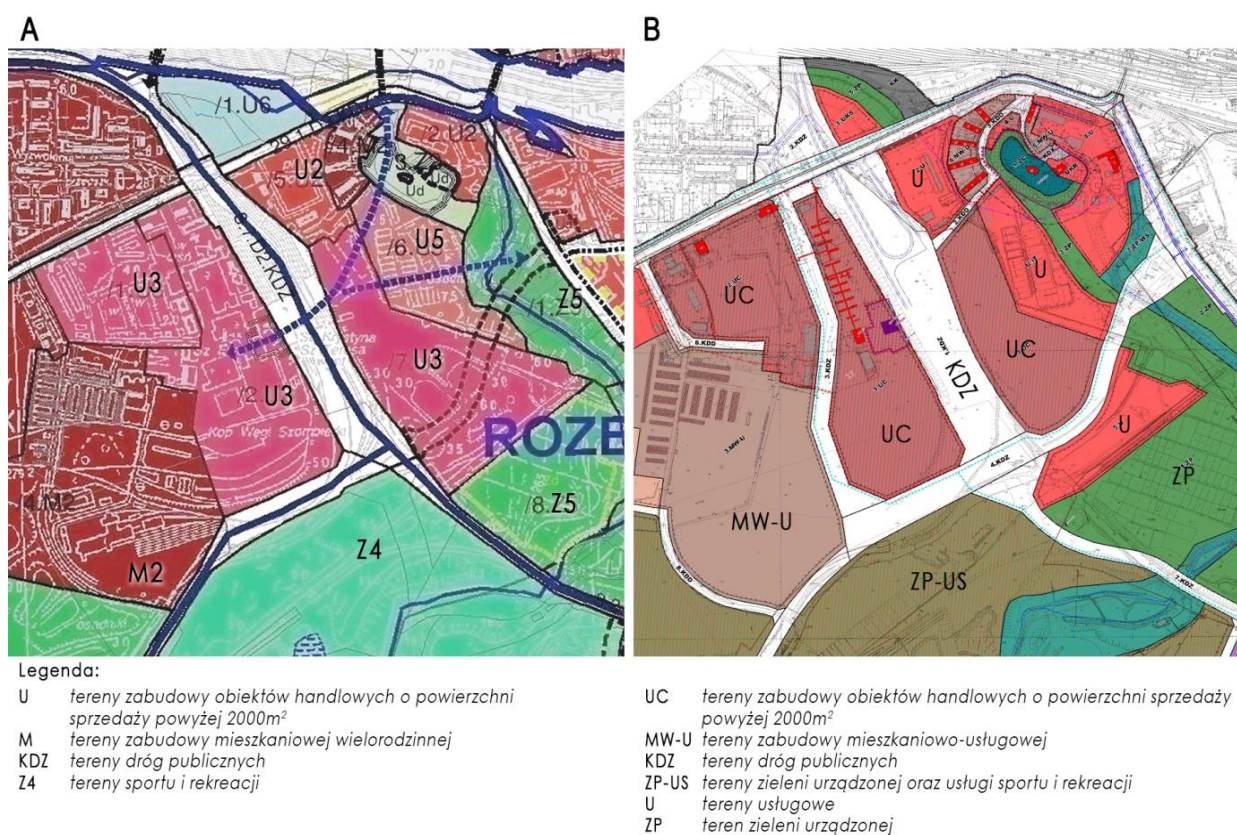
Rys. 68. Koncepcja Bytomskiej Centralnej Trasy Północ-Południe (Bytomski.pl, 2016)

W 2013 r. miasto Bytom zgłosiło projekt inwestycji do pierwszego konkursu Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego dotyczącego dróg wojewódzkich na lata 2014–2020, jednak nie otrzymało dofinansowania. Mimo niepowodzeń Miasto Bytom kontynuowało przygotowania do budowy trasy z własnego budżetu i wystąpiło o dofinansowanie w ramach kolejnego konkursu. W 2014 r. konsorcjum firm A-Propol w Gliwicach, GROTEX w Zabrze oraz DOPRAVOPROJEKT (Ostrava, Czechy) zlecono przygotowanie dokumentacji projektowej, a dwa lata później Miejski Zarząd Dróg i Mostów w Bytomiu ogłosił przetarg na budowę Bytomskiej Centralnej Trasy Północ-Południe (Bytomski.pl, 2016). Prace budowlane

miały zakończyć się do 2018 r. Ostatecznie z powodu braku możliwości dalszego finansowania inwestycji przetarg umorzono, a projekt został przesunięty w czasie.

4.1.5.B.3. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Szombierki”

Propozycja zagospodarowania obszaru dawnej kopalni „Szombierki” przygotowana przez Armada Development SA została uwzględniona w zaktualizowanym w 2011 r. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania Gminy Bytom (Uchwała, 2011e). Tereny pokopalniane przy ul. Zabrzeńskiej określono jako: tereny zabudowy obiektów handlowych o powierzchni sprzedaży powyżej 2000 m² (U3), tereny zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej (M2) oraz tereny sportu i rekreacji (Z4). W dokumencie wydzielono również tereny dla projektowanej Bytomskiej Centralnej Trasy Północ-Południe (Uchwała, 2011e).

A – fragment SUiKZP Gminy Bytom obszaru dawnej KWK „Szombierki” (Uchwała, 2021a);

B – fragment MPZP obszaru położonego na terenach poprzemysłowych południowej części Bytomia, zwany planem „Szombierki-Południe” (Uchwała, 2012b).

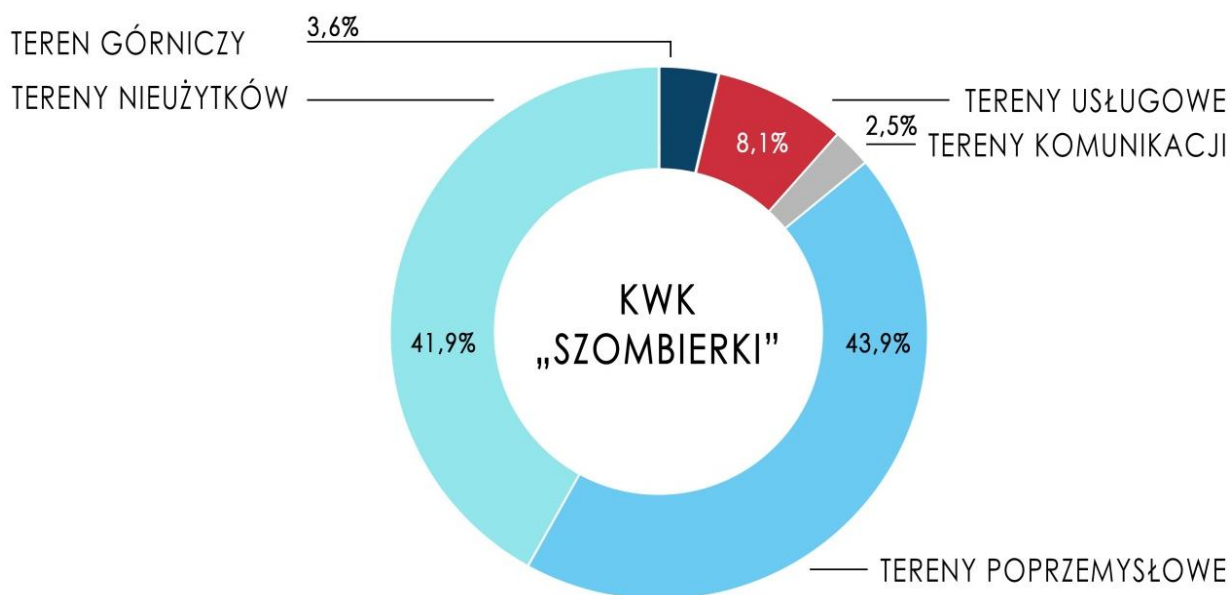
Rys. 69. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Szombierki”

W 2012 r. obszar dawnej kopalni „Szombierki” objęto miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego, w którym uszczegółowiono możliwości przekształcenia jego struktury funkcjonalno-przestrzennej (Uchwała, 2012b). Tereny zlikwidowanego zakładu górniczego przeznaczono pod: zabudowę usługową – rozmieszczenie obiektów handlowych o powierzchni sprzedaży powyżej 2000 m² (UC), zabudowę mieszkaniowo-usługową (MW-U) oraz tereny zieleni urządzonej i usługi sportu i rekreacji (ZP-US). Na obszarze dawnej hałdy wyznaczono: tereny zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej (M), tereny zabudowy mieszkaniowo-usługo-

wej (MW-U), tereny zabudowy usługowej (U) oraz teren zieleni urządzonej i usługi sportu i rekreacji (ZP-US) (rys. 69). W dokumencie wskazano ponadto strefę ochrony konserwatorskiej, obejmującą otoczenie szybów „Krystyna” i „Ewa” oraz ochronę ekspozycji zabytkowych wież wyciągowych szybów „Krystyna” i „Ewa”. Ponadto zabraniał on lokalizacji na tym terenie innych dominant przestrzennych. Zmiany w dokumentach planistycznych umożliwiły rozpoczęcie działań inwestycyjnych na terenach pogórnich.

4.1.5.C. Współczesne użytkowanie

Dziś tereny dawnej kopalni „Szombierki”, choć kojarzone z klubem golfowym (znajdującym się na terenie dawnych zwałowisk), wykorzystywane są m.in. przez miłośników sportów motorowych oraz jako miejsce wydarzeń społeczno-kulturalnych (np. kino letnie, Złoty Super Bohaterów). Do października 2020 r. około 86% terenów dawnej kopalni „Szombierki” nie zostało zagospodarowanych. Część zagospodarowaną stanowią tereny usługowo-handlowe i tereny komunikacji towarzyszącej o powierzchni 3,21 ha. 3,6% powierzchni zlikwidowanego zakładu górniczego funkcjonuje jako pompownia głębinowa „Szombierki”, zapewniając bezpieczeństwo dla funkcjonującej KWK „Centrum” i KWK „Bobrek” (rys. 70).

Rys. 70. Współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanej KWK „Szombierki”. Oprac. własne

Jedną z przyczyn zaniechania działań inwestycyjnych było ogłoszenie upadłości GC Investment, którego spółką córką była Armada Development SA oraz brak możliwości dalszego finansowania projektów. Teren pozostawał opuszczony, a stan techniczny wieży wyciągowej szybu „Krystyna” z roku na rok się pogarszał (Osadnik, 2022).

18 lutego 2022 r. budynek wieży wyciągowej szybu „Krystyna” z działką o powierzchni 4,5 ha trafił na licytację komorniczą. Do licytacji zgłosił się tylko jeden zainteresowany, który w ostatniej chwili się wycofał. Uczestniczyli w niej również przedstawiciele Urzędu Miasta Bytomia, którzy jednak nie brali czynnego udziału w sprzedaży (Osadnik, 2022).

A – widok na wieże wyciągowe szymbów „Ewa” i „Krystyna” (fot. A. Wyrzykowska, 2020);
 B – zdjęcie nocne z lotu zorganizowanego z inicjatywy SOS dla szymbu „Krystyna” (Medusa Group, 2019).

Rys. 71. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Szombierki”

Rys. 72. Propozycja przebudowy budynku nadszybia szybu „Krystyna” – wizualizacja.
 Autor: Medusa Group (Białas, 2022)

Stanem obiektu najbardziej zaniepokojeni są mieszkańcy miasta i miłośnicy zabytków techniki. W celu zwrócenia uwagi na zły stan techniczny wieży podjęto różnego rodzaju akcje społeczne, w tym m.in. zgłoszono konieczność kontroli do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, apelowano do władz miasta o podjęcie działań, organizowano spacer społeczne z ekspertami i akcje informacyjne. Pracownia architektoniczna Medusa Group, która jest zaangażowana w ochronę dziedzictwa kulturowego Bytomia, przygotowała w listopadzie 2022 r. instalację

dźwiękowo-światłą, aby zwrócić uwagę na problem (rys. 71). Projektanci przygotowali również nową propozycję adaptacji obiektu. Ich koncepcja jest oparta na stalowej konstrukcji budynku, którą można wykorzystać do stworzenia wertykalnego ogrodu z platformą widokową (rys. 72).

„Idea rozbiórki ceglanych ścian osłonowych to dopełnienie wieloletniego procesu rabowania budynku i samoczynnej degradacji wynikającej z warunków atmosferycznych. Wertykalny ogród jest parafrazą zwycięstwa natury nad Szybem Krystyna, która przejmując go wraz z otaczającym terenem, pokrywając je zielenią, skłaniając do refleksji nad przyszłością [...]” – wypowiedali się architekci w lokalnych mediach (Wiśniewska, 2009).

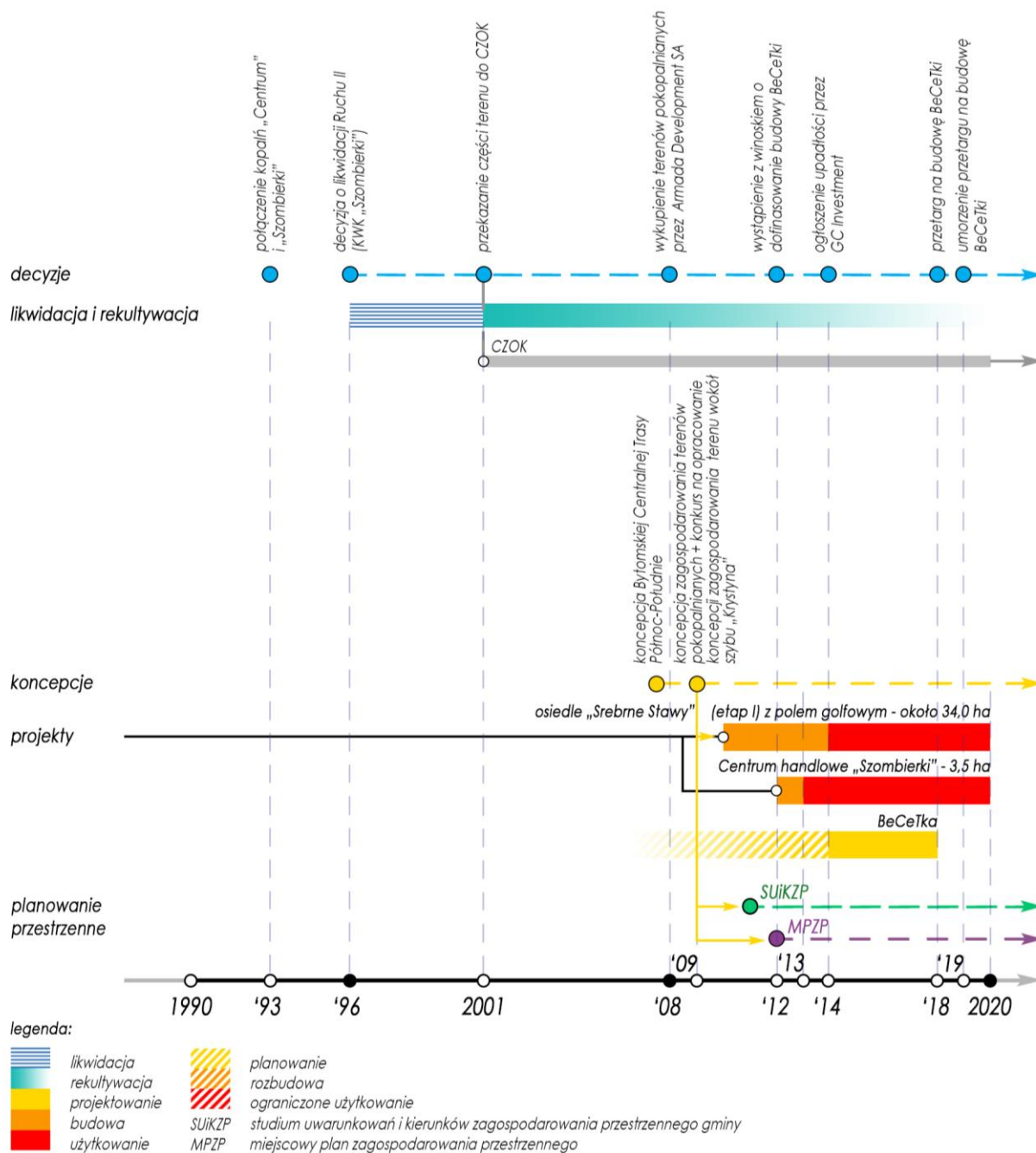
4.1.5.D. Podsumowanie

Decyzja o likwidacji Ruchu II „Szombierki” zakończyła eksploatację węgla w tym rejonie kopalni i rozpoczęła restrukturyzację całego zakładu górniczego. Podjęte działania miały na celu zapewnienie rentowności prowadzonej działalności górniczej i umożliwienie częściowej sprzedaży majątku. Proces stopniowej likwidacji kopalni oparto wyłącznie na warunkach geologiczno-górniczych umożliwiających dalszy bezpieczny ruch zakładu górniczego.

Wraz z przejęciem terenów zlikwidowanej kopalni przez Armada Development SA w 2008 r. rozpoczął się proces jej przekształceń, który zmierzał do szerokiej rewitalizacji dawnych terenów poprzemysłowych. W ramach działań przygotowawczych Miasto Bytom podjęło działania mające na celu zbadanie możliwości rozbudowy układu drogowego, a właściciel terenu zlecił opracowanie masterplanu planowanej inwestycji pracowni Jagiełło Krysiak Architekci (rys. 73). Opracowanie obejmowało nie tylko tereny należące do inwestora (około 70 ha), ale również te tereny, które pozwalały na dalszy rozwój przedsięwzięcia (łącznie powierzchnia 250 ha). Projekt stał się podstawą do rozmów z Urzędem Miasta Bytomia w sprawie zmian zapisów SUiKZP i uchwalenia MPZP, które umożliwiłyby realizację inwestycji (rys. 73).

Równolegle do prowadzenia działań w sprawie zmiany uwarunkowań formalnych, inwestor zlecił przygotowanie kolejnych projektów, które miały uszczegółowić zaproponowane w masterplanie rozwiązania i pozwolić na rozpoczęcie procesu inwestycyjnego. Były to m.in. projekt pola golfowego z zabudową jednorodzinną i projekt zagospodarowania terenu wokół szybu „Krystyna”. Na ich podstawie rozpoczęto budowę centrum usługowo-handlowego, pola golfowego oraz etap I i II budowy osiedla domów jednorodzinnych. Pierwsze obiekty oddano do użytku w 2013 r. (rys. 73).

Z powodu braku możliwości dalszego finansowania, zarówno przez spółkę Armada Development SA, jak i Urząd Miasta Bytomia zaprzestano dalszych działań inwestycyjnych na terenie zlikwidowanej KWK „Szombierki”. Do października 2020 r. około 86% terenów dawnej kopalni „Szombierki” nie zostało zagospodarowanych, a znajdujące się na nim obiekty dziedzictwa kulturowego, z uwagi na pogarszający się stan techniczny, czekają na pilną interwencję.

Rys. 73. Proces przekształceń KWK „Centrum-Szombierki” – teren dawnej kopalni „Szombierki”. Oprac. własne

4.1.6. KWK Rozbark

4.1.6.A. Budowa, funkcjonowanie i likwidacja kopalni

Początki kopalni „Rozbark” (pierwotnie „Heinitzgrube”) sięgają 1856 r., gdy nadano pole górnicze „Heinitz”. Dopiero jednak po przejęciu prawa własności przez Otto Friedlandera rozpoczęto budowę kopalni oraz drażenie pierwszych szybów wydobywczych „Stalmach” i „Bończyk”. W 1878 r. kopalnia rozpoczęła wydobywanie węgla (Jaros, 1984).

Na początku lat 80. XIX w. obszar górniczy powiększył się o pola „Rossberg”, „Nanny” i „Mortiz”. W 1890 r. kopalnia została wykupiona przez firmę należącą do spadkobierców

Georga von Giesche. W tym czasie rozpoczęto również kolejne inwestycje, mające na celu udostępnienie nowych poziomów wydobywczych oraz eksploatację kolejnych pól górniczych („Hoffnung” i „Heinitz Erweiterung”) (Jaros, 1984). Na terenie zakładu wzniesiono również budynki cechowni, maszynowni, kuźni, straży pożarnej, dwa budynki administracyjne oraz budynek dyrekcji, zaprojektowane przez Emila i Georga Zillmannów (Sprawozdanie, 2012).

Po II wojnie światowej nazwę kopalni zmieniono na „Rozbark” – zgodnie z nazwą dzielnicy, w której się znajdowała. 1 stycznia 1971 r. zakład połączono z kopalnią „Łagiewniki” (Jaros, 1984).

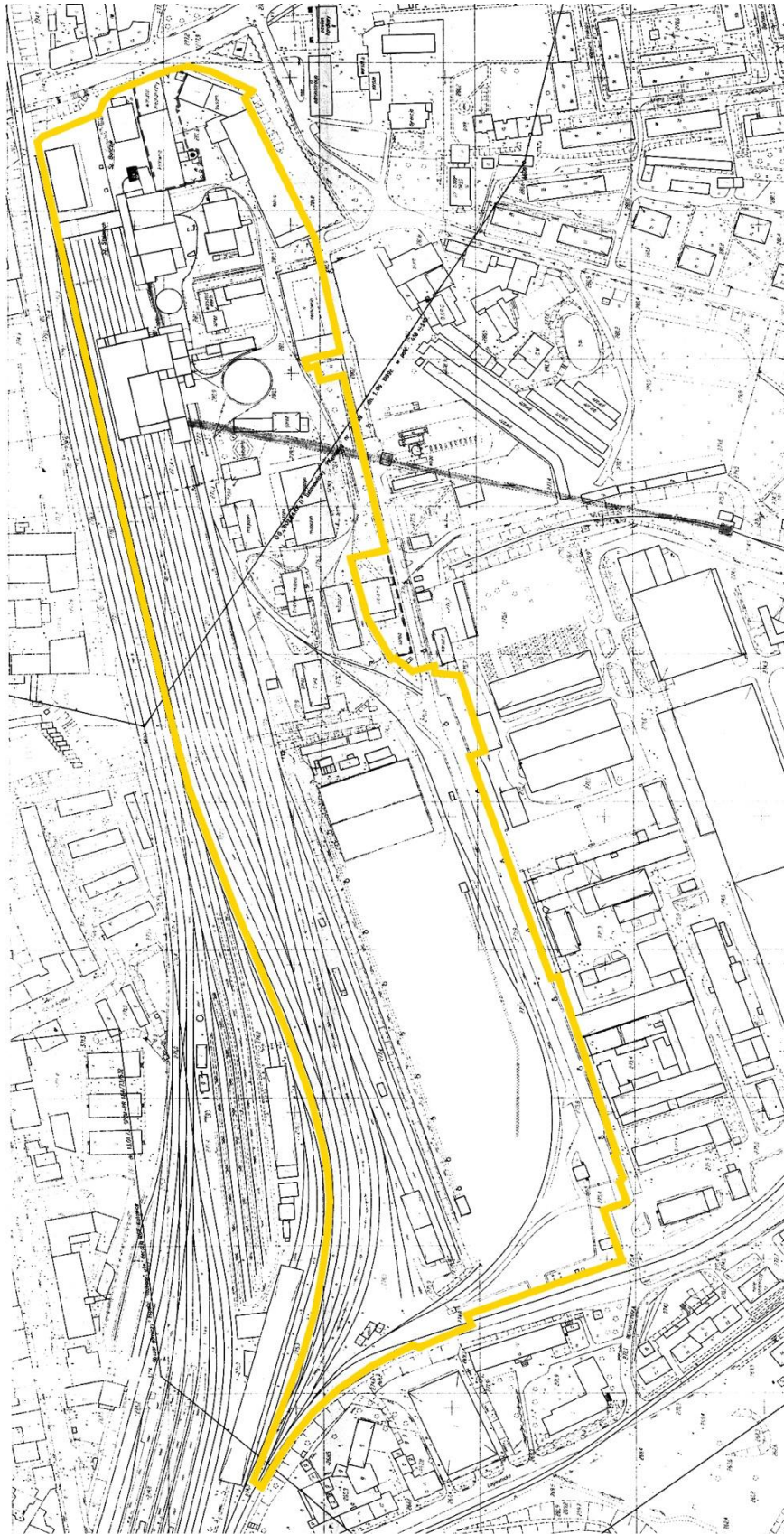
W wyniku działań restrukturyzacyjnych i reorganizacyjnych w 1999 r. część kopalni „Rozbark” została przekształcona w ZG „Bytom II”. Drugą część (m.in. tereny dawnej kopalni „Łagiewniki”) wcielono do likwidowanej KWK „Centrum-Szombierki” (Plan, 2001a). W 2004 r. podjęto decyzję o całkowitej likwidacji ZG „Bytom II” (Sprawozdanie, 2012).

Zagospodarowanie kopalni

W dniu likwidacji ZG „Bytom II” obejmował on teren dawnej KWK „Rozbark” i teren szybu „Barbara”. Dawna kopalnia „Rozbark” była zlokalizowana w centralnej części Bytomia, przy ul. Chorzowskiej. Od wschodniej strony tereny zakładu otaczała zabudowa mieszkaniowo-usługowa, a od południowej strony zakłady produkcyjne, hurtownie oraz magazyny. Na zachód od kopalni znajdowały się tereny KWK „Szombierki” i zabytkowa osada „Wzgórze Małgorzatki”. Północną granicę zakładu wyznaczała bocznica kolejowa przylegająca do szlaku kolejowego PKP Bytom – Katowice. Jednocześnie torowiska te oddzielały kopalnię od historycznych obszarów śródmieścia.

Większość zabudowań kopalni była skoncentrowana po wschodniej stronie zakładu. Znajdowały się tutaj m.in.: budynek nadszybia i maszyny wyciągowej szybu „Bończyk” i „Stalmach”, kotłownia, budynek kuźni, budynek cechowni, zespół budynków łaźni i lampowni, budynek rozdzielni elektrycznej 6 kV, obiekty i urządzenia przeróbcze, budynki magazynowe i warsztatowe. W zachodniej części kopalni były zlokalizowane place składowe węgla oraz osadniki. Poza ogrodzonym terenem zakładu usytuowano budynki administracyjno-biurowe, willę dyrektora, obiekt centrali telefonicznej oraz budynki przeładunku i wagi (rys. 74)

Teren szybu „Barbara” o powierzchni 7,67 ha był położony na północ od Zakładu Głównego. Na jego terenie znajdowały się m.in.: budynki administracyjno-socjalne (łaźnia, lampownia), zespół budynków nadszybia i maszyny wyciągowej szybu „Barbara I” i „Barbara II”, stacja wentylatorów, rozdzielnia elektryczna 6 kV, budynki warsztatów, kotłownia, osadniki wód podziemnych oraz place składowe i magazynowe (Plan, 2004).

legenda:

— teren zlikwidowanego zakładu górniczego

0 25 50 100m

Rys. 74. Plan zagospodarowania terenu dawnej kopalni „Rozbark” na dzień likwidacji zakładu górniczego. Oprac. własne na podst. Archiwum Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach

Likwidacja i rekultywacja

Likwidacja KWK „Rozbark” odbywała się w dwóch etapach. Pierwszy etap obejmował restrukturyzację całego zakładu polegającą na połączeniu części zakładu górniczego z likwidowaną KWK „Centrum-Szombierki” oraz wyodrębnieniu niezależnej kopalni pod nazwą ZG „Bytom II”. Spółka SRK SA, która była właścicielem KWK „Centrum-Szombierki-Rozbark” została zobowiązana m.in. do usunięcia szkód górniczych spowodowanych dotychczasowym ruchem zakładu górniczego oraz rekultywacji i zagospodarowania terenów o łącznej powierzchni 29,83 ha (Plan, 2001a).

W 2004 r. wraz z decyzją o zamknięciu ZG „Bytom II” na terenie kopalni przy ul. Chorzowskiej i przy szybie „Barbara” rozpoczęto prace polegające na: likwidacji i zabezpieczeniu wybranych wyrobisk dołowych i szybów, zabezpieczeniu i zapobieganiu zagrożeniom związanym z likwidacją zakładu górniczego, rozbiórce obiektów powierzchniowych, usunięciu szkód górniczych oraz rekultywacji terenu.

8 lipca 2007 r. do wojewódzkiego rejestru zabytków został wpisany zespół zabudowy rejonu głównego dawnej kopalni „Rozbark” przy ul. Chorzowskiej 12 (A/213/07). W jego skład wchodziły: budynek cechowni (1911 r.), kotłownia (1915 r.), budynek maszynowni szybu „Bończyk” (1907 r.) oraz mur oporowy (1886 r.) (Otwarte Dane, 2020). Obiekty te pozostawiono bez właściwego zabezpieczenia i ochrony. Z powodu pogarszającego się stanu technicznego w 2012 r. budynki kuźni i warsztatu ślusarskiego zostały wyburzone.

4.1.6.B. Planowanie i realizacja przekształcenia

4.1.6.B.1. Planowanie przekształcenia

Po zamknięciu kopalni „Rozbark” rozpoczęto rozważania na temat możliwych sposobów zagospodarowania terenu oraz sposobu finansowania. Jedną z pierwszych koncepcji zakładała przekształcenie terenów pokopalnianych w miasto ogród-sztuki (na zasadzie landartu). Jej autorem był francuski artysta Jean-Paul Ganem (wnp.pl, 2009). Władze Bytomia prowadziły również rozmowy z brytyjską firmą Mayfield Poland, która była zainteresowana przekształceniem terenu pod zabudowę mieszkaniowo-usługową o charakterze śródmiejskim. Wstępna koncepcja zakładała wykorzystanie kulturalnego potencjału miasta oraz utworzenie na terenie kopalni m.in. nowej siedziby Śląskiego Teatru Tańca (Kaj, 2009).

Po przejęciu terenów kopalni przy ul. Chorzowskiej przez gminę oraz wycofaniu się z inwestycji firmy Mayfield Poland, miasto Bytom zorganizowało w 2010 r. konkurs architektoniczno-urbanistyczny na koncepcję zagospodarowania terenów byłej kopalni „Rozbark” (Panova Studio, 2010). Zaprezentowane koncepcje miały za zadanie pokazanie kierunków i możliwości przekształceń terenu oraz wspomóc proces planowania i przygotowania dokumentacji niezbędnych do realizacji przedsięwzięcia (w tym zmiana SUIKZP, opracowanie MPZP, wnioski o ewentualne dofinansowanie projektu).

A – widok zagospodarowania terenu KWK „Rozbark”;
 B – widok przestrzeni publicznych i zrewaloryzowanych budynków kopalnianych;
 C – widok wnętrza budynku cechowni.

Rys. 75. Koncepcja Teatru Tańca i Ruchu „Rozbark” na terenie dawnej KWK „Rozbark” – wizualizacje.
 Autor: P.A. NOVA (Nowacka-Goik, 2012)

4.1.6.B.2. Projekty i ich realizacja

• Teatr Tańca i Ruchu „Rozbark”

Dostrzegając kulturalny potencjał miasta oraz braki lokalowe instytucji z nim związanych, władze Bytomia zdecydowały się na wykorzystanie przejętych od SRK SA terenów zlikwidowanej kopalni „Rozbark” dla potrzeb Centrum Tańca „Bytom”. Inwestycja zakładała umieszczenie w zabytkowych obiektach m.in. siedziby Śląskiego Teatru Tańca⁵¹, Ogólnokształ-

⁵¹ Śląski Teatr Tańca został założony w 1991 r. w Bytomiu. Był pierwszym w Polsce zawodowym zespołem tańca współczesnego (Iwańska, 2012). Początkowo do swoich potrzeb wykorzystywał salę prób i scenę Bytomskiego Centrum Kultury. Alternatywna scena znajdowała się w maszynowni Elektrociepłowni „Szombierki”. W 2011 r.

całej Szkoły Baletowej oraz filii krakowskiej Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej⁵² (Wydział Teatru Tańca) (Mikrut-Majeranek, 2013).

W pierwszym etapie prace zostały ograniczone do rewaloryzacji budynku cechowni i budynku administracyjnego i otaczającego je terenu. We wnętrzach obiektów zabytkowych przewidziano przestrzeń dla: profesjonalnej sceny teatralnej z widownią na około 200 miejsc, sal ćwiczeń, sali konferencyjnej, pomieszczeń administracyjnych i gastronomicznych. Program funkcjonalno-użytkowy uzupełniono również o pokoje noclegowe dla gości oraz przyszłych adeptów sztuki tanecznej. Po zakończeniu prac remontowych obiekty miały zostać w pełni dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych (Mikrut-Majeranek, 2013).

Prace budowlane rozpoczęły się w marcu 2012 r. Realizację przedsięwzięcia umożliwiło dofinansowanie ze środków unijnych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007–2013⁵³ i pomocy publicznej na wspieranie kultury i dziedzictwa kulturowego. Uroczyste otwarcie teatru odbyło się w marcu 2014 r. Zorganizowano zwiedzanie siedziby teatru, zajęcia i warsztaty oraz spektakle Bydgoskiego Teatru Lalek Buratino w Bydgoszczy i Polskiego Teatru Tańca w Poznaniu (Nowacka-Goik, 2014).

• Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych

Kolejną inwestycją, mającą na celu ratowanie zabytkowych obiektów kopalni „Rozbark”, jest przebudowa budynku dawnej kotłowni na Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych (rys. 76). Projekt zakłada utworzenie w pokopalnianym obiekcie przestrzeni dla miłośników wspinaczki dostosowanej do potrzeb różnych grup wiekowych i o różnym stopniu zaawansowania. Oprócz ponad 3000 m² ścian wspinaczkowych (we wnętrzach i na elewacji budynku) program funkcjonalny przewiduje m.in.: miejsce do zajęć fitness i cross treningu, strefę parkouru i street workoutu, saunę, tory do biegów terenowych, siłownię plenerową, salę do wspinania się po linie. We wnętrzu obiektu mają się również znaleźć sale konferencyjne oraz pomieszczenia noclegowe (Skarpa, 2022).

W 2018 r. koncepcja otrzymała dofinansowanie ze środków unijnych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2014–2020 oraz z budżetu Miasta Bytomia, Ministerstwa Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu (UM w Bytomiu, 2010; Skarpa, 2020). Za przygotowanie dokumentacji projektowej było odpowiedzialne bytomskie biuro a.s. studio Adam Szwarc (Skarpa, 2022).

właściciel obiektu, fińska firma Fortum, zakazała organizacji imprez kulturalnych, tym samym zmuszając artystów do poszukiwania przestrzeni na realizację spektakli (Mikrut-Majeranek, 2013).

⁵² Z inicjatywy J. Łumińskiego oraz za zgodą ówczesnego rektora Jerzego Stuhra w 2008 r. w Bytomiu utworzono Wydział Teatru Tańca Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej im. Ludwika Solskiego w Krakowie (Iwańska, 2012).

⁵³ Projekt pn. „Rewitalizacja terenów po byłej KWK Rozbark – Etap I budynek cechowni i administracyjny” był współfinansowany ze środków UE w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007–2013, Działanie 6.2 Rewitalizacja obszarów zdegradowanych, Poddziałanie 6.2.2 Rewitalizacja – „duże miasta”, w wysokości 9 088 298 zł (UM w Bytomiu, 2007).

A – budowa Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych (fot. A. Wyrzykowska, 2020 r.);

B – funkcjonujące Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych oraz dalsze roboty budowlane związane z zagospodarowaniem terenu przed obiektem (fot. A. Wyrzykowska, 2024).

Rys. 76. Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych

Podczas prac rozbiórkowych w lipcu 2019 r. doszło do katastrofy budowlanej – samoistnego niekontrolowanego zawalenia się komina dawnej kotłowni na konstrukcję budynku. Zdarzenie w znaczący sposób zmieniło harmonogram planowanych robót oraz podniosło koszty inwestycji (Bijak, 2020).

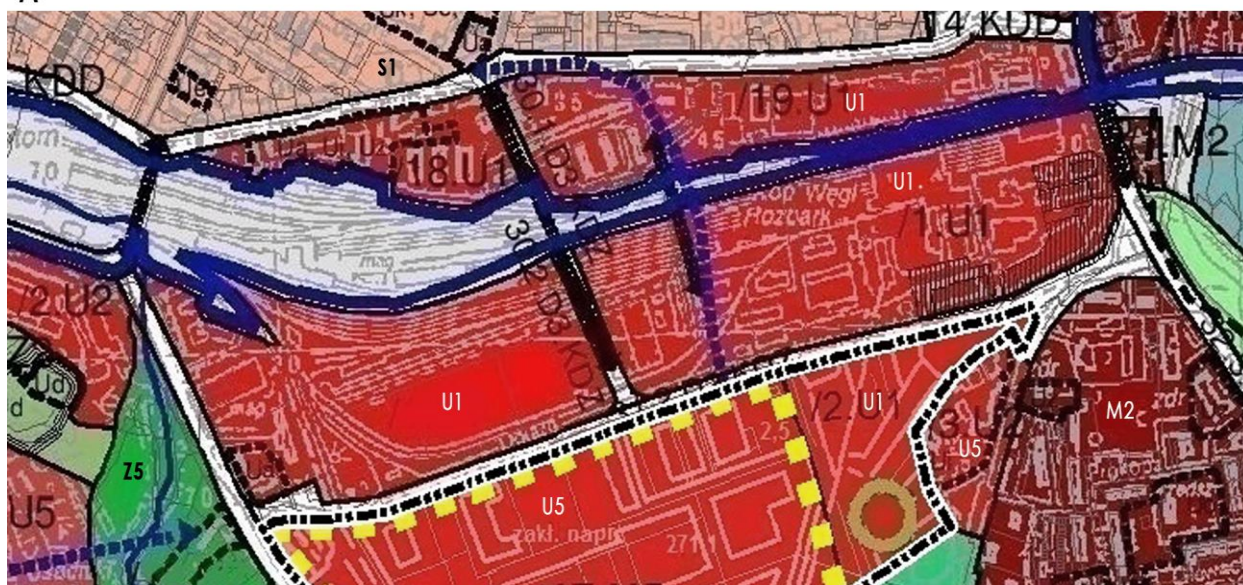
We wrześniu 2021 r. udostępniono pierwsze obiekty zewnętrzne – ścianę wspinaczkową, strefę parkouru i street workoutu, tor do biegów terenowych oraz siłownię plenerową, a dwa miesiące później – wnętrza zmodernizowanego budynku kotłowni (Bijak, 2021).

4.1.6.B.3. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Rozbark”

Równolegle do działań mających na celu przejęcie terenów dawnej kopalni „Rozbark”, miasto Bytom rozpoczęło prace związane ze zmianą zapisów planistycznych. W 2011 r. Rada Miejska uchwaliła studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Tereny pokopalniane przy ul. Chorzowskiej i ul. Wojciecha Kilara określono jako: tereny zabudowy usług komercyjnych (U1), czyli tereny handlu, usług nieprodukcyjnych, gastronomii oraz zamieszkania zbiorowego (rys. 77). Docelowo obszar ten miał wzbogacić ofertę kulturalno-edukacyjną i biurowo-administracyjną miasta. Planowano zlokalizować tu m.in. centrum choreografii i baletu oraz instytucje łączące funkcje kultury i szkolnictwa wyższego (Uchwała, 2011e).

Zapisy studium doprecyzowano w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego terenu dawnej KWK „Rozbark” (Uchwała, 2012c). Tereny zlikwidowanego zakładu górniczego podzielono na trzy strefy. Obszar dawnych zabudowań kopalni, przylegający do ul. Chorzowskiej, przeznaczono pod zabudowę usług kultury (UK), takich jak: sale koncertowe, kinowe oraz szkoła tańca, domy kultury, galerie sztuki, usługi artystyczne i rozrywkowe. Dodatkowo przewidziano na nim przestrzeń publiczną o charakterze placu miejskiego i zieleni ogólnodostępnej („ogrodu miejskiego”). W centralnej części terenu dopuszczono zabudowę hotelową i gastronomiczną (UM). Teren zlikwidowanych placów składowych i torowisk przeznaczono pod budowę obiektów usługowych, takich jak: budynki biurowe, administracyjne, handlu detalicznego oraz obiekty usług rzemieślniczych. Na całym terenie pokopalnianym MPZP dopuszczał możliwość budowy obiektów sportowych. Dokument określał również nowy układ komunikacyjny z zielenią towarzyszącą oraz lokalizację parkingu podziemnego (Uchwała, 2012c).

A

Legenda:

U1 tereny zabudowy usług komercyjnych
 U5 tereny zabudowy usługowo-technicznej
 U2 tereny zabudowy usług publicznych

M2 tereny zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej
 S1 tereny zabudowy śródmiejskiej
 Z5 tereny rekreacyjne i wypoczynkowe
 KDZ tereny dróg (drogi zbiorcze)

B

Legenda:

UK tereny zabudowy usług kultury
 UM tereny zabudowy hotelowej i gastronomicznej
 UU tereny zabudowy usługowej
 UP tereny zabudowy usług publicznych

UZ tereny zabudowy usługowej zdrowia
 ZP tereny zieleni urządzonej
 PS tereny zabudowy magazynowo-składowej
 KDZ / KDL tereny dróg publicznych (drogi lokalne, drogi zbiorcze)

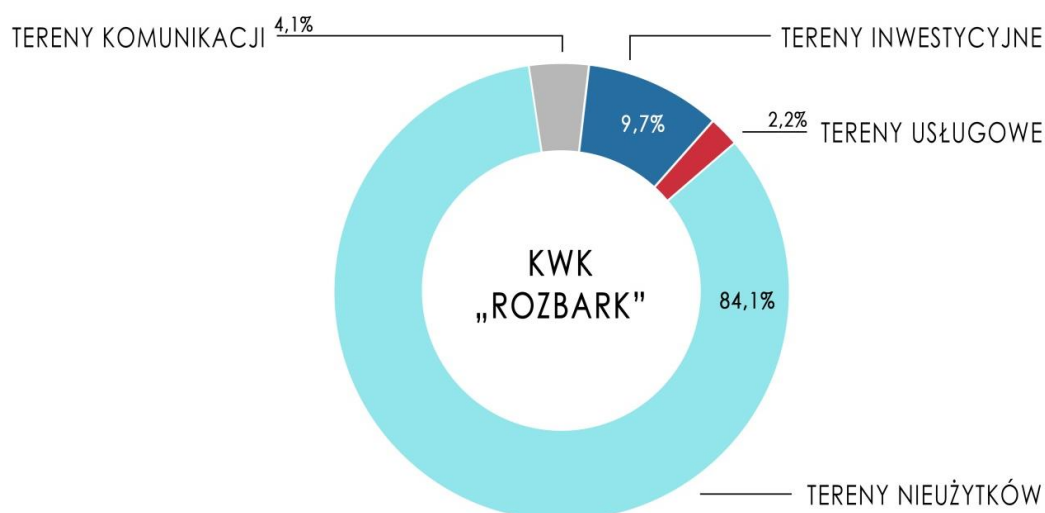
A – fragment SUiKZP Gminy Bytom obszaru dawnej KWK „Rozbark” (Uchwała, 2021a);

B – fragment MPZP terenu dawnej KWK „Rozbark” (Uchwała, 2012c).

Rys. 77. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Rozbark”

4.1.6.C. Współczesne użytkowanie

Do października 2020 r. 6,3% terenów ZG „Bytom II” zlokalizowanych przy ul. Chorzowskiej zostało ponownie zagospodarowanych. Dominującą funkcję stanowią tereny usługowe (edukacyjno-kulturowe), które wraz z terenami komunikacyjnymi oraz inwestycyjnymi zajmują 2,10 ha tego obszaru. Około 84% terenów dawnej kopalni stanowią nieużytki, które w dalszym ciągu czekają na zagospodarowanie (rys. 78).

Rys. 78. Współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanej KWK „Rozbark”. Oprac. własne

Rys. 79. Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych (fot. A. Wyrzykowska, 2024)

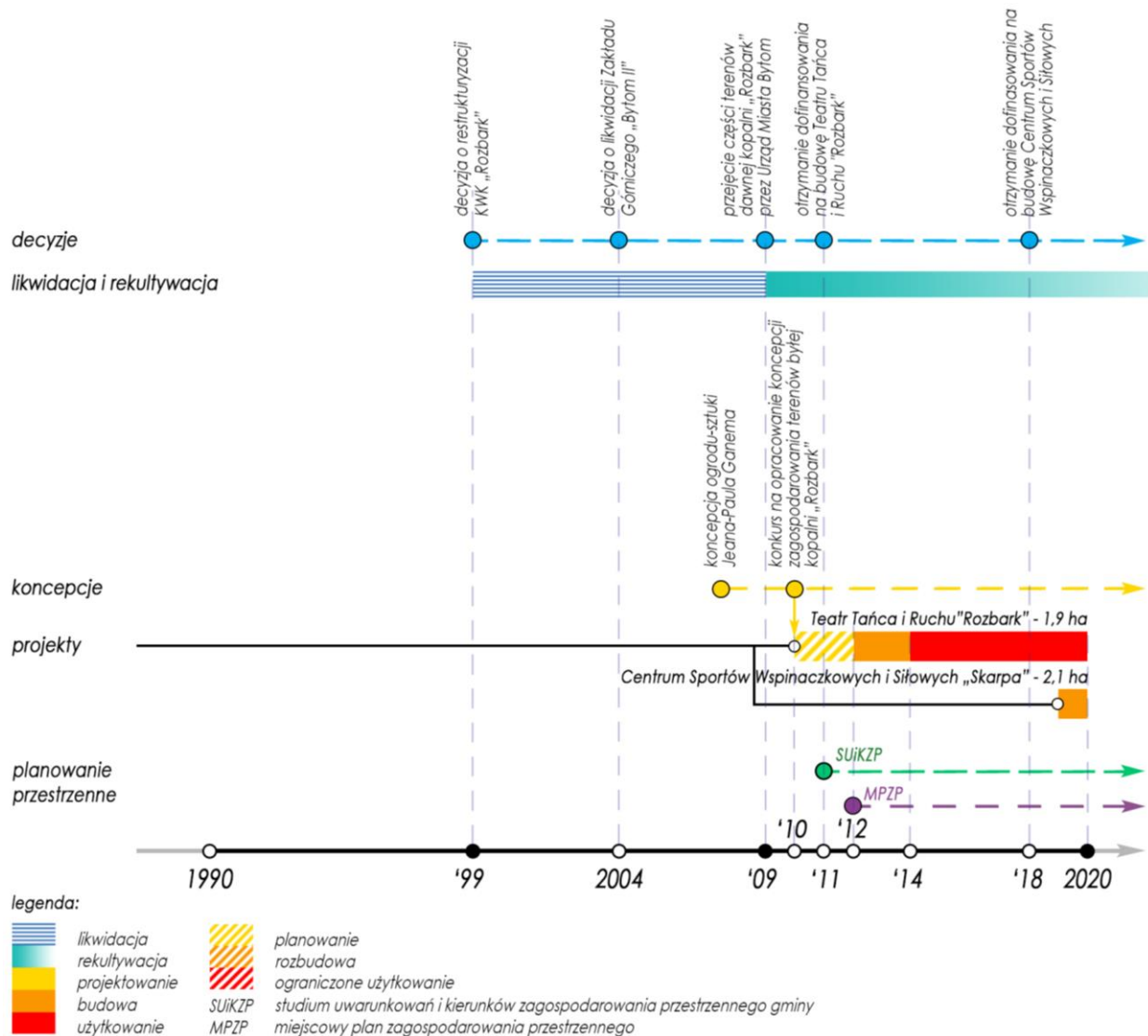
Wizerunek terenów dawnej kopalni „Rozbark” zmienia się (rys. 79). Obecnie trwają prace związane z dalszym remontem budynku kotłowni i maszynowni dawnego szybu „Bończyk” oraz zagospodarowaniem pozostałych terenów pokopalnianych położonych między Centrum Sportów a Teatrem Tańca i Ruchu „Rozbark”⁵⁴. W planach jest również utworzenie w remontowanych budynkach placówki wsparcia dziennego dla dzieci i młodzieży zagrożonej wykluczeniem⁵⁵ (Skarpa, 2020).

⁵⁴ Projekt dofinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na lata 2014–2020, realizowanego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego, Oś priorytetowa X. Rewitalizacja oraz infrastruktura społeczna i zdrowotna, Działanie 10.3 Rewitalizacja obszarów zdegradowanych, poddziałanie 10.3.4 Rewitalizacja obszarów zdegradowanych – OSI (Skarpa, 2020).

⁵⁵ Projekt dofinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na lata 2014–2020, realizowanego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego (Europejski Fundusz Społeczny):

4.1.6.D. Podsumowanie

Restrukturyzacja KWK „Rozbark” zainicjowała stopniową likwidację zakładu oraz poszukiwanie nowych sposobów użytkowania jej terenów. Proces przekształcania terenów pokopalnianych trwa już od ponad 20 lat i dalej pozostaje niezakończony (rys. 80).

Rys. 80. Proces przekształceń KWK „Rozbark”. Oprac. własne

Wraz z decyzją o częściowym zamknięciu kopalni podjęto działania mające na celu zapewnienie rentowności prowadzonej działalności oraz ograniczenie niepożądanych skutków społeczno-ekonomicznych. Działania te były bardzo ogólne i opierały się na ówczesnych warunkach geologiczno-górnich występujących w kopalni i uwarunkowaniach prawnych (Plan, 2001a).

Równoległe do prowadzonej przez SRK SA likwidacji zakładu górniczego Urząd Miasta Bytomia zastanawiał się nad przyszłością terenów pokopalnianych oraz nad możliwością ich

IX – Włączenie społeczne Działania 9.2 Dostępne i efektywne usługi społeczne i zdrowotne, Poddziałania 9.2.5 Rozwój usług społecznych – konkurs (Skarpa, 2020).

ponownego zagospodarowania. Proponowane koncepcje miały początkowo charakter kompleksowy. Swym zakresem obejmowały obszar między ul. Chorzowską a ul. Łagiewnicką. Wskazywały one docelowy kierunek przekształcenia likwidowanego zakładu górniczego oraz wspomagały opracowanie dokumentów planistycznych (SUiKZP, MPZP).

W tym samym czasie władze miasta podjęły również starania mające na celu: przejęcie części terenów pokopalnianych, pozyskanie prywatnych inwestorów oraz dodatkowych źródeł finansowania m.in. z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego. Wraz z przejęciem terenów pokopalnianych przez gminę i wycofaniu się zewnętrznych partnerów, władze samorządowe zdecydowały się na adaptację budynku cechowni i budynku administracyjnego dla potrzeb Teatru Tańca i Ruchu „Rozbark”. Analogicznie jak w przypadku kopalni „Saturn”, z uwagi na brak środków na kontynuację zaplanowanych działań, zmieniono pierwotne cele inwestycyjne na takie, które umożliwią pozyskanie dodatkowych funduszy. Zgodnie z nowymi założeniami obiekty pokopalniane, z otaczającym ich terenem, mają pełnić rolę przestrzeni dla aktywności sportowo-rekreacyjnej.

Dzisiaj na terenie dawnej kopalni „Rozbark” trwają prace inwestycyjne. Zabytkowe budynki są sukcesywnie rewaloryzowane. Po zakończeniu wszystkich realizowanych projektów (w ramach budowy Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych), miejsce to może stać się nowym kulturalno-rekreacyjnym centrum miasta. Z drugiej strony, mimo czynnego zaangażowania władz samorządowych oraz poszukiwania dodatkowych źródeł finansowania, do października 2020 r., ponad 84% terenów dawnej kopalni pozostaje niezagospodarowanych. Istnieje ryzyko, że projektowane kierunki rozwoju (wyrażone w SUiKZP oraz MPZP), m.in. ze względu na brak możliwości dalszego finansowania, zainteresowania prywatnych inwestorów czy zmieniających się uwarunkowań środowiskowych, przyczynią się do zahamowania procesu transformacji i przez długi czas pozostaną niezrealizowane.

4.2. OCENA SKUTECZNOŚCI PROCESU PRZEKSZTAŁCEN TERENÓW ZLIKWIDOWANYCH ZAKŁADÓW GÓRNICZYCH

Skuteczność procesu przekształcania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych jest zagadnieniem wieloaspektowym, wymagającym systematycznego monitorowania różnych czynników w długofalowej perspektywie oraz ich wpływu na przestrzeń i zachowanie jej użytkowników. Pełni ona rolę narzędzia wspierającego rozwój.

Efektywność procesu transformacji terenów pokopalnianych można oceniać z różnych perspektyw, uwzględniając aspekty:

- 1) przestrzenne,
- 2) ekonomiczne,
- 3) społeczne,
- 4) środowiskowe.

W pierwszym przypadku kryteriami oceny będą: ilość ponownie zagospodarowanych obiektów i obszarów pokopalnianych (zarówno pod względem powierzchni, jak i jego udziału procentowego w całości) oraz jakość użytkowanego obiektu lub terenu.

Z perspektywy ekonomicznej efektywność ponownego zagospodarowania terenu może być analizowana przez: ocenę wartości nieruchomości, ilość miejsc pracy (utrzymanych lub utworzonych), ilość generowanych zysków z działalności prowadzonej na obszarze pokopalnianym, wskaźnik przedsiębiorczości oraz wpływu na ożywienie gospodarcze w mieście lub regionie.

Trzecia i czwarta perspektywa koncentrują się na aspektach: społecznych (takich, jak: zachowanie tożsamości miejsca, ochrona dziedzictwa kulturowego, społeczna akceptacja przemian, postrzeganie przekształconych terenów pokopalnianych przez różne grupy społeczne, możliwość użytkowania nowo zagospodarowanego terenu przez lokalnych mieszkańców, uwzględnienie potrzeb i oczekiwań społecznych w procesie planowania) oraz środowiskowych (w tym na: ochronie środowiska naturalnego i neutralizacji zanieczyszczeń, przywróceniu bioróżnorodności przyrodniczej).

Z uwagi na złożoność zagadnienia i zakres prowadzonych badań w dyscyplinie architektura i urbanistyka, całościową ocenę jakości przekształcania struktury przestrzennej oraz efektywność podjętych działań dla wcześniej opisanych procesów przeprowadzono w oparciu o następujące kryteria:

- A. ilość i procent powierzchni terenu przekształconego lub będącego w trakcie przekształcania,
- B. całkowity czas przekształcania, czas planowania przekształcania oraz realizacji projektu,
- C. ilość przygotowanych koncepcji oraz ich realizacja,
- D. ochrona dziedzictwa kulturowego,
- E. wpływ władz samorządowych na przekształcanie przez planowanie przestrzenne,
- F. osiągnięcie celów zakładanych przez inwestora,
- G. osiągnięcie korzyści społeczno-ekonomicznych, przestrzennych i środowiskowych z nowego zagospodarowania terenu (tab. 9).

Tabela 9. Opis i ocena przekształceń wybranych terenów zlikwidowanych zakładów górniczych na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej

Nazwa zakładu górniczego		KWK „KATOWICE”	KWK „GOTTWALD”	KWK „GLIWICE”	KWK „SATURN”	KWK „SZOMBIERKI”	KWK „ROZBARK”
Lokalizacja		Katowice	Katowice	Gliwice	Czeladź	Bytom	Bytom
		teren w obszarze śródmiejskim	teren w obszarze śródmiejskim	teren sąsiadujący z silnie zurbanizowanymi obszarami mieszkaniowo-usługowymi i przemysłowymi	teren sąsiadujący z silnie zurbanizowanymi obszarami mieszkaniowo-usługowymi i przemysłowymi	teren sąsiadujący z silnie zurbanizowanymi obszarami mieszkaniowo-usługowymi i przemysłowymi	teren w obszarze śródmiejskim
Powierzchnia zakładu		26,55 ha	15,17 ha	60,54 ha	13,17 ha	32,38 ha	14,85 ha
Powierzchnia przekształcenia	tereny ponownie zagospodarowane	14,72 ha	15,17 ha	31,29 ha	4,56 ha	3,41 ha	1,36 ha
	tereny w trakcie przekształcania	3,01 ha	–	5,53 ha	3,55 ha	–	2,10 ha
	udział procentowy powierzchni przekształcanej przekształcanej	55,44% 66,77%	100%	51,68% 60,81%	34,62% 61,57%	10,53%	9,15% 23,29%
Okres przekształcania, w tym: - okres prowadzenia prac budowlanych związanych z nowym zagospodarowaniem - data oddania do użytku pierwszych nowych/zrewaloryzowanych obiektów		1999–	1996–2014	1999–	1992–	1996–	1999–
		2011–	2004–2014	2005–2009 2009–	2012–2013 2018–	2010–2014	2012–2014 2019–
		2014	2004	2009	2013	2013	2014
Czas przekształcania* [lata], w tym:		21 ↑	18	21 ↑	28 ↑	24 ↑	21 ↑
- czas planowania przekształcenia - czas prowadzenia robót budowlanych - czas od decyzji o likwidacji kopalni do oddania do użytku pierwszych nowych/zrewaloryzowanych obiektów		19 ↑	7	4	28 ↑	12 ↑	13 ↑
		9 ↑	10	15 ↑	3 ↑	4	3 ↑
		15	9	10	21	17	15
Projekt	konceptje	8	1	1	10	3	3
	w trakcie realizacji	1	1	1	1	–	1
	zrealizowane	4	2	1	2	2	1
	zawieszone	–	–	–	1	2	–
Własność gruntów inwestor		gmina inwestor prywatny	inwestor prywatny	gmina	gmina	gmina inwestor prywatny	gmina
Charakterystyka procesu przekształcania	rozpoczęcie planowania docelowego przekształcenia	przed likwidacją zakładu	w trakcie likwidacji zakładu	przed likwidacją zakładu	po likwidacji zakładu	po likwidacji zakładu	po likwidacji zakładu
	pierwotny kierunek rekultywacji	- tereny przemysłowo-usługowe - tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	- tereny usługowe - tereny mieszkaniowe	- tereny przemysłowo-usługowe	- tereny przemysłowo-usługowe	- tereny przemysłowo-usługowe	- tereny przemysłowo-usługowe
	projektowany kierunek przekształcenia wskazany w planie ruchu lub programie likwidacji kopalni	- tereny usługowe (obiekty kulturalno-edukacyjne i wystawiennicze), - tereny mieszkaniowe	- tereny usługowe - tereny mieszkaniowe	- tereny usługowe (obiekty edukacyjne i biurowe)	- tereny usługowe (obiekty kulturalno-edukacyjne i wystawiennicze), - tereny mieszkaniowe	- tereny usługowe - tereny mieszkaniowe - tereny sportowo-rekreacyjne	- tereny usługowe (obiekty kulturalno-edukacyjne, obiekty sportu i rekreacji), - tereny usługowo-mieszkaniowe
	przeznaczenie terenu w SUiKZP	- tereny usługowe wraz z zielenią towarzyszącą - tereny usługowo-mieszkaniowe o wysokiej intensywności - tereny usługowe	- tereny wielkopowierzchniowych centrów handlowo-usługowych - tereny usługowo-mieszkaniowe o wysokiej intensywności	- tereny usługowo-mieszkaniowe o wysokiej intensywności	- tereny usługowe - tereny zieleni miejskiej - tereny dróg publicznych	- tereny usługowe - tereny dróg publicznych - tereny sportowo-rekreacyjne	- tereny usługowe - tereny dróg
	charakter planowanych działań inwestycyjnych	- początkowo planowanie działań całościowo, później punktowo	- planowanie działań całościowo	- planowanie działań całościowo	- początkowo planowanie działań całościowo, później punktowo	- planowanie działań całościowo	- początkowo planowanie działań całościowo, później punktowo
	ochrona dziedzictwa kulturowego	- zabezpieczanie zespołu wybranych obiektów o dużej wartości historycznej i estetycznej	- zabezpieczanie zespołu wybranych obiektów o dużej wartości historycznej i estetycznej	- zabezpieczanie zespołu wybranych obiektów o dużej wartości historycznej i estetycznej	- zabezpieczanie zespołu obiektów o dużej wartości historycznej i estetycznej	- zabezpieczanie jednego obiektu o dużej wartości historycznej i estetycznej	- zabezpieczanie zespołu wybranych obiektów o dużej wartości historycznej i estetycznej
	charakter działań podjętych przez władze samorządowe w związku z planowanym przekształceniem	- realizacja inwestycji przez władze samorządowe i inwestorów prywatnych	- wspieranie działań inwestora przez urząd miasta	- realizacja inwestycji przez władze samorządowe i inwestorów prywatnych	- realizacja inwestycji przez władze samorządowe i inwestorów prywatnych	- początkowo wsparcie działań inwestora przez urząd miasta, później brak zainteresowania losami inwestycji	- wsparcie działań inwestora przez urząd miasta
	planowane użytkowanie w dokumentach planistycznych gminy	- uwzględnianie planowanego użytkowania terenu w SUiKZP w trakcie realizacji prac budowlanych - uchwalenie MPZP wyłącznie dla fragmentu terenu po realizacji inwestycji	- uwzględnianie planowanego użytkowania terenu w SUiKZP w trakcie realizacji prac budowlanych - uchwalenie MPZP przed rozpoczęciem prac budowlanych	- uwzględnianie planowanego użytkowania terenu w SUiKZP przed realizacją prac budowlanych - uchwalenie MPZP w trakcie realizacji prac budowlanych	- uwzględnianie planowanego użytkowania terenu w SUiKZP przed realizacją prac budowlanych - uchwalenie MPZP przed realizacją prac budowlanych	- uwzględnianie planowanego użytkowania terenu w SUiKZP w trakcie realizacji prac budowlanych - uchwalenie MPZP w trakcie realizacji prac budowlanych	- uwzględnianie planowanego użytkowania terenu w SUiKZP przed realizacją prac budowlanych - uchwalenie MPZP przed realizacją prac budowlanych
	sposób realizacji inwestycji	- duża ilość niezależnych projektów - realizacja inwestycji w małych etapach - konsekwentna realizacja wszystkich projektów	- realizacja wybranego założenia - konsekwentna realizacja całej zaplanowanej inwestycji	- realizacja wybranego założenia - konsekwentna realizacja całej zaplanowanej inwestycji	- duża ilość niezależnych projektów - realizacja przekształcenia w małych etapach - dorywcza realizacja projektów	- realizacja wyłącznie wybranych projektów - zaprzestanie realizacji planowanej inwestycji	- realizacja wyłącznie wybranych projektów - realizacja przekształcenia w małych etapach - dorywcza realizacja projektów
	adaptacja obiektów pokopalnianych	- systematyczna adaptacja obiektów pokopalnianych	- adaptacja wszystkich pozostawionych obiektów pokopalnianych	- adaptacja wszystkich pozostawionych obiektów pokopalnianych	- systematyczna adaptacja obiektów pokopalnianych	- brak	- systematyczna adaptacja obiektów pokopalnianych
	finasowanie inwestycji	- realizacja projektów z budżetu miasta, środków unijnych oraz prywatnych	- realizacja projektów ze środków prywatnych	- realizacja projektów z budżetu miasta i środków unijnych	- realizacja projektów z budżetu miasta i środków unijnych	- realizacja projektów ze środków prywatnych - próby realizacji projektu z budżetu miasta i środków unijnych	- realizacja projektów z budżetu miasta, środków unijnych oraz prywatnych
Atuty nowego zagospodarowania		- wzbogacenie oferty kulturalnej - rozwój funkcji centrotwórczych - podniesienie atrakcyjności i rangi miasta - ochrona dziedzictwa poprzemysłowego	- ożywienie gospodarcze - znaczący wzrost ilości nowych miejsc pracy - wzbogacanie oferty mieszkaniowej - ochrona dziedzictwa poprzemysłowego	- ożywienie gospodarcze - rozwój przedsiębiorczości - znaczący wzrost ilości nowych miejsc pracy - rozwój innowacyjnych technologii - wzbogacenie oferty edukacyjnej - podniesienie atrakcyjności i rangi miasta - ochrona dziedzictwa poprzemysłowego	- wzbogacenie oferty kulturalnej - wpieranie aktywizacji zawodowej - podniesienie atrakcyjności miasta - ochrona dziedzictwa poprzemysłowego	- ożywienie gospodarcze - wzbogacenie oferty handlowej - wzbogacenie oferty mieszkaniowej	- wzbogacenie oferty kulturalnej i rekreacyjnej - podniesienie atrakcyjności i rangi miasta - ochrona dziedzictwa poprzemysłowego
Wady nowego zagospodarowania		- brak powiązania terenu z przylegającą tkanką miejską - użytkowanie terenu ograniczone czasowo - duże powierzchnie parkingowe - małe powierzchnie biologicznie czynne	- brak powiązania terenu z przylegającą tkanką miejską - duże powierzchnie parkingowe - małe powierzchnie biologicznie czynne	- brak powiązania terenu z przylegającą tkanką miejską - użytkowanie terenu ograniczone czasowo - duże powierzchnie parkingowe - małe powierzchnie biologicznie czynne	- użytkowanie terenu ograniczone czasowo	- brak ochrony dziedzictwa poprzemysłowego - użytkowanie terenu ograniczone czasowo - duża ilość powierzchni biologicznie czynnych wynikająca z zaniechania działań inwestycyjnych	- brak powiązania terenu z przylegającą tkanką miejską - użytkowanie terenu ograniczone czasowo

*do 2020 r.

↑ – kontynuacja działań

Oprac. własne

A. Ilość i procent powierzchni terenu przekształconego lub będącego w trakcie przekształcania

Ważnymi wskaźnikami charakteryzującymi efektywność podejmowanych działań są ilość i procent powierzchni terenu zlikwidowanego zakładu górniczego, który został przekształcony lub jest w trakcie przekształcania. Spośród badanych terenów zlikwidowanych zakładów górniczych tylko jeden został całkowicie zagospodarowany. Jest to teren dawnej kopalni „Gottwald” (tab. 9).

Do 2021 r. ponad 50% terenów dawnej kopalni „Katowice” zostało przekształconych. Ich powierzchnia (około 15 ha) stanowi porównywalną ilość z ponownie użytkowanym terenem KWK „Gottwald”. Podobnie wysoki procent zagospodarowanego obszaru (ponad 50%) charakteryzuje tereny zlikwidowanej kopalni „Gliwice”, jednak przekształcona powierzchnia zakładu górniczego jest dwa razy większa (około 31,3 ha) od terenów pokopalnianych KWK „Gottwald” i KWK „Katowice” (tab. 9).

Wielkość przekształconej powierzchni KWK „Szombierki” i KWK „Rozbark” jest znacznie mniejsza od wcześniej analizowanych terenów (odpowiednio około 1,3 ha i 3,4 ha), a nowo zagospodarowane obszary wynoszą około 10% ich powierzchni.

Ponownie użytkowany teren dawnej kopalni „Saturn” wynosi 4,5 ha, co stanowi około 30% jej obszaru. Jednak, biorąc pod uwagę sumę terenów przekształconych oraz będących w trakcie przekształcania, procent ten jest porównywalny do zagospodarowanych terenów po dawnych kopalniach „Katowice” i „Gliwice” (ponad 60%) (tab. 9).

Wnioski dla kryterium A

Analiza struktury użytkowania terenu wykazała, że proces przekształcania KWK „Gottwald” był najskuteczniejszy. Zaplanowane przekształcenie zostało w pełni zrealizowane i objęło cały teren pokopalniany. Efektywność podjętych działań można również wskazać w przypadku KWK „Katowice” i KWK „Gliwice”, z uwagi na dużą ilość i procent terenów ponownie zagospodarowanych (14,7 ha i 31,29 ha).

Badania wykazały jednocześnie, że na skuteczność procesu przekształceń terenów pokopalnianych znacznie wpływa lokalizacja danego obszaru w strukturze Aglomeracji Górnośląskiej. Tereny położone w „atrakcyjnych” lokalizacjach i silnie rozwijających się miastach, jak Katowice i Gliwice, mają wyższy procent ponownie zagospodarowanego terenu niż te zlokalizowane w miastach obrzeżnych aglomeracji (Bytom, Czeladź). Mimo że te ostatnie również przylegają do obszarów śródmiejskich oraz silnie zurbanizowanych terenów mieszkaniowo-usługowych i przemysłowych, ich przekształcanie wymaga większej uwagi i dodatkowych działań wspierających.

B. Całkowity czas przekształcenia, czas planowania przekształcenia oraz jego realizacji

Czynnikiem odgrywającym szczególną rolę w procesie przekształceń jest czas. Moment, od którego zaczyna się liczyć czas przekształcenia, to dzień podjęcia decyzji o likwidacji zakładu. W jego skład wchodzi okres restrukturyzacji i likwidacji kopalni, czas planowania

przedsięwzięcia oraz czas niezbędny na realizację zaplanowanych działań inwestycyjnych (czas budowy).

Analiza wybranych procesów przekształceń terenów pokopalnianych wykazała, że całkowity czas przekształcania terenów pokopalnianych przekracza 20 lat i do 2020 r. ten proces pozostawał nadal niezakończony. Wyjątek stanowi zagospodarowanie terenu dawnej kopalni „Gottwald”, którego całkowity czas przekształcenia trwał 18 lat. Stało się tak m.in. dzięki decyzji inwestora dotyczącej docelowego kierunku zagospodarowania terenu, podjętej jeszcze w trakcie prac likwidacyjnych. Decyzja ta znacząco usprawniła proces inwestycyjny⁵⁶. Najdłużej trwającym do 2020 r. procesem jest próba zagospodarowania terenów zlikwidowanej kopalni „Saturn”, która trwa już od 28 lat (tab. 9).

Okresem, który w dużej mierze wpływa na całkowity czas przekształcania jest etap planowania. Może się on rozpocząć po zmianie właściciela gruntów, pokrywać się z czasem prowadzenia robót likwidacyjnych i rekultywacyjnych lub nawet je wyprzedzać. Badania wykazały, że czas niezbędny do zaplanowania przekształcenia i uzgodnienia wszystkich wymaganych działań, wynosi średnio około 14 lat. Najkrótszy okres planowania wynosił 4 lata w przypadku KWK „Gliwice”, a najdłuższym obecnie, trwającym już 28 lat, jest proces planowania zagospodarowania terenu KWK „Saturn” (tab. 9).

Ostatnim okresem wpływającym na czas przekształcania jest czas realizacji zaplanowanych działań. Etap ten jest często dzielony na mniejsze zadania i przeplata się z etapem planowania. Czas jego trwania waha się od 3 do 15 lat (tab. 9).

Stosunek czasu trwania robót budowlanych (związanych z nowym zagospodarowaniem terenu) do całkowitego czasu przekształcania lub powierzchni ponownie użytkowanego terenu pokazuje intensywność prowadzonych przez inwestora działań. Największą intensywność stwierdzono dla procesu przekształceń KWK „Gottwald”, dla którego prace budowlane trwały około 10 lat i pozwoliły na zagospodarowanie całej planowanej powierzchni. W przypadku KWK „Katowice” i KWK „Gliwice”, po odpowiednio 9 i 15 latach osiągnięto zagospodarowanie ponad 50% terenu. Prace budowlane związane z adaptacją obiektów pokopalnianych KWK „Saturn”, trwające około 4 lat, doprowadziły do zagospodarowania ponad 30% powierzchni terenu. Najmniejsza intensywność działań jest widoczna w przypadku procesów przekształceń KWK „Rozbark” i KWK „Szombierki”. Na terenach tych byłych kopalni po upływie 3–4 lat przekształcono około 10% powierzchni. Należy również zauważyć, że średni czas, jaki potrzeba na użytkowanie zrewaloryzowanych lub nowych obiektów wynosi 14,5 lat. Najkrócej trwał on w przypadku KWK „Gottwald” (9 lat), najdłużej w przypadku kopalni „Saturn” (21 lat) (tab. 9).

Wnioski dla kryterium B

Czas znacząco wpływa na efektywność procesu przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych. Podsumowując otrzymane wyniki można zaobserwować zależność – im dłuższy jest całkowity czas przekształcania danego terenu, tym niższy jest stopień jego ponow-

⁵⁶ Obecnie na terenie dawnej kopalni „Gottwald” prowadzona jest budowa biurowca „Craft”. Działania te zaliczane są do rozszerzenia pierwotnego planu w celu zwielokrotnienia zysków z obecnego zagospodarowania terenu.

nego zagospodarowania⁵⁷. Świadczy to o spadku zainteresowania potencjalnych inwestorów dostępnymi terenami pokopalnianymi wraz z upływem czasu oraz o trudnościach w pozyskaniu funduszy na realizację planowanych działań.

Warto zauważyć, że większość procesów przekształceń była realizowana po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Umożliwiło to bowiem otrzymanie dodatkowych funduszy na ich realizację. Brak takiego wsparcia powodował odroczenie lub całkowite zaniechanie wdrożenia projektowanej inwestycji. Dlatego ważne jest, aby podczas procesu przekształceń terenów pokopalnianych zwrócić uwagę na konieczność poszukiwania alternatywnych źródeł finansowania m.in. przez instytucje rządowe, z budżetu samorządów lokalnych czy sektora prywatnego.

C. Ilość przygotowanych koncepcji i ich realizacja

Proces przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych można ocenić z perspektywy ilości przygotowanych koncepcji i ich realizacji. Analiza etapu planowania wykazała, że największą ilość koncepcji przygotowano dla zlikwidowanej KWK „Saturn” (tab. 9). Były to propozycje opracowane przez pracowników Urzędu Miasta, studentów Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej w Gliwicach oraz zaproszonych do współpracy ekspertów. Aby podsumować wszystkie koncepcje oraz określić najkorzystniejszy kierunek przekształceń Urząd Miasta w Czeladzi w 2005 r. i 2008 r. zorganizował konferencje i interdyscyplinarne warsztaty. W wyniku dyskusji zdecydowano o przeznaczeniu terenów dawnej kopalni na cele kulturalno-edukacyjne i funkcje im towarzyszące. Pierwszym z realizowanych projektów była adaptacja budynku elektrowni dla potrzeb galerii sztuki. Kolejne inwestycje obejmowały przebudowę budynku warsztatów, w którym umieszczono Centrum Usług Społecznościowych i Aktywności Lokalnej „Saturn” oraz cechownię z najbliższym otoczeniem na Postindustrialne Centrum Dziedzictwa Górnictwa Węglowego w Zagłębiu.

Obecnie, w związku z ograniczonymi możliwościami finansowania nowych projektów, zaplanowane działania zaczynają odbiegać od wcześniej założonego kierunku. Nie spaja ich również żadna wspólna wizja ani program. Część analizowanego terenu została sprzedana prywatnemu inwestorowi, który wybudował obiekt handlowy, a inwestycje miejskie ściśle uzależniono od dostępności środków unijnych. W konsekwencji podjęte decyzje mogą przyczynić się do powstania chaosu przestrzennego oraz marnowania zasobów przestrzennych.

Drugim obszarem, dla którego przygotowano największą ilość koncepcji zagospodarowania terenu, jest zlikwidowana kopalnia „Katowice” (tab. 9). Na wynik ten wpłynęła strategiczna lokalizacja terenów pokopalnianych w centrum stolicy województwa śląskiego. Pierwsze propozycje adaptacji analizowanego obszaru powstały na początku lat 90. XX w., jeszcze podczas funkcjonowania kopalni. Miały one charakter naukowo-badawczy i wskazywały najbardziej prawdopodobne według autorów, kierunki przekształcenia. Kolejne projekty powsta-

⁵⁷ Wyjątek od tej reguły stanowi proces przekształceń KWK „Rozbark”, którego całkowity czas przekształcania oraz okres, jaki upłynął od decyzji o likwidacji zakładu, do oddania do użytku zaadaptowanych do nowej funkcji obiektów budowlanych, jest porównywany z procesem przekształceń KWK „Katowice”, a stopień jego zagospodarowania jest znacznie mniejszy.

wały już w trakcie likwidacji zakładu, a ich głównym celem było przedstawienie różnych możliwości rozwoju miasta.

Ostatecznie zdecydowano się na wykorzystanie obszarów dawnej KWK „Katowice” dla funkcji centrotwórczych, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów kultury. Rozwiązań architektoniczno-urbanistycznych dla poszczególnych obiektów postanowiono szukać w profesjonalnych konkursach. Podobnie jak w przypadku KWK „Saturn” przed ogłoszeniem konkursu nie zatwierdzono żadnego wspólnego planu zagospodarowania terenu/masterplanu. W tym czasie również nie obowiązywał miejscowy plan zagospodarowania terenu, który mógłby wskazać wytyczne do kształtowania wspólnej przestrzeni. W efekcie podjętych działań zrealizowano już cztery duże projekty.

Odminną sytuację pokazują procesy przekształceń kopalń „Gottwald” i „Gliwice”. W obydwóch przypadkach przyjęto jedną wspólną strategię, którą systematycznie realizowano. W konsekwencji działania te przyczyniły się do przekształcenia dużych powierzchni terenów pokopalnianych (odpowiednio około 15 ha i 30 ha) oraz osiągnięcia przez inwestorów projektowanych celów (tab. 9).

Poszukiwania właściwego kierunku przekształceń dla KWK „Szombierki” rozpoczęto od opracowania koncepcji rozbudowy układu drogowego w mieście oraz przygotowania masterplanu dla terenów przemysłowych obejmujących obszary pokopalniane i tereny zdegradowane wzdłuż doliny Bytomki. Współpraca inwestora z Urzędem Miasta Bytomia przyczyniła się do uwzględnienia ogólnych założeń masterplanu w studium uwarunkowań i kierunków rozwoju miasta oraz MPZP. Właściciel terenu podjął dodatkowe działania mające na celu doprecyzowanie założeń funkcjonalno-przestrzennych zagospodarowania terenu przy szybie „Krystyna”.

Realizację przekształcenia rozpoczęto od najbardziej korzystnych dla inwestora działań biznesowych, tj. budowy pola golfowego i zabudowy jednorodzinnej oraz centrum handlowo-usługowego. Jednak z powodu braku możliwości dalszego finansowania plany adaptacji obszarów pokopalnianych zostały zawieszone, a teren do dnia dzisiejszego w około 85% pozostaje niezagospodarowany.

Etap planowania przekształcenia KWK „Rozbark” rozpoczęto od rozmów władz miasta z SRK SA (w celu przejęcia terenów pokopalnianych) oraz potencjalnym prywatnym inwestorem. Przedstawiony przez niego wstępny biznesplan uwzględniono w dokumentach planistycznych.

Po wycofaniu się inwestora ze współpracy Urząd Miasta Bytomia postanowił zaadaptować teren dawnych zabudowań kopalni do celów kulturalno-edukacyjnych. Z początkowej wizji udało się zrealizować wyłącznie jeden projekt, pozostawiając teren przez długi czas niezagospodarowany. Po powtórnej analizie rynku i możliwości otrzymania dofinansowania, zmieniono pierwotną koncepcję i rozpoczęto adaptację obiektów pokopalnianych do celów sportowych.

Wnioski dla kryterium C

Przedstawiona powyżej analiza wykazała, że ilość przygotowanych koncepcji nie wpływa na jakość przekształcenia oraz wielkość powierzchni ponownie zagospodarowanego terenu,

lecz wskazuje na trudności w poszukiwaniu najbardziej korzystnego rozwiązania. Brak finansowania może powodować zahamowanie lub spowolnienie realizacji przekształcenia oraz narzucić konieczność rozpoczęcia procesu planowania od nowa (tab. 9).

Wyłącznie konsekwentna realizacja zaplanowanych działań dla całego obszaru wymagającego przekształcenia może pozwolić na:

- zagospodarowanie jak największej powierzchni terenu,
- zmianę wizerunku terenów pokopalnianych,
- osiągnięcie największych korzyści z nowego zagospodarowania,
- wskazanie nieprawidłowości i wad nowego zagospodarowania oraz możliwości ich naprawy.

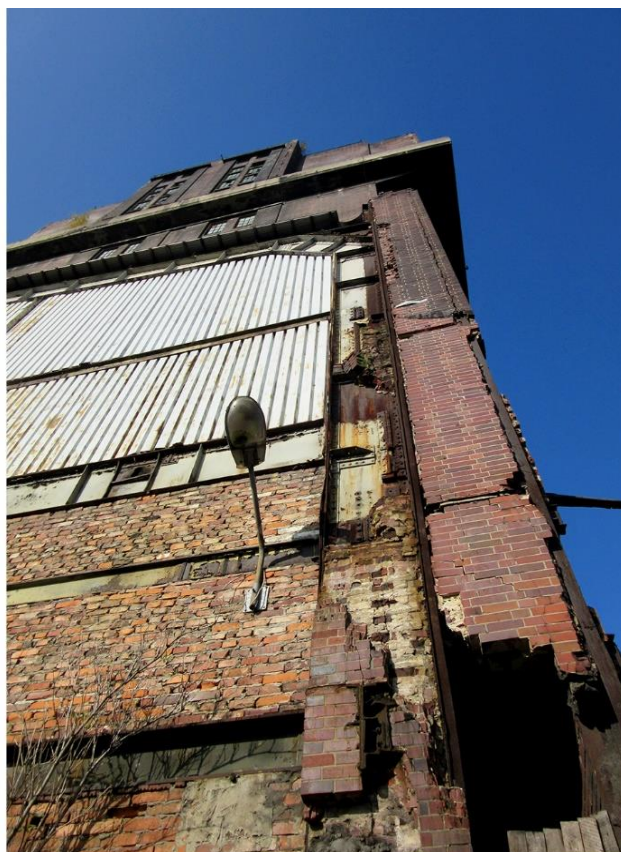
Dodatkowo z przeprowadzonych badań wynika, że podczas planowania przekształcenia w żadnym z analizowanych procesów nie zastosowano metody scenariuszowej dla całego obszaru. Była ona zastosowana wyłącznie raz dla niewielkiego obszaru (Koncepcja funkcjonalno-przestrzenna zagospodarowania północnej części terenu należącego do Muzeum Śląskiego, opracowana przez firmę NOVA studio & VERTIGO Architekci). Z uwagi na okres niezbędny do realizacji przekształcenia (od kilkunastu do kilkudziesięciu lat) oraz zmiany uwarunkowań zewnętrznych, jakie w tym czasie zachodzą, wydaje się, że może być ona najkorzystniejsza podczas planowania procesu przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych.

D. Ochrona dziedzictwa kulturowego

Ochrona pozostawionego przez górnictwo dziedzictwa kulturowego oraz jego ekspozycja są istotną częścią procesu przekształcania terenów pokopalnianych (tab. 9). We wszystkich analizowanych przypadkach zachowano obiekty zakładu górniczego wyróżniające się wartościami estetycznymi, historycznymi, symbolicznymi lub semiotycznymi. Największa ich ilość zlokalizowana jest na terenie dawnej kopalni „Katowice” i „Saturn”, a najmniejsza na terenie KWK „Szombierki”. Obiekty te zostały objęte ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków, gminnej ewidencji zabytków lub zapisów MPZP.

Podczas etapu planowania każdy z objętych analizą procesów przekształceń uwzględnił adaptację zabytkowych obiektów do nowych funkcji, a w 5 na 6 przypadkach etap realizacji nowego zagospodarowania inicjowała przebudowa budynków pokopalnianych. Z uwagi na zaniechanie przekształcenia terenu KWK „Szombierki” nie podjęto żadnych działań mających na celu zabezpieczenie i ochronę wpisanej do rejestru wieży wyciągowej szybu „Krystyna” (rys. 81).

Dominującym kierunkiem przekształceń zabytkowych obiektów pokopalnianych są usługi (obiekty: biurowe, kulturalno-edukacyjne, gastronomiczne, kultu religijnego oraz wieże widokowe). Najwięcej obiektów zaadaptowanych do nowych funkcji wchodzi w skład Muzeum Śląskiego, zlokalizowanego na terenie dawnej kopalni „Katowice”. Są to: wieża wyciągowa szybu „Warszawa I”, budynek maszyny wyciągowej, budynek rozdzielni, budynek magazynu odzieży, budynek stolarni oraz łaźni głównej.

A – stan techniczny wieży wyciągowej szybu „Krystyna” KWK „Szombierki” (fot. A. Wyrzykowska, 2020/2021);

B – stan techniczny budynku nadszybia szybu II KWK „Saturn” (fot. A. Wyrzykowska, 2020/2021).

Rys. 81. Fotografie ilustrujące stan techniczny pozostawionych obiektów kopalnianych o dużej wartości historycznej, naukowej i semiotycznej

Wnioski dla kryterium D

Konieczność ochrony dziedzictwa kulturowego pozostawionego przez górnictwo jest nierozdzielalnym elementem procesu przekształceń, który daje impuls do rozpoczęcia etapu planowania i realizacji nowego zagospodarowania. Proces ten obejmuje zachowanie obiektów pokopalnianych i ich historycznej struktury oraz pielęgnowanie tradycji, wartości i historii społeczności górniczych.

Badania wykazały także, że przedłużający się etap planowania przekształcania oraz zaniechanie działań inwestycyjnych nie sprzyjają kondycji zabytków i ich późniejszej adaptacji. W 2012 r. budynek kuźni i warsztatu ślusarskiego KWK „Rozbark” (objęte ochroną konserwatorską) zostały wyburzone z uwagi na zły stan techniczny, a w 2019 r. podczas robót budowlanych doszło do niekontrolowanego zawalenia się komina dawnej kotłowni na konstrukcję dachu budynku. Zły obecny stan techniczny wieży wyciągowej szybu „Krystyna” KWK „Szombierki” i obiektów pokopalnianych KWK „Saturn” wskazuje, że do podobnej sytuacji może dojść w nieodległej przyszłości.

E. Wpływ władz samorządowych i planowania przestrzennego na przekształcenie

Podczas funkcjonowania zakładu górniczego teren, na którym jest on zlokalizowany w dokumentach planistycznych gminy jest najczęściej oznaczany jako przemysłowy, co odzwierciedla jego faktyczny sposób użytkowania. Zapis ten nie zmienia się wraz z decyzją o zamknięciu kopalni (lub jej części), jej likwidacji, ani bezpośrednio po sprzedaży majątku zakładu. Takie działania gminy mają wiele konsekwencji prawnych dla dalszego procesu przekształceń.

W programach likwidacji i planach ruchu likwidacji zakładu górniczego, które są zatwierdzane przez organy nadzoru górniczego, zakłada się, na podstawie obowiązujących przepisów planistycznych, że po zakończeniu działalności, tereny pokopalniane będą użytkowane jako tereny przemysłowe lub przemysłowo-usługowe (tab. 9). Dla spółek restrukturyzacyjnych oznacza to, że teren nie wymaga dodatkowych działań rekultywacyjnych. Wytyczne zawarte w planach ruchu i programach likwidacji zakładu górniczego zawężają również sposób użytkowania terenu po zakończeniu przez zakład górniczy działalności, a tym samym realizację celów strategicznych gminy. Zgodnie z obowiązującymi przepisami p.g.g. gmina nie sprawuje także nadzoru nad rekultywacją terenów pogórniczych, lecz jest organem opiniującym w zakresie zgodności z jej polityką przestrzenną (SUiKZP, MPZP).

Zmiana SUiKZP i MPZP jest procesem czasochłonnym i wymaga dużego zaangażowania władz lokalnych. Uchwalenie nowego SUiKZP lub MPZP może być również dodatkowo utrudnione z uwagi na intensywność zmian przestrzennych, jakie zachodzą na danym terenie. Taka sytuacja miała miejsce np. podczas przekształcania terenów KWK „Katowice”, gdzie proces legislacyjny nie nadążał za postępem prac budowlanych. Ostatecznie, po prawie 20 latach Rada Miasta Katowice uchwaliła MPZP obejmujący swym zasięgiem dawne tereny pokopalniane, jednak jego powierzchnia obejmuje połowę początkowo zakładanego obszaru (Uchwała, 2020d).

Badania wykazały, że władze samorządowe chętnie przystępują do zmiany zapisów planistycznych po zakończeniu likwidacji zakładu górniczego (lub w jego trakcie), dostrzegając potencjał „uwalniających się” terenów dla rozwoju miasta. Poszukują oni również inwestorów i wspierają nowych właścicieli gruntów, których propozycje biznesowe oraz plany zagospodarowania terenu są uwzględniane w tworzących się dokumentach (KWK „Gottwald”, KWK „Gliwice”, KWK „Rozbark”, KWK „Szombierki”, KWK „Saturn”). Współpraca ta pozwala na usprawnienie procesu przekształceń oraz umożliwia realizację zaplanowanych działań (tab. 9).

Wnioski dla kryterium E

Jedyną możliwością wpływu gminy na planowany kierunek rekultywacji są „elastyczne” zapisy dokumentów planistycznych, które pozwolą na swobodne kształtowanie docelowego użytkowania terenu, np. przez:

- wyznaczenie ich w SUiKZP jako obszary wymagające przekształceń, rehabilitacji, rekultywacji lub remediacji lub obszary zdegradowane,
- uchwalenie MPZP, który umożliwi zmianę pierwotnej funkcji użytkowania terenu.

Jednakże, w przypadku zaniechania inwestycji (brak wystarczających środków, wycofanie się inwestora z planowanego przedsięwzięcia) istnieje ryzyko, że „sztywne” zapisy MPZP mogą przez długi czas hamować lub blokować zmianę projektowanego zagospodarowania terenu oraz zniechęcać potencjalnych inwestorów (KWK „Saturn”, KWK „Rozbark”, KWK „Szombierki”). Dlatego podczas procesu planowania przekształcenia przez gminy należy rozważać „elastyczne” zapisy planistyczne, które w przyszłości pozwolą na dostosowanie decyzji inwestycyjnej do zmieniających się lokalnych uwarunkowań (np. zmiana strategii rozwoju miasta, zmiana właściciela gruntu).

F. Osiągnięcie celów zakładanych przez inwestora

Przed podjęciem jakichkolwiek działań inwestycyjnych związanych z wykorzystaniem kapitału należy określić ich cel oraz oszacować ryzyko z nimi związane. Podobnie jest w przypadku planowania przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych. Cele przekształcenia mogą się różnić w zależności od intencji właściciela lub zarządcy nieruchomości, władz samorządowych, na których terenie znajduje się dana nieruchomość oraz organów sprawujących nadzór nad podjętymi działaniami. Na przykład dla spółek restrukturyzacyjnych głównym celem przekształcenia będzie likwidacja zakładu, pozwalająca na zapewnienie odpowiednich warunków bezpieczeństwa dla sąsiadujących kopalń oraz zbycie przejętego majątku po najkorzystniejszej cenie. W przypadku jednostek samorządowych cele przekształcenia mogą pokrywać się z celami strategicznymi miasta takimi, jak: tworzenie nowych miejsc pracy, wzbogacanie oferty mieszkaniowej lub kulturalno-edukacyjnej miasta. Dla prywatnych inwestorów będzie to natomiast uzyskanie jak największego zwrotu kapitału z planowanej inwestycji, przy jak najmniejszych nakładach finansowych

O osiągnięciu wszystkich zakładanych celów można mówić w przypadku zagospodarowania terenów KWK „Gottwald”. Proces przekształceń został tam bowiem zakończony. Również w przypadku kopalni „Gliwice” oczekiwane przez inwestora efekty zostały już osiągnięte, choć projektowane działania nie zostały jeszcze w całości zakończone. Władze samorządowe

postanowiły rozwijać przedsiębiorczość i nowe miejsca pracy. Koncepcja przekształceń terenów pokopalnianych zakładała stworzenie centrum edukacyjnego, inkubatora przedsiębiorczości oraz rekultywację terenów poprzemysłowych i przygotowanie ich pod kolejne inwestycje. Wsparcie dla rozwoju działalności badawczo-rozwojowej oraz technologii informatycznych przyczyniło się do przyciągnięcia kolejnych przedsiębiorców, którzy zakładali tam siedziby swoich firm o międzynarodowym zasięgu. Konsekwentnie realizowana polityka przestrzen- na wobec terenów pokopalnianych przyczyniła się do rewitalizacji południowo-wschodnich dzielnic Gliwic oraz zmiany wizerunku i podkreślenia rangi miasta w strukturze Aglomeracji Górnośląskiej (tab. 9).

Przy planowaniu przekształcenia KWK „Katowice” zdecydowano się na wykorzystanie terenów pokopalnianych dla rozwoju usług centrotwórczych. Obszar ten miał budować nowy wizerunek miasta – z jednej strony pokazujący je jako nowoczesną i tętniącą kulturą stolicę regionu, z drugiej – jako miasto sięgające do swoich korzeni i chroniące pozostawione przez górnictwo dziedzictwo poprzemysłowe. Efektem tych działań było stworzenie reprezentacyjnej przestrzeni dla miasta i regionu, znanej dzisiaj jako „Strefa Kultury”. Obszar ten stał się miejscem wydarzeń kulturalnych, sportowych, biznesowych i naukowych o zasięgu lokalnym, krajowym i międzynarodowym. W skład kompleksu wchodzi m.in. Muzeum Śląskie, NOSPR, MCK oraz hala widowiskowo-sportowa „Spodek”. Poszczególne obiekty „Strefy Kultury” zostały wyróżnione wieloma nagrodami i na stałe wpisały się w kanony współczesnej architektury, jednak, zdaniem mieszkańców, nagromadzenie takiej ilości nowych, istotnych dla miasta budynków publicznych, było błędem.

Przestrzeń między obiektami praktycznie nie została zaprojektowana. Uzupełniono ją dużą ilością miejsc parkingowych. Brakuje tu również dodatkowych funkcji, które mogłyby generować codzienny ruch i życie miejskie. Ponadto „Strefa Kultury” nie przyczyniła się do rewitalizacji dzielnicy Bogucice, a to właśnie jej mieszkańcy mieli stać się jej głównymi beneficjentami (tab. 9).

Podobnie jak w przypadku „Strefy Kultury” przekształcenie terenów kopalni „Saturn” i „Rozbark” miało przyczynić się do poszerzenia terenów usługowych w mieście, w szczególności z zakresu kulturalno-edukacyjnego. Za pośredni cel można uważać również ochronę dziedzictwa kulturowego związanego z tymi zakładami. Jednak, biorąc pod uwagę zakres przeprowadzonych działań inwestycyjnych, trudno powiedzieć, czy cele założone przez jednostki samorządowe zostały osiągnięte. Adaptacja pojedynczych obiektów nie wpłynęła również znacząco na obszary bezpośrednio z nimi sąsiadujące ani na dalszy rozwój miasta (tab. 9).

W przypadku przekształcania terenu KWK „Szombierki” można jednoznacznie stwierdzić, że cele nowego właściciela terenu i władz samorządowych nie zostały zrealizowane, wycofali się bowiem z realizacji inwestycji.

Wnioski dla kryterium F

Osiągnięcie przez inwestora zakładanych celów jest możliwe wyłącznie po wykonaniu większości zaplanowanych prac. W przypadku realizacji pojedynczych/punktowych projektów trudno jest jednoznacznie stwierdzić, czy zakładane cele zostały zrealizowane.

Istnieje jednak ryzyko, że po realizacji projektowanego zagospodarowania terenu pierwotne cele inwestycyjne nie zostaną osiągnięte (jak w przypadku KWK „Katowice”). Dlatego po przeprowadzeniu zaplanowanych działań należy dokonać ich weryfikacji. Wnioski płynące z tej analizy powinny być wykorzystane jako podstawa do dalszej transformacji obszaru oraz stanowić wytyczne dla planowania i realizacji innych przekształceń.

G. Osiągnięcie korzyści społeczno-ekonomicznych, przestrzennych i środowiskowych z nowego zagospodarowania terenu

Jednoczesne osiągnięcie korzyści gospodarczych, przestrzennych, społecznych i środowiskowych jest bardzo trudne. Z uwagi na źródło i sposób finansowania inwestorzy skupiają się głównie na aspektach gospodarczych i przestrzennych, prawie pomijając kwestie środowiskowe i społeczne. Takie podejście jest widoczne przy przekształceniu np. KWK „Gottwald”, KWK „Katowice” oraz KWK „Gliwice” (tab. 9).

W przypadku KWK „Gottwald” inwestor był skupiony przede wszystkim na osiągnięciu korzyści ekonomicznych z nowego zagospodarowania terenu. Budowa centrum handlowo-rozrywkowego i osiedla mieszkaniowego pozwoliła na stworzenie wielu nowych miejsc pracy, ożywienie gospodarcze dawnych terenów pokopalnianych oraz wzbogacenie oferty mieszkaniowej w centralnej części Katowic. O tym, że aspekt środowiskowy został uwzględniony w niewielkim zakresie świadczy np. bardzo wysoki procent terenów utwardzonych (około 85%) i niewielki udział terenów biologicznie czynnych (około 15%) – głównie traw i roślin ozdobnych przy skarpach i jezdniach. W konsekwencji nowe zagospodarowanie terenu przyczynia się do tworzenia miejskiej wyspy ciepła oraz powstawania lokalnych podtopień podczas ulewnych deszczów (Gasidło, 2021). Nowe zagospodarowanie terenu w tym przypadku jest mniej korzystne niż podczas funkcjonowania zakładu górniczego.

Podczas przekształceń terenu KWK „Katowice” władze miasta postawiły na rozwój kultury. Mimo wysokiej jakości architektury reprezentowanej przez obiekty znajdujące się w „Strefie Kultury”, przestrzeń je otaczająca nie stała się nowym centrum życia społecznego, ani nie wpłynęła na rewitalizację przylegających do niej dzielnic. Podobnie jak w przypadku przekształcenia KWK „Gottwald” nowe zagospodarowanie terenu charakteryzuje się bardzo wysokim procentem terenów utwardzonych. Obszar ten jest użytkowany wyłącznie czasowo podczas wydarzeń kulturalnych, gospodarczych, sportowych czy edukacyjnych lub jako przestrzeń parkingowa dla osób dojeżdżających do pracy w centrum miasta. W opinii zarówno mieszkańców, jak i ekspertów dawne tereny kopalni „Katowice” wymagają ożywienia.

Podobną sytuację można zaobserwować również w Gliwicach. Tereny „Nowych Gliwic”, z uwagi na swoją lokalizację w strukturze miasta oraz sposób zagospodarowania (duża ilość obiektów usługowo-produkcyjnych z dużym zapleczem parkingowym), stanowią pewną enklawę, która jest użytkowana wyłącznie przez pracowników w ich godzinach pracy. Tereny rekreacyjne i sportowe są praktycznie niewykorzystywane, a obszar „zamiera” w godzinach wieczornych i w weekendy. Szansą na zmianę tej sytuacji są zaproponowane w SUIKZP tereny mieszkaniowe wraz z zapleczem usługowo-handlowym, które mogłyby przyciągnąć innych użytkowników.

Masterplan dla terenów pogórnich kopalni „Szombierki” zakładał przywrócenie walorów przyrodniczych i użytkowych zdegradowanego obszaru oraz stworzenie nowej struktury urbanistycznej o funkcji usługowo-mieszkaniowej. Proponowano wzbogacenie oferty biznesowej, handlowej, kulturalnej i rekreacyjnej Bytomia, a nowo projektowane tereny miały stanowić integralną część tkanki miejskiej (tab. 9).

Zaniechanie działań inwestycyjnych przyczyniło się do ograniczenia zysków płynących z nowego zagospodarowania terenu. Budowa osiedla mieszkaniowego z polem golfowym pozytywnie wpłynęła na stan środowiska naturalnego oraz wzbogaciła ofertę mieszkaniową i rekreacyjną miasta, natomiast budowa centrum handlowego pobudziła gospodarczo tereny dawnej kopalni i zapewniła nowe miejsca pracy. Z drugiej strony pozostawienie bez zabezpieczenia wieży wyciągowej szybu „Krystyna” i terenów go otaczających, negatywnie wpływa na sam stan obiektu oraz obraz całego przedsięwzięcia. Porzucone tereny pokopalniane w dalszym ciągu czekają na zagospodarowanie, a brak połączeń komunikacyjnych z północną częścią miasta może przyczyniać się do hamowania ich rozwoju oraz ich integracji ze strukturą urbanistyczną.

Określenie osiągniętych korzyści, które płyną z nowego zagospodarowania KWK „Saturn” i „Rozbark” jest trudne do oceny, z uwagi na zakres zrealizowanych inwestycji. Adaptacja pojedynczych zabytkowych obiektów pokopalnianych przyczyniła się do uzupełnienia luki kulturalno-edukacyjnej oraz podkreślenia wartości pozostawionego przez górnictwo dziedzictwa kulturowego, jednak w znaczący sposób nie wpłynęła na rozwój tych terenów. Zaplanowane działania wydają się nie tworzyć spójnej i przemyślanej całości z już istniejącą infrastrukturą, co w konsekwencji może przyczynić się do powielenia wad nowego zagospodarowania, jak w przypadku KWK „Katowice” (tab. 9).

Wnioski dla kryterium G

Badania jednoznacznie wykazały, że w żadnym z analizowanych procesów przekształceń terenów pokopalnianych nie osiągnięto zrównoważonych korzyści z nowego zagospodarowania terenu. Z drugiej strony należy zauważyć, że przekształcenia KWK „Katowice”, KWK „Gottwald” i KWK „Gliwice” w znaczący sposób zmieniły postrzeganie terenów pokopalnianych oraz dały impuls do rozwoju terenów ich otaczających. Mimo pewnych wad zagospodarowania terenu, poszerzyły one ofertę kulturalną i mieszkaniową miasta, podniosły wartość ekonomiczną terenu oraz umożliwiły rozwój różnorodnej działalności gospodarczej, tworząc nowe miejsca pracy.

Wskazanie potencjalnych korzyści środowiskowych, jakie płyną z procesu planowania przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych jest bardzo trudne lub praktycznie niemożliwe (KWK „Gottwald”, KWK „Katowice”). Wyłącznie w przyjętym masterplanie dla terenów dawnej kopalni „Szombierki” dostrzeżono wielowymiarowy potencjał terenów pokopalnianych. Jednak z powodu zaniechania dalszych działań inwestycyjnych cele te nie zostały w pełni osiągnięte. Natomiast w przypadku procesu przekształceń terenów dawnej kopalni „Saturn” włączenie obszaru dawnej hałdy oraz bocznicy kolejowej do systemu zieleni

miejskiej było wynikiem zaniechania planowanych działań inwestycyjnych na tym obszarze oraz akceptacją rzeczywistego sposobu użytkowania terenu, niż celowym działaniem.

Dlatego podczas planowania przekształcenia należy dostrzec korzyści nie tylko społeczne i ekonomiczne, ale także środowiskowe terenów pokopalnianych, co pozwoli na zrównoważony rozwój całego miasta i regionu.

4.3. WNIOSKI

Z uwagi na ilość, powierzchnię oraz rozmieszczenie terenów zlikwidowanych zakładów górniczych w strukturze urbanistycznej Aglomeracji Górnośląskiej, zmiany, jakie na nich zachodzą, wpływają bezpośrednio na potencjał społeczno-gospodarczy całego regionu. Przekształcenia terenów pokopalnianych stanowią wyjątkowe wyzwanie, które wymaga współpracy między różnymi instytucjami, organami, prywatnymi inwestorami oraz społecznością lokalną. Efektywne (skuteczne) działania pozwalają na osiągnięcie korzyści społecznych, ekonomicznych, środowiskowych z nowego zagospodarowania terenu, przywrócenie wartości użytkowej obszaru oraz zapobiegają marnowaniu się zasobów przestrzennych, co w konsekwencji przyczynia się do rozwoju całej aglomeracji.

Opisane przekształcenia wykazują znaczne zróżnicowanie pod względem skuteczności podejmowanych działań. Badania jednoznacznie potwierdziły, że proces przekształcenia KWK „Gottwald” był najskuteczniejszy. Mimo 18 lat transformacji, jest on jedynym najszybciej i kompletnie zrealizowanym przedsięwzięciem. Kluczem do sukcesu w tym przypadku wydaje się być decyzja inwestora o docelowym kierunku przekształcenia, podjęta jeszcze na etapie prac likwidacyjnych oraz zdecydowane podejście do realizacji projektu, które znacząco usprawniło cały proces.

Efektywność podejmowanych działań przy transformacji terenu KWK „Gottwald” jest widoczna nie tylko w wielkości zagospodarowanej ponownie powierzchni, ale także w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Zróżnicowane funkcje użytkowania terenu dodatkowo znacząco wzmocniły potencjał gospodarczy i społeczny obszaru, tworząc nowoczesną przestrzeń usługową, zapewniając nowe miejsca pracy oraz wzbogacając ofertę mieszkaniową w centralnej części miasta.

O skuteczności podejmowanych działań można również mówić w przypadku przekształceń terenów KWK „Katowice” i KWK „Gliwice”. Te dwa procesy charakteryzują się wysokim udziałem nowo zagospodarowanego terenu (ponad 50%), jak również konsekwentnie realizowanymi strategiami, które pozwoliły na osiągnięcie zakładanych celów inwestycyjnych. Mimo pewnych wad nowego zagospodarowania terenu, obszary te znacząco wpłynęły na pozytywne postrzeganie terenów pokopalnianych i pełnią istotną rolę w strukturze Aglomeracji Górnośląskiej.

Proces przekształceń KWK „Saturn” jest najdłuższym procesem spośród analizowanych przypadków. Trwa on już ponad 28 lat. W tym czasie przekształcono około 35% powierzchni terenu zajmowanego niegdyś przez kopalnię. Ilość opracowanych koncepcji i czas trwania

etapu planowania wskazują na duże trudności w poszukiwaniu najkorzystniejszego rozwiązania. Małą skuteczność działań widać również w procesie implementacji poszczególnych projektów, dlatego proces ten ocenia się jako nieefektywny.

Biorąc pod uwagę wszystkie kryteria oceny można uznać, że działania zaplanowane w ramach przekształcania KWK „Szombierki” i KWK „Rozbark” nie były efektywne. Wskazuje na to zarówno ilość i procent powierzchni, czas przekształcenia, cele osiągnięte przez inwestora oraz korzyści płynące z nowego zagospodarowania. Do 2021 r. ponad 80% powierzchni tych kopalń pozostawała niezagospodarowana, a znajdujące się na terenie KWK „Szombierki” obiekty dziedzictwa kulturowego w dalszym ciągu czekają na zabezpieczenie.

Jak wykazały badania realizację zaplanowanego przekształcenia w największym stopniu gwarantuje zabezpieczenie wystarczających środków finansowych na ten cel. Ich pozyskiwanie powinno się odbywać już w trakcie likwidacji zakładu oraz na etapie planowania nowego zagospodarowania. Brak finansowania może przyczyniać się do hamowania/spowalniania procesu przekształcania, poszukiwania nowych kierunków przekształceń lub realizacji przekształcenia „punktowo” bez spójnej wizji, co może spowodować nieosiągnięcie zamierzonych celów oraz przynieść małe korzyści z nowego zagospodarowania terenu.

Rozpoczęcie procesu planowania i określenie docelowego kierunku przekształcenia jeszcze w trakcie likwidacji kopalni pozwoli również na optymalizację ponownego zagospodarowania terenu, w tym na:

- zmniejszenie całkowitego czasu przekształcenia,
- możliwość wcześniejszych negocjacji z potencjalnymi inwestorami,
- możliwość podjęcia prób wcześniejszego przejęcia terenu i wnioskowania o dodatkowe środki finansowe,
- właściwe przygotowanie terenu pod projektowaną inwestycję jeszcze w trakcie trwania robót rozbiórkowych.

Ponadto z uwagi na okres niezbędny do realizacji przekształcania (od kilkunastu do kilkudziesięciu lat) oraz zmiany uwarunkowań zewnętrznych, jakie w tym czasie zachodzą, wydaje się, że odpowiednią metodą planowania przekształcania powinna być metoda scenariuszowa.

Efektywność przekształceń terenów pokopalnianych zależy nie tylko od decyzji inwestora, ale także od zaangażowania władz samorządowych. Ich stała współpraca wspomaga cały proces inwestycyjny (od planowania i projektowania, przez etap uzgodnień i uzyskiwania niezbędnych decyzji, aż po jego realizację i użytkowanie) oraz wpływa na skuteczność podejmowanych działań inwestycyjnych.

Dodatkowym atutem są również „elastyczne” zapisy dokumentów planistycznych (SUiKZP i MPZP) dotyczące projektowanych kierunków przekształceń, które w przypadku niesprecyzowanych planów władz lokalnych dla danego terenu oraz braku potencjalnego inwestora, pozwolą na dostosowanie koncepcji przekształcenia terenów pokopalnianych do aktualnych uwarunkowań oraz nie będą blokować rozwoju tych obszarów w przyszłości.

Warto również zwrócić uwagę na zakres przygotowywanych koncepcji i planów dotyczących obszarów, na których wcześniej działały zakłady górnicze. Określenie precyzyjnego planu zagospodarowania dla całego obszaru poddawanego procesowi przekształceń oraz jego konsekwentna realizacja, stanowią klucz do osiągnięcia przez inwestora zamierzonych celów. Wale-rem projektowanego zagospodarowania będzie również jego wielofunkcyjność oraz zróżnicowane formy użytkowania terenu, szczególnie na dużych obszarach zlokalizowanych w silnie zurbanizowanej strukturze miejskiej (obszary śródmiejskie, tereny przylegające do osiedli mieszkaniowych). To podejście przyczynia się do zrównoważonego rozwoju całego obszaru oraz zwiększa korzyści społeczne, ekonomiczne i środowiskowe płynące z nowego zagospoda-rowania terenu.

ROZDZIAŁ V

5.1. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PROCESÓW PRZEKSZTAŁCEŃ TERENÓW ZLIKWIDOWANYCH ZAKŁADÓW GÓRNICZYCH

Decyzja o zaprzestaniu wydobywania węgla, a następnie o restrukturyzacji lub całkowitej likwidacji zakładu górniczego, rozpoczyna proces jego przekształcania. Każdy analizowany przypadek jest inny, ale można w tym procesie wskazać wspólne etapy:

- etap I – likwidacja zakładu górniczego oraz rekultywacja terenu,
- etap II – planowanie przekształcenia,
- etap III – realizacja planowanego przekształcenia,
- etap IV – ponowne użytkowanie terenu.

W etapie I przedsiębiorca górniczy jest zobowiązany do przygotowania programu likwidacji oraz planu ruchu likwidacji zakładu górniczego, który wymaga zatwierdzenia przez nadzór górniczy. Na ich podstawie prowadzone są dalsze działania spółek restrukturyzacyjnych.

Program likwidacji i plan ruchu likwidacji zakładu górniczego zawierają ocenę możliwych skutków planowanej likwidacji dla danego zakładu, sąsiednich kopalń i bezpieczeństwa powierzchni. W tym celu uwzględnia się istniejące warunki geologiczne, hydrogeologiczne, środowiskowe, społeczne i ekonomiczne, a także określa sposoby przeciwdziałania zagrożeniom oraz warunki zapewnienia bezpieczeństwa sąsiednich zakładów górniczych i powierzchni (Bukowski i in., 2019). Dokumentacja ta wskazuje zakres i sposób:

- likwidacji wyrobisk dołowych i szybów,
- rozbiórki obiektów powierzchniowych (budynków, konstrukcji nadziemnych i podziemnych, infrastruktury technologicznej i technicznej) oraz ochronę dziedzictwa kulturowego,
- usuwania szkód górniczych,
- rekultywacji wybranych terenów pogórnich,
- prac zabezpieczających i zapobiegających zagrożeniom związanym z likwidacją zakładu górniczego,
- opracowania niezbędnych analiz, ekspertyz, projektów i dokumentacji związanych z likwidacją kopalni

oraz szczegółowy harmonogram działań.

Określa ona również przewidywane kierunki przekształcenia wszystkich terenów zlikwidowanego zakładu w oparciu o lokalną politykę przestrzenną gminy. Najczęściej są to tereny przemysłowe lub tereny przemysłowo-usługowe.

Przewidywany w planach ruchu czas likwidacji zakładu wynosi 2–3 lat. Z uwagi na postęp prac, zmieniające się warunki geologiczno-górnice, uwarunkowania ekonomiczne lub społeczne, okres ten może być wydłużany w dodatku do planu ruchu lub przez zatwierdzenie nowego planu.

Działania spółek restrukturyzacyjnych ograniczają się do zagospodarowania majątku, zabezpieczenia sąsiednich zakładów górniczych przed zagrożeniem wodnym, gazowym lub pożarowym, usuwania szkód górniczych, rekultywacji terenu (wskazanych w ww. dokumentacji) oraz sprzedaży nieruchomości likwidowanych kopalń. Ich zakres nie obejmuje przygotowania terenu pod nowe zagospodarowanie i jego realizację.

Etap planowania nowego zagospodarowania przebiega niezależnie od działań górniczych, już po decyzji o zamknięciu kopalni lub całkowitej jej likwidacji⁵⁸. Jego celem jest określenie optymalnego kierunku przekształcenia, które pozwoli na osiągnięcie jak największych korzyści społecznych, ekonomicznych i przestrzennych z nowego zagospodarowania terenu.

W poszukiwaniu właściwego kierunku zagospodarowania terenów pokopalnianych najbardziej zaangażowani są nowy właściciel terenu i władze lokalne. Poszukiwania mogą przybierać formę warsztatów, profesjonalnych lub studenckich konkursów urbanistyczno-architektonicznych, opracowań projektowych (projekty architektoniczno-urbanistyczne, projekty koncepcyjne, masterplan), planistycznych (projekty studium uwarunkowań i kierunków rozwoju gminy, projekty miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego), naukowo-badawczych oraz dokumentów strategicznych i operacyjnych (strategia rozwoju miasta, gminne lub lokalne programy rewitalizacji). Do współpracy przy ich przygotowywaniu zaprasza się m.in. profesjonalne biura projektowe, jednostki naukowo-badawcze oraz interdyscyplinarne zespoły ekspertów. W proces planowania często angażują się lokalne organizacje społeczne i mieszkańcy miasta.

Początkowo etap planowania ma charakter ogólny. Opracowywane koncepcje i wytyczne są przygotowywane dla całego pozostawionego przez zakład górniczy terenu. Ich celem jest przedstawienie: możliwych kierunków przekształcenia, powiązań, korzyści i potencjalnego wpływu na rozwój miasta. Z czasem proces ten dzieli się na mniejsze zadania inwestycyjne, które pozwolą na przygotowanie szczegółowych projektów architektoniczno-budowlanych, opracowanie harmonogramów rzeczowo-finansowych, przygotowanie wniosków o dofinansowanie inwestycji oraz dokonanie niezbędnych uzgodnień formalnych.

Podczas etapu planowania nowego zagospodarowania wykonywane są niezbędne prace rozbiórkowe i rekultywacja terenu. W zależności od struktury własności terenu, lokalizacji terenu w strukturze Aglomeracji Górnośląskiej, zaangażowania władz lokalnych oraz możliwości finansowania inwestycji, proces jej planowania może trwać od 2–3 lat do nawet 20 lat lub pozostać niezakończony. Czas ten pozwala na przygotowanie terenu pod docelową inwestycję.

Kolejnym etapem w procesie przekształceń terenów pokopalnianych jest realizacja planowanej inwestycji. Następuje ona po zakończeniu projektowania i po wydaniu niezbędnych decyzji oraz dokonaniu uzgodnień. Realizacja zaplanowanego przekształcenia jest bardzo

⁵⁸ Wyjątek stanowią nieliczne opracowania studialne przygotowane przez jednostki naukowo-badawcze, np. „Studium historyczne i architektoniczno-techniczne obiektów powierzchniowych KWK Katowice” pod kierunkiem prof. S. Sołowija; E. Szady: „Uwarunkowania przekształceń przestrzennych wyeksploatowanych kopalń”; E. Szady, S. Zemła: „Tereny przemysłowe dzielnicy Sośnica w Gliwicach. Rozpoznanie i koncepcja przekształceń”.

- A – pozostawienie terenu w celu sprzedaży majątku (teren szybu „Zachodniego” KWK „Kleofas” w Katowicach) (fot. A. Wyrzykowska, 2020/2021);
- B – nielegalne składowisko opon i nieformalne miejsce spotkań (teren szybu „Rozalia” KWK „Siemianowice” w Piekarach Śląskich) (fot. A. Wyrzykowska, 2020/2021);
- C – dewastacja pozostawionych bez zabezpieczenia obiektów kopalnianych (teren szybu „Rozalia” KWK „Siemianowice” w Piekarach Śląskich) (fot. A. Wyrzykowska, 2020/2021);
- D – nielegalne składowisko śmieci i nieformalne miejsce spotkań (teren dawniej KWK „Grodziec” w Będzinie) (fot. A. Wyrzykowska, 2020/2021).

Rys. 82. Przykłady pozostawienia majątku zakładu górniczego i jego nieformalnego użytkowania

często dzielona na mniejsze etapy lub działania inwestycyjne, które można niezależnie rozliczać. Mogą one przebiegać równolegle lub naprzemiennie z planowaniem i projektowaniem inwestycji, jak również z jej późniejszym użytkowaniem (np. w przypadku przebudowy lub rozbudowy).

Powodzenie realizacji przekształcenia jest uzależnione od możliwości finansowych inwestora. Bez zabezpieczenia wystarczającej ilości środków realizacja planowanych działań może zostać: zakończona w mniejszym zakresie, przerwana, odroczone lub nigdy nie zostać zrealizowana.

Docelowym etapem procesu przekształceń jest ponowne użytkowanie terenu. Może odbywać się w sposób planowany (formalny) lub niezamierzony (nieformalny). Użytkowanie formalne poprzedzają konsekwentnie realizowane przez inwestora działania (planowanie → realizacja → użytkowanie). Do nieformalnego użytkowania dochodzi najczęściej w przypadku porzucenia terenu przez właściciela, odłogowania lub długiego poszukiwania potencjalnego kupca (w przypadku zamiaru sprzedaży majątku). W konsekwencji na takim terenie dokonuje się wiele naturalnych procesów i następuje ekspansja przyrody. Pozostawione i niezabezpieczone tereny (z uwagi na ich odizolowanie) mogą sprzyjać zachowaniom dysfunkcyjnym (np. nieformalne spotkania w celu spożywania alkoholu, dewastacja mienia czy nielegalne składowanie odpadów) (rys. 82).

Inną formą niezamierzonego użytkowania jest wykorzystywanie terenów pokopalnianych do uprawiania sportów rowerowych, motorowerowych czy rekreacji indywidualnej. Miłośnicy dwóch pierwszych dyscyplin często poszukują miejsc o zróżnicowanym ukształtowaniu terenu (wysokie skarpy, wzniesienia, nierówna powierzchnia), które pozwolą im na rozwój swoich umiejętności. Obszary w sąsiedztwie osiedli mieszkaniowych są również wykorzystywane jako miejsca spacerów, a w okresie zimowym – jazdy na sankach lub nartach.

Ostatni etap procesu przekształceń pozwala na obserwację (monitorowanie), weryfikację uzyskanych korzyści z nowego zagospodarowania oraz analizę post-occupancy evaluation (POE). Wnioski z nich płynące mogą być podstawą do dalszej transformacji danego terenu oraz stanowić wytyczne dla planowania i realizacji innych przekształceń (Gasidło, 1998).

5.2. UWARUNKOWANIA WPŁYWAJĄCE NA PROCES PRZEKSZTAŁCANIA TERENÓW ZLIKWIDOWANYCH ZAKŁADÓW GÓRNICZYCH

Istnieje wiele czynników wpływających na podatność danego obszaru na przekształcenie i sposób jego użytkowania po likwidacji zakładu górniczego. Są to cechy fizyczne, ekonomiczne i prawne samego terenu (czynniki i właściwości wewnętrzne) oraz jego relacje z otoczeniem (czynniki zewnętrzne) (tab. 10). Elementy te można również traktować jako atrybuty wpływające na skuteczność/efektywność procesu przekształceń terenów pokopalnianych. Są one swoiste dla każdego obszaru, także dla terenów pokopalnianych czy poprzemysłowych (Gasidło, 1998).

Tabela 10. Czynniki wpływające na skuteczność/efektywność procesu przekształceń terenów pokopalnianych

RODZAJ	CZYNNIKI ZEWNĘTRZNE	CZYNNIKI WEWNĘTRZNE
<i>Lokalizacja i powiązania przestrzenne</i>	- położenie w strukturze urbanistycznej miasta/regionu - dostępność infrastruktury technicznej i komunikacyjnej - infrastruktura społeczna (zabudowa mieszkaniowa, usługi, możliwość potencjalnego rozwoju pobliskich terenów) - różnorodność i jakość otoczenia - występowanie podobnych obiektów w regionie	- wielkość terenu niezbędna dla docelowego zagospodarowania - struktura przestrzenna zakładu - rodzaj i stan techniczny obiektów - pokrycie terenu
<i>Formalne i prawne</i>	- sytuacja formalnoprawna, - polityka przestrzenna (MPZP, SUiKZP) - warunki dotyczące sposobów i kierunków rekultywacji - strategia/programy zagospodarowania terenu	- liczba właścicieli - rodzaj własności - koncepcja/plan/projekt nowego użytkowania terenu
<i>Środowiskowe</i>	- ochrona środowiska - elementy cenne przyrodniczo	- właściwości geologiczne i morfologiczne gruntu - zanieczyszczenie - sanacja przyrody - sposób przeprowadzania rekultywacji lub jej brak - potencjalnie negatywny wpływ planowanej inwestycji na środowisko
<i>Naukowe i historyczne</i>	- wartości naukowe, dydaktyczne - stosunek ludzi do dziedzictwa przemysłu	- wartość historyczna obiektu, układu urbanistycznego - potrzeby konserwatorskie
<i>Spoleczne</i>	- wzorce kulturowe i społeczne - wizerunek obszaru (pozytywny, neutralny, negatywny) - potencjał demograficzny - możliwości wykorzystania kapitału ludzkiego	- potrzeby potencjalnych użytkowników - potrzeby społeczne - partycypacja społeczna - poziom akceptacji rewitalizacji/adaptacji przez społeczność lokalną - zachowanie ludzi na danym terenie
<i>Ekonomiczne</i>	- popyt rynku - dynamika rozwoju miasta/regionu - wpływ adaptacji na rozwój miasta/regionu - działania specjalnych zachęt (np. strefy ekonomiczne) - zapotrzebowanie na wybrany kierunek adaptacji - konkurencyjność podobnych obszarów w regionie	- wartość rynkowa obiektu/gruntu - możliwości finansowania inwestycji i zarządzania
<i>Czas</i>	czas, jaki upłynął od likwidacji zakładu i jego rekultywacji	

Oprac. własne na podst. Gasidło (1998), Domański (2001) i badań własnych.

W dalszej części rozdziału szczegółowo opisano wybrane czynniki i ich wpływ na proces przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych.

5.2.1. Lokalizacja i powiązania przestrzenne

Lokalizacja w strukturze urbanistycznej

Likwidacja kopalń prowadzi do udostępnienia terenów, które kiedyś były zarezerwowane wyłącznie dla działalności górniczej. W zależności od sposobu eksploatacji (górnictwo głębinowe, odkrywkowe, otworowe), wydobywanego surowca (np. kopaliny energetyczne, paliwa, kopaliny metaliczne, kopaliny chemiczne, w tym sól kamienna, fluor, fosfor i siarka itp.) oraz

lokalizacji (tereny zurbanizowane, rolne itp.), likwidacja i rekultywacja zakładu górniczego ma różny przebieg.

Charakter relacji między terenami pokopalnianymi, a strukturą miasta na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej wynika zarówno z warunków geologicznych zalegania złóż węgla kamiennego oraz procesów technologicznych związanych z funkcjonowaniem kopalni, jak i procesów urbanizacyjnych, które zachodziły w XIX w. i XX w. (w szczególności związanych z zakładaniem i rozbudową osad górniczo-przemysłowych). Dlatego dzisiaj tereny pokopalniane są usytuowane w sąsiedztwie obszarów śródmiejskich, silnie zurbanizowanych kompleksów mieszkalno-przemysłowych oraz na terenach podmiejskich.

Badania potwierdziły, że proces przekształceń terenów pokopalnianych różni się w zależności od ich lokalizacji, powiązań komunikacyjnych oraz relacji z przylegającymi obszarami. Obszary zlokalizowane w centralnej części Aglomeracji Górnośląskiej (np. w Katowicach i Chorzowie) są bardziej dynamicznie i kompleksowo zagospodarowywane niż obszary pozostające na jej obrzeżach (np. w Piekarach Śląskich) (zob. rozdz. 3, rys. 18). Obszary pokopalniane, posiadające bezpośredni dostęp do dróg szybkiego ruchu, często przekształcane są w centra logistyczno-magazynowe (szyb „Wschodni” KWK „Niwka-Modrzejów”, szyb „Łabędy” KWK „Gliwice”), natomiast tereny pozbawione dogodnego dostępu do dróg, często przez długi czas pozostają niezagospodarowane. Warto również zaznaczyć, że obszary usytuowane przy głównych liniach kolejowych, mimo stosunkowo dobrej dostępności komunikacyjnej, mogą stanowić wyzwanie w przypadku ich ponownego zagospodarowania (np. KWK „Rozbark” i KWK „Kleofas”).

Możliwości przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych determinowane są również przez ich umiejscowienie w strukturze miasta. Obszary zlokalizowane w centrach miast są poddawane bardziej intensywnym procesom ponownego zagospodarowania niż te, które znajdują się na obrzeżach. Równocześnie ich strategiczne usytuowanie wpływa bezpośrednio na wizerunek miasta i jego odbiór społeczny. Dlatego władze samorządowe często podejmują starania, aby jak najefektywniej wykorzystać te obszary, ale skuteczność podejmowanych przez nie działań w tym zakresie jest różna (co widać na przykładzie KWK „Katowice”, KWK „Rozbark” i KWK „Saturn”).

Dużą szansę na przekształcenie mają także tereny pokopalniane przylegające do silnie zurbanizowanych zespołów mieszkaniowo-usługowych i przemysłowych. Mogą one łatwo dostosowywać się do różnych funkcji, choć głównie wykorzystywane są jako obszary zabudowy usługowej oraz mieszkaniowej (Ruch II KWK „Porąbka-Klimontów”, szyb „Stanisław” KWK „Sosnowiec”, odkrywka „Ksawery” KWK „Paryż”). Tereny pokopalniane usytuowane poza obszarami o wysokim stopniu zurbanizowania lub przylegające do terenów przemysłowych, są użytkowane jako tereny przemysłowe lub przemysłowo-usługowe.

Wielkość terenu

Wielkość terenu ma znaczny wpływ na możliwości i zakres jego ponownego zagospodarowania. Biorąc pod uwagę powierzchnię danego obszaru i jego pierwotną funkcję, tereny zlikwidowanych zakładów górniczych można podzielić na:

- „bardzo małe” (o powierzchni do 1 ha), na których zazwyczaj znajdowały się szyby wentylacyjne,
- „małe” (o powierzchni od 1 ha do 5 ha), które, oprócz funkcji wentylacyjnej, pełniły funkcje dodatkowe (odwadnianie terenu, składowanie i transport materiałów itp.),
- „średniej wielkości” (od 5 ha do 15 ha), które pełniły funkcję wspomagającą główną część zakładu (wydobywanie i składowanie surowca, zjazd ludzi, składowanie i transport materiałów, wentylacja itp.),
- „duże” (od 15 ha do 30 ha),
- „bardzo duże” (o powierzchni powyżej 30 ha), które mogły funkcjonować jako samodzielny ruch lub pełniły funkcję głównego terenu zakładu.

Tabela 11. Stopień zagospodarowania badanych terenów w zależności od ich wielkości

Wielkość terenu	Powierzchnia	Ilość badanych terenów		Średni stopień ponownego zagospodarowania terenu [%]	W pełni niezagospodarowanych [%]	W pełni zagospodarowanych [%]
		liczba terenów	udział [%]			
Bardzo mały	do 1 ha	13	17,57	23,08	76,93	23,07
Mały	od 1 ha do 5 ha	23	31,08	28,31	65,22	21,73
Średni	od 5 ha do 15 ha	18	24,32	48,05	22,22	11,11
Duży	od 15 ha do 30 ha	11	14,86	40,29	0	9,09 ⁵⁹
Bardzo duży	od 30 ha	9	12,16	28,32	0	0

Oprac. własne.

Badania wykazały, że w największym stopniu są zagospodarowane tereny o średniej wielkości (około 48%), następnie obszary o powierzchni od 15 ha do 30 ha (około 40%). Najmniejszy procent terenów ponownie wykorzystanych (23%) znajduje się na obszarach, których powierzchnia nie przekracza 1 ha. Warto również zauważyć, że ponad 76% z nich jest całkowicie niezagospodarowana. Podobnie jest w przypadkach małych terenów, z których około 65% jest w pełni niezagospodarowanych (tab. 11). Sytuacja taka wynika z różnych lokalizacji poszczególnych terenów oraz procesów technologicznych, jakie były na nich prowadzone. Tereny bardzo małe i małe są często usytuowane poza obszarami zurbanizowanymi lub mają trudno dostępną lokalizację, co czyni je mniej atrakcyjnymi z punktu widzenia potencjalnych inwestorów. W przypadku, gdy znajdują się one na terenach zurbanizowanych z bezpośrednim dostępem, zostają szybko zagospodarowane – praktycznie w całości, a proces ich przekształceń najczęściej zachodzi w sposób spontaniczny.

Tereny o średniej wielkości zazwyczaj przylegają do obszarów mieszkaniowo-usługowych i przemysłowych. Przez wzgląd na swoją lokalizację, powiązania komunikacyjne oraz

⁵⁹ Jest to teren dawnej kopalni „Gottwald” w Katowicach – jedyny z jedenastu badanych terenów o powierzchni około 15 ha.

sąsiedztwo, obszary te mogą być wykorzystane m.in. dla rozwoju produkcji, logistyki, usług i budownictwa mieszkaniowego. Dlatego z perspektywy inwestora są one bardzo atrakcyjne i wymagają mniejszych nakładów finansowych niż duże i bardzo duże obszary. Tereny, których powierzchnia wynosi od 5 ha do 15 ha, mogą ulegać przekształceniom zarówno w sposób spontaniczny (przez dostosowanie istniejącej infrastruktury do potrzeb nowej działalności przemysłowo-usługowej), jak i planowany.

Przekształcenie obszarów o dużej i bardzo dużej powierzchni wiąże się z koniecznością poniesienia znacznych nakładów finansowych (np. w celu udostępnienia infrastruktury elektro-energetycznej, budowy dróg itp.) oraz opracowania koncepcji/planów/strategii ich zagospodarowania. Z uwagi na rozległość planowanych działań, często dzieli się te obszary na mniejsze działki lub zadania inwestycyjne, aby skuteczniej przeprowadzić proces ich transformacji.

Struktura przestrzenna zakładu oraz stan techniczny obiektów i infrastruktury technicznej

Rzeczywisty sposób zagospodarowania terenu ma znaczący wpływ nie tylko na sposób jego postrzegania, ale również możliwości jego przekształcenia. W trakcie likwidacji zakładu górniczego pierwotna struktura przestrzenna kopalni ulega znacznym zmianom. Spółki restrukturyzacyjne prowadzą m.in. rozbiórkę obiektów powierzchniowych, prace rekultywacyjne oraz możliwie korzystną sprzedaż majątku kopalni. Rozbiórce i demontażowi podlegają budynki, konstrukcje nadziemne i podziemne, infrastruktura technologiczna i techniczna kopalni, natomiast pozostawiane są obiekty, które:

- mogą być wykorzystane do zabezpieczenia sąsiednich zakładów górniczych przed zagrożeniem wodnym, gazowym lub pożarowym,
- są objęte opieką konserwatorską,
- z uwagi na swoją pierwotną funkcję mogą być łatwo dostosowane do potrzeb nowej działalności, która nie wymaga zmiany ich sposobu użytkowania (np. budynki administracyjne, magazynowe, hale warsztatowe, place składowe).

Z powodu ograniczeń finansowych zdarza się, że właściwa rozbiórka oraz rekultywacja terenu nie są przeprowadzane z należytą starannością lub pozostają niezakończone. Na terenach tych można zaobserwować pozostawione struktury budowlane, gruz, podkłady kolejowe, utwardzenia terenu lub infrastrukturę techniczną (rys. 83). Często stanowią one istotne przeszkody dla ponownego zagospodarowania terenu z uwagi na:

- zwiększenie kosztów inwestycji (inwestor musi przeznaczyć dodatkowe środki na rozbiórkę pozostawionej zbędnej infrastruktury oraz rekultywację terenu),
- obawy przed wystąpieniem ukrytej infrastruktury (fundamenty obiektów, rurociągi, sieci, tunele, zbiorniki itp.) oraz zanieczyszczenia terenu,
- negatywny odbiór terenu.

Na podstawie przeprowadzonej analizy terenów zlikwidowanych zakładów górniczych, można zaobserwować, że proces ponownego zagospodarowania terenu zależy od ilości oraz stanu technicznego istniejącej infrastruktury. Z przeprowadzonych badań wynika, że części terenu zakładu górniczego z pozostawionymi obiektami budowlanymi, których stan techniczny pozwala na remont, przebudowę lub rozbudowę, szybciej ulegają przekształceniom. Natomiast tereny dawnych placów składowych i terenów kolejowych przez długi czas pozostają niezagospodarowane. Przykładami takich obszarów są: KWK „Porąbka-Klimontów”, KWK „Niwka-Modrzejów”, KWK „Sosnowiec”, KWK „Kleofas”, KWK „Saturn”.

A – gruz pozostały po wyburzeniu obiektów zakładu górniczego (teren szybu „Rozalia” KWK „Siemianowice” w Piekarach Śląskich) (fot. A. Wyrzykowska, 2021);

B – fundamenty obiektów zakładu górniczego (teren szybów „Piotr” i „Paweł” KWK „Saturn” w Czeladzi) (fot. A. Wyrzykowska, 2021).

Rys. 83. Przykłady terenów pokopalnianych, na których likwidacja oraz rekultywacja nie zostały prawidłowo przeprowadzone lub zakończone, a między pozostawionymi elementami infrastruktury nastąpiła sukcesja dziko rosnącej roślinności

Podobnie, jak w przypadku wielu innych obiektów przemysłowych, na możliwość i kierunek adaptacji budynków pokopalnianych wpływa ich wewnętrzna struktura (tab. 12). Charakteryzują się one znaczną rozpiętością konstrukcyjną oraz dużymi, otwartymi przestrzeniami, które można łatwo dostosować do nowych funkcji (np. Teatr Tańca i Ruchu „Rozbark” w Bytomiu, Galeria „Szyb Wilson” w Katowicach, Centrum Wspinaczki i Sportów Siłowych „Skarpa” w Bytomiu, Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji (kryta pływalnia) w Sosnowcu),

a dawne obiekty administracyjne mogą z łatwością znaleźć zastosowanie do celów biurowych, szkoleniowych, edukacyjnych (Centrum Edukacji i Biznesu „Nowe Gliwice”) czy drobnych usług i handlu (Centrum Handlowe Silesia City Center w Katowicach) (tab. 12).

Tabela 12. Przykładowe przekształcenia obiektów i terenów zakładu górniczego

Obiekty i tereny zakładu górniczego		Nowe użytkowanie	Przykłady
Obiekty administracyjno-socjalne	budynki administracyjne, cechownia, łaźnia, lampownia, kopalniana stacja ratownictwa górniczego	- obiekty biurowe - obiekty edukacyjne (szkoły, centra szkoleniowe itp.) - obiekty wystawienniczo-edukacyjne (galerie, muzea itp.) - sale widowiskowe - obiekty kulturalne - obiekty sportowe - obiekty gastronomiczne - obiekty handlowe - obiekty opieki zdrowotnej (np. przychodnie) - obiekty wielofunkcyjne - parki przemysłowe, naukowo-przemysłowe i technologiczne - tereny zieleni urządzonej i rekreacyjnej	- Muzeum Śląskie w Katowicach - Teatr Tańca i Ruchu „Rozbark” w Bytomiu - Galeria „Szyb Wilson” w Katowicach - CH Silesia City Center w Katowicach - Kompleks „SztYGarka” w Chorzowie - Katowicka Specjalna Strefa Ekonomiczna - Centrum Edukacji i Biznesu „Nowe Gliwice” - Inkubator Innowacji Technologicznych i Usługowych – Architektura i Budownictwo w Rudzie Śląskiej - Sosnowiecki Park Naukowo-Technologiczny - Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji (kryta pływalnia) w Sosnowcu - Klimontowskie Centrum Aktywności Rodzinnej w Sosnowcu
Zespół obiektów budowlanych związanych z górnictwem wyciągiem szybowym	wieża wyciągowa (szybowa), budynek nadszybia budynek maszyny wyciągowej	- wieże widokowe - dominanty przestrzenne - obiekty biurowe - obiekty sakralne - obiekty edukacyjne - obiekty gastronomiczne - obiekty handlowe - obiekty sportowe - tereny zieleni urządzonej i rekreacyjnej	- Wieża wyciągowa szybu „Prezydent” w Chorzowie - Park Tradycji w Siemianowicach Śląskich - Wieże KWK „Polska” w Świętochłowicach - Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze - Restauracja „Szyb Maciej” w Zabrze - Centrum Wspinaczkowe – Poziom 450 w Sosnowcu - Kaplica św. Barbary w Katowicach
Magazyny i warsztaty		- obiekty kulturalne - obiekty biurowe - obiekty edukacyjne - obiekty sportowe - obiekty handlowe - obiekty przemysłowe magazynowe i składowe - hale fabryczne	- Centrum Usług Społecznościowych i Aktywności Lokalnej SATURN w Czeladzi - Muzeum – Izba Pamięci Kopalni „Wujek” w Katowicach
Pozostałe obiekty przemysłowe zakładu górniczego (m.in. kotłownia, elektrownia)		- obiekty wystawienniczo-edukacyjne (galerie, muzea itp.) - obiekty sportowe - obiekty kulturalne - obiekty przemysłowe, magazynowe i składowe - hale fabryczne	- Galeria Sztuki Współczesnej „Elektrownia” w Czeladzi - Centrum Wspinaczki i Sportów Siłowych „Skarpa” w Bytomiu

Oprac. własne.

Kolejną istotną cechą wpływającą na możliwość i kierunki przekształceń są wartości: historyczne, estetyczne, naukowe i semantyczne pozostawionych obiektów kopalnianych, które bardzo często decydują o ich ochronie konserwatorskiej. Adaptacja tych obiektów jest istotna

nie tylko z uwagi na konieczność zachowania dziedzictwa kulturowego, ale również edukację i pielęgnację tradycji z nimi związanej. Przykładem takich przekształceń jest:

- adaptacja obiektów KWK „Katowice” na Muzeum Śląskie,
- adaptacja budynku maszyny wyciągowej i wieży wyciągowej szybu „Krystian” kopalni „Siemianowice” wraz z najbliższym otoczeniem na Park Tradycji,
- adaptacja dawnej cechowni KWK „Saturn” na Postindustrialne Centrum Dziedzictwa Górniczego Węglowego w Zagłębiu,
- adaptacja magazynu odzieżowego na Muzeum – Izbę Pamięci Kopalni „Wujek” w Katowicach.

Wnioski dla czynników przestrzennych

Podsumowując otrzymane wyniki należy stwierdzić, że jednym z najważniejszych kluczowych elementów procesu planowania jest dogłębna analiza lokalizacji, powiązań przestrzennych oraz sposobu zagospodarowania terenu przewidzianego do przekształcenia. To właśnie na jej podstawie można wskazać właściwy kierunek przekształcenia dostosowany do lokalnych potrzeb oraz wyznaczyć kolejne działania, w tym m.in.: przygotowanie koncepcji/planów/strategii zagospodarowania dla całego przekształcanego terenu (lub jego fragmentu), opracowanie scenariuszy postępowania oraz etapowania inwestycji. Niezauważenie i niedoceniecie zarówno wszystkich atutów, jak i wad terenu, może prowadzić do jego nieefektywnego wykorzystania lub marnowania zasobów przestrzennych.

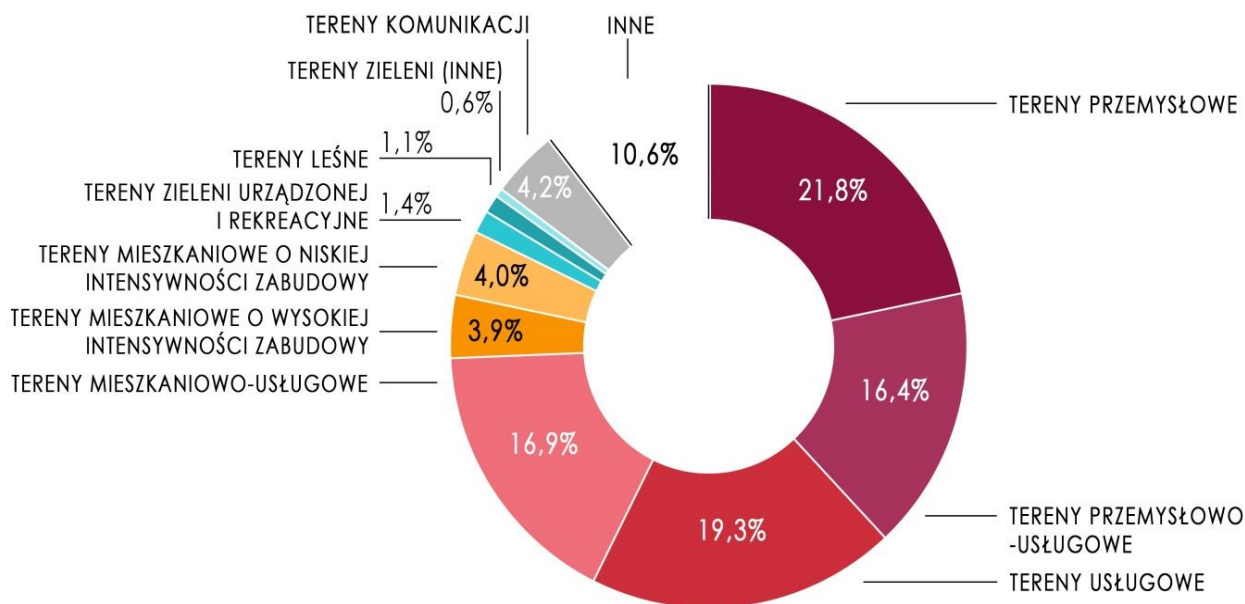
5.2.2. Czynniki formalne i prawne

Polityka przestrzenna

Polityka przestrzenna miast, polegająca na osiąganiu celów przez odpowiednie przeznaczenie terenów, w znacznej mierze determinuje kierunki przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych (Gasidło i Wyrzykowska, 2022). Analiza SUiKZP miast Aglomeracji Górnośląskiej wykazała, że preferowanymi kierunkami zagospodarowania terenów pokopalnianych są tereny przemysłowe i przemysłowo-usługowe obejmujące około 38% powierzchni wszystkich analizowanych obszarów. Kolejnym projektowanym kierunkiem przekształceń są tereny usługowe (19,3%). Na cele mieszkaniowe planuje się przeznaczyć około 25% powierzchni terenów pokopalnianych (tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności zabudowy – 4%, tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności zabudowy – 3,9%, tereny mieszkaniowo-usługowe – 16,9%). Najmniejszy udział we wszystkich analizowanych obszarach zajmują tereny biologicznie czynne (około 3%) (rys. 84). Zazwyczaj są to niewielkie powierzchniowo tereny przylegające do obszarów leśnych i parkowych lub nowe tereny zieleni urządzonej przy projektowanych połączeniach komunikacyjnych.

Około 10% analizowanych obszarów ma inne przeznaczenie terenu lub możliwości jego „elastycznego kształtowania”, ponieważ dokładne wskazanie przeznaczenia terenu nie zawsze jest możliwe. Na przykład w SUiKZP miasta Bytom około 22% terenów pokopalnianych okre-

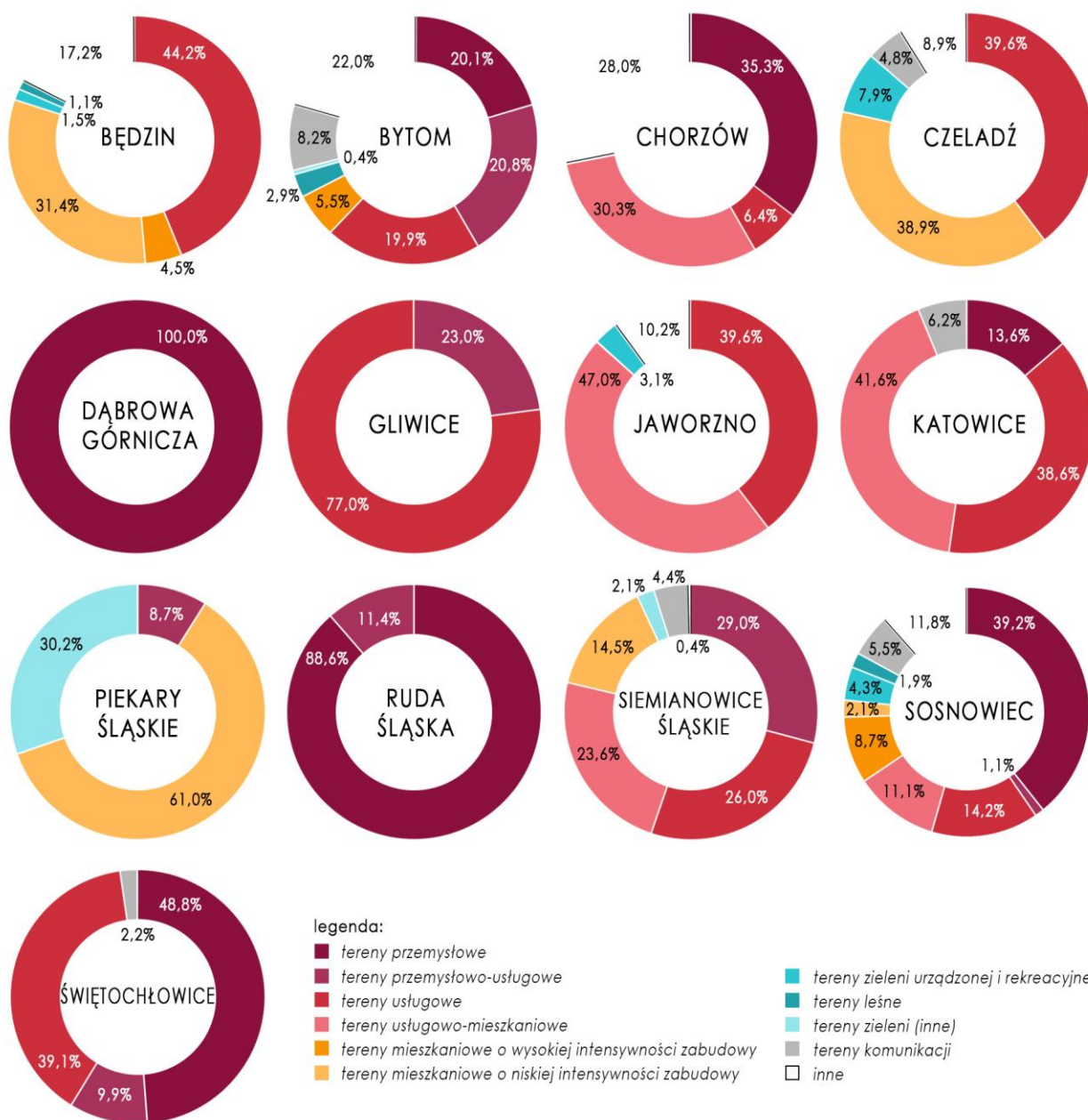
ślono w sposób bardzo ogólny, jako „tereny poprzemysłowe”. Są to nieruchomości i obiekty położone na dawnych terenach przemysłowych, które mogą zostać zagospodarowane na cele mieszkaniowe, usługowe, przemysłowe lub tereny rekreacyjne i zieleni urządzonej. Zapis ten pozwala na swobodne dostosowywanie przeznaczenia i użytkowania terenu do aktualnych potrzeb miasta lub potencjalnych inwestorów.

Rys. 84. Kierunki przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w Aglomeracji Górnośląskiej (na podstawie 74 badanych terenów). Oprac. Własne

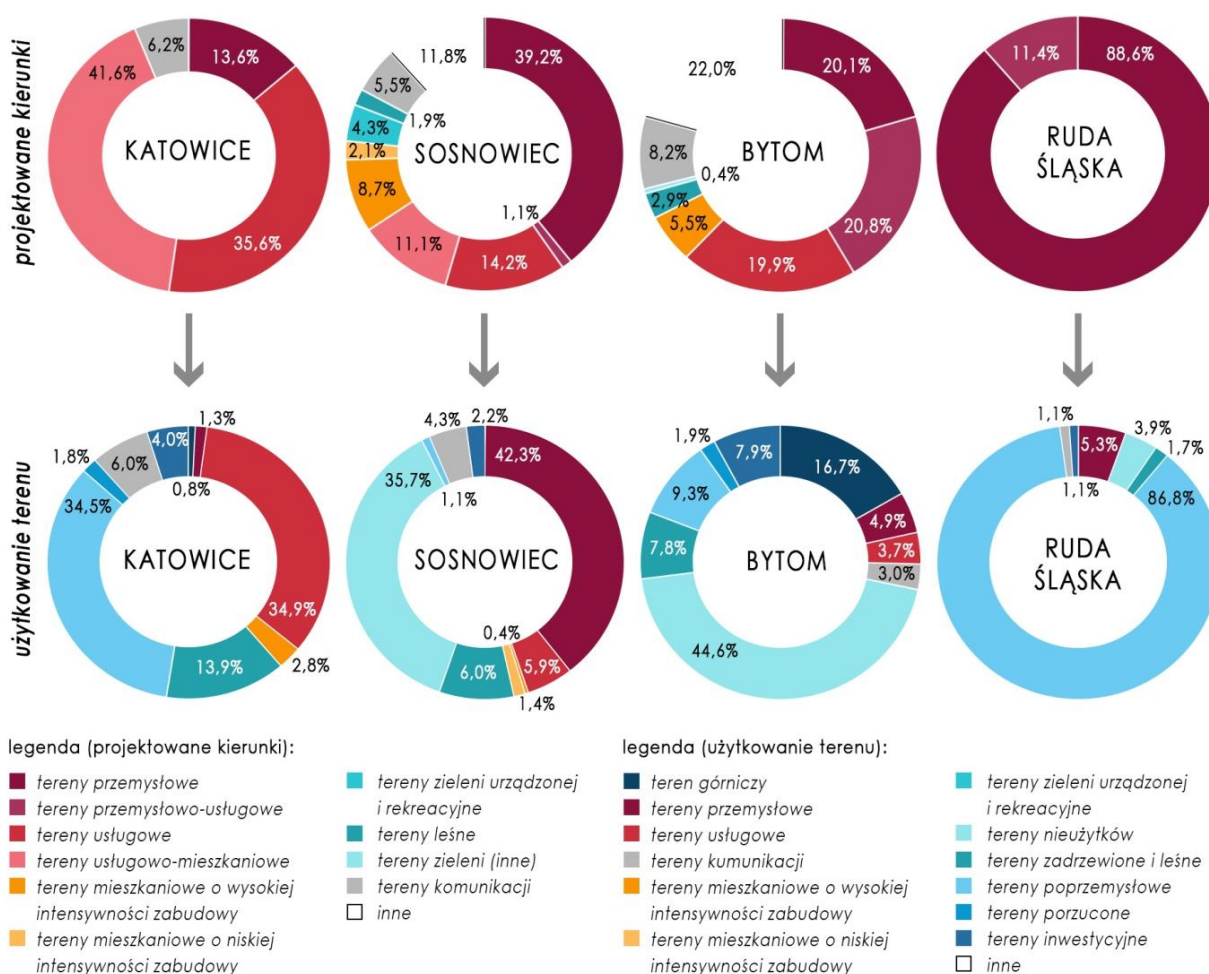
W przedstawionych wynikach badań można zaobserwować, że projektowane kierunki przekształceń i ich proporcje różnią się lokalizacją zarówno w strukturze urbanistycznej, jak i w poszczególnych miastach Aglomeracji Górnośląskiej. Obszary usytuowane w centralnych dzielnicach miast o silnie zurbanizowanej strukturze najczęściej przeznacza się pod nowe tereny usługowe lub tereny usługowo-mieszkaniowe wraz z towarzyszącą im zielenią urządzonej (np. KWK „Katowice”, KWK „Gottwald”, KWK „Prezydent”). Z kolei tereny zlokalizowane na obrzeżach miast z bezpośrednim dostępem do dróg szybkiego ruchu zachowują swoją funkcję przemysłową (szyb „Wschód” KWK „Niwka-Modrzejów”, szyb „Łabędy” KWK „Gliwice”).

Preferowanym kierunkiem zagospodarowania terenów pokopalnianych w Gliwicach i Będzinie są tereny usługowe (odpowiednio około 77% i 44%), w Katowicach i Jaworznie zabudowa mieszkaniowo-usługowa (odpowiednio około 41% i 47%), a w Dąbrowie Górniczej i Rudzie Śląskiej tereny przemysłowe i przemysłowo-usługowe (100%). Największy procent terenów zlikwidowanych zakładów górniczych pod zabudowę mieszkaniową o niskiej intensywności przeznaczono w Piekarach Śląskich (około 61%), Czeladzi (około 39%) i Będzinie (około 31%) (rys. 85).

Rys. 85. Kierunki przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w Aglomeracji Górnośląskiej (na podstawie 74 badanych terenów) – podział administracyjny. Oprac. własne

Większość terenów zlikwidowanych zakładów górniczych objęta jest miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego (zob. Aneks). Wraz ze studium uwarunkowań i kierunków rozwoju gminy plany te stanowią odzwierciedlenie m.in. celów inwestycyjnych właścicieli terenu oraz strategii rozwoju miasta przez zapisy dotyczące odpowiedniego przeznaczenia terenu. Mogą być one porównane z rzeczywistym (nieplanowanym) użytkowaniem terenów pokopalnianych, co umożliwia określenie przybliżonego stopnia zbieżności między planowanym przeznaczeniem, a faktycznym zagospodarowaniem (rys. 86).

Rys. 86. Przykłady projektowanych i rzeczywistych kierunków zagospodarowania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych w Aglomeracji Górnośląskiej – podział administracyjny. Oprac. własne

Wnioski dla czynników formalnych i prawnych – polityka przestrzenna

Porównując proponowane w SUIKZP kierunki rozwoju z bieżącym użytkowaniem terenu można zaobserwować, że projektowane przeznaczenie terenu wpływa bezpośrednio na rzeczywisty sposób jego zagospodarowania. Przeprowadzone badania wykazały jeszcze większy udział obszarów przeznaczonych dla przemysłu, logistyki i usług oraz zbliżony odsetek terenów zielonych niż przewidziany w SUIKZP.

Istnieje także ryzyko, że proponowane kierunki rozwoju nie zostaną zrealizowane i będą hamować proces ich transformacji m.in. ze względu na czas trwania procesu przekształcania, możliwość wystąpienia nieprzewidzianych zdarzeń, zmiany własnościowe oraz wielkość i zróżnicowanie terenu. Regulacje te mogą przeszkodzić w ich dalszym rozwoju. W konsekwencji tereny pokopalniane mogą przez długi czas pozostawać niezagospodarowane (KWK „Rozbark”, KWK „Kleofas”, KWK „Powstańców Śląskich”, KWK „Nowy Wirek”). W związku z tym tereny pokopalniane powinny być oznaczone w dokumentach planistycznych jako tereny wymagające przekształceń, rekultywacji, rehabilitacji lub tymczasowego użytkowania.

W dokumentach strategicznych miast Aglomeracji Górnośląskiej wskazywany jest potencjał terenów pokopalnianych jako miejsca realizacji celów rozwojowych, w tym przede wszystkim rozwoju gospodarczego (tereny przemysłowe, przemysłowo-usługowe i usługowe). **Silnie akcentowane są również kwestie związane z zapewnianiem odpowiednich warunków mieszkaniowych i przyrodniczych. Na te ostatnie przeznaczają się wyłącznie 2,8% powierzchni terenów zlikwidowanych zakładów górniczych** (Heffner i in., 2022). Taki stan potwierdza również analiza miejskich planów adaptacji. Niedostrzeganie potencjału środowiskowego w dalszej perspektywie może oznaczać utratę możliwości jego skutecznego wykorzystania (Gasidło, 2021; Pancewicz, 2021).

Koncepcje, projekty i strategie zagospodarowania terenu

Koncepcje, projekty i strategie zagospodarowania terenu stanowią nierozdzielny fundament procesu przekształceń. Określają one kluczowe kierunki działań, zmierzających do uzyskania maksymalnych korzyści ekonomicznych, przestrzennych i środowiskowych z nowego zagospodarowania. Umożliwiają one efektywne wykorzystywanie dostępnych zasobów oraz kreowanie atrakcyjnych i ogólnodostępnych przestrzeni miejskich dla mieszkańców i inwestorów.

Badania wykazały, że brak spójnej wizji przekształceń terenów pokopalnianych, może prowadzić do niekontrolowanego zagospodarowania danego obszaru i chaosu przestrzennego, a w dalszej perspektywie do ograniczenia jego rozwoju. Marnowanie zasobów przestrzennych wynikające z braku klarownych planów zagospodarowania może ponadto przekładać się na utratę jego pierwotnego potencjału i negatywnie wpływać na funkcjonalność obszarów z nim związanych.

W proces planowania ponownego zagospodarowania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych są zaangażowane władze samorządowe, prywatni inwestorzy, eksperci oraz lokalne społeczności, lecz w znacznie mniejszym wymiarze. Integracja różnych perspektyw pozwoli na wypracowanie spójnej wizji przyszłego użytkowania terenu, uwzględniającej różnorodne cele, potrzeby i oczekiwania, przyczyniając się tym samym do jego zrównoważonego rozwoju.

Wnioski dla czynników formalnych i prawnych – koncepcje, projekty i strategie

Podczas przygotowywania niezbędnych opracowań projektowych i planistycznych należy również zwrócić uwagę na ich zakres. Badania wykazały, że **kluczem do efektywnego wykorzystania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych jest opracowanie projektu/planu zagospodarowania dla całego obszaru poddanego procesowi przekształceń oraz jego konsekwentna implementacja**, która pozwoli na realizację zamierzonych przez inwestora celów.

Koncepcja przekształceń terenów pokopalnianych powinna również uwzględniać zróżnicowane formy użytkowania terenu. Jest to szczególnie ważne przy przekształceniach dużych terenów zlokalizowanych w obszarach śródmiejskich i terenów przylegających do dużych zespołów mieszkaniowo-usługowych. Koncepcje uwzględniające różne sposoby zagospodarowania terenu przyczyniają się do zrównoważonego rozwoju całego obszaru oraz zwiększają korzyści społeczne, ekonomiczne i środowiskowe z jego nowego użytkowania.

Dodatkowym atutem sporządzanych projektów mogą być ich „elastyczne” zapisy, które pozwolą na dostosowywanie się do zmieniających się uwarunkowań środowiskowych, zmian na rynku finansowym oraz preferencji społecznych. W miarę postępu procesu przekształceń, powinny być one również aktualizowane, co umożliwi odpowiedź na nowe wyzwania i okoliczności.

5.2.3. Czynniki środowiskowe

Działalność górnicza jest ściśle związana z ingerencją w środowisko naturalne, co powoduje zmiany o charakterze trwałym i przejściowym, np. zmianę morfologii terenu i jego zagospodarowania, usunięcie warstwy gleby wraz z florą i fauną, zmianę sieci hydrograficznej, a także hałas, emisję pyłów i gazów, wstrząsy i tąpnięcia górotworu (Uberman, Pietrzyk-Sokulska i Kulczycka, 2014; Pierch i Sobczyk, 2023).

Choć górnictwo podziemne generuje mniejsze zmiany w morfologii i krajobrazie w porównaniu do górnictwa odkrywkowego, to jego oddziaływanie na środowisko ma znaczący wpływ na procesy przekształceń terenów pogórnich. W trakcie funkcjonowania i likwidacji zakładu przedsiębiorca górnictwa jest zobowiązany do ochrony środowiska oraz rekultywacji gruntów (Ustawa, 2011, art. 129 ust. 1). Głównym celem tych działań jest rekompensata strat poniesionych w wyniku działalności górniczej i „kreowanie nowych wartości użytkowych” (Nieć i in., 2008).

Z powodu braku możliwości dalszego finansowania i wewnętrzną politykę spółek restrukturyzacyjnych prawidłowa likwidacja i rekultywacja terenów zakładów górniczych często nie zostaje przeprowadzona lub zakończona, wskutek czego pozostawione elementy infrastruktury ulegają stopniowej dewastacji i degradacji, a na pozostawionym obszarze następuje ekspansja przyrody i zachodzą inne naturalne procesy. W wyniku sukcesji roślinnej tworzą się wyjątkowe nisze ekologiczne, obfitujące w różnorodność gatunków. Występująca tam flora i fauna, rzadko obserwowana na innych obszarach, jest odporna na zanieczyszczenia (Uberman, Pietrzyk-Sokulska i Kulczycka, 2014; Rostański, 2023). Obszary te stanowią często cenne enklawy przyrodnicze w sąsiedztwie terenów silnie zurbanizowanych (Uberman, Pietrzyk-Sokulska i Kulczycka, 2014). Paradoksalnie staje się to czasem argumentem za ograniczeniem lub zaniechaniem rekultywacji (Szewczyk-Świątek, 2023).

Analiza użytkowania terenów pokopalnianych wykazała również, że niezagospodarowane tereny zlikwidowanych zakładów górniczych stają się także miejscem nieformalnego użytkowania. W takim przypadku pozostawione bez zabezpieczenia obiekty budowlane lub ich części, infrastruktura techniczna oraz gruz, „ukryte” w zieleni, mogą stanowić zagrożenie dla potencjalnych użytkowników (rys. 83).

Istnieje także ryzyko, że szeroko rozumiana ochrona przyrody (w szczególności zieleni wysokiej) może stać się celem nadrzędnym w dalszym procesie przekształceń, a w konsekwencji prowadzić do zaniechania dalszej aktywności inwestycyjnej. Takie działania wyłącznie

ukrywają problem niewłaściwie przeprowadzonej likwidacji i zabezpieczenia terenu bez jego właściwego rozwiązania (Szewczyk-Świątek, 2023).

Wnioski dla czynników środowiskowych

Niezagospodarowane tereny zlikwidowanych zakładów górniczych wykazują duży potencjał inwestycyjny, warto jednak rozważyć możliwość przekształcenia ich w użytki ekologiczne lub tereny rekreacyjne (Gasidło i Wyrzykowska, 2022). Z uwagi na swoją liczebność i rozmieszczenie obszary te mogą również stanowić istotny element polityki zrównoważonego rozwoju, budowania systemu błękitno-zielonej infrastruktury oraz dostosowywania się miast do zmian klimatu. Efektywne zarządzanie ograniczonymi zasobami przestrzennymi oraz ochrona obszarów otwartych i zielonych przyczyniają się do: ograniczenia rozprzestrzeniania się zabudowy, zmniejszenia miejskiej wyspy ciepła, tworzenia warunków dla naturalnej retencji wody i oczyszczania powietrza, a także sprzyjają interakcji społecznej i indywidualnej rekreacji. Dodatkowym rezultatem będą również walory estetyczne, wpływające na krajobraz zarówno miejski, jak i podmiejski.

Wyniki badań wskazują również na istotny problem, jakim jest niewielkie znaczenie celów środowiskowych w polityce przestrzennej gminy. Przeznaczenie terenów pokopalnianych na tereny zieleni stanowi wyłącznie około 3% powierzchni zlikwidowanych zakładów górniczych, podczas gdy około 34% powierzchni niezagospodarowanych terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wykazuje duży potencjał przyrodniczy (zob. rozdz. 3, rys. 17).

5.2.4. Czynniki naukowe i historyczne

Rozwój Aglomeracji Górnośląskiej nierozzerwalnie łączy się z eksploatacją węgla kamiennego na tym obszarze. To historia walki człowieka z naturą, która angażowała siłę i wiedzę kolejnych pokoleń. Pozostawione przez górnictwo narzędzia, urządzenia, obiekty i tereny przemysłowe wraz ze swoją infrastrukturą społeczną, obrazują nie tylko rozwój myśli technicznej i inżynierskiej, ale także rozwój społeczny, gospodarczy, architektoniczny i urbanistyczny (Affelt, 2008, 2009). Kopalnie kojarzone z ciężką fizyczną pracą oraz trudnymi warunkami pracy, długo nie były przedmiotem zainteresowania m.in.: historyków sztuki, architektów czy urbanistów (Gasidło, 2018a). Pozostawione w ukryciu i odizolowaniu, dostępne wyłącznie dla pracowników, przez długi czas były przez społeczeństwo niedoceniane (Szady, 1995b).

Dziś coraz częściej podkreśla się wyjątkowe wartości kulturowe i społeczno-ekonomiczne dziedzictwa przemysłowego zakładów górniczych, tworzące także tożsamość regionów z nim związanych. W myśl europejskiej polityki „dziedzictwo techniki, przemysłowe i inżynierii budowlanej stanowi integralną część dziedzictwa historii”, zaleca się więc podejmowanie działań na rzecz ich zachowania i ochrony (za Affelt, 2008, 2009).

Zgodnie z Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Ustawa, 2003a) opiece i ochronie prawnej podlegają zabytki nieruchome i ruchome (bez względu na stan zachowania), będące:

„obiettami techniki (zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi) [oraz] wytworami techniki (zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami

świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego)”.

Do maja 2022 r. dokonano 36 wpisów do rejestru zabytków, uwzględniających ponad 110 obiektów i zespoły obiektów zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny na terenie Aglomeracji Górnosląskiej (tab. 13)⁶⁰. Znaczna ich część została dokonana już po zamknięciu kopalni. Sytuacja taka wynikała z niezrozumienia wartości obiektów kopalnianych i potrzeby ochrony dziedzictwa poprzemysłowego (Szady, 1995b). Ponadto w opinii właścicieli obiektów pokopalnianych fakt wpisania ich do rejestru zabytków utrudnia także ich dążenie do całkowitej likwidacji (rozbiórki) i zbycia majątku zakładu górniczego. Zabytki pozostawione przez górnictwo są szerzej chronione przez wpisy do gminnych ewidencji zabytków oraz zapisy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (zob. Aneks).

Badania wykazały, że do maja 2022 r. 65,4% obiektów zakładów górniczych wpisanych do rejestru zabytków zostało zaadaptowanych do nowych funkcji. Dominującym kierunkiem ich przekształceń są usługi, w tym: 28 obiektów zaadaptowano na potrzeby wystawiennicze i muzealne (np. Muzeum Górnictwa Węglowego, Muzeum Śląskie), 5 – na centra kultury (np. Centrum Kultury Śląskiej „Wieże KWK Polska” w Świętochłowicach), a 24 funkcjonuje jako obiekty gastronomiczne, biurowe lub inne (np. Teatr Tańca „Rozbark”, Centrum Sportów Wspinaczkowych „Skarpa”, rezerwat przemysłowy). 4,5% zabytkowych obiektów pokopalnianych pełni funkcje tzw. landmarków, czyli charakterystycznych dominant urbanistycznych (np. wieże wyciągowe szybów „Warszawa”, „Prezydent”, „Polska”), a kolejne 10 pełni swą pierwotną funkcję i stanowi część czynnego zakładu górniczego. Do maja 2022 r. 28,2% zabytkowych obiektów pokopalnianych nie zostało ponownie zagospodarowanych.

Wnioski dla czynników naukowych i historycznych

Ochrona dziedzictwa kulturowego pozostawionego przez górnictwo jest integralną częścią procesu przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych. Badania wykazały, że ochrona dziedzictwa górniczego **bardzo często determinuje i inicjuje transformację obszarów pokopalnianych, a także rewitalizację terenów z nią związanych**. Obejmuje ona zagadnienia związane z zachowaniem i ochroną konserwatorską zabytków i historycznych struktur urbanistycznych oraz pielęgnowaniem tradycji, wartości i historii górniczych społeczności.

Niedostateczne zabezpieczenie i pozostawienie obiektów zakładu górniczego bez właściwej ochrony, a także brak zaangażowania jednostek samorządowych w ich przejęcie i dostosowanie do nowych funkcji, może negatywnie wpłynąć na ich stan techniczny, a w konsekwencji doprowadzić do ich utraty (Ostręga, 2013). Taka sytuacja dotyczy 6,4% zabytków zakładów górniczych wpisanych do rejestru.

⁶⁰ W skład zasobu wchodzi: 5 zespołów kopalnianych oraz 7 wyrobisk dołowych, 11 zespołów zabudowy związanych z górniczym wyciągiem szybowym i 8 budynków nadszybia, 14 budynków maszyny wyciągowej, 7 wież wyciągowych, 7 budynków cechowni i 7 łaźni, 5 budynków warsztatów i 5 rozdzielni elektrycznych, 6 budynków administracji, 28 innych obiektów zakładu górniczego (m.in. sortownie, elektrownie zakładowe, kotłownie, kuźnia, magazyny, budynki wagi), w tym 5 wpisów związanych z otoczeniem zabytków.

Tabela 13. Obiekty nieruchome zakładów górniczych wydobywających węgiel kamiennych wpisane do rejestru zabytków na terenie Aglomeracji Górnośląskiej

Miejscowość	Adres	Nazwa	Data wzniesienia	Nr rejestru zabytków	Data wpisu
<i>Bytom</i>	ul. Zabrzeńska 7	Wieża wyciągowa szybu „Krystyna” w dawnej KWK „Szombierki”	1928	A/135/04	30.12.2004
	ul. Szyb Zachodni	Budynki w zespole dawnej kopalni „Preussen” (KWK „Miechowice”): - budynek nadszybia szybu wentylacyjnego ze stalową konstrukcją szybową		A/486/2017	22.03.2017
	ul. Szyb Zachodni	Budynki w zespole dawnej kopalni „Preussen” (KWK „Miechowice”): - budynek maszyny wyciągowej		A/487/2017	22.03.2017
	ul. Chorzowska 12	Zabudowa rejonu głównego dawnej kopalni „Rozbark”: - budynek cechowni - kotłownia - maszynownia szybu „Bończyk” - mur oporowy	1911 1915 1907 1886	A/213/07	8.10.2007
<i>Chorzów</i>	ul. Kościuszki	Wieża wyciągowa szybu „Prezydent” w dawnej KWK „Polska-Wirek”	1932	A/228/08	24.10.2008
	ul. Siemianowicka,	Zespół szybu „Elżbieta” w kopalni „Polska”: - wieża z budynkiem nadszybowni - budynek sprzężarek i maszyny wyciągowej - rozdzielnia - szatnia - portiernia	1911–12	A/1249/81	7.08.1981
<i>Katowice</i>	ul. Kopalniana 6	Zespół szybu „Bartosz” w KWK „Katowice-Kleofas”: - nadszybie z wieżą - maszynownia z wyposażeniem - siłownia	1881–83, 1895 1893–95	A/16/99	25.05.1999
	ul. Oswobodzenia 1	Budynek cechowni z łaźnią, szatnią, markownią i wartownią dawnego szybu „Wilson”	1918, 1922	A/516/2019	20.05.2019
	ul. Pola 65	Budynki na terenie KWK „Wujek”: - budynek łaźni łańcuskowej „nowej”	1890	A/458/15	27.10.2015
	ul. Pola 65	Budynki na terenie KWK „Wujek”, - budynek dawnego magazynu odzieżowego obecnie Muzeum – Izba Pamięci Kopalni	XIX/XX w., 1981	A/459/15	13.10.2015
	ul. Pszczyńska 10	Willa dyrektora kopalni „Giesche”	1907–10	A/1628	29.03.1996
	ul. Pszczyńska	Wieża wodna w kopalni „Staszic”	1908	A/1417/90	29.10.1990
	ul. Szopienicka	Zespół szybu „Pułaski” w KWK „Wieczorek”: - nadszybie z wieżą wyciągową - sortownia - maszynownia - kuźnia i warsztat mechaniczny - stolarnia - cechownia i łaźnia	1903–11	A/1384/89	20.03.1989
	pl. Zwycięstwa 1–13	Zespół szybu „Alfred”: - budynek nadszybia - budynek maszyny wyciągowej - cechownia - kuźnia - kotłownia - łaźnia - waga - budynek administracji	po 1869	A-1228/78	19.08.1978

	ul. Bocheńskiego	Wieża wyciągowa z budynkiem nadszybia i maszynowni szybu „Wschodniego II” dawnej KWK „Kleofas”	1913–21	A/321/10	23.11.2010
Ruda Śląska	ul. Konopnickiej	Zespół szybu „Franciszek”: - portiernia (nie istnieje) - maszynownia - nadszybie z wieżą nadszybową - łącznia, obecnie hala sportowa (nie istnieje) - cechownia (nie istnieje) - kotłownia - budynek straży pożarnej - budynek rozdzielni i stacji ratownictwa - stajnia, ob. warsztat mechaniczny - warsztaty, obecnie garaże - stolarnia, obecnie magazyn (nie istnieje) - warsztaty elektryczne - budynek administracji	k. XIX w.	1324/84	29.08.1984
	ul. Szyb Walenty	Zespół szybu „Mikołaj”: - maszynownia z halą przetwornic i warsztatem z wyposażeniem technicznym - nadszybie z wieżą wyciągową	1912	A/418/14	25.06.2014
	ul. Kokota 169 A	Budynek sali zbornej, łączni i szatni łańcuskowej, obecnie budynek administracyjny w zespole KWK „Bielszowice”	1905–06	A/316/10	15.10.2010
		Budynek maszyny parowej szybu „Jurand”	k. XIX w.	1095/69	12.12.1969
	ul. Szyb Andrzeja	Budynek nadszybowy szybu „Andrzej”, w kopalni „Błogosławieństwo Boże”, obecnie „Pokój”		A-1226/78	22.03.1978
Siemianowice Śląskie	ul. Składowa 1, 2, 3	3 budynki administracyjne dawnego zakładu górniczego, obecnie domy mieszkalne	1904, 1926	A/393/12	5.12.2012
	ul. Olimpijska	Wieża nadszybowa dawnego szybu „Richter III”, obecnie „Siemianowice III”	1895–97	A/499/2018	17.05.2018
Świętochłowice	ul. Wojska Polskiego 16	2 wieże wyciągowe w dawnej kopalni „Polska” - wieża szybu I, - wieża szybu II,	1908 1889–91	A/110/04	20.01.2004
Zabrze	ul. Szybowa 3	Budynek szatni i łączni górniczej dawnej KWK „Castellengo”	1902	A/466/15	30.12.2015
	ul. 3 Maja 91	Kopalnia „Guido”: - szyb „kolejowy” - budynek nadszybowy szybu „kolejowego” z wieżą - maszynownia szybu „kolejowego” - szybik „Guido” - wyrobiska podziemne (poziom 170, poziom 320)	2 poł. XIX–XX w.	1342/87	26.02.1987 23.12.2014
	ul. 3 Maja 91	Kopalnia „Guido” - wyrobiska podziemne (poziom 320, poziom 150)	2 poł. XIX–XX w.	A/425/14	30.12.2014
	ul. 3 Maja 91	Kopalnia „Guido” - wyrobisko korytarzowe upadowa nr 1 (poziom 320)	2 poł. XIX–XX w.	A/491/17	22.09.2017
	ul. Wolności 402	Kopalnia, obecnie skansen górniczy „Królowa Luiza”: - budynek nadszybowy szybu „Carnall” później „Zabrze II” - maszynownia szybu „Carnall” - maszynownia szybu „Zabrze I” - budynek kompresorów - budynek łączni - budynek skraplarni powietrza (warsztaty) - budynek magazynu, obecnie warsztat i biuro	2 poł. XIX w.	A/1539/93	20.12.1993

	- budynek cechowni, obecnie sklep			
	Główna „Kluczowa Sztolnia Dziedziczna”, od rozwidlenia wschodniego (rejon szybu „Carnal” w skansenie górniczym) do wylotu przy ul. Karola Miarki	1799–1863	A/220/07	11.12.2007, 30.06.2010, 14.12.2015
ul. Sienkiewicza 43	Wyrobiska dawnej kopalni „Królowa Luiza” i „Zabrze-Bielszowice”	początek XIX–XX w.	A/460/15	4.11.2015
ul. Sienkiewicza 43	Szyb „Wyzwolenie” i chodnik podstawowy (do „Kluczowej Sztolni Dziedzicznej”)	1815–29, 1907	A/404/13	27.03.2013
ul. Hagera	Zespół zabudowy kopalni „Ludwik”: - budynek biurowy - budynek cechowni - budynek łaźni i szatni - maszynownia szybu „Konrad” - hala warsztatowa z kuźnią	1913 1910 1918 1912 1912	A/204/06	29.12.2006
ul. Srebrna 6	Zespół szybu „Maciej”: - budynek nadszybia z wieżą wyciągową - budynek maszynowni z maszyną i wyposażeniem - budynek wagowni, obecnie portiernia		A/164/05	30.12.2005
ul. Srebrna 6	Zespół szybu „Maciej”: - budynek odżelaziacza - budynek d. kuźni i magazynu chemicznego - zespół wentylatora, obecnie warsztat i magazyn - budynek rozdzielni 6 kV	1936–38 1936 1922–23 1955–56	A/327/11	31.01.2011
ul. Srebrna 6	Zespół szybu „Maciej”: - zwałowisko skały płonnej (hałda)	1915–1970	A/432/15	13.02.2015

Oprac. własne na podst. Otwarte Dane (2020).

5.2.5. Czynniki społeczne

Likwidacja dużego zakładu pracy, jakim jest kopalnia, stwarza liczne problemy społeczne, takie jak: wzrost bezrobocia, pogorszenie się warunków życia byłych pracowników i ich rodzin oraz spadek dochodów lokalnej społeczności. Dlatego decyzja o likwidacji zakładu górniczego wywołuje często konflikty i protesty zarówno samej załogi, jak i mieszkańców miasta.

Dla zminimalizowania negatywnych skutków społecznych likwidacji zakładu górniczego proponuje się jej pracownikom m.in.: korzystne warunki odejścia z pracy, programy i kursy szkoleniowe umożliwiające zmianę zawodu oraz wsparcie przy założeniu własnej działalności gospodarczej. Biorąc pod uwagę ten aspekt problemu, dla władz samorządowych preferowanym celem przekształcenia terenu pokopalnianego będzie stworzenie jak największej ilości nowych miejsc pracy. Taki zamysł towarzyszył planowaniu przekształcenia KWK „Gliwice”, KWK „Gottwald” oraz KWK „Saturn” (w jego początkowej fazie).

Z badań przeprowadzonych przez Ewę Szady (1995b) oraz rozmów autorki rozprawy doktorskiej z pracownikami zakładów górniczych wynika, że górnicy bardzo często nie dostrzegają wartości historycznych, naukowych i kulturowych obiektów kopalnianych. Część z nich jest również zdania, że nie nadają się one do adaptacji oraz należy je wyburzyć (Szady, 1995b). Wyjątek stanowi tu budynek cechowni, a dokładniej miejsce, w którym usytuowany jest obraz (bądź figura) św. Barbary. Z uwagi na tradycję i przywiązanie religijne, przestrzeń ta

ma wyjątkowe znaczenie dla pracowników kopalni. Jeden z pracowników dozoru wyższego likwidowanej KWK „Wieczorek” w Katowicach, zapytany o plany wyburzenia cechowni, powiedział: *„Żaden górnik nigdy nie wyburzy tego miejsca”*. Dodatkowym argumentem za pozostawianiem sali zbiornej jest towarzysząca jej strefa biurowo-administracyjna, która może być w prosty sposób dostosowana do nowych funkcji⁶¹.

Rosnąca świadomość społeczna dotycząca znaczenia dziedzictwa kulturowego, jakie tworzy górnictwo, korzystnie oddziałuje na proces przekształceń, koncentrując uwagę na konieczności jego zabezpieczenia i ochrony. Lokalni mieszkańcy, zdając sobie sprawę z wartości historycznych i kulturowych tych obiektów, aktywnie wspierają ich zachowanie, a nawet kreatywnie proponują kierunki ich adaptacji (np. KWK „Centrum-Szombierki” Ruch „Szombierki”). To zaangażowanie w dużym stopniu wpływa na proces planowania. W rezultacie zyskuje się nie tylko lepsze zabezpieczenie dziedzictwa kulturowego, ale także akceptację i wsparcie całego procesu jego ponownego zagospodarowania.

Lokalne społeczności mogą wspierać lub przeciwnie, stawiać opór wobec nowej formy użytkowania terenu (KWK „Katowice”, KWK „Centrum-Szombierki” Ruch „Szombierki”).

Badania wykazały również, że brak zagospodarowania i pozostawienie terenu bez zabezpieczenia, może prowadzić do aktów wandalizmu, dewastacji mienia oraz sprzyjać zachowaniom dysfunkcyjnym, takim jak: spożywanie alkoholu w miejscu niedozwolonym czy nielegalne składowanie odpadów (rys. 82).

Analiza procesu przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wykazała, że miejscowe wzorce kulturowe, zachowania oraz potrzeby społeczne, wpływają również na decyzje planistyczne i inwestycyjne. Szczególnie widoczne jest to, gdy określane są cele inwestycyjne przez jednostki samorządowe, które dążą do rozwijania usług społecznych, edukacyjnych i kulturalnych. Choć w swoich strategiach podkreślają one również potrzebę poprawy warunków środowiska naturalnego oraz adaptacji miast do zmian klimatu, to nie dostrzegają one w tym kontekście „wartości społecznej” niezagospodarowanych terenów zlikwidowanych zakładów górniczych (Gasidło, 2021; Pancewicz, 2021; Heffner i in., 2022).

Wnioski dla czynników społecznych

Zrozumienie lokalnych społecznych wartości, tradycji oraz potrzeb jest niezbędne dla efektywnego zarządzania procesem przekształceń. Lokalni mieszkańcy pełnią istotną rolę nie tylko w planowaniu przekształcenia, ale także w jego dalszym użytkowaniu i rozwoju. Ich potrzeby oraz zaangażowanie mogą stanowić motywację dla tworzenia nowych innowacyjnych projektów, aktywizacji lokalnej gospodarki i ochrony dziedzictwa kulturowego. W tym kontekście **budowanie partnerstwa między społecznością lokalną i jednostkami samorządowymi, a inwestorami, jest kluczowe dla tworzenia zrównoważonych i dynamicznie rozwijających się obszarów miejskich.**

⁶¹ Bardzo często wraz z zakończeniem likwidacji kopalni obraz (lub figura) św. Barbary jest przenoszony w inne miejsce, np. do pobliskiego kościoła, muzeum czy innego obiektu związanego z górnictwem.

5.2.6. Czynniki ekonomiczne

Przekształcenie terenów zlikwidowanych zakładów górniczych jest procesem złożonym, determinowanym przez szereg czynników ekonomicznych właściwych procesom inwestycyjnym. Dynamika rozwoju regionu, popyt i zapotrzebowanie na określone rodzaje terenów, korzyści wynikające z zachęt inwestycyjnych, takich jak specjalne strefy ekonomiczne lub preferencyjne warunki działalności gospodarczej, to istotne elementy mogące skłonić przedsiębiorców do inwestowania na terenach po dawnych zakładach górniczych. Duże znaczenie dla potencjalnych inwestorów ma również konkurencyjność podobnych obszarów w danym regionie, wynikająca zarówno z lokalizacji, jak i dostępności zasobów czy infrastruktury (Gasidło, 1998; Domański, 2001; Janiszek, 2020).

Liczebność i rozmieszczenie terenów zlikwidowanych zakładów górniczych na terenie Aglomeracji Górnośląskiej powoduje, że obszary te silnie ze sobą konkurują. Z punktu widzenia inwestycyjnego jest to bardzo atrakcyjne. Zróżnicowanie pod względem wielkości, możliwości inwestowania oraz lokalizacji terenów pokopalnianych sprawia, że inwestor może znaleźć teren spełniający jego wymagania.

Badania wykazały, że prywatni inwestorzy wykorzystują tereny zlikwidowanych zakładów górniczych do celów komercyjnych, najczęściej z przeznaczeniem pod zabudowę przemysłową, przemysłowo-usługową lub usługową. Działania te są uwarunkowane:

- chęcią osiągnięcia maksymalnych korzyści przy minimalnych nakładach finansowych,
- możliwością dostosowania pozostawionych przez zakłady górnicze obiektów do pełnienia funkcji przemysłowych, przemysłowo-usługowych i usługowych bez potrzeby dużych nakładów finansowych,
- lokalizacją terenów pokopalnianych w sąsiedztwie dużych zespołów przemysłowych lub mieszkaniowo-usługowych,
- obowiązującymi zapisami planistycznymi.

Tylko 9% ponownie zagospodarowanych terenów wykorzystywana jest do celów mieszkaniowych, z czego 78,8% to zabudowa mieszkaniowa o niskiej intensywności. Taki stan może wynikać z negatywnego nastawienia do przeznaczania terenów pokopalnianych na ten cel (zanieczyszczenia, odpady) oraz z konieczności poniesienia dodatkowych nakładów (m.in. na stabilizację gruntu, usunięcie pozostawionej infrastruktury, zanieczyszczeń i odpadów).

W przypadku, kiedy inwestorem jest gmina, cel przekształcenia jest dostosowany do potrzeb lokalnej społeczności, w tym:

- rozwoju usług społecznych (np. centra aktywności lokalnej, placówki wsparcia różnych grup społecznych),
- rozwoju usług edukacyjnych (np. szkoły wyższe, centra szkoleniowe),
- rozwoju usług kulturalnych (np. obiekty wystawienniczo-edukacyjne),
- rozwoju usług sportowych (np. tereny zieleni urządzonej i rekreacyjnej, obiekty sportowe),
- tworzeniu miejsc pracy (np. parki naukowo-technologiczne lub przemysłowo-usługowe, inkubatory przedsiębiorczości).

Analiza wybranych procesów przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wykazała, że realizacja ww. przedsięwzięć zależy od zdolności pozyskania zewnętrznego wsparcia finansowego. Brak dodatkowych środków (np. z regionalnych programów operacyjnych, programów dofinansowania na rzecz ochrony zabytków lub wspierania rozwoju kultury) może skutkować zaniechaniem realizacji wybranego celu, bądź jego zmianą (np. KWK „Rozbark”, KWK „Saturn”).

Wnioski dla czynników ekonomicznych

Warunkiem niezbędnym do zrealizowania danego przekształcenia jest dostępność finansowania, czyli możliwość pozyskania i zabezpieczenia niezbędnych środków ze źródeł publicznych lub prywatnych. Brak wystarczających funduszy praktycznie uniemożliwia realizację każdego z etapów tego procesu, co może skutkować porzuceniem wybranej koncepcji przekształcenia, koniecznością zmiany strategii, a nawet spowodować opóźnienia lub całkowite zaniechanie planowanej inwestycji.

Badania wykazały ponadto, że niemożność precyzyjnego określenia celów społecznych, gospodarczych lub środowiskowych, na które przeznacza się środki finansowe, może prowadzić do zaniechania lub konieczności rozpoczęcia procesu planowania od nowa. Równocześnie, gdy cele te zostały już określone, a nie zabezpieczono dla nich wystarczających funduszy, proces przekształceń może zakończyć się lub może zaistnieć konieczność zmiany celu na taki, dla którego można pozyskać finansowanie. Dlatego wnikliwa analiza możliwych źródeł finansowania i zdolność dostosowania się do zmieniających się trendów rynkowych, stają się kluczowe w kontekście efektywnego zagospodarowania zlikwidowanych zakładów górniczych.

5.2.7. Czas

Podobnie jak w innych procesach mających na celu zmianę funkcjonowania przestrzeni miejskiej czas odgrywa szczególną rolę. Przekształcenie terenów zurbanizowanych, w tym obszarów zlikwidowanych zakładów górniczych, należy planować i analizować w długoletniej perspektywie. Jego pełny zakres obejmuje: restrukturyzację i likwidację kopalni, planowanie i projektowanie nowego użytkowania terenu wraz z niezbędnymi uzgodnieniami oraz realizację działań inwestycyjnych. Badania wykazują, że często po 20 latach proces ten wciąż pozostaje niezakończony. Wyjątek stanowi przekształcenie dawnej kopalni „Gottwald”, której cały obszar został zagospodarowany już po 18 latach od decyzji o likwidacji zakładu.

Całkowity czas przekształcenia jest znacznie krótszy w przypadku tzw. spontanicznej adaptacji infrastruktury zakładu dla potrzeb nowej działalności. Najczęściej dotyczy to wykorzystania pojedynczych obiektów lub terenów o powierzchni 1–15 ha i dostosowania ich do celów przemysłowych (np. hale, magazyny, warsztaty, place składowe) lub usługowych (np. budynki biurowe, handlowe i usługowe). Przekształcenia te charakteryzują się minimalnym zakresem ingerencji w istniejącą strukturę obiektów lub terenów, co przekłada się na ograniczenie kosztów adaptacji dla nowego właściciela.

Wnioski dla wpływu czasu

Należy zauważyć, że istnieje pewna zależność: *wraz z wydłużającym się okresem czasu od likwidacji zakładu, spada prawdopodobieństwo ponownego zagospodarowania danego obszaru*. Na prawidłowość tę wpływa m.in.:

- brak zainteresowania terenem i trudności w pozyskiwaniu inwestora,
- trudności w określaniu docelowego kierunku przekształceń i przedłużający się etap projektowania,
- trudności w pozyskiwaniu funduszy na przekształcenie,
- spadek atrakcyjności inwestycyjnej danego obszaru.

Z biegiem czasu niezagospodarowane obszary pokopalniane ulegają naturalnemu procesowi degradacji, co prowadzi do stopniowego pogorszenia stanu technicznego obiektów i infrastruktury zakładu oraz spontanicznej ekspansji przyrody. Ma to istotny wpływ na zwiększenie kosztów zagospodarowania danego obszaru, które musi ponieść ewentualny inwestor. W rezultacie obszar ten staje się jednym z wielu podobnych terenów pokopalnianych w regionie, postrzegany przez społeczeństwo jako teren „problematyczny”, a nie „nowy” zasób przestrzenny gotowy do wykorzystania.

5.3. WNIOSKI

Proces przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych charakteryzuje się wieloetapowością działań, które obejmują: likwidację zakładu górniczego i rekultywację terenu, planowanie przekształcenia, realizację nowego zagospodarowania terenu oraz ponowne użytkowanie terenu. Ten skomplikowany proces może rozciągać się od kilku do kilkudziesięciu lat, co wymaga starannego planowania i analizy w długoletniej perspektywie.

Skuteczne przekształcanie obszarów pokopalnianych wymaga kompleksowego podejścia, uwzględniającego aspekty przestrzenne, prawne, społeczne, ekonomiczne, środowiskowe i czasowe. Współpraca lokalnej społeczności, władz samorządowych, inwestorów i ekspertów jest kluczowa dla wypracowania zrównoważonych strategii, sprzyjających harmonijnemu i trwałemu rozwojowi obszarów miejskich.

Efektywne zarządzanie procesem ponownego zagospodarowywania terenów pokopalnianych wymaga uwzględnienia:

- potencjału danego obszaru do przekształceń, wynikającego z jego powiązań przestrzennych i cech fizycznych,
- możliwości wykorzystania obszarów pokopalnianych do realizacji celów operacyjnych i strategicznych miast oraz kształtowania zrównoważonej polityki przestrzennej,
- „elastycznych” zapisów dokumentów planistycznych, umożliwiających adaptację do zmieniających się warunków ekonomicznych, społecznych i środowiskowych,
- określenia celów przestrzennych, ekonomicznych i środowiskowych przekształcenia, uwzględniających potrzeby różnych grup społecznych,

- konieczności przygotowania spójnej wizji ponownego użytkowania terenu (w postaci strategii, koncepcji i planów zagospodarowania terenu), która swoim zakresem obejmie cały obszar wymagający przekształcenia,
- zaangażowania lokalnej społeczności w proces planowania i mobilizacji do aktywnego w nim udziału,
- ochrony dziedzictwa kulturowego pozostawionego przez górnictwo,
- czynników środowiskowych, które są niezbędne do kształtowania obszarów o zrównoważonym charakterze oraz pozwolą na regenerację ekosystemów i poprawę jakości życia lokalnej społeczności,
- ochrony terenów otwartych i rozpoznania proekologicznego potencjału niezagospodarowanych terenów zlikwidowanych zakładów górniczych, które z uwagi na swoją liczebność i rozmieszczenie, mogą stanowić istotny element polityki zrównoważonego rozwoju, budowania systemu błękitno-zielonej infrastruktury oraz adaptacji miast do zmian klimatu,
- optymalizacji czasu przekształcania przez określenie docelowego sposobu użytkowania terenu jeszcze w trakcie prac likwidacyjnych oraz analizę możliwości dofinansowania planowanego przedsięwzięcia,
- zapewnienia wystarczających środków finansowych dla realizacji pełnego procesu przekształceń,
- konsekwentnej realizacji założenia, która pozwoli na osiągnięcie wyznaczonych przez inwestora celów.

Należy także zwrócić uwagę, że wymienione wyżej elementy **stanowią jedynie czynniki wspierające efektywność procesu przekształceń, lecz nie gwarantują jego pełnego sukcesu**. Po zagospodarowaniu terenu rozpoczyna się przecież proces jego użytkowania, który ujawnia zarówno zalety, jak i wady. Dlatego po zakończeniu przekształcenia ważne jest jego systematyczne monitorowanie i ocena, a następnie dostosowywanie do zmieniających się potrzeb jego użytkowników.

Z uwagi na wymagany długi okres niezbędny do realizacji przekształcania (od kilkunastu do kilkudziesięciu lat) oraz zmiany uwarunkowań zewnętrznych, jakie w tym okresie zachodzą, wydaje się, że odpowiednią metodą planowania procesu przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych powinna być metoda scenariuszowa. Jednak w żadnym z opisywanych wcześniej przypadków nie została ona zastosowana w szerszym zakresie.

Dodatkowo w celu zwiększenia efektywności zagospodarowywania terenów pokopalnianych przeprowadzone badania wskazują na konieczność wprowadzenia zmian legislacyjnych, które:

- umożliwią prowadzenie bardziej „realnej”, regionalnej polityki przestrzennej (np. przez wprowadzenie regionalnych planów zagospodarowania terenów pogórnich i przemysłowych),
- wprowadzą elastyczne regulacje planistyczne, umożliwiające „niezwłoczną” zmianę projektowanego przeznaczenia terenu wraz z decyzją o zamknięciu zakładu górniczego,

- zobowiążą przedsiębiorcę górniczego do poszukiwania właściwego kierunku rekultywacji i zagospodarowania terenu likwidowanego zakładu górniczego na etapie opracowywania docelowego modelu kopalni oraz do przeprowadzenia nad nią publicznej debaty (zob. rozdz. 2, rys. 11, rys. 12).

PODSUMOWANIE I DYSKUSJA WYNIKÓW BADAŃ

W przedstawionej rozprawie doktorskiej podjęto próbę potwierdzenia hipotezy: **czy możliwe jest wskazanie skutecznych metod i kierunków przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych?** Celowość postawienia zadanego pytania potwierdził krytyczny przegląd literatury związanej z przekształcaniami terenów zlikwidowanych zakładów górniczych, wskazujący na **niewystarczającą wiedzę o skuteczności procesów przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych.**

Rozwiązanie problemu badawczego nastąpiło przez odpowiedzi na kolejne pytania badawcze.

- *Czym charakteryzuje się teren zakładu górniczego?*

Rozwój Aglomeracji Górnośląskiej nierozzerwalnie łączy się z historią eksploatacji węgla kamiennego. Według niektórych źródeł węgiel na tym terenie wydobywano już w połowie XVI w. (Frużyński, 2012a). Pozostawione przez górnictwo narzędzia, urządzenia i tereny przemysłowe, razem z ich społeczną infrastrukturą, stanowią nie tylko świadectwo postępu technicznego i inżynierskiego, ale także odzwierciedlają rozwój społeczny, gospodarczy, architektoniczny i urbanistyczny (Affelt, 2008, 2009).

Ilość, rozległość i lokalizacja zakładów górniczych na terenie Aglomeracji Górnośląskiej wynikają bezpośrednio z warunków geologiczno-górnictwa zalegania złóż węgla kamiennego oraz planu ich efektywnej eksploatacji. Kopalnie na obszarze całego GZW funkcjonują na zasadzie naczyń połączonych, co wynika nie tylko z bezpośredniego graniczenia ze sobą zakładów górniczych, ale przede wszystkim z występujących tam zagrożeń naturalnych, które mogą wzajemnie na siebie oddziaływać (zagrożenia wodne, gazowe, ruchy tektoniczne).

Z punktu widzenia projektanta kopalnia jest dużym zakładem pracy, którego struktura funkcjonalno-przestrzenna jest kształtowana przez procesy technologiczne zachodzące w jego obrębie. Należą do nich:

- procesy zasadnicze (podstawowe), obejmujące czynności bezpośrednio związane z produkcją, polegające na wydobywaniu, transporcie, składowaniu i przygotowywaniu wydobytej kopaliny do sprzedaży,
- procesy pośrednie (pomocnicze), mające na celu wspieranie procesu zasadniczego i utrzymywanie w gotowości wszystkich narzędzi, takich jak: składowanie materiałów i urządzeń wraz z ich przemieszczaniem, dostawa mediów, przewietrzanie wyrobisk,
- procesy wspomagające, związane z obsługą socjalno-administracyjną pracowników.

Na terenie zakładu górniczego znajdują się specjalistyczne obiekty lub zespoły obiektów powiązane z wyżej wspomnianymi procesami. Są to m.in: obiekty administracyjno-socjalne (budynek administracyjny, budynek cechowni, łaźni i lampowni, budynek kopalnianej stacji ratownictwa górniczego), budynki maszyn wyciągowych i nadszybi, obiekty budowlane

urządzeń przeróbczych i podszadzkowych, budynki infrastruktury technicznej i technologicznej, tory stacji kopalnianej wraz z urządzeniami stacyjnymi, obiekty oraz place składowe i magazynowe.

- *Jak wygląda proces likwidacji zakładu górniczego i jak wpływa on na przyszłe zagospodarowanie?*

W obliczu zmniejszających się zasobów przemysłowych węgla kamiennego (Popp, 2019; Kicki, 2021) oraz zdecydowanej międzynarodowej polityki na rzecz klimatu (EC, 2019) znaczenie węgla kamiennego w Europie i w Polsce obecnie stale spada, przyczyniając się do zamykania kolejnych kopalń. W konsekwencji ilość czynnych zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny będzie się systematycznie zmniejszać, uwalniając nowe zasoby przestrzenne, które będą wymagały zagospodarowania.

Proces likwidacji zakładu górniczego jest skomplikowany i kosztowny. Podlega on rygorystycznym regulacjom prawnym, obejmującym warunki geologiczno-górnice, ochrony środowiska, bezpieczeństwo powierzchni, a także czynniki społeczno-socjalne. Inicjuje go decyzja o postawieniu kopalni w stan likwidacji. W dalszej kolejności następuje proces nieodpłatnego zbycia kopalni lub jej oznaczonej części na rzecz Spółki Restrukturyzacji Kopalń S.A., która jest odpowiedzialna za dalsze wykonywanie i nadzorowanie wszystkich zadań związanych z jej likwidacją (procesu przygotowania kopalni do likwidacji, fizycznej likwidacji oraz jej zakończenia). Końcowym etapem tego procesu powinno być przekazanie terenu do docelowego użytkowania.

Jednakże należy pamiętać, że działania spółek restrukturyzacyjnych ograniczają się wyłącznie do zagospodarowania majątku, zabezpieczenia sąsiednich zakładów górniczych przed zagrożeniem wodnym, gazowym lub pożarowym, fizycznej likwidacji zakładu górniczego, usuwania szkód górniczych, rekultywacji terenu oraz sprzedaży majątku likwidowanych kopalń. Zakres ich działań nie obejmuje przygotowania terenu pod nowe zagospodarowanie i jego realizacji.

- *Jakie jest współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanych zakładów górniczych?*

Zagospodarowanie terenu dla potrzeb działalności górniczej ma charakter tymczasowy, o bardzo zmiennym czasie trwania w różnych lokalizacjach (Kivinen, 2017). Użytkowanie wynika z cyklu funkcjonowania zakładu górniczego – zajęcia terenu w celu uzyskania korzyści gospodarczych (eksploatacji surowców naturalnych), rozwoju i dojrzałości (w okresie, którym zakłady są rozbudowywane i przebudowywane) oraz upadku i opuszczenia (z uwagi na wyczerpanie się surowców naturalnych lub braku ekonomicznych możliwości dalszego funkcjonowania kopalni). Ostatnim etapem użytkowania terenu jest jego odnowa i ponowne zagospodarowanie (Gasidło, 1998).

Przeprowadzone badania wykazały, że struktura użytkowania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych na terenie Aglomeracji Górnośląskiej jest zróżnicowana pod względem zarówno powierzchni ponownie zagospodarowanych terenów i funkcji jakie pełnią, jak i ilości pozostawionej infrastruktury technicznej, odpadów, stopnia zanieczyszczenia oraz pokrycia roślinnością. Na podstawie przeprowadzonej analizy można je podzielić na trzy grupy:

- tereny niezagospodarowane (60,4%),
- tereny zagospodarowane (35,2%),
- tereny nadal wykorzystywane dla potrzeb funkcjonowania zakładów górniczych (4,4%).

Obszary ponownie zagospodarowane charakteryzują się bardzo niską intensywnością zabudowy oraz dużym udziałem towarzyszącej infrastruktury transportowej (drogi i parkingi). Dominującymi kierunkami przekształceń są tereny przemysłowe (około 48,2%) i usługowe (około 25%). Tereny mieszkaniowe stanowią około 9% ponownie użytkowanych obszarów, a tylko około 3% wszystkich terenów zlikwidowanych zakładów górniczych stanowią tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne.

Około 60% terenów pokopalnianych pozostaje nadal niezagospodarowanych. Są one niejednorodne i występują we wszystkich badanych lokalizacjach. Wśród nich można wyróżnić:

- tereny porzucone (6,5%) oraz poprzemysłowe (29,1%), na których likwidacja nie została prawidłowo przeprowadzona lub zakończona, a pozostawione elementy infrastruktury ulegają stopniowej degradacji i dewastacji,
- tereny nieużytków (42,9%) oraz tereny zadrzewione i leśne (14,6%), na których po przeprowadzonej likwidacji i rekultywacji nastąpiła naturalna sukcesja,
- tereny inwestycyjne (6,9%), na których przeprowadzono właściwą likwidację, uporządkowano teren i przygotowano infrastrukturę techniczną pod potencjalną inwestycję.

Struktura użytkowania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych różni się między poszczególnymi obszarami i miastami, w których są one zlokalizowane. Na możliwość ich ponownego wykorzystania wpływa wiele czynników. Dotyczą one cech przestrzennych, środowiskowych, ekonomicznych, społecznych, kulturowych i prawnych danego obszaru oraz polityki spółek restrukturyzacyjnych w odniesieniu do procesu ich przekształcania. Jednocześnie czynniki te decydują zarówno o podatności danego terenu na przekształcenie, jak i o zakresie jego użytkowania.

- *Jakie koncepcje, projekty urbanistyczne i architektoniczne oraz dokumenty planistyczne są opracowywane w celu zagospodarowania terenów zlikwidowanych kopalń? Kiedy są wykonywane? Czy można określić ich skuteczność?*

Pierwsze koncepcje/projekty/strategie nowego zagospodarowania terenów zlikwidowanego zakładu górniczego są przygotowywane niezależnie od działań górniczych, już po decyzji o zamknięciu kopalni lub całkowitej jej likwidacji. Wyjątek stanowią nieliczne opracowania studialne przygotowane przez jednostki naukowo-badawcze (np. „Studium historyczne i archi-

tektoniczno-techniczne obiektów powierzchniowych KWK Katowice” pod kierunkiem Prof. Stanisława Sołowija, Ewy Szady: „Uwarunkowania przekształceń przestrzennych wyeksploatowanych kopalń” oraz Ewy Szady i Stefana Zemła: „Tereny przemysłowe dzielnic Sośnica w Gliwicach. Rozpoznanie i koncepcja przekształceń”). Ich celem jest określenie optymalnego kierunku przekształcenia, który pozwoli na osiągnięcie jak największych korzyści społecznych, ekonomicznych i przestrzennych z nowego zagospodarowania terenu.

W poszukiwaniu właściwego kierunku zagospodarowania terenów pokopalnianych najbardziej zaangażowani są nowy właściciel terenu i władze lokalne. Poszukiwania te mogą przybierać formę warsztatów, profesjonalnych lub studenckich konkursów urbanistyczno-architektonicznych, opracowań projektowych (projekty architektoniczno-urbanistyczne, projekty koncepcyjne, masterplan), planistycznych (projekty studium uwarunkowań i kierunków rozwoju gminy, projekty miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego), naukowo-badawczych oraz dokumentów strategicznych i operacyjnych (strategia rozwoju miasta, gminne lub lokalne programy rewitalizacji). Do współpracy przy ich przygotowywaniu zaprasza się m.in. profesjonalne biura projektowe, jednostki naukowo-badawcze oraz interdyscyplinarne zespoły ekspertów. W proces planowania angażują się również lokalne organizacje społeczne i mieszkańcy miasta – najczęściej z własnej inicjatywy. Fakt ten wynika z obowiązujących przepisów, które wyłącznie w kilku przypadkach nakładają na gminę obowiązek przeprowadzenia publicznej dyskusji nad proponowaną zmianą zagospodarowania terenu (np. zmiana SUiKZP lub MPZP).

Opracowywane koncepcje/projekty/strategie mają początkowo charakter ogólny i są przygotowywane dla całego pozostawionego przez zakład górniczy terenu. Z czasem w procesie przekształceń wyodrębnia się mniejsze zadania inwestycyjne, dla których opracowywane są szczegółowe projekty architektoniczno-budowlane, pozwalające na przygotowanie harmonogramów rzeczowo-finansowych, wniosków o dofinansowanie inwestycji oraz dokonania niezbędnych uzgodnień formalnych.

Przeprowadzone badania wykazały, że większa ilość przygotowanych koncepcji/projektów/strategii nie wpływa na jakość przekształcenia, ani ilość powierzchni ponownie zagospodarowanego terenu, lecz wskazuje na trudności w poszukiwaniu najbardziej korzystnego rozwiązania. Tylko konsekwentna realizacja zaplanowanych działań dla całego obszaru wymagającego przekształcenia może pozwolić na:

- zagospodarowanie jak największej powierzchni terenu oraz zmianę wizerunku terenów pokopalnianych,
- osiągnięcie największej ilości korzyści z nowego zagospodarowania,
- wskazanie nieprawidłowości i wad nowego zagospodarowania oraz możliwości ich naprawy,
- wspieranie rozwoju miasta.

Analiza porównawcza SUiKZP oraz struktury użytkowania terenu miast Aglomeracji Górnośląskiej wykazała ponadto, że polityka przestrzenna wobec terenów zlikwidowanych

zakładów górniczych, w dużej mierze determinuje kierunki ich ponownego zagospodarowania. Preferowanym kierunkiem nowego użytkowania terenu w SUiKZP są tereny przemysłowe i przemysłowo-usługowe obejmujące około 38% powierzchni wszystkich analizowanych obszarów oraz tereny usługowe (19,3%). Na cele mieszkaniowe planuje się przeznaczenie około 25% powierzchni terenów pokopalnianych (tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności zabudowy – 4%, tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności zabudowy – 3,9%, tereny mieszkaniowo-usługowe – 16,9%). Najmniejszy udział wszystkich analizowanych obszarów zajmują tereny zieleni (około 3%).

Z przeprowadzonych badań wynika również, że za te proporcje częściowo „odpowiedzialne” są obowiązujące przepisy prawne. Podczas funkcjonowania zakładu górniczego teren kopalni oznaczany jest w dokumentach planistycznych gminy jako „przemysłowy” (co wynika z rzeczywistego sposobu użytkowania terenu). Nie zmienia się on wraz z decyzją o zamknięciu kopalni (lub jej części), jej likwidacją, ani bezpośrednio po sprzedaży majątku zakładu, z uwagi na czasochłonność przeprowadzania procesu legislacyjnego. W konsekwencji tereny likwidowanych zakładów górniczych przeznacza się pod zabudowę przemysłową lub przemysłowo-usługową, a tym samym ogranicza się realizację innych celów strategicznych gminy.

Analiza procesów przekształceń wykazała również, że władze samorządowe chętnie przystępują do zmian zapisów planistycznych po zakończeniu likwidacji zakładu górniczego (lub w jego trakcie), dostrzegając potencjał „uwalniających się” terenów dla rozwoju miasta. Poszukują oni również inwestorów i wspierają nowych właścicieli gruntów, których propozycje biznesowe oraz plany zagospodarowania terenu są uwzględniane w tworzących się dokumentach planistycznych (KWK „Gottwald”, KWK „Gliwice”, KWK „Rozbark”, KWK „Szombierki”, KWK „Saturn”). Współpraca ta pozwala na usprawnienie procesu przekształceń oraz umożliwia realizację zaplanowanych działań.

Z drugiej strony istnieje ryzyko, że sztywne zapisy MPZP mogą przez długi czas blokować zmianę docelowego sposobu użytkowania terenu oraz zniechęcać potencjalnych inwestorów. Dlatego podczas procesu planowania przekształcenia przez gminy należy rozważać „elastyczne” zapisy planistyczne, które w przyszłości pozwolą na dostosowanie decyzji inwestycyjnej do zmieniających się lokalnych uwarunkowań (np. zmiana strategii rozwoju miasta, zmiana właściciela gruntu).

- *Co charakteryzuje proces przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych? Jak określić skuteczność działań mających na celu zmianę zagospodarowania terenu? Jaka jest skuteczność podejmowanych działań dotyczących przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych?*

Działania związane z przekształceniami terenów poprzemysłowych, w szczególności związanych z działalnością górniczą na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej są prowadzone od ponad 30 lat. Dotyczą one zarówno obszarów śródmiejskich, jak i podmiejskich. Proces

przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych charakteryzuje wieloetapowość działań, na którą składają się: likwidacja zakładu górniczego oraz rekultywacja terenu, planowanie przekształcenia, realizacja nowego zagospodarowania terenu oraz ponowne jego użytkowanie. Proces ten może trwać od kilku do kilkudziesięciu lat, co wymaga starannego planowania i analizy w długiej perspektywie czasu.

Skuteczność procesu przekształcania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych jest zagadnieniem wieloaspektowym, wymagającym systematycznego monitorowania różnych wskaźników oraz ich wpływu na użytkowanie terenu w długim okresie. Efektywność tego procesu można oceniać, biorąc pod uwagę różne aspekty – przestrzenne, ekonomiczne, społeczne i środowiskowe. Z uwagi na złożoność zagadnienia oraz zakres prowadzonych badań w dyscyplinie architektura i urbanistyka, całościową ocenę jakości przekształcanej struktury przestrzennej oraz efektywności podjętych działań przeprowadzono dla sześciu przypadków⁶², dla których przeprowadzono „pełen” proces przekształceń⁶³, a pozyskana dla nich dokumentacja stanowiła wystarczający materiał analityczny, w oparciu o następujące kryteria:

- ilość i procent powierzchni terenu przekształconego lub będącego w trakcie przekształcenia,
- całkowity czas przekształcenia, czas planowania przekształcenia i realizacji projektu,
- ilość przygotowanych koncepcji i ich realizacja,
- ochrona dziedzictwa kulturowego,
- wpływ władz samorządowych przez planowanie przestrzenne na przekształcenie,
- osiągnięcie celów zakładanych przez inwestora,
- osiągnięcie korzyści społeczno-ekonomicznych, przestrzennych i środowiskowych z nowego zagospodarowania terenu

Przeprowadzone badania wykazały znaczne zróżnicowanie, biorąc pod uwagę skuteczność podejmowanych działań (tab. 9). Analiza procesu przekształceń terenów pokopalnianych jednoznacznie potwierdziła, że działania związane z ponownym zagospodarowaniem dawnej KWK „Gottwald” były najskuteczniejsze. Efektywność tego procesu jest widoczna nie tylko w wielkości powierzchni ponownie zagospodarowanego terenu, ale także w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Ponadto wybrany kierunek przekształcenia znacząco wzmocnił potencjał gospodarczy i społeczny tego obszaru, tworząc nowoczesną przestrzeń usługową, zapewniając nowe miejsca pracy oraz wzbogacając ofertę mieszkaniową centralnej części Katowic.

Również w przypadku przekształcenia terenu KWK „Katowice” i KWK „Gliwice” można mówić o dużej skuteczności podejmowanych działań. Procesy te wykazują się wysokim procentem nowo zagospodarowanego terenu (ponad 50%) i konsekwencją realizowania strategii, które pozwoliły na osiągnięcie zakładanych celów inwestycyjnych. Mimo pewnych wad nowego za-

⁶² Są to: KWK „Gliwice” (ZG), KWK „Katowice-Kleofas” (Ruch I „Katowice”), KWK „Katowice-Kleofas” (KWK „Gottwald”), KWK „Rozbark” (ZG), KWK „Saturn” (ZG), KWK „Centrum-Szombierki” (Ruch „Szombierki”).

⁶³ Przez „pełną” procedurę należy rozumieć proces przekształceń, na który składają się: likwidacja i rekultywacja terenu zakładu górniczego, przygotowanie koncepcji/planów/projektów lub strategii możliwego zagospodarowania terenu oraz realizacja o różnym stopniu zaawansowania.

gospodarowania terenu, obszary te znacząco wpłynęły na pozytywne postrzeganie terenów pokopalnianych, pełnią też istotną rolę w strukturze Aglomeracji Górnośląskiej.

Biorąc pod uwagę wszystkie kryteria oceny można uznać, że działania zaplanowane w ramach przekształcenia KWK „Saturn”, KWK „Szombierki” i KWK „Rozbark” nie były efektywne. Świadczy o tym zarówno ilość przekształconych terenów, jak i wielkości zagospodarowania powierzchni, a także czas przekształcenia, cele osiągnięte przez inwestora oraz niewielkie korzyści płynące z nowego zagospodarowania.

- *Jakie czynniki wpływają na skuteczność procesu przekształceń? Czy możliwe jest wskazanie skutecznych metod i kierunków przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych?*

Na efektywność procesu przekształceń wpływa wiele czynników, w tym o charakterze przestrzennym (np. lokalizacja terenu w strukturze urbanistycznej, jego wielkość, struktura wewnętrzna oraz stan techniczny obiektów infrastruktury technicznej), formalnoprawnym (np. polityka przestrzenna gminy, koncepcje, projekty, strategie zagospodarowania terenu), środowiskowym, naukowym i historycznym, a także społecznym, ekonomicznym i czasowym. Można je uznać za atrybuty określające prawdopodobieństwo (szansę) ponownego zagospodarowania terenu i jego podatność na przekształcenie (Gasidło, 1998). Są one uniwersalne dla każdego obszaru, nie tylko terenów pokopalnianych czy poprzemysłowych.

Odwołując się do przyjętej w pracy hipotezy, przeprowadzone badania wykazały, że nie można jednoznacznie wskazać skutecznych metod i właściwych kierunków przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych, a jedynie istotne elementy, które wspomagają efektywne zarządzanie tym procesem, równocześnie nie gwarantując jego pełnego sukcesu. Należą do nich:

- pogłębiona analiza danego obszaru i jego potencjał do przekształceń (wynikający z jego powiązań przestrzennych i cech fizycznych),
- analiza możliwości wykorzystania obszarów pokopalnianych dla realizacji celów operacyjnych i strategicznych miast oraz kształtowania zrównoważonej polityki przestrzennej,
- „elastyczne” zapisy dokumentów planistycznych, umożliwiające adaptację do zmieniających się warunków ekonomicznych, społecznych i środowiskowych,
- określenie celów przestrzennych, ekonomicznych i środowiskowych przekształcenia, uwzględniających potrzeby różnych grup społecznych,
- przygotowanie spójnej wizji ponownego użytkowania terenu (w postaci strategii, koncepcji i planów zagospodarowania terenu), która swoim zakresem obejmie cały obszar wymagający przekształcenia,
- zaangażowanie lokalnej społeczności w proces planowania i mobilizacja do aktywnego w nim udziału,
- ochrona dziedzictwa kulturowego pozostawionego przez górnictwo,

- czynniki środowiskowe, które są niezbędne dla kształtowania obszarów o zrównoważonym charakterze oraz pozwolą na regenerację ekosystemów i poprawę jakości życia lokalnej społeczności,
- ochrona terenów otwartych i rozpoznanie proekologicznego potencjału niezagospodarowanych terenów zlikwidowanych zakładów górniczych, które z uwagi na swoją liczebność i rozmieszczenie mogą stanowić istotny element polityki zrównoważonego rozwoju, budowania systemu błękitno-zielonej infrastruktury oraz adaptacji miast do zmian klimatu,
- optymalizacja czasu przekształcenia, przez określenie docelowego sposobu użytkowania terenu jeszcze w trakcie prac likwidacyjnych oraz zebranie funduszy na jego realizację,
- zapewnienie wystarczających środków finansowych, niezbędnych dla realizacji pełnego procesu przekształceń,
- konsekwentna realizacja założenia, która pozwoli na osiągnięcie zamierzonych przez inwestora celów.

Równocześnie badania wykazały, że podniesienie efektywności procesu przekształceń może nastąpić przez zmiany regulacji prawnych:

- umożliwiających prowadzenie „realnej”, regionalnej polityki przestrzennej (np. przez wprowadzenie regionalnych planów zagospodarowania terenów pogórnich i przemysłowych),
- pozwalających na „niezwłoczną” zmianę projektowanego przeznaczenia terenu wraz z decyzją o zamknięciu zakładu górniczego,
- zobowiązujących przedsiębiorcę górniczego do poszukiwania właściwego kierunku rekultywacji i zagospodarowania terenu likwidowanego zakładu górniczego na etapie opracowywania docelowego modelu kopalni oraz do przeprowadzenia nad nią publicznej debaty.

REKOMENDACJE DLA PRZYSZŁYCH BADAŃ

Biorąc pod uwagę liczebność, rozmieszczenie i potencjał przyrodniczy niezagospodarowanych terenów zakładów górniczych, autorka rozprawy doktorskiej dostrzega potrzebę kontynuowania dalszych badań dotyczących możliwości ich wykorzystania. Jednym z istotnych obszarów badań powinno być sprawdzenie możliwości włączenia terenów pokopalnianych do systemu lokalnej i regionalnej zielono-błękitnej infrastruktury.

Niezagospodarowane tereny zakładów górniczych mają ponadto istotne znaczenie dla kształtowania polityki przestrzennej gminy. Mogą się one stać kluczowym elementem w dążeniu do zrównoważonego rozwoju oraz w procesie adaptacji miast i regionów do zmian klimatycznych. Przez ochronę terenów otwartych i przekształcanie w tereny zieleni urządzonej, rekreacyjnej oraz użytki ekologiczne mogą one poprawić jakość życia mieszkańców, przeciwdziałać nadmiernemu rozlewaniu się miast oraz tworzyć wyjątkowe enklawy dla flory i fauny w silnie zurbanizowanych strukturach miejskich. Prowadzenie szerokich, interdyscyplinarnych badań ujawniających rzeczywisty potencjał środowiskowy (przez pogłębioną analizę morfologii terenu i jego chłonności, szaty roślinnej oraz zanieczyszczenia/skażenia terenu) pozwoli

odpowiedzieć na pytanie, czy tereny pokopalniane są odpowiednim miejscem do prowadzenia działań adaptacyjnych, takich jak: zwiększenie retencji wody, redukcja miejskiej wyspy ciepła i poprawa jakości powietrza.

Zaproponowane kierunki dalszych badań mają charakter wdrożeniowy i odpowiadają na współczesne wyzwania, przed którymi stoją miasta Aglomeracji Górnośląskiej. Mogą zostać wykorzystane w dalszym procesie planowania, zarządzania i monitorowania przekształceń terenów pogórnich oraz terenów przemysłowych.

ANEKS

KATALOG WYBRANYCH PRZYKŁADÓW
ZLIKWIDOWANYCH KOPALŃ WĘGLA
KAMIENNEGO

SPIS TREŚCI

SCHEMAT KARTY KATALOGOWEJ

KARTA KATALOGOWA NR 1 – KWK „BARBARA-CHORZÓW”

KARTA KATALOGOWA NR 2 – KWK „BOBREK-MICHOWICE”

KARTA KATALOGOWA NR 3 – KWK „CENTRUM-SZOMBIERKI”

KARTA KATALOGOWA NR 4 – KWK „GLIWICE”

KARTA KATALOGOWA NR 5 – KWK „GRODZIEC”

KARTA KATALOGOWA NR 6 – KWK „JAN KANTY”

KARTA KATALOGOWA NR 7 – KWK „KATOWICE”

KARTA KATALOGOWA NR 8 – KWK „KLEOFAS”

KARTA KATALOGOWA NR 9 – KWK „NIWKA-MODRZEJÓW”

KARTA KATALOGOWA NR 10 – KWK „NOWY WIREK”

KARTA KATALOGOWA NR 11 – KWK „PARYŻ”

KARTA KATALOGOWA NR 12 – KWK „POLSKA”

KARTA KATALOGOWA NR 13 – KWK „PORĄBKA-KLIMONTÓW”

KARTA KATALOGOWA NR 14 – KWK „POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH”

KARTA KATALOGOWA NR 15 – KWK „ROZBARK”

KARTA KATALOGOWA NR 16 – KWK „SATURN”

KARTA KATALOGOWA NR 17 – KWK „SIEMIANOWICE” – ZG „ROZALIA”

KARTA KATALOGOWA NR 18 – KWK „SOSNOWIEC”

SCHEMAT KARTY KATALOGOWEJ

DANE PODSTAWOWE	TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
data założenia / rozpoczęcie wydobycia / data otrzymania nadania górnictwa	teren 1		
XXXX (historyczna nazwa kopalni)*	teren 2		
zakończenie wydobycia	teren 3		
data x**	...		
okres funkcjonowania	...		
X lat***			
okres likwidacji			
XXXX–YYYY****			
powierzchnia obszaru górnictwa			
powierzchnia zakładu górnictwa			
inne			

UŻYTKOWANIE TERENU

teren 1	
teren 2	
teren 3	
legenda:	
teren zakładu górnictwa teren inwestycyjny teren mieszkaniowy o wysokiej intensywności zabudowy teren mieszkaniowy o niskiej intensywności zabudowy	tereny przemysłowe tereny usługowe tereny zielone urządzonej i rekreacyjne tereny nieużytków tereny zadrzewione i leśne tereny poprzemysłowe
	tereny porzucone tereny komunikacji inne

PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO (stan na 01.02.2022 r.)

teren 1	
teren 2	
teren 3	
legenda:	
tereny przemysłowe tereny usługowe tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności zabudowy tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności zabudowy	tereny przemysłowo-usługowe tereny usługowo-mieszkaniowe tereny zielone urządzonej i rekreacyjne tereny zielone (inne) tereny leśne tereny komunikacji inne

MIEJSKOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

teren 1	obowiązuje / obowiązuje dla części terenu / brak
teren 2	
teren 3	

OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków:

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP:

LOKALIZACJA TERENÓW W AGLOMERACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ I W MIEŚCIE

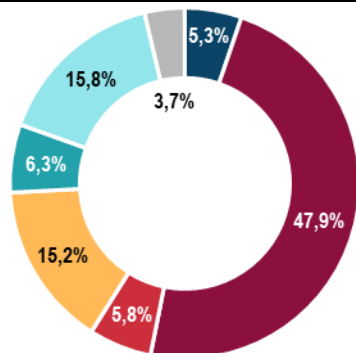
DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

* W przypadku konsolidacji kopalń podano daty założenia kopalni / rozpoczęcia wydobycia / otrzymania nadania górnictwa, zgodnie z ich historycznym pochodzeniem
 ** data x / data y – oznaczenie jest stosowane w przypadku częściowej likwidacji zakładu górnictwa zgodnie z kolejnością wymienioną w pierwszym wierszu tabeli
 *** X / Y lat – oznaczenie jest stosowane w odniesieniu do daty założenia kopalni / rozpoczęcia wydobycia / otrzymania nadania górnictwa, zgodnie z ich historycznym pochodzeniem oraz zgodnie z kolejnością wymienioną w pierwszym wierszu tabeli
 **** XXXX–YYYY / ZZZZ–XXXX – oznaczenie jest stosowane w przypadku częściowej likwidacji zakładu górnictwa

KARTA KATALOGOWA NR 1 – KWK „BARBARA-CHORZÓW”

DANE PODSTAWOWE	TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
Data założenia	1870 (jako kopalnia „Gräfin Laura”, później „Chorzów”)	Szyb „Wyzwolenie” Szyb „Boże daj szczęście” Szyb „Zygmunt August II” Szyb „Kolejowy”	ul. Katowicka 160, 41-500 Chorzów ul. Kluczborska, 41-503 Chorzów ul. Główna 25, 41-503 Chorzów ul. Wiejska 15, 41-503 Chorzów
	1937 (jako kopalnia „Barbara-Wyzwolenie”)		
	zakończenie wydobywania	1993	
	okres funkcjonowania	123 / 96 lat	
powierzchnia obszaru górniczego	okres likwidacji	1993–1995	
	powierzchnia zakładu górniczego	~ 14,37 km ²	
	powierzchnia zakładu górniczego	35,82 ha	
inne	1.01.1970 – połączono kopalnie: „Barbara-Wyzwolenie” i „Chorzów”		

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

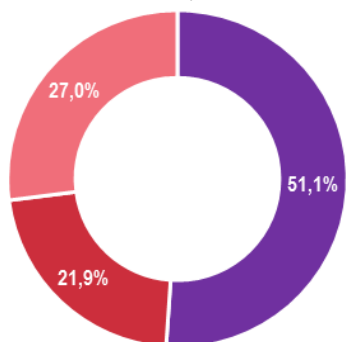

Szyb „Wyzwolenie”	tereny przemysłowe	1,65 ha
	tereny usługowe	1,53 ha
	tereny nieużytków	6,83 ha
	tereny zadrzewione	2,25 ha
	tereny komunikacji	0,44 ha
Szyb „Boże daj szczęście”	tereny przemysłowe	2,75 ha
	tereny usług	0,56 ha
Szyb „Zygmunt August II”	teren górniczy	0,71 ha
	tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności	5,44 ha
	tereny komunikacji	0,89 ha
Szyb „Kolejowy”	teren górniczy	1,17 ha
	tereny przemysłowe	12,76 ha

PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA CHORZÓW

Uchwała nr XXIV/461/16 Rady Miasta Chorzów z dnia 14 lipca 2016 r.

Szyb „Wyzwolenie”	tereny usługowo-mieszkaniowe	4,60 ha
	tereny usługowe	8,10 ha
Szyb „Boże daj szczęście”	tereny usługowo-mieszkaniowe	3,31 ha
Szyb „Zygmunt August II”	tereny przemysłowe	2,08 ha
	tereny usługowo-mieszkaniowe	4,95 ha
Szyb „Kolejowy”	tereny przemysłowe	13,93 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

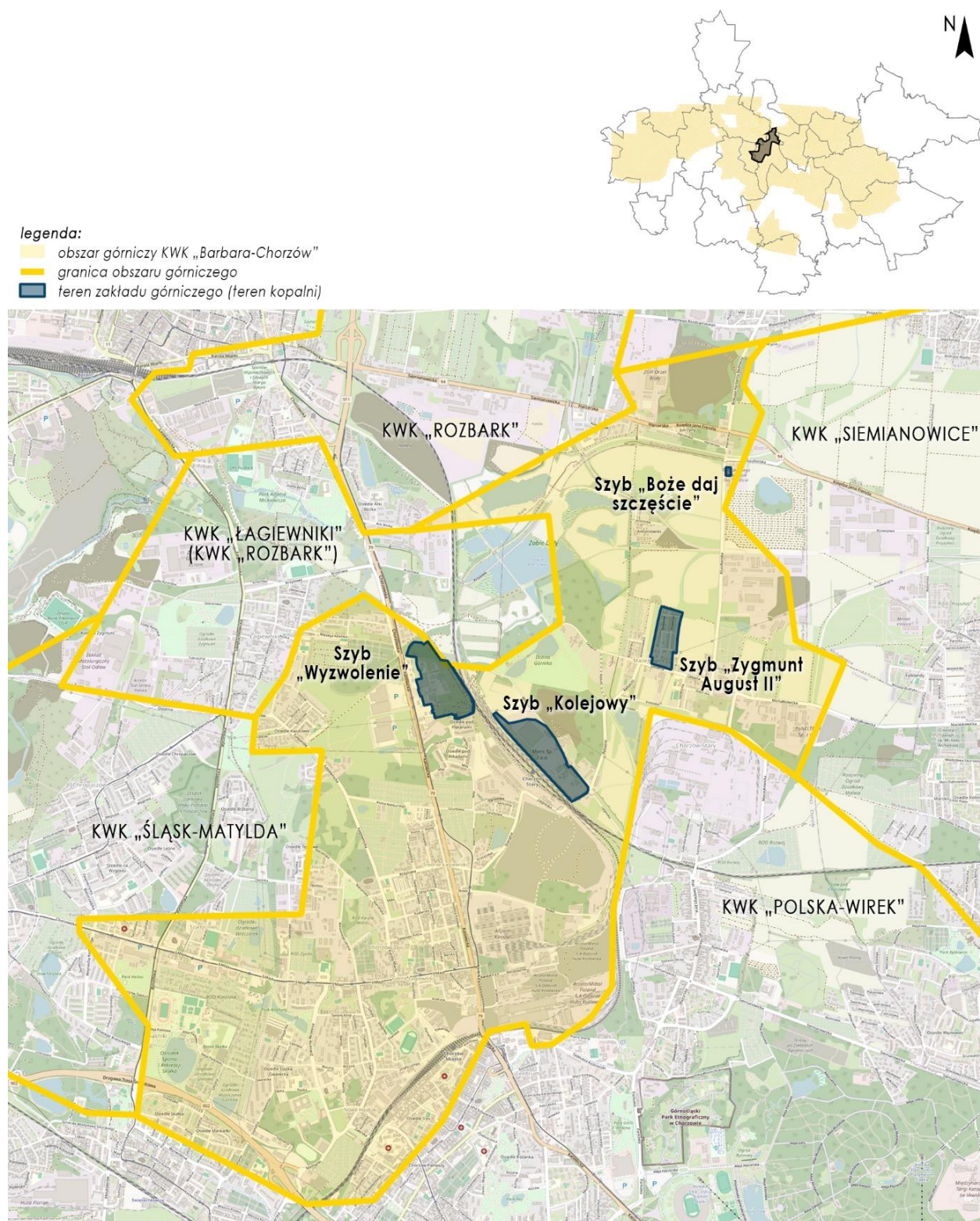
Szyb „Wyzwolenie”	obowiązuje
Szyb „Boże daj szczęście”	obowiązuje
Szyb „Zygmunt August II”	obowiązuje
Szyb „Kolejowy”	obowiązuje

OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków: brak

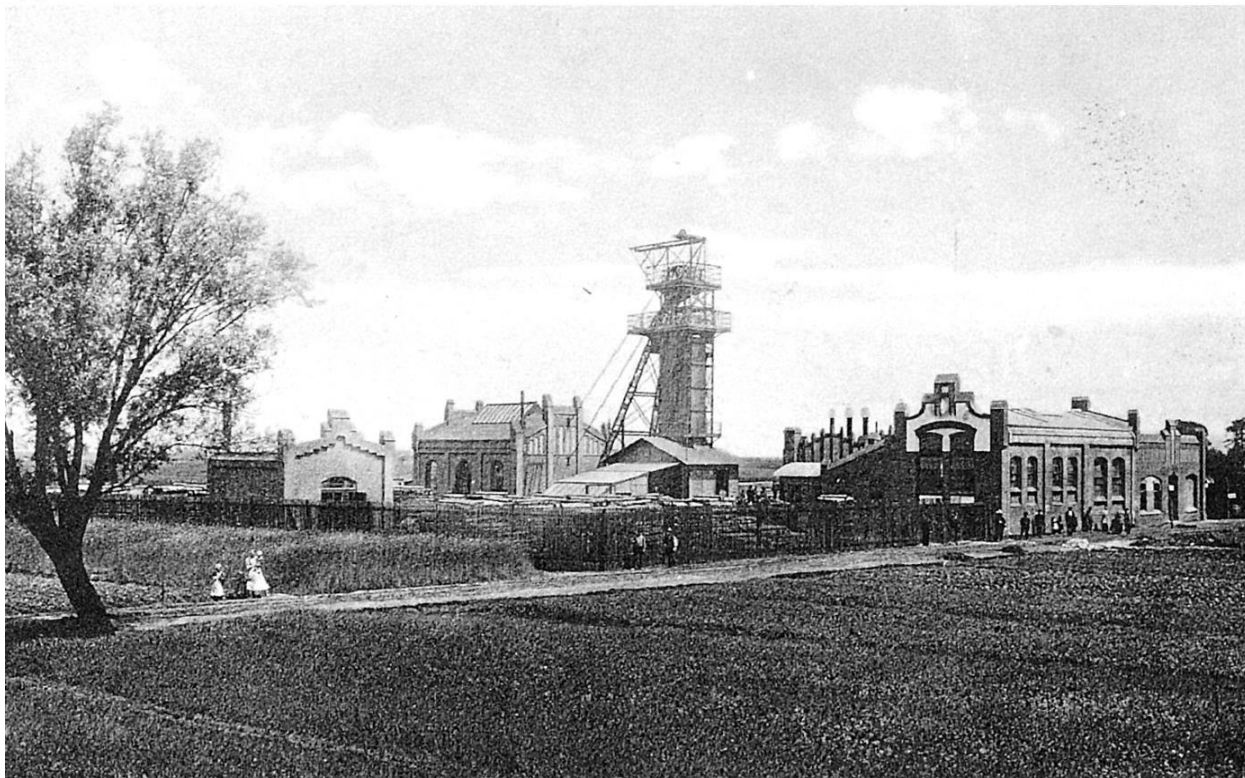
Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP:

Budynki przemysłowe pozostałe po kopalni „Barbara-Wyzwolenie”	Uchwała nr XXXI/546/13 Rady Miasta Chorzów z dnia 28 lutego 2013 r.
Szyb „Zygmunt August”	Uchwała nr XLVIII/804/2022 Rady Miasta Chorzów z dnia 28 kwietnia 2022 r.
Zabudowania dawnego Szybu „Boże daj szczęście”	Uchwała nr XXII/430/2004 Rady Miasta Chorzów z dnia 1 lipca 2004 r.

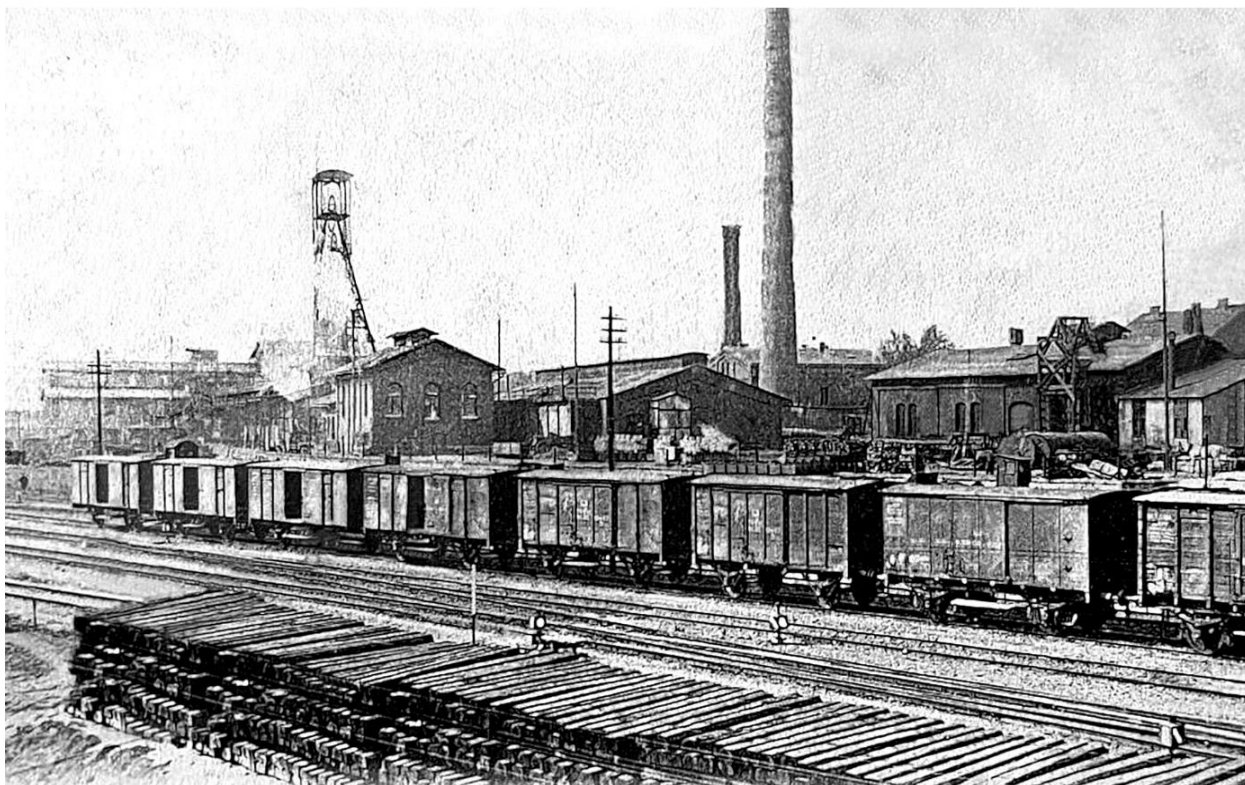

Rys. 87. Schemat lokalizacji terenów KWK „Barbara-Chorzów” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście.
Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

A

B

A – widok na teren szybu „Zygmont August II” (1914 r.) (Polska-org, 2020a);

B – widok na teren szybu „Kolejowy” (1910–1920) (Polska-org, 2020b).

Rys. 88. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Barbara-Chorzów”

A

B

A – widok na teren szybu „Zygmunt August II” (fot. A. Wyrzykowska, 2024);

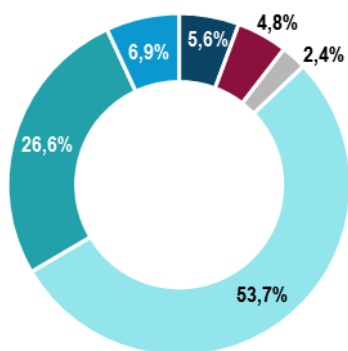
B – widok na teren szybu „Kolejowy” z wieży wyciągowej szybu „Prezydent” (fot. A. Wyrzykowska, 2024).

Rys. 89. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Barbara-Chorzów”

KARTA KATALOGOWA NR 2 – KWK „BOBREK-MIECHOWICE”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
rozpoczęcie wydobywania	1902 (jako kopalnia „Preussengrube”)	KWK „Miechowice”	ul. Racjonalizatorów, 41-923 Bytom	36,29 ha
zakończenie wydobywania	1999	Szyb „Ignacy”	ul. Krakowska, 41-808 Zabrze	2,34 ha
okres funkcjonowania	99 lat	Szyb „Zachodni”	ul. Szyb Zachodni 1a, 41-908 Bytom	2,87 ha
okres likwidacji	1999–2005			
powierzchnia obszaru górniczego	~ 18,48 km²			
powierzchnia zakładu górniczego	41,50 ha			
inne	1996 – połączono kopalnie: „Miechowice” i „Bobrek”			

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

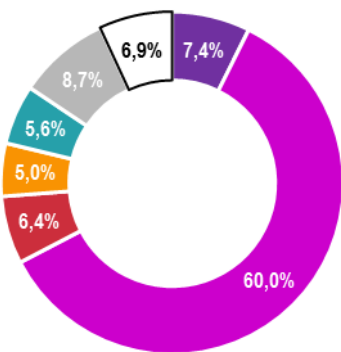

KWK Miechowice	tereny przemysłowe	2,00 ha
	tereny nieużytków	22,27 ha
	tereny zadrzewione	11,02 ha
	tereny komunikacji	0,99 ha
Szyb „Ignacy”	teren górniczy	2,34 ha
Szyb „Zachodni”	tereny porzucone	2,87 ha

PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA BYTOM

Uchwała Rady Miejskiej w Bytomiu nr XL/549/21 z dnia 22 lutego 2021 r.

KWK „Miechowice”	tereny przemysłowe	3,05 ha
	tereny przemysłowo-usługowe	24,90 ha
	tereny usługowe	2,66 ha
	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	2,08 ha
	tereny komunikacji	3,60 ha
Szyb „Ignacy”	tereny lasów	2,34 ha
Szyb „Zachodni”	inne	2,87 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

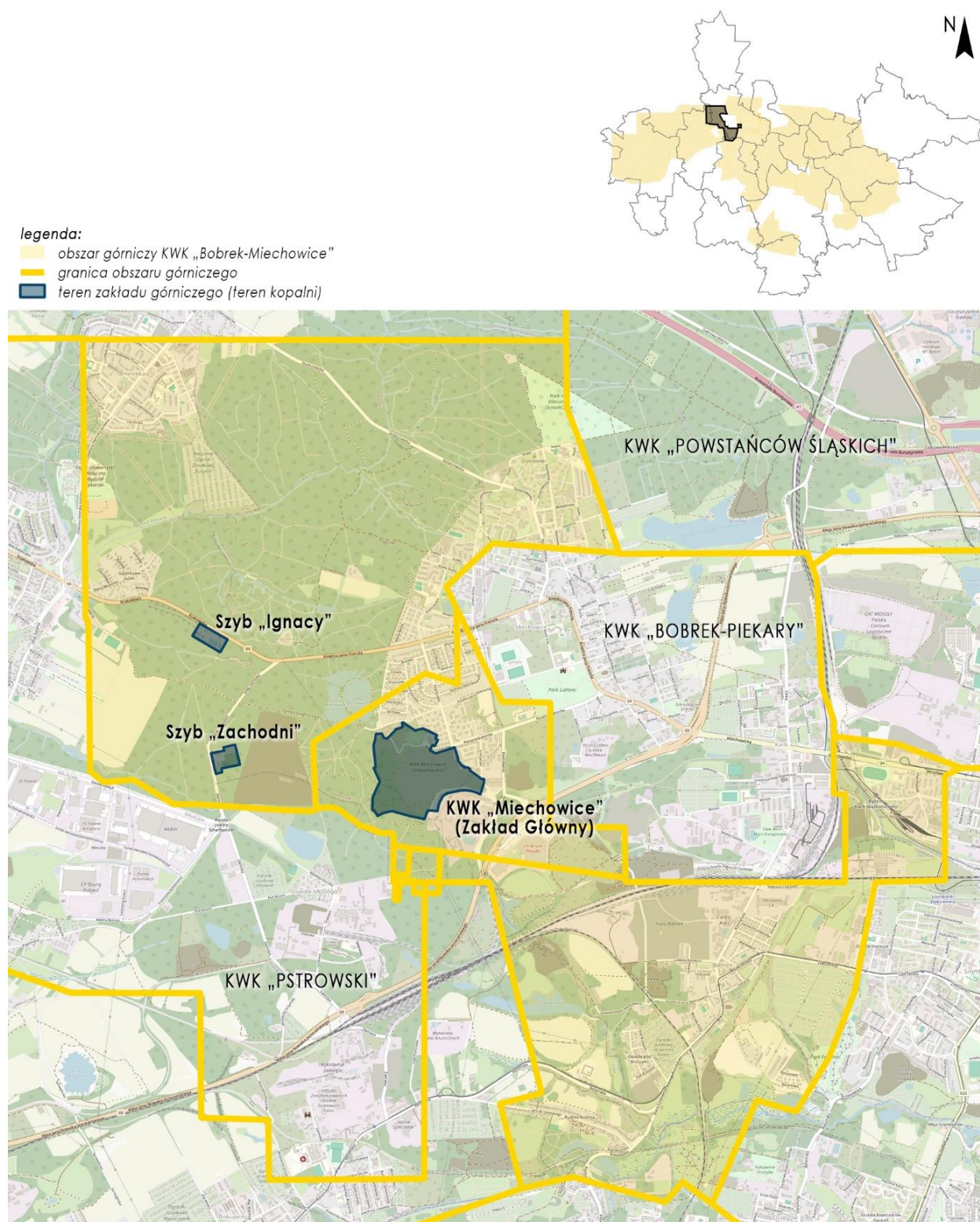
KWK „Miechowice”	brak
Szyb „Ignacy”	brak
Szyb „Zachodni”	brak

OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków:

	nr rejestru zabytków	data wpisu
Budynki w zespole dawnej kopalni „Preussen” (KWK „Miechowice”) – budynek nadszybia szybu wentylacyjnego ze stalową konstrukcją szybową	A/486/2017	22.03.2017
Budynki w zespole dawnej kopalni „Preussen” (KWK „Miechowice”) – budynek maszyny wyciągowej	A/487/2017	22.03.2017

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP: brak

Rys. 90. Schemat lokalizacji terenów KWK „Bobrek-Miechowice” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

Rys. 91. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Bobrek-Miechowice” (1936–1944)
(Polska-org, 2020c)

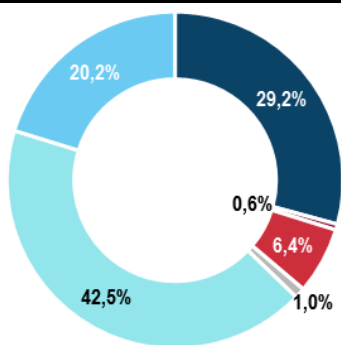

Rys. 92. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Bobrek-Miechowice” (fot. A. Wyrzykowska, 2022)

KARTA KATALOGOWA NR 3 – KWK „CENTRUM-SZOMBIERKI”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
data otrzymania nadania górniczego	1870 (jako kopalnia „Hohenzollern”)	KWK „Centrum”	ul. Łużycka 7, Bytom	41,11 ha
		Szyb „Północny”	ul. Północna, Bytom	1,88 ha
		Szyb „Witczak”	ul. Witczaka 128, Bytom	3,73 ha
	1881 (jako kopalnia „Vereinigte Karsten- Centrum”)	KWK „Szombierki”	ul. Zabrzeńska 7, Bytom	32,38 ha
		Szyb „Janina”	ul. Zabrzeńska 119, Bytom	0,44 ha
zakończenie wydobywania	1996 / 2015			
okres funkcjonowania	141 / 134 lat			
okres likwidacji	od 1996 / od 2015			
powierzchnia obszaru górniczego	~ 20,31 km²			
powierzchnia zakładu górniczego	79,54 ha			
inne	1993 – połączenie kopalń „Centrum” i „Szombierki”			

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

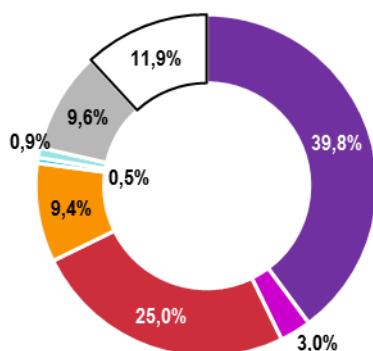

KWK „Centrum”	teren górnicy	18,35 ha
	tereny usług	2,51 ha
	tereny nieużytków	20,26 ha
Szyb „Północny”	tereny przemysłowe	1,88 ha
Szyb „Witczak”	teren górnicy	3,73 ha
KWK „Szombierki”	teren górnicy	1,16 ha
	tereny usług	2,62 ha
	tereny nieużytków	13,58 ha
	tereny przemysłowe	14,22 ha
	tereny komunikacji	0,80 ha
Szyb „Janina”	tereny przemysłowe	0,44 ha

PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA BYTOM

Uchwała Rady Miejskiej w Bytomiu nr XL/549/21 z dnia 22 lutego 2021 r.

KWK „Centrum”	tereny przemysłowe	31,68 ha
	inne	9,43 ha
Szyb „Północny”	tereny usługowe	1,88 ha
Szyb „Witczak”	tereny przemysłowo-usługowe	2,35 ha
	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	0,57 ha
	tereny zieleni (inne)	0,75 ha
	tereny komunikacji	0,06 ha
KWK „Szombierki”	tereny usługowe	17,98 ha
	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	6,42 ha
	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	0,42 ha
	tereny komunikacji	7,55 ha
Szyb „Janina”	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	0,44 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

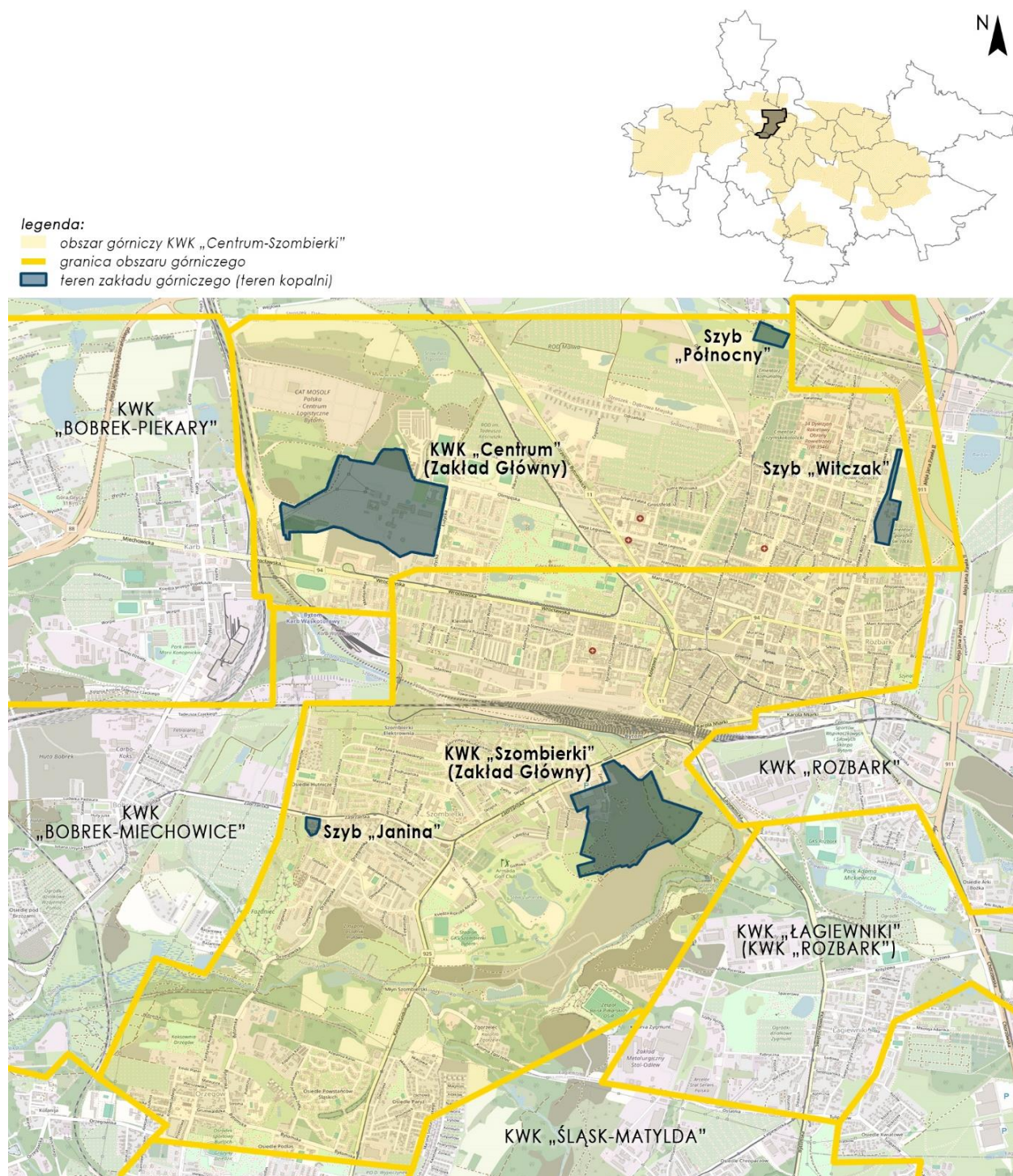
KWK „Centrum”	obowiązuje
Szyb „Północny”	obowiązuje
Szyb „Witczak”	obowiązuje
KWK „Szombierki”	obowiązuje
Szyb „Janina”	obowiązuje

OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków:

	nr rejestru zabytków	data wpisu
Wieża wyciągowa szybu „Krystyna” dawnej Kopalni Węgla Kamiennego „Szombierki” wraz z najbliższym otoczeniem oraz pozostałościami wyposażenia w postaci elektrycznej maszyny wyciągowej przedziału zachodniego i elektrycznej maszyny wyciągowej przedziału wschodniego	A/135/04	30.12.2004

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP: - Zespół szybu „Ewa” - System schronów zlokalizowanych na terenie byłej KWK „Szombierki”	Uchwała nr XXXVI/485/12 Pełniącej Funkcje Organów Miasta Bytom, działającej za Radę Miejską z dnia 30 lipca 2012 r.
- Zespół warsztatów mechanicznych i kuźni – zespół KWK „Bobrek Centrum” ruch „Centrum” - Zespół łaźni dawnej KWK „Centrum” - Przepompownia dawnej KWK „Centrum” - Hala sprzężarek dawnej KWK „Centrum” - Maszynownia szybu „Rejtan” dawnej KWK „Centrum” - Wieża wyciągowa szybu „Rejtan” dawnej KWK „Centrum” - Zespół budynków szybu „Staszic” z wieżą wyciągową – zespół KWK „Bobrek-Centrum” ruch „Centrum” - Rozdzielnia dawnej KWK „Centrum”	Uchwała nr LXXX/1009/23 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 26 czerwca 2023 r.

Rys. 93. Schemat lokalizacji terenów KWK „Centrum-Szombierki” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

A – widok na KWK „Szombierki” z wieżą wyciągową szybu „Krystyna” (1930 r.) (Polska-org, 2020d);

B – widok na KWK „Centrum” (1920–1925) (Polska-org, 2020e).

Rys. 94. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Centrum-Szombierki”

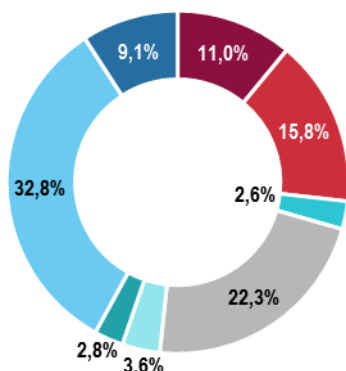
A – widok na wieże wyciągowe szybów „Krystyna” i „Ewa” (fot. A. Wyrzykowska, 2020);
 B – widok na teren KWK „Centrum” w trakcie likwidacji kopalni (fot. A. Wyrzykowska, 2020).

Rys. 95. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Centrum-Szombierki”

KARTA KATALOGOWA NR 4 – KWK „GLIWICE”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
rozpoczęcie wydobywania	1913 (jako „Gleiwitzer Grube”)	KWK „Gliwice”	ul. Bojkowska 37, 44-100 Gliwice	45,14 ha
		Szyb „Wójtowa Wieś”	ul. Ku Dołom, 44-100 Gliwice	1,50 ha
zakończenie wydobywania	1999	Szyb „Ostropa”	ul. Ciesielska, 44-151 Gliwice	4,52 ha
okres funkcjonowania	86 lat	Szyb „Łabędy”	ul. Zygmuntowska 90, 44-113 Gliwice	9,38 ha
okres likwidacji	2000–2005			
powierzchnia obszaru górniczego	~ 101,71 km ²			
powierzchnia zakładu górniczego	60,54 ha			
inne				

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

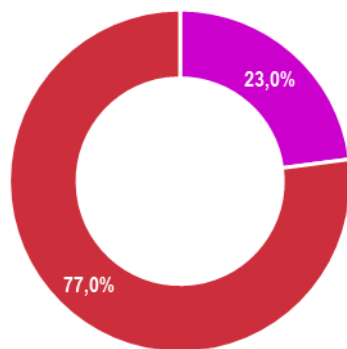

KWK „Gliwice”	tereny usług	9,55 ha
	tereny inwestycyjne	5,53 ha
	tereny komunikacji	12,43 ha
	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	0,10 ha
	tereny nieużytków	2,16 ha
	tereny poprzemysłowe	15,37 ha
Szyb „Wójtowa Wieś”	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	1,50 ha
Szyb „Ostropa”	tereny poprzemysłowe	4,52 ha
Szyb „Łabędy”	tereny przemysłowe	6,66 ha
	tereny zadrzewione i leśne	1,67 ha
	tereny komunikacji	1,05 ha

PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA GLIWICE

Uchwała nr XXXII/956/2009 Rady Miejskiej w Gliwicach z dnia 17 grudnia 2009 r.

KWK „Gliwice”	tereny usługowe	45,14 ha
Szyb „Wójtowa Wieś”	tereny usługowe	1,50 ha
Szyb „Ostropa”	tereny przemysłowo-usługowe	4,52 ha
Szyb „Łabędy”	tereny przemysłowo-usługowe	9,38 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

KWK „Gliwice”	obowiązuje
Szyb „Wójtowa Wieś”	obowiązuje
Szyb „Ostropa”	obowiązuje
Szyb „Łabędy”	obowiązuje

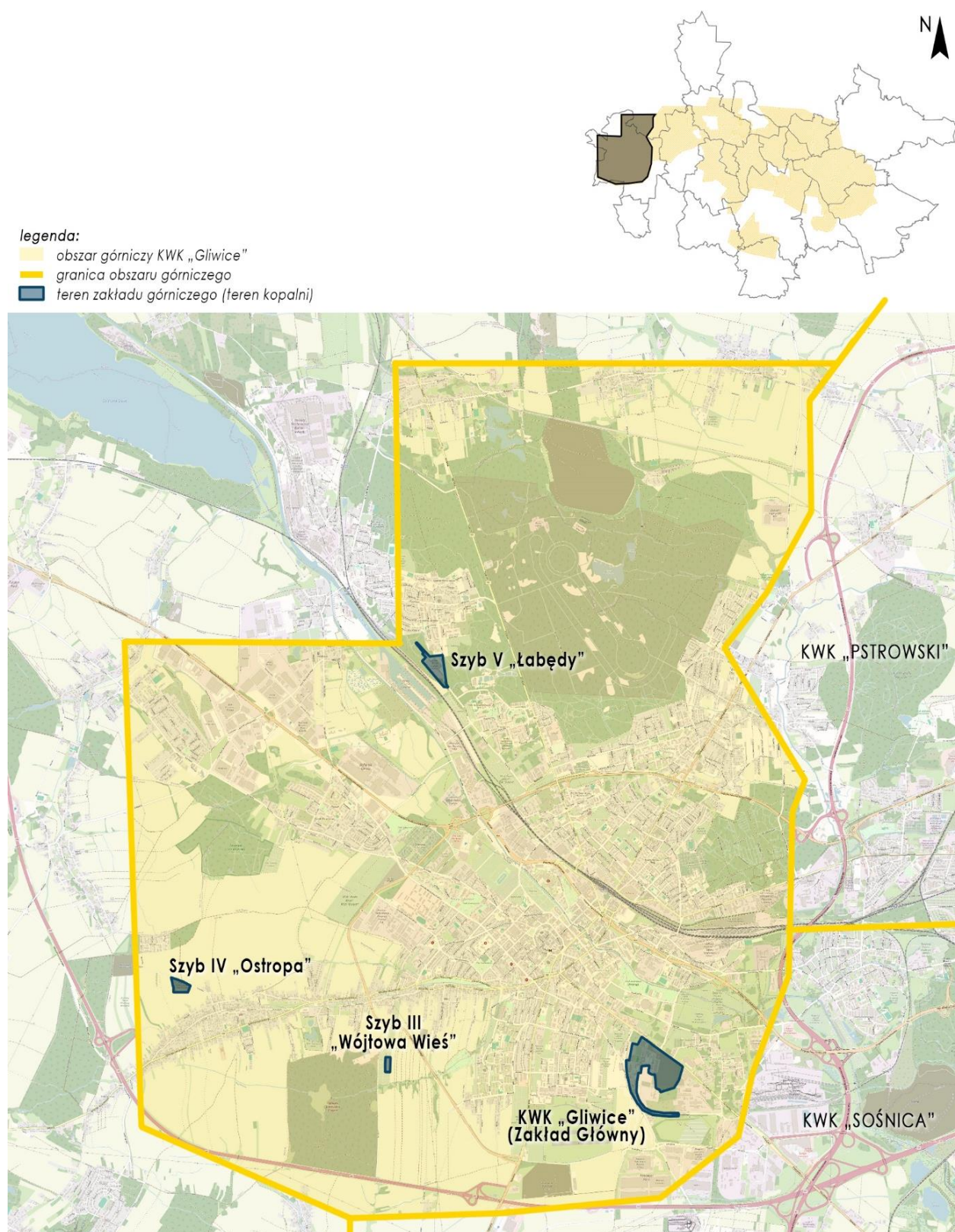
OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków: brak

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP:

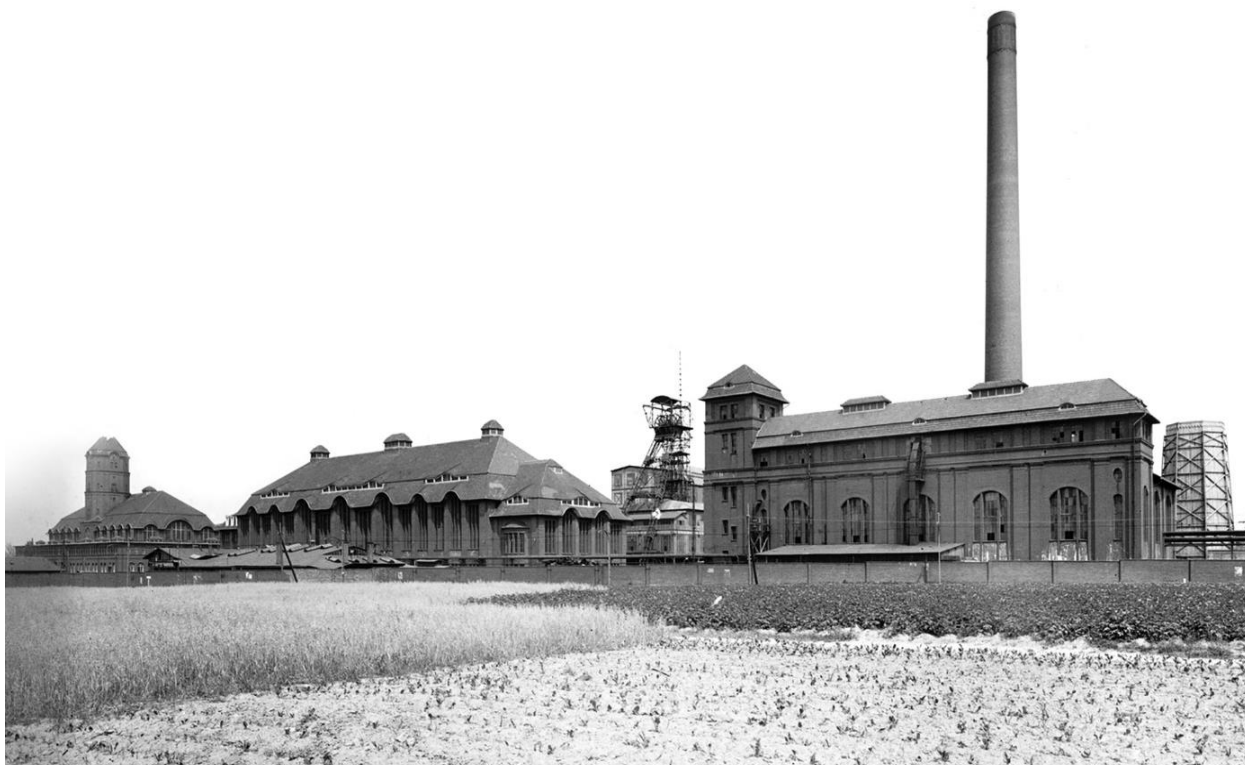
Zespół budynków cechowni, łaźni i biur, zespół budynków maszynowni i siłowni wraz z wyposażeniem

Uchwała nr XLVII/1217/2006
Rady Miejskiej w Gliwicach
z dnia 26 października 2006 r.

Rys. 96. Schemat lokalizacji terenów KWK „Gliwice” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

A

B

A – widok na KWK „Gliwice” od strony ul. Bojkowskiej (1920–1930) (Polska-org, 2020f);

B – widok na budynek maszynowni oraz wieżę wyciągową I KWK „Gliwice” (1920–1930) (Polska-org, 2020g).

Rys. 97. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Gliwice”

A – budynek cechowni KWK „Gliwice” (fot. A. Wyrzykowska, 2024);

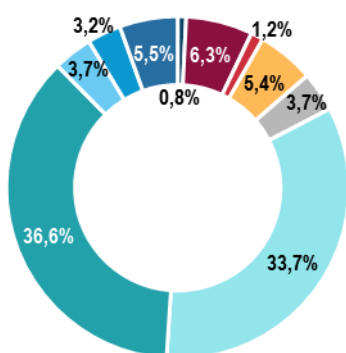
B – budynek maszynowni KWK „Gliwice” (fot. A. Wyrzykowska, 2024).

Rys. 98. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Gliwice”

KARTA KATALOGOWA NR 5 – KWK „GRODZIEC”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
data założenia	1899–1901 (jako kopalnia „Grodziec II”)	KWK „Grodziec”	ul. N. Barlickiego, 42-506 Będzin	21,56 ha
zakończenie wydobywania	1998	Szyb III	50°21'30.0"N 19°04'07.4"E	0,60 ha
okres funkcjonowania	97 lat	Szyb V	ul. Wojciecha Kilara, 42-506 Będzin	1,68 ha
okres likwidacji	1998–2001	Szyb „Kondratowicz”	ul. Chmielna, 41-250 Czeladź	6,74 ha
powierzchnia obszaru górniczego	33,87 km²			
powierzchnia zakładu górniczego	30,58 ha			
inne				

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

KWK „Grodziec”	teren górniczy	0,24 ha
	tereny przemysłowe	1,93 ha
	tereny usług	0,36 ha
	tereny nieużytków	9,70 ha
	tereny zadrzewione i leśne	6,08 ha
	tereny poprzemysłowe	1,13 ha
	tereny porzucone	0,98 ha
	tereny komunikacji	1,14 ha
Szyb III	tereny nieużytków	0,60 ha
Szyb V	tereny inwestycyjne	1,68 ha
Szyb „Kondratowicz”	tereny zadrzewione i leśne	5,10 ha
	tereny mieszkalniowe o niskiej intensywności	1,65 ha

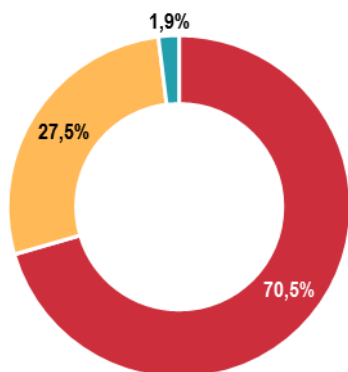
PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA BĘDZIN

Uchwała nr XLIII/398/2013 Rady Miejskiej Będzina z dnia 30 września 2013 r.

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA CZELADŹ

Uchwała nr XLIV/581/2021 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 22 grudnia 2021 r.

KWK „Grodziec”	tereny usługowe	21,56 ha
Szyb III	tereny leśne	0,60 ha
Szyb V	tereny mieszkalniowe o niskiej intensywności	1,68 ha
Szyb „Kondratowicz”	tereny mieszkalniowe o niskiej intensywności	6,74 ha

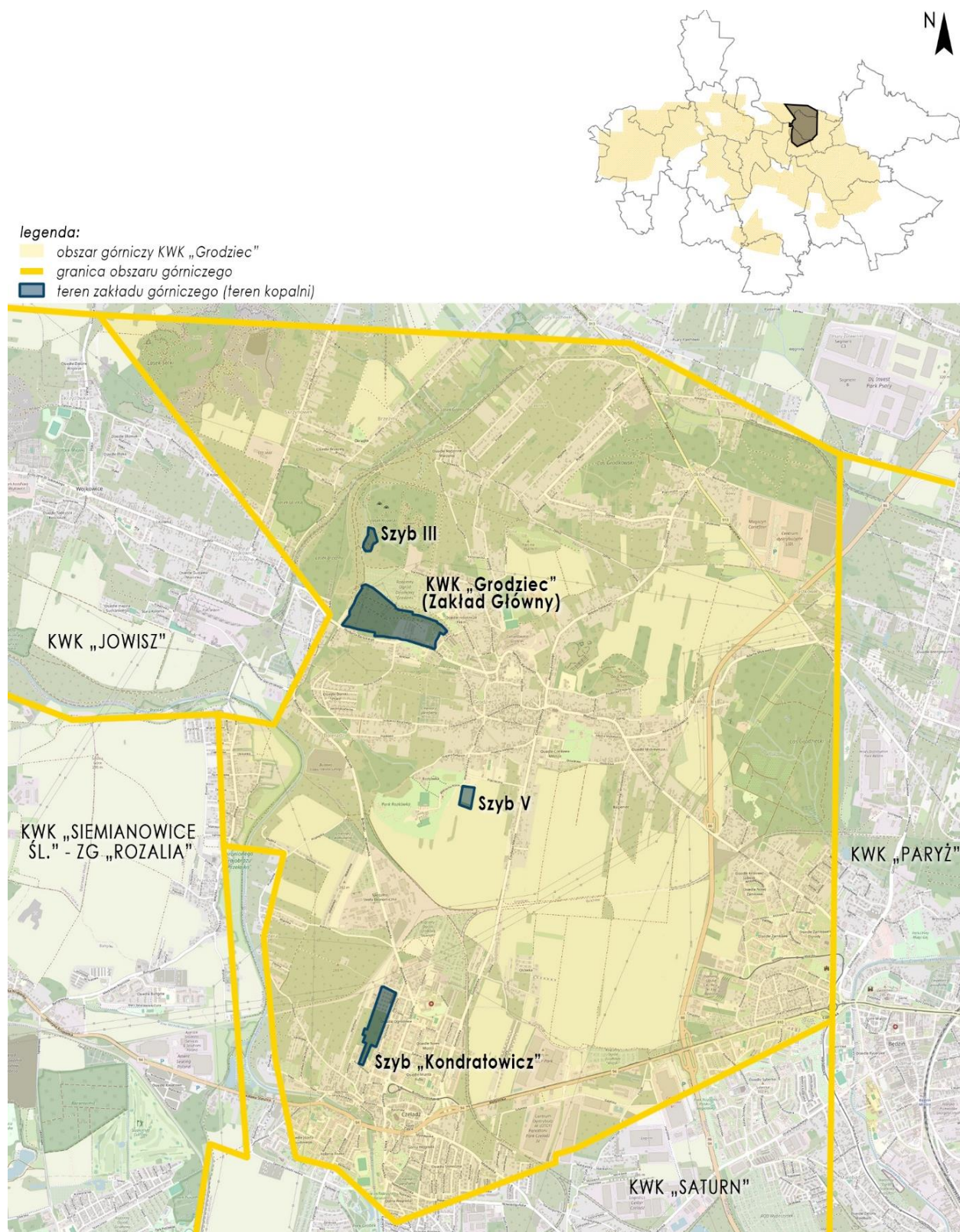
MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

KWK „Grodziec”	brak
Szyb III	brak
Szyb V	brak
Szyb „Kondratowicz”	obowiązuje

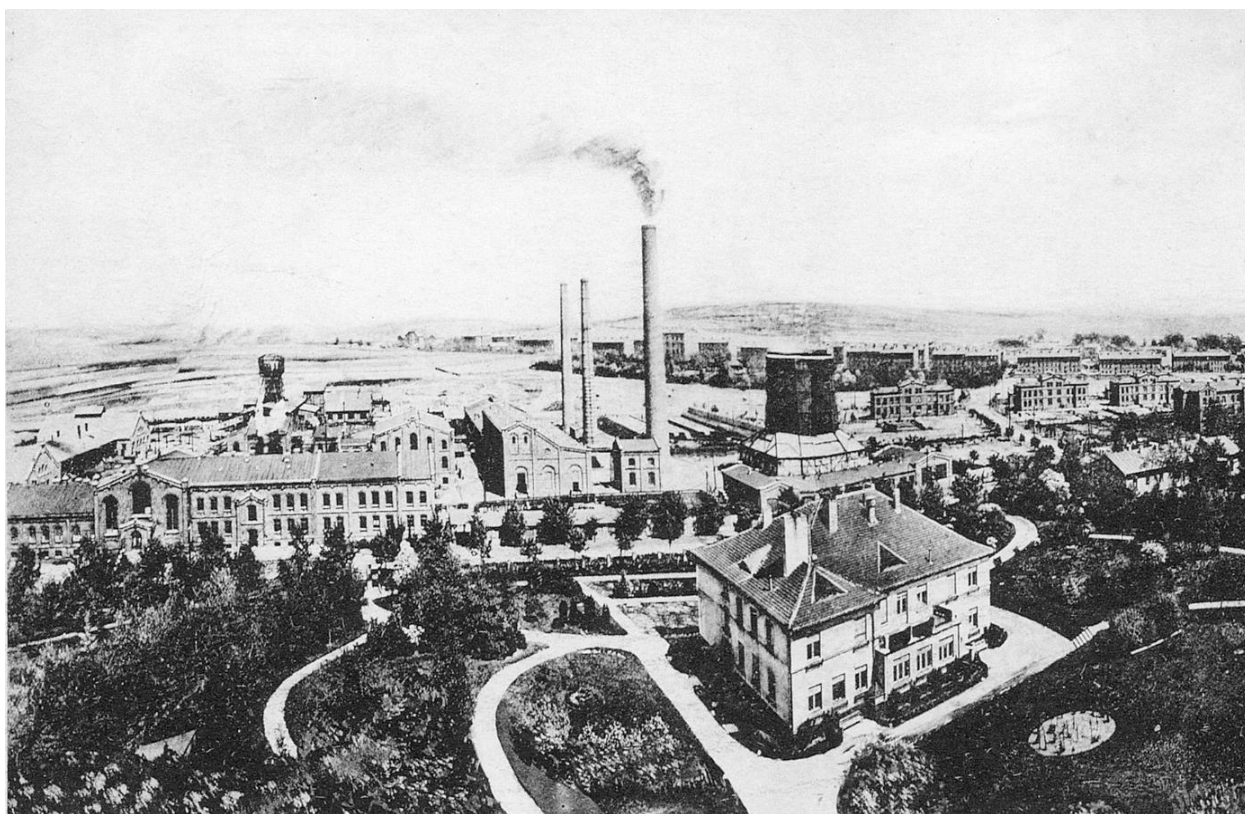
OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków: brak

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP: brak

Rys. 99. Schemat lokalizacji terenów KWK „Grodziec” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

Rys. 100. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Grodziec” (1910–1930)
(Polska-org, 2020h)

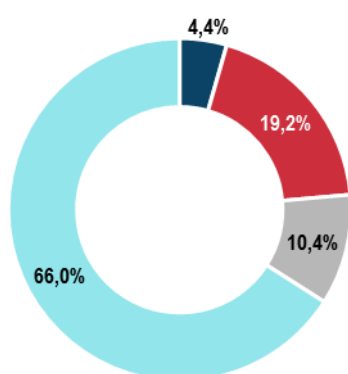

Rys. 101. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Grodziec” – widok od ul. Barlickiego
w Będzinie (fot. A. Wyrzykowska, 2021)

KARTA KATALOGOWA NR 6 – KWK „JAN KANTY”

DANE PODSTAWOWE	TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
rozpoczęcie wydobywania	1921	KWK „Jan Kanty” ul. Jana Kantego Steczkowskiego 4, 43-600 Jaworzno	30,05 ha
zakończenie wydobywania	2001		
okres funkcjonowania	79		
okres likwidacji	2001–2002		
powierzchnia obszaru górniczego	~ 30,89 km ²		
powierzchnia zakładu górniczego	30,05 ha		
inne			

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

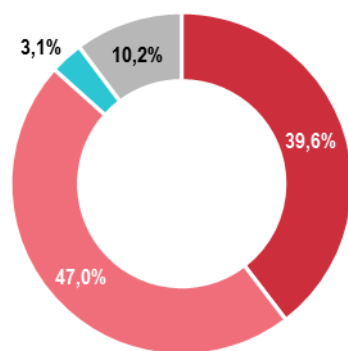

KWK „Jan Kanty”	teren górniczy	1,33 ha
	tereny usług	5,76 ha
	tereny nieużytków	19,82 ha
	tereny komunikacji	3,14 ha

PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA JAWORZNO

Uchwała nr XXVI/349/2020 Rady Miejskiej w Jaworznie z dnia 26 listopada 2020 r.

KWK „Jan Kanty”	tereny usługowe	11,90 ha
	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	14,13 ha
	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	0,94 ha
	tereny komunikacji	3,08 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

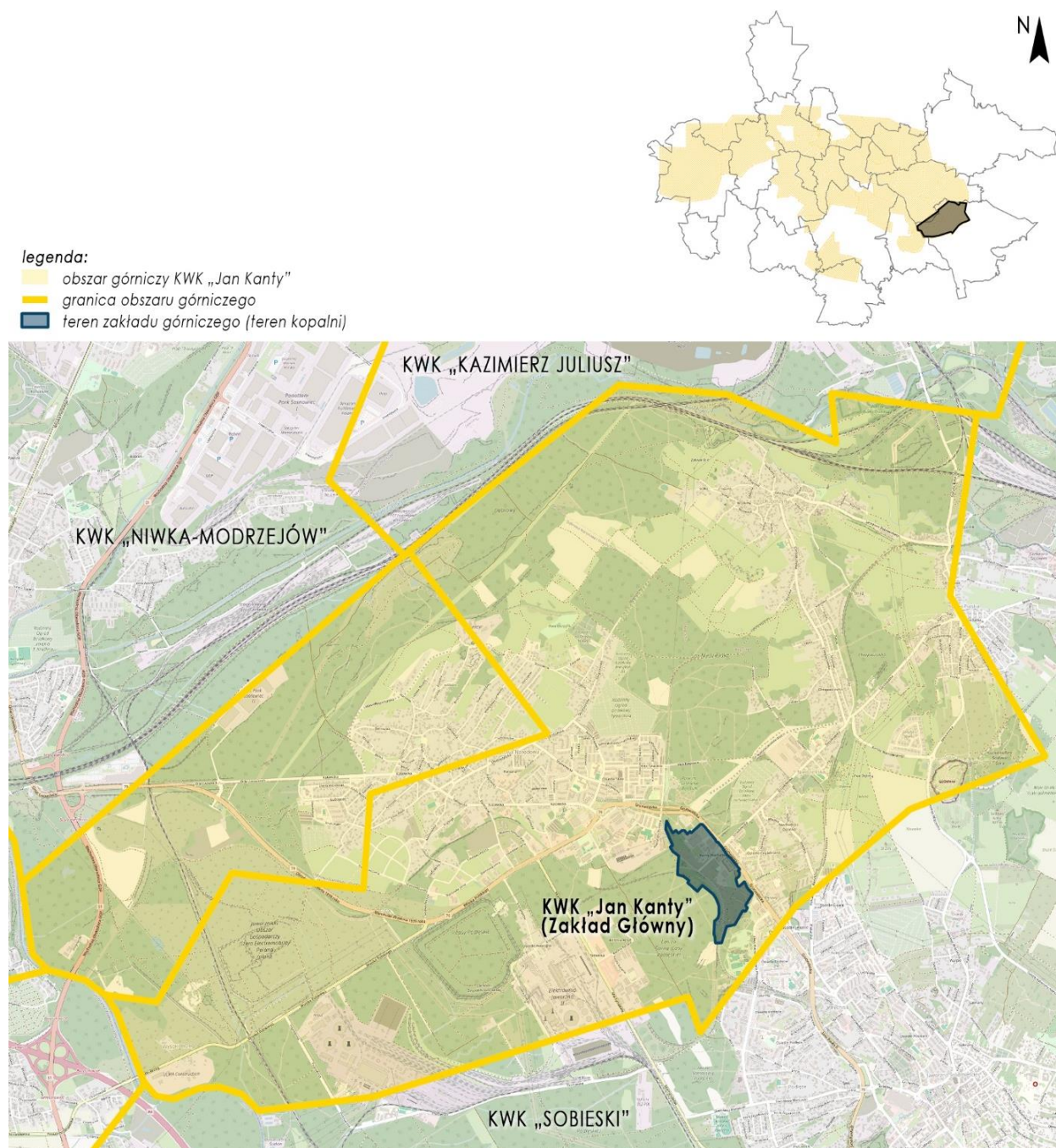
KWK „Jan Kanty”

obowiązuje dla części terenu

OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków: *brak*

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP: *brak*

Rys. 102. Schemat lokalizacji terenów KWK „Jan Kanty” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

Rys. 103. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Jan Kanty” (1933 r.) (Polska-org, 2022)

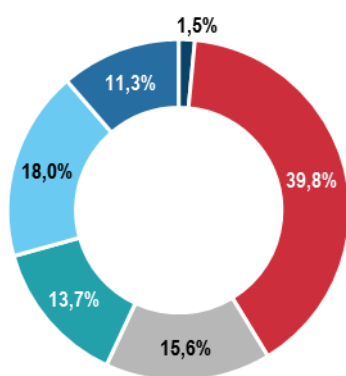
A – widok na budynek nadszybia oraz wieżę wyciągową szybu „Witold I” KWK „Jan Kanty” (fot. A. Wyrzykowska, 2020);
B – droga rowerowa na terenie zlikwidowanej KWK „Jan Kanty” (fot. A. Wyrzykowska, 2020).

Rys. 104. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Jan Kanty”

KARTA KATALOGOWA NR 7 – KWK „KATOWICE”

DANE PODSTAWOWE	TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
data otrzymania nadania górniczego	1823 (jako kopalnia „Ferdinand”)	Szyb „Południowy” ul. Szybowcowa, 40-502 Katowice	3,65 ha
zakończenie wydobywania	1999	Szyb „Bogucice” ul. Wróblewskiego, 40-219 Katowice	1,70 ha
okres funkcjonowania	176 lat	KWK „Katowice” ul. Kopalniana, 40-202 Katowice	21,20 ha
okres likwidacji	1999–2001		
powierzchnia obszaru górniczego	~ 8,68 km ²		
powierzchnia zakładu górniczego	26,55 ha		
inne	1.07.1996 r. – połączenie kopalni „Katowice” i „Kleofas”		

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

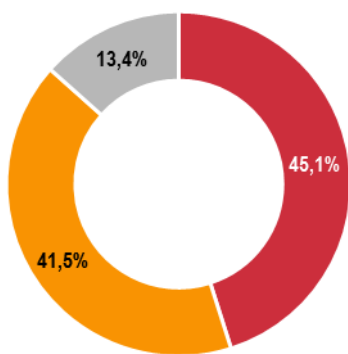

Szyb „Południowy”	tereny zadrzewione i leśne	3,65 ha
Szyb „Bogucice”	tereny inwestycyjne	1,70 ha
KWK „Katowice”	teren górniczy	0,40 ha
	tereny usług	10,56 ha
	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	1,31 ha
	tereny przemysłowe	4,78 ha
	tereny komunikacji	4,15 ha

PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA KATOWICE

Uchwała nr XXI/483/12 Rady Miejskiej Katowic z dnia 25 kwietnia 2012 r.

Szyb „Południowy”	tereny usługowo-mieszkaniowe	3,65 ha
Szyb „Bogucice”	tereny usługowo-mieszkaniowe	1,70 ha
KWK „Katowice”	tereny usługowe	11,98 ha
	tereny usługowo-mieszkaniowe	5,67 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

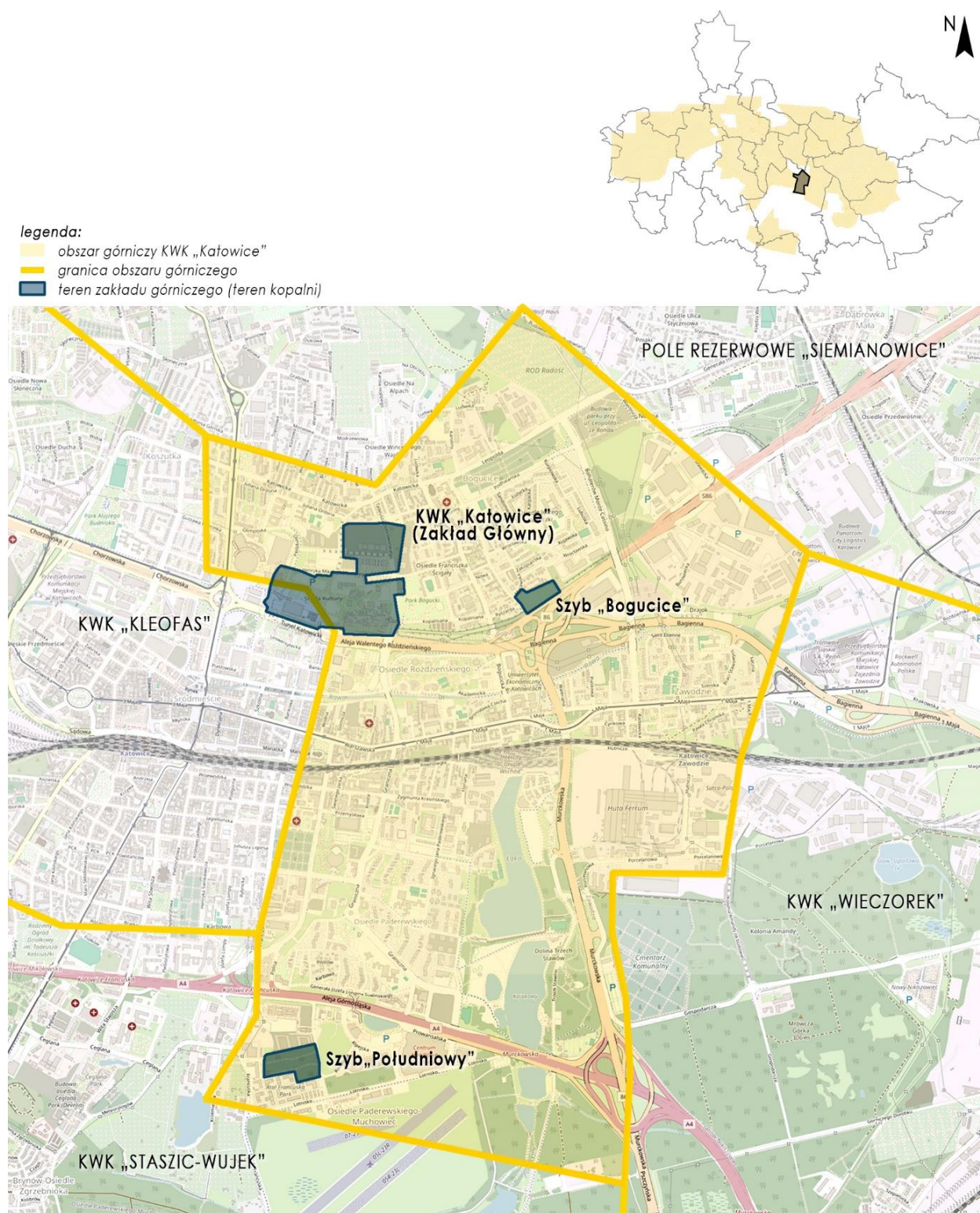
Szyb „Południowy”	obowiązuje
Szyb „Bogucice”	obowiązuje
KWK „Katowice”	obowiązuje dla części terenu

OCHRONA KONSERWATORSKA

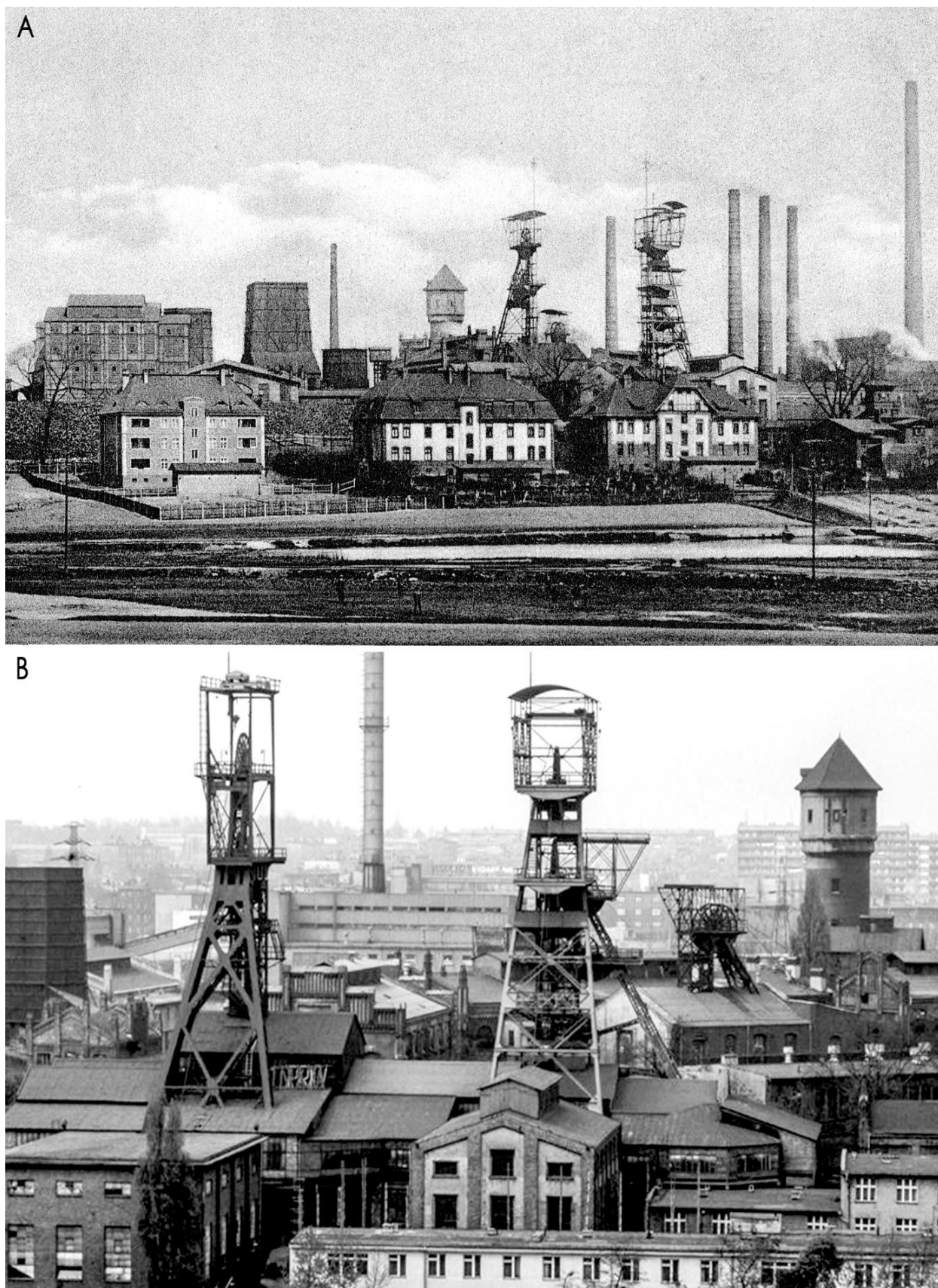
Wpis do rejestru zabytków:

	nr rejestru zabytków	data wpisu
Zespół szybu „Bartosz” w KWK „Katowice-Kleofas”: nadszybie z wieżą (1881-83), maszynownia z wyposażeniem (1895), siłownia (1893-95)	A/16/99	25.05.1999

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP: brak

Rys. 105. Schemat lokalizacji terenów KWK „Katowice” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

A – widok na KWK „Katowice” (1920–1930) (Polska-org, 2020);

B – widok na wieże wyciągowe KWK „Katowice” (1980–1990) (Fotopolska, 2012).

Rys. 106. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Katowice”

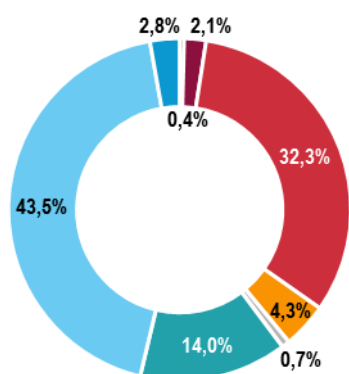
A – widok na wieżę wyciągową szybu „Warszawa I” – obecnie Muzeum Śląskie (fot. A. Wyrzykowska, 2020);
 B – widok na wieżę wyciągową oraz budynek nadszybia szybu „Bartosz” – obecnie Muzeum Śląskie (fot. A. Wyrzykowska, 2024);
 C – widok na dawne budynki kopalniane KWK „Katowice” – obecnie własność Muzeum Śląskiego (fot. A. Wyrzykowska, 2024).

Rys. 107. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Katowice”

KARTA KATALOGOWA NR 8 – KWK „KLEOFAS”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
data otrzymania nadania górniczego	1906 (kopalnia „Eminenz”)	KWK „Kleofas”	ul. Obroki 77, 40-833 Katowice	23,05 ha
	1840 (kopalnia „Cleophas”)	Szyb „Wschodni”	ul. Bocheńskiego 64, 40-847 Katowice	3,95 ha
zakończenie wydobywania	1996 / 2004	Szyb „Zachodni”	50°15'52.3"N 18°57'21.6"E	6,84 ha
	1996 / 2004	KWK „Gottwald”	ul. Chorzowska 107, 40-101 Katowice	15,17 ha
okres funkcjonowania	92 / 164 lat			
okres likwidacji	1996–2005			
powierzchnia obszaru górniczego	~ 15,84 km ²			
powierzchnia zakładu górniczego	49,01 ha			
inne	1.04.1974 r. – połączenie kopalni „Gottwald” i „Kleofas”			
	1.07.1996 r. – połączenie kopalni „Katowice” i „Kleofas”			

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

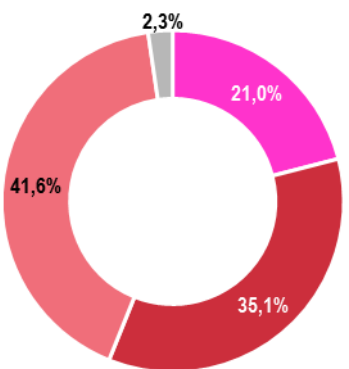

KWK „Kleofas”	teren górniczy	0,20 ha
KWK „Kleofas”	tereny przemysłowe	1,01 ha
KWK „Kleofas”	tereny usług	2,32 ha
KWK „Kleofas”	tereny poprzemysłowe	17,96 ha
KWK „Kleofas”	tereny porzucone	1,37 ha
KWK „Kleofas”	tereny komunikacji	0,18 ha
Szyb „Wschodni”	tereny usług	0,60 ha
Szyb „Wschodni”	tereny poprzemysłowe	3,35 ha
Szyb „Zachodni”	tereny zadrzewione i leśne	6,84 ha
KWK „Gottwald”	tereny usług	12,90 ha
KWK „Gottwald”	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	2,09 ha
KWK „Gottwald”	tereny komunikacji	0,18 ha

PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA KATOWICE

Uchwała nr XXI/483/12 Rady Miejskiej Katowic z dnia 25 kwietnia 2012 r.

KWK „Kleofas”	tereny przemysłowo-usługowe	14,37 ha
KWK „Kleofas”	tereny usługowe	5,24 ha
KWK „Kleofas”	tereny usługowo-mieszkaniowe	3,45 ha
Szyb „Wschodni”	tereny usługowo-mieszkaniowe	3,95 ha
Szyb „Zachodni”	tereny przemysłowo-usługowe	6,84 ha
KWK „Gottwald”	tereny usługowe	11,96 ha
KWK „Gottwald”	tereny usługowo-mieszkaniowe	2,07 ha
KWK „Gottwald”	tereny komunikacji	1,13 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

KWK „Kleofas”	obowiązuje
Szyb „Wschodni”	obowiązuje
Szyb „Zachodni”	brak
KWK „Gottwald”	obowiązuje

OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków:

	nr rejestru zabytków	data wpisu
Wieża wyciągowa z budynkiem nadszybia i maszynowni szybu „Wschodniego II” d. KWK „Kleofas” (1913-21)	A/321/10	23.11.2010

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP:

Maszynownia szybu „Jerzy” (obecnie kaplica), wieża wyciągowa dawnego szybu „Jerzy”, kotłownia, kompresorownia, budynek dyrekcji i cechowni kopalni „Kleofas”

Uchwała nr VI/114/
Rady Miasta Katowice
z dnia 28 marca 2019 r.

Budynek przy ulicy Bocheńskiego 64

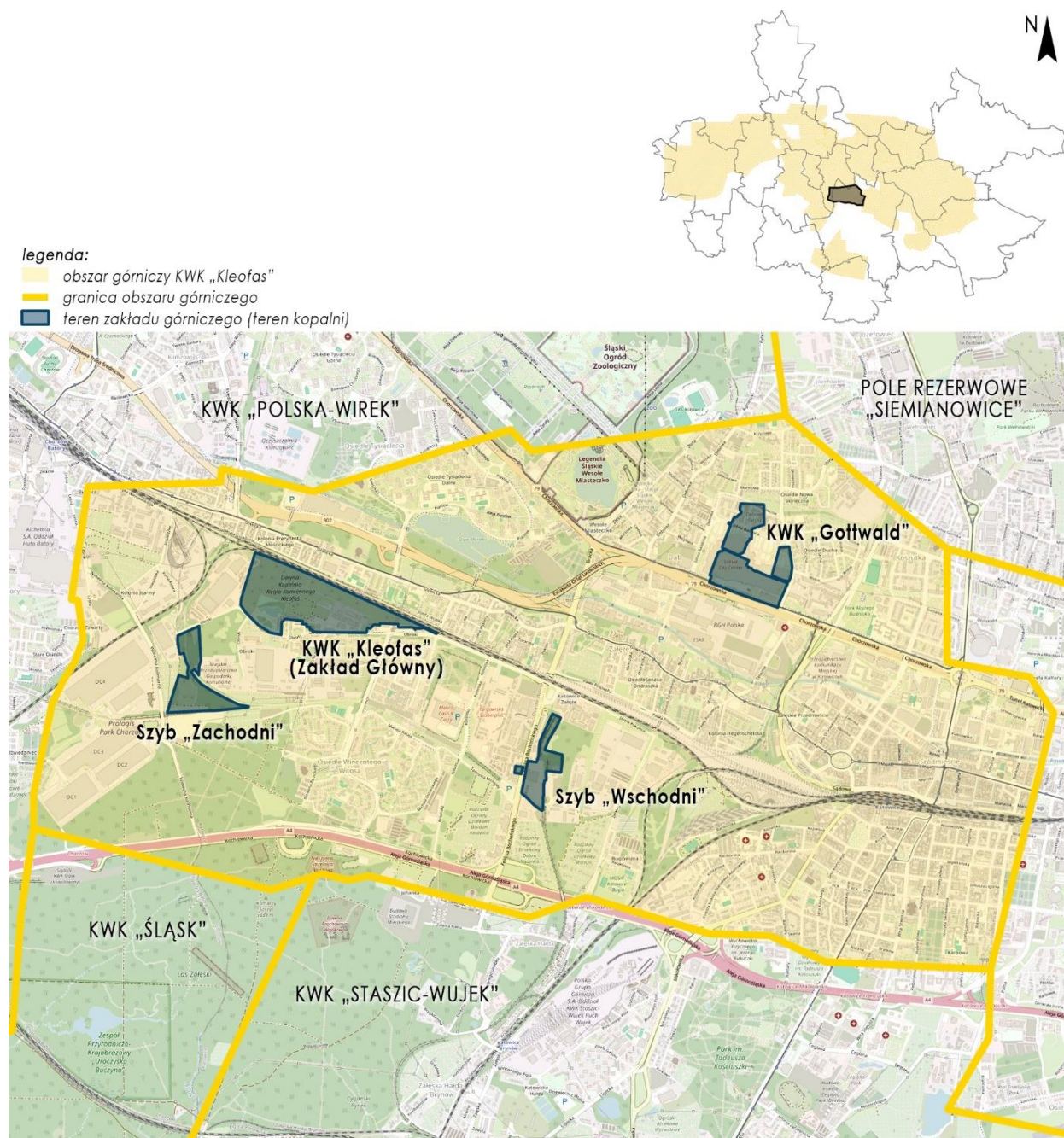
Uchwała nr VI/114/19
Rady Miasta Katowice
z dnia 28 marca 2019 r.

Budynki związane z funkcjonowaniem kopalni przy ul. Obroki 77:

budynek dawnej straży pożarnej, budynek dawnej stajni, budynek dawnej stacji ratownictwa górniczego, budynek dawnej elektrowni, budynek ciepłowni, budynek nadszybia szybu „Fortuna III”, budynek maszynowni „Fortuna I” przedział zachód

Uchwała nr XI/183/11
Rady Miasta Katowice
z dnia 22 czerwca 2011 r.

LOKALIZACJA TERENÓW KWK „KLEOFAS” W AGLOMERACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ I W MIEŚCIE

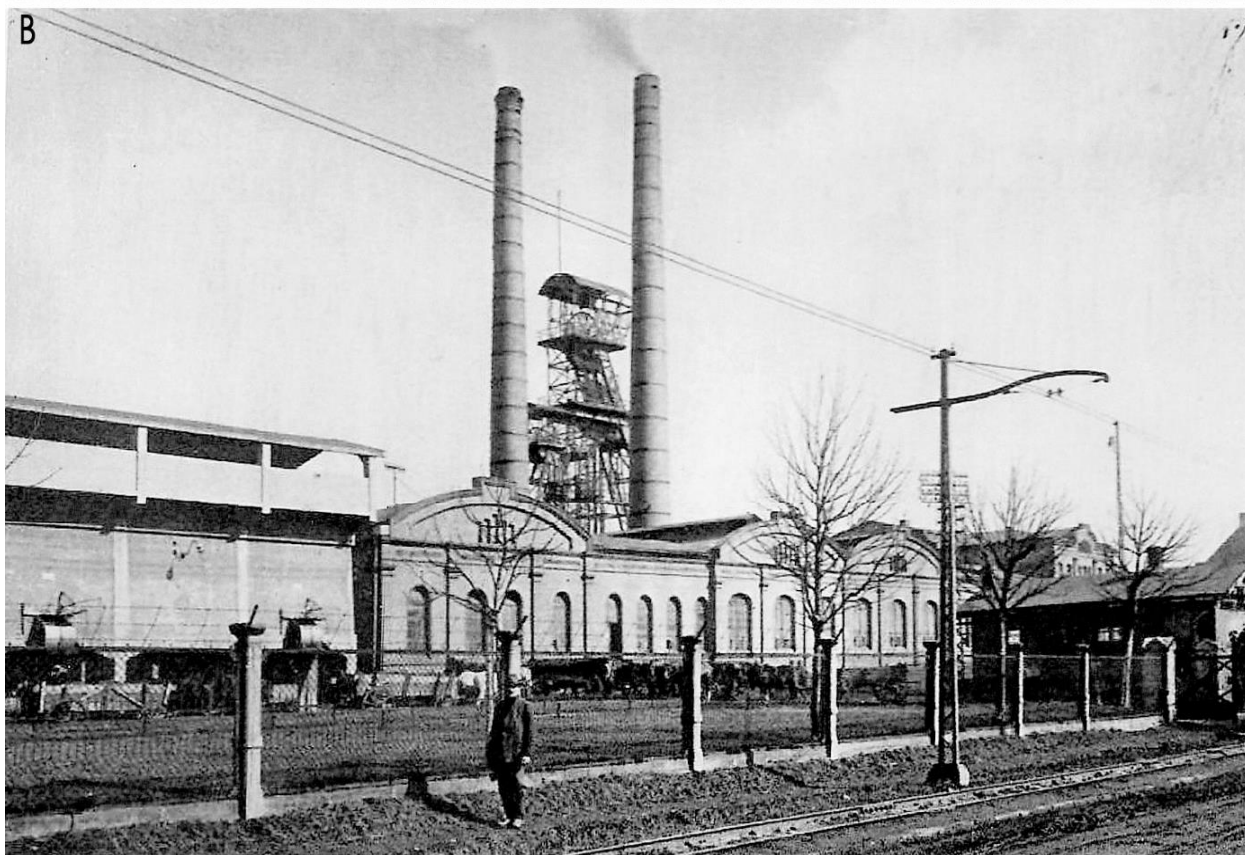

Rys. 108. Schemat lokalizacji terenów KWK „Kleofas” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

A

B

A – widok na KWK „Kleofas” (1927 r.) (Polska-org, 2020);

B – widok na KWK „Gottwald” (1910–1915) (Polska-org, 2020).

Rys. 109. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Kleofas”

A – widok na pompownię głębinową szybu „Fortuna” na terenie KWK „Kleofas” przy ul. Obroki w Katowicach (fot. A. Wyrzykowska, 2020);

B – widok na budynek nadszybia i wieży wyciągowej szybu „Wschodniego” przy ul. Bocheńskiego w Katowicach (fot. A. Wyrzykowska, 2020);

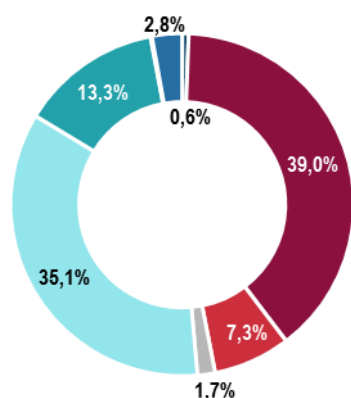
C – widok na centrum handlowe Silesia City Center w Katowicach (fot. A. Wyrzykowska, 2020).

Rys. 110. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Kleofas”

KARTA KATALOGOWA NR 9 – KWK „NIWKA-MODRZEJÓW”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
data założenia	1833 (jako kopalnia „Jerzy”)	Ruch I	ul. Wojska Polskiego 8, 41-200 Sosnowiec	18,43 ha
zakończenie wydobycia	1999	Ruch II	ul. Niwka Kopalniana, 41-208 Sosnowiec	15,92 ha
okres funkcjonowania	166 lat	Szyb „Staszic”	ul. Mikołajczyka, 41-200 Sosnowiec	2,07 ha
okres likwidacji	brak danych	Szyb „Bobrek”	ul. Bronowa 34, 41-208 Sosnowiec	0,73 ha
powierzchnia obszaru górniczego	~ 26,30 km ²	Szyb „Kazimierz III”	ul. Promenada, 41-400 Mysłowice	1,10 ha
powierzchnia zakładu górniczego	51,94 ha	Szyb „Wschodni”	ul. Orłąt Lwowskich 146, 41-208 Sosnowiec	13,68 ha
inne				

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

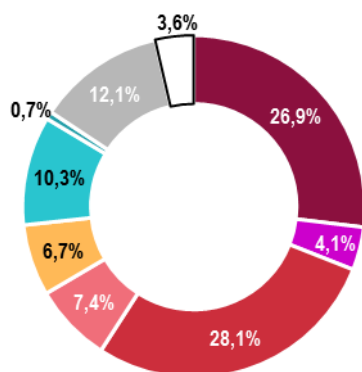

Ruch I	teren górniczny	0,31 ha
	tereny usług	3,70 ha
	tereny przemysłowe	1,50 ha
	tereny inwestycyjne	0,62 ha
	tereny nieużytków	10,47 ha
	tereny zadrzewione i leśne	1,91 ha
	tereny komunikacji	0,85 ha
Ruch II	tereny przemysłowe	2,59 ha
	tereny inwestycyjne	0,82 ha
	tereny nieużytków	8,30 ha
	tereny zadrzewione i leśne	4,14 ha
	tereny porzucone	0,07 ha
Szyb „Staszic”	tereny przemysłowe	2,07 ha
Szyb „Bobrek”	tereny zadrzewione i leśne	0,73 ha
Szyb „Kazimierz III”	tereny nieużytków	1,10 ha
Szyb „Wschodni”	tereny przemysłowe	13,68 ha

PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA SOSNOWIEC

Uchwała nr 855/LXII/2018 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 26 kwietnia 2018 r.

Ruch I	tereny usługowe	8,21 ha
	tereny usługowo-mieszkaniowe	3,77 ha
	tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności	0,70 ha
	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	3,12 ha
	tereny komunikacji	2,62 ha
Ruch II	tereny usługowe	6,09 ha
	tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności	2,36 ha
	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	2,12 ha
	tereny komunikacji	3,51 ha
	inne	1,84 ha
Szyb „Staszic”	tereny przemysłowo-usługowe	2,07 ha
Szyb „Bobrek”	tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności	0,37 ha
	tereny leśne	0,36 ha
Szyb „Kazimierz III”	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	1,10 ha
Szyb „Wschodni”	tereny przemysłowe	13,68 ha

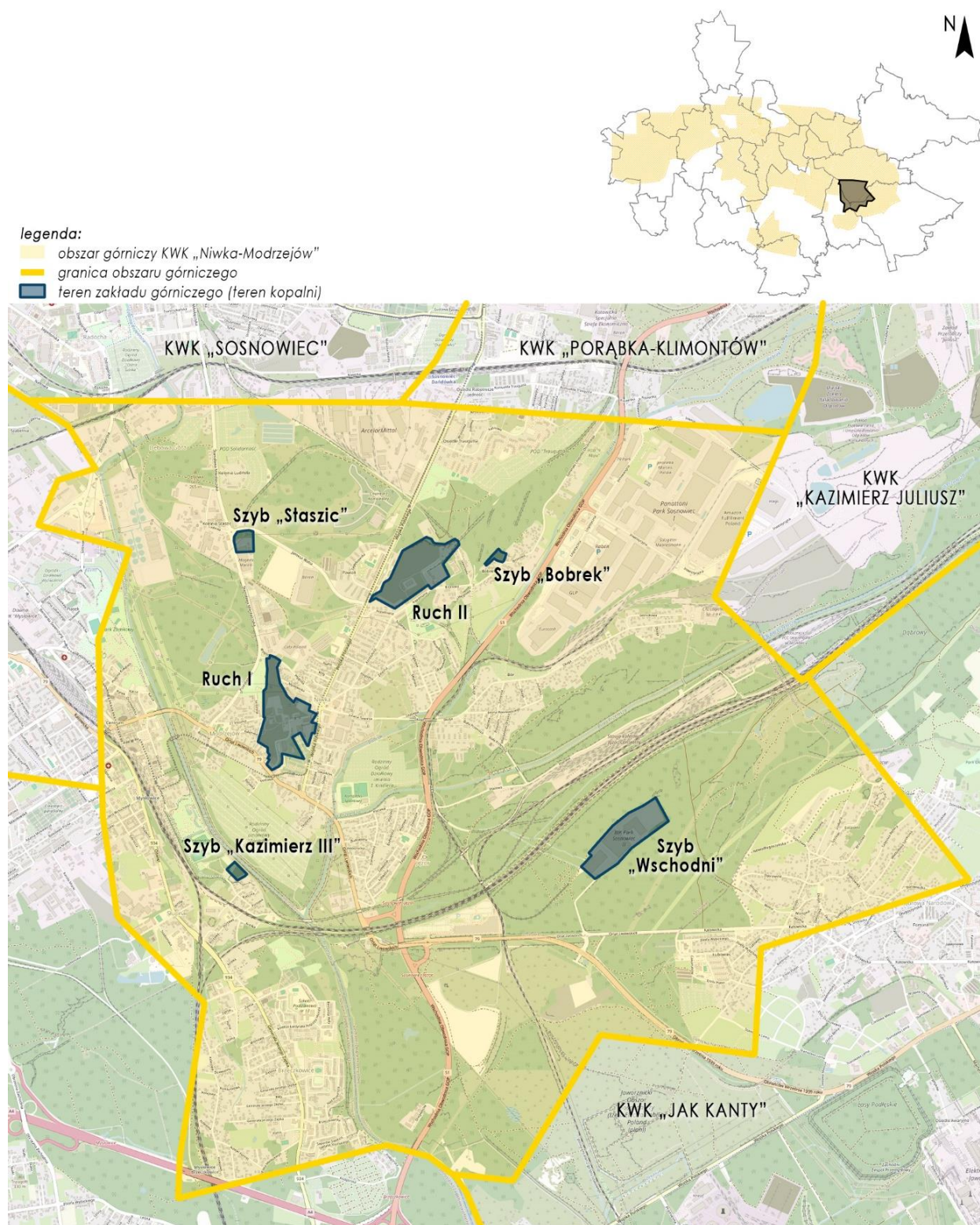
MIJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

Ruch I	brak
Ruch II	brak
Szyb „Staszic”	brak
Szyb „Bobrek”	brak
Szyb „Kazimierz III”	brak
Szyb „Wschodni”	obowiązuje

OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków: brak

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP: brak

Rys. 111. Schemat lokalizacji terenów KWK „Niwka-Modrzejów” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

Rys. 112. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Niwka-Modrzejów” (1930–1939)
(Polska-org, 2020m)

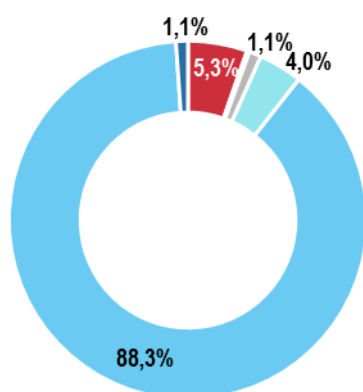

Rys. 113. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Niwka-Modrzejów”
– widok na Sosnowiecki Park Naukowo-Technologiczny (fot. A. Wyrzykowska, 2020)

KARTA KATALOGOWA NR 10 – KWK „NOWY WIREK”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
rozpoczęcie wydobywania	1955	KWK „Nowy Wirek”	ul. Księdza Ludwika Tunkla 112, 41-707 Ruda Śląska	55,86 ha
zakończenie wydobywania	2009	Szyb „Wschodni”	50°15'51.0"N 18°55'33.8"E	6,11 ha
okres funkcjonowania	54 lata			
okres likwidacji	2009–2014			
powierzchnia obszaru górniczego	~ 7,86 km²			
powierzchnia zakładu górniczego	61,97 ha			
inne	1.11.1995 – połączono z kopalnią „Polska” 1.08.2007 r. – połączono z kopalnią „Halemba”			

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

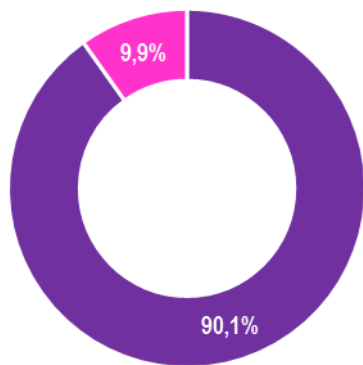

KWK „Nowy Wirek”	tereny przemysłowe	3,31 ha
KWK „Nowy Wirek”	tereny usług	0,14 ha
KWK „Nowy Wirek”	tereny inwestycyjne	0,67 ha
KWK „Nowy Wirek”	tereny nieużytków	2,45 ha
KWK „Nowy Wirek”	tereny poprzemysłowe	48,61 ha
KWK „Nowy Wirek”	tereny komunikacji	0,68 ha
Szyb „Wschodni”	tereny poprzemysłowe	6,11 ha

PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA RUDA ŚLĄSKA

Uchwała nr PR.0007.79.2015 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 24 marca 2015 r.

KWK „Nowy Wirek”	tereny przemysłowe	55,86 ha
Szyb „Wschodni”	tereny przemysłowo-usługowe	6,11 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

KWK „Nowy Wirek”	obowiązuje
Szyb „Wschodni”	obowiązuje

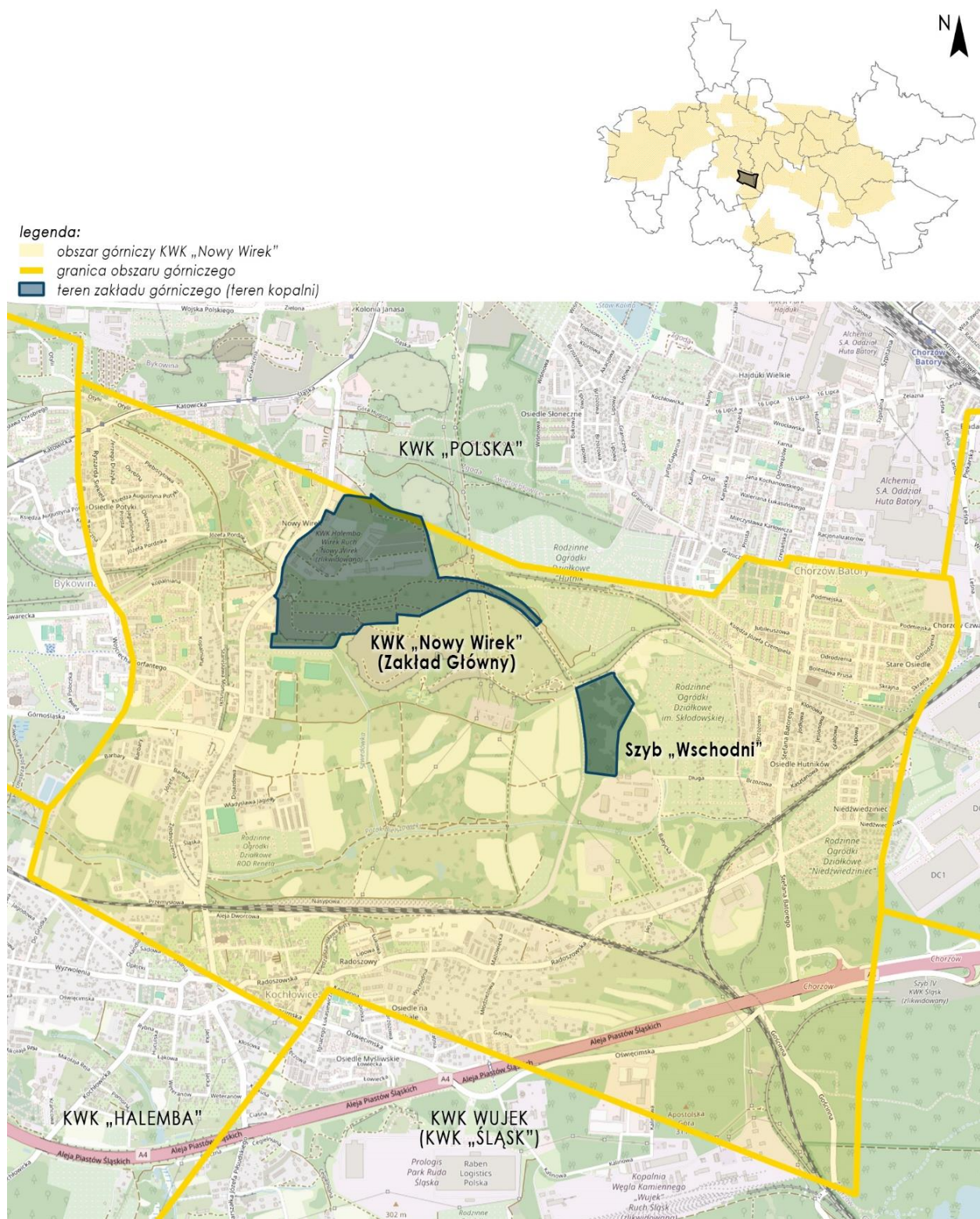
OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków: brak

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP:

Fragment obszaru Ruch I „Wirek” Kopalni „Polska Wirek”, w tym siłownia energetyczna z maszynownią szybu „Stary Wirek”, maszynownia szybu „Maciej”, dawna cechownia (kompresorownia)

Uchwała nr PR.0007.59.2018
Rady Miasta Ruda Śląska
z dnia 22 marca 2018 r.

Rys. 114. Schemat lokalizacji terenów KWK „Nowy Wirek” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście.
Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

Rys. 115. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Nowy Wirek” (2010) (Fotopolska, 2013)

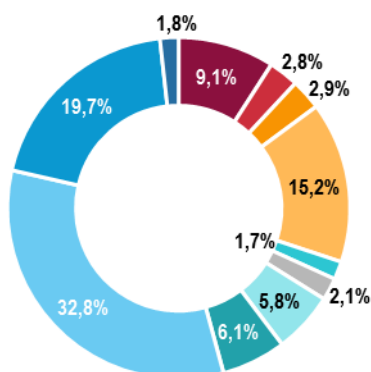

Rys. 116. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Nowy Wirek” (fot. A. Wyrzykowska, 2020)

KARTA KATALOGOWA NR 11 – KWK „PARYŻ”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
data założenia	1865–1867 (przez połączenie kopalni „Nowa” i „Łabęckiego”)	KWK „Paryż”	ul. Feliksa Perla 10, 41-300 Dąbrowa Górnicza	55,86 ha
		Odkrywka „Ksawery”	ul. Siemońska 9, 42-500 Będzin	14,24 ha
		Szyb „Walery”	ul. Brzozowicka 110, 42-500 Będzin	4,43 ha
zakończenie wydobywania	1995	Szyb „Małobądz”	ul. 27 Stycznia, 42-500 Będzin	1,34 ha
okres funkcjonowania	~ 126 lat			
okres likwidacji	1993–1996			
powierzchnia obszaru górniczego	~ 27,42 km ²			
powierzchnia zakładu górniczego	75,87 ha			
inne	od 1945 do 1989 r. funkcjonował pod nazwą „Generał Zawadzki”			

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

KWK „Paryż”	tereny przemysłowe	6,91 ha
	tereny usługowe	0,87 ha
	tereny nieużytków	3,06 ha
	tereny zadrzewione i leśne	3,79 ha
	tereny poprzemysłowe	24,88 ha
	tereny porzucone	14,92 ha
	tereny komunikacji	1,43 ha
Odkrywka „Ksawery”	tereny usługowe	1,06 ha
	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	11,57 ha
	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	0,64 ha
	tereny zadrzewione i leśne	0,84 ha
	tereny komunikacji	0,13 ha
Szyb „Walery”	tereny usługowe	0,21 ha
	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	2,20 ha
	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	0,66 ha
	tereny nieużytków	1,32 ha
	tereny komunikacji	0,03 ha
Szyb „Małobądz”	tereny inwestycyjne	1,34 ha

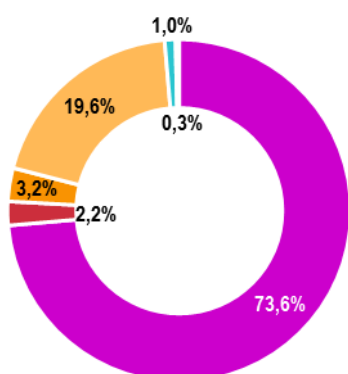
PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA DĄBROWA GÓRNICZA

Uchwała nr XXXIII/706/2017 Rady Miejskiej w Dąbrowie Górniczej z dnia 22 listopada 2017 r.

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA BĘDZIN

Uchwała nr XLIII/398/2013 Rady Miejskiej Będzina z dnia 30 września 2013 r.

KWK „Paryż”	tereny przemysłowo-usługowe	55,86 ha
Odkrywka „Ksawery”	tereny usługowe	1,71 ha
	tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności	12,54 ha
Szyb „Walery”	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	2,39 ha
	tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności	1,00 ha
	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	0,78 ha
	inne	0,26 ha
Szyb „Małobądz”	tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności	1,34 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

KWK „Paryż”	obowiązuje
Odkrywka „Ksawery”	obowiązuje
Szyb „Walery”	obowiązuje
Szyb „Małobądz”	obowiązuje

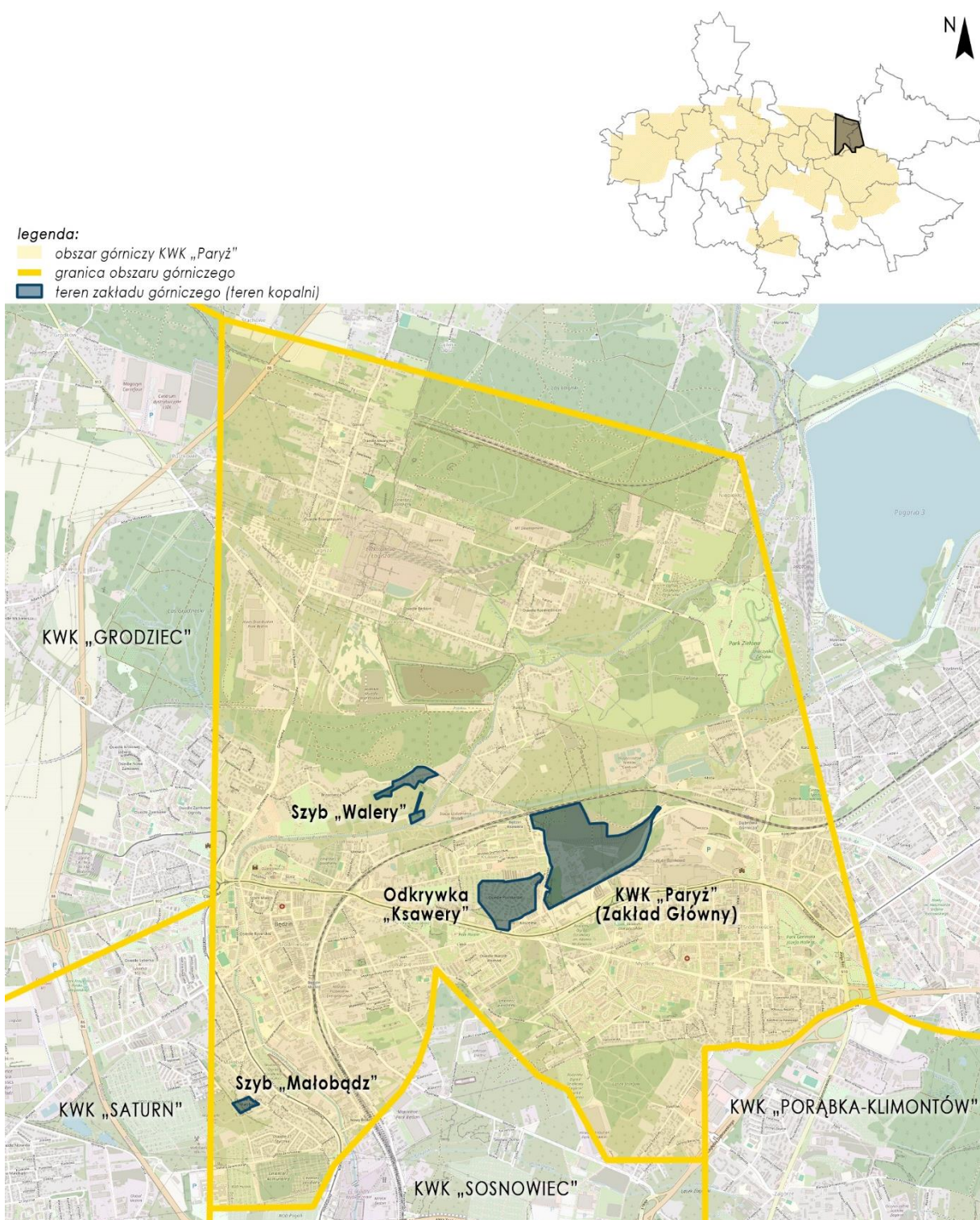
OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków: *brak*

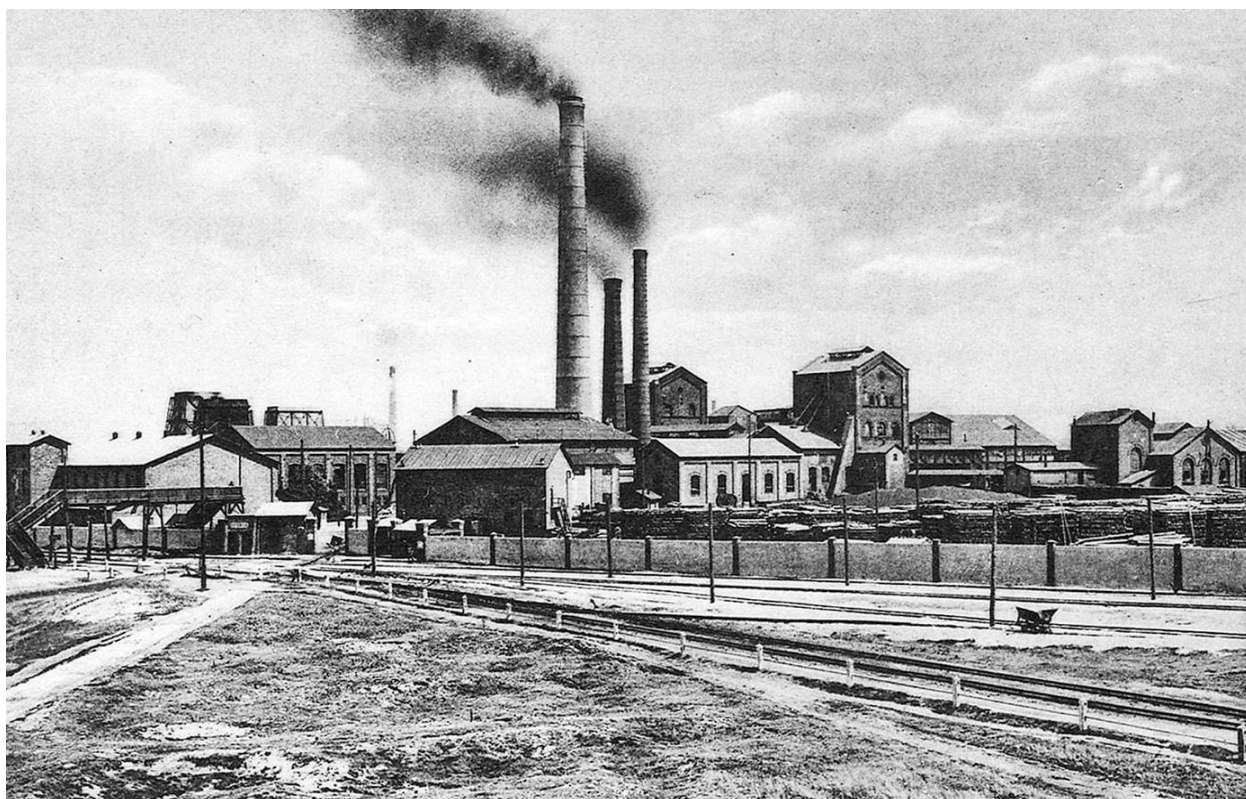
Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP:

szyb „Paryż” z maszynownią (konstrukcja żelbetowa, wypełnienie ścian – cegła)
budynek rozdzielni (murowany z cegły, liczne detale)
budynek biurowy (murowany z cegły, dwukondygnacyjny)

Uchwała nr V/45/11 Rady Miejskiej
w Dąbrowie Górniczej z dnia
2 lutego 2011 r.

Rys. 117. Schemat lokalizacji terenów KWK „Paryż” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

Rys. 118. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Paryż” (1920–1930)
(Polska-org, 2019a)

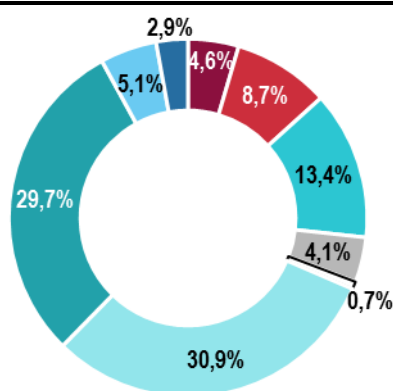

Rys. 119. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Paryż” – pozostałości infrastruktury zakładu przeróbczego (fot. A. Wyrzykowska, 2020)

KARTA KATALOGOWA NR 12 – KWK „POLSKA”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
rozpoczęcie wydobycia	1872 (jako kopalnia „Deutschland”)	KWK „Polska”	ul. Wojska Polskiego 16D, 41-600 Świętochłowice	15,10 ha
zakończenie wydobycia	1995	Szyb VIII	ul. Stalowa, 41-600 Świętochłowice	1,67 ha
okres funkcjonowania	123 lat	Szyb „Piaśt”	ul. Odległa, 41-500 Chorzów	0,83 ha
okres likwidacji	1996–2000	KWK „Prezydent”	ul. Tadeusza Kościuszki 50, 41-503 Chorzów	14,56 ha
powierzchnia obszaru górniczego	~ 24,26 km²	Szyb VII	ul. Śląska, 41-603 Świętochłowice	1,06 ha
powierzchnia zakładu górniczego	35,54 ha			
inne	1.01.1972 r. – połączono z kopalnią „Prezydent” 1.11.1995 – połączono z kopalnią „Nowy Wirek”			

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

KWK „Polska”	tereny usługowe	1,59 ha
	tereny inwestycyjne	1,02 ha
	tereny zadrzewione i leśne	9,48 ha
	tereny przemysłowe	1,82 ha
	tereny komunikacji	0,95 ha
	inne	0,24 ha
Szyb VIII	tereny nieużytków	1,67 ha
Szyb „Piaśt”	tereny nieużytków	0,83 ha
KWK „Prezydent”	tereny przemysłowe	1,63 ha
	tereny usługowe	1,52 ha
	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	4,77 ha
	tereny nieużytków	6,15 ha
	tereny komunikacji	0,50 ha
Szyb VII	tereny zadrzewione i leśne	1,06 ha

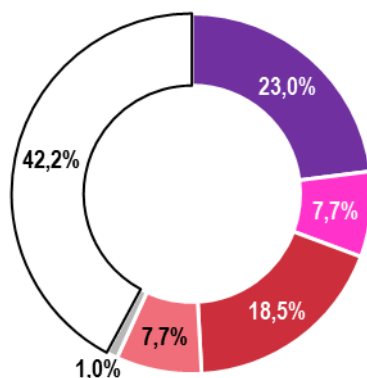
PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA CHORZÓW

Uchwała nr XIX/247/00 Rady Miejskiej w Chorzowie z dnia 20 stycznia 2000 r. z późn. zm.

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA ŚWĘTOCHŁOWICE

Uchwała nr L/393/21 Rady Miejskiej w Świętochłowicach z dnia 25 listopada 2021 r.

KWK „Polska”	tereny przemysłowe	8,18 ha
	tereny usługowe	6,56 ha
	tereny komunikacji	0,36 ha
Szyb VIII	tereny przemysłowo-usługowe	1,67 ha
Szyb „Piaśt”	tereny usługowe	0,83 ha
KWK „Prezydent”	tereny usługowo-mieszkaniowe	1,90 ha
	inne	12,66 ha
Szyb VII	tereny przemysłowo-usługowe	1,06 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

KWK „Polska”	obowiązuje
Szyb VIII	obowiązuje
Szyb „Piaśt”	obowiązuje
KWK „Prezydent”	obowiązuje
Szyb VII	obowiązuje

OCHRONA KONSERWATORSKA

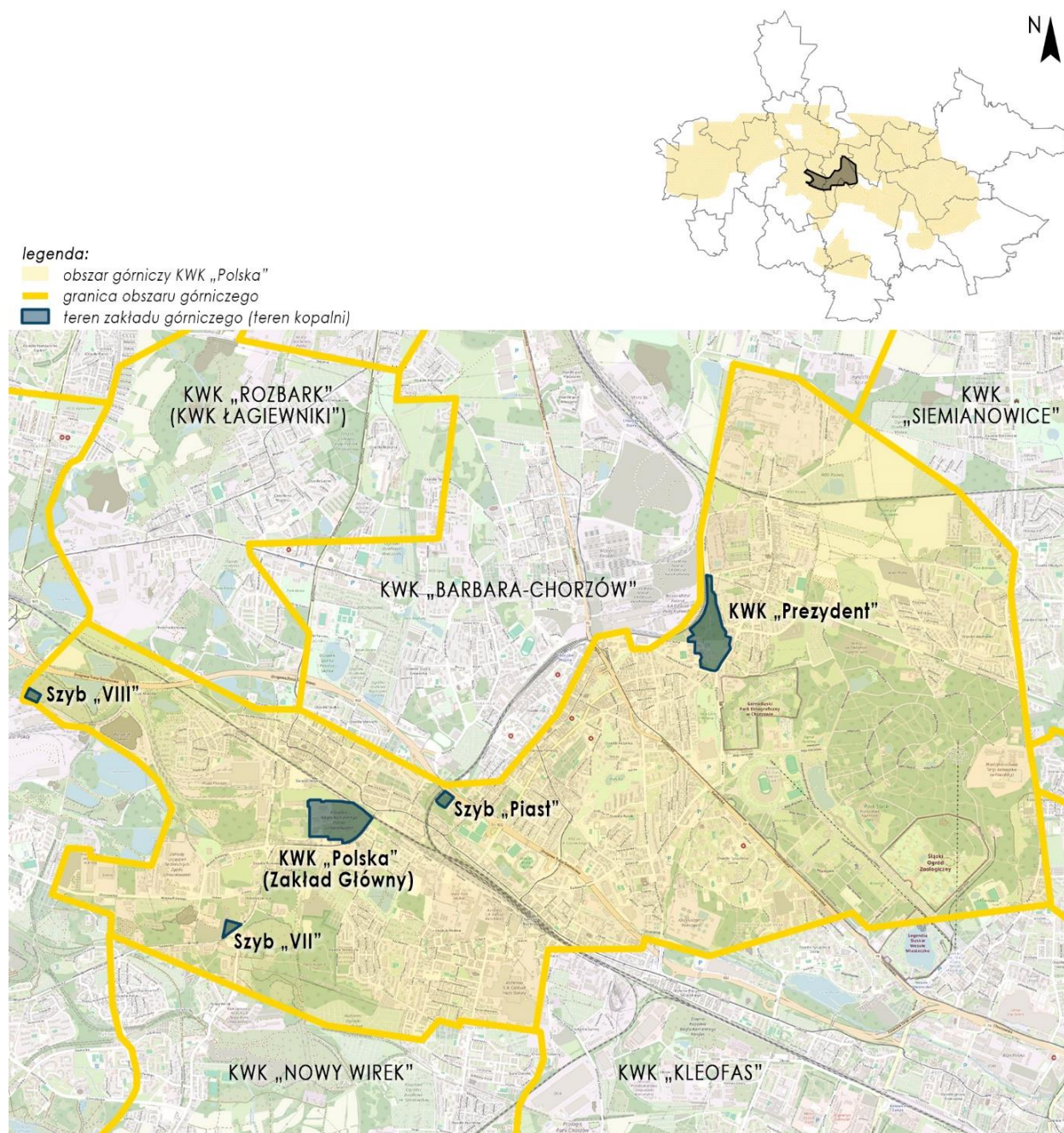
Wpis do rejestru zabytków:

nr rejestru
zabytków

data wpisu

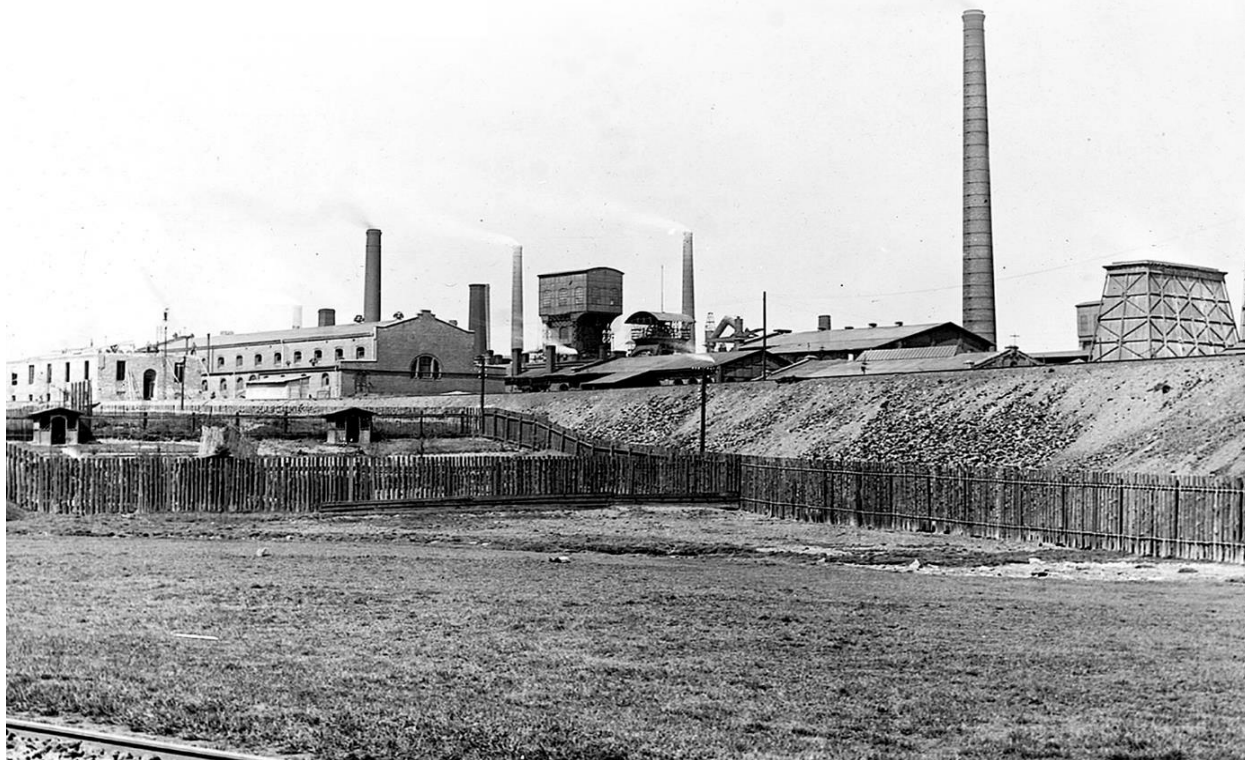
2 wieże wyciągowe w d. kopalni „Polska”: wieża szybu I (1908) wieża szybu II (1889-91)	A/110/04	20.01.2004
wieża wyciągowa szybu „Prezydent” w d. KWK „Polska-Wirek” (1932)	A/228/08	24.10.2008
Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP: jw.		

LOKALIZACJA TERENÓW KWK „POLSKA” W AGLOMERACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ I W MIEŚCIE

Rys. 120. Schemat lokalizacji terenów KWK „Polska” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

A

B

A – widok na kopalnię „Polska” (1914 r.) (Polska-org, 2022a);

B – widok na kopalnię „Prezydent” (1930–1939) (Polska-org, 2021c).

Rys. 121. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Polska”

A – widok na wieżę wyciągową KWK „Polska” – obecnie Centrum Kulturalno-Edukacyjne „Wieża KWK Polska” w Świętochłowicach (fot. A. Wyrzykowska, 2020);

B – widok na wieżę wyciągową szybu „Prezydent” (fot. A. Wyrzykowska, 2024);

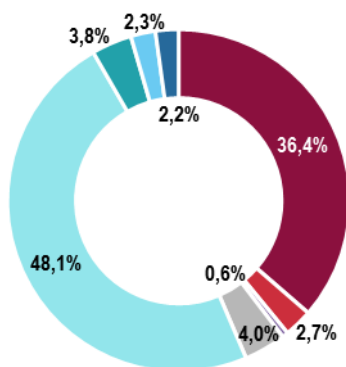
C – widok z wieży wyciągowej szybu „Prezydent” na dawne budynki kopalniane – obecnie kompleks hotelowo-gastronomiczny „Sztęgarka” w Chorzowie (fot. A. Wyrzykowska, 2024).

Rys. 122. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Polska”

KARTA KATALOGOWA NR 13 – KWK „PORĄBKKA-KLIMONTÓW”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
data założenia	1851 (jako kopalnia „Ignacy”, następnie „Mortimer”)	Ruch I	ul. Kosynierów, 41-219 Sosnowiec	52,00 ha
		Ruch II	ul. Braci Mieroszewskich 48, 41-219 Sosnowiec	8,12 ha
zakończenie wydobywania	1998	Ruch „Klimontów”	ul. Jana Gacka, 41-218 Sosnowiec	14,14 ha
okres funkcjonowania	147 lat	Szyb „Jakub”	ul. Górników, 41-219 Sosnowiec	0,71 ha
okres likwidacji	1998–2000	Szyb „Leśny”	50°18'23.8"N 19°12'38.0"E	2,20 ha
powierzchnia obszaru górniczego	~ 17,68 km ²	Szyb „Franciszek”	ul. Fredry, 41-215 Sosnowiec	0,82 ha
powierzchnia zakładu górniczego	79,49 ha	Szyb „Czesław”	ul. Kraszewskiego, 41-218 Sosnowiec	0,49 ha
inne	1.01.1974 – połączono ją z kopalnią „Porąbka” w latach 1974–1992 pod nazwą „Czerwone Zagłębie”	Szyb „Piotr”	50°16'53.2"N 19°11'30.0"E	1,00 ha

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

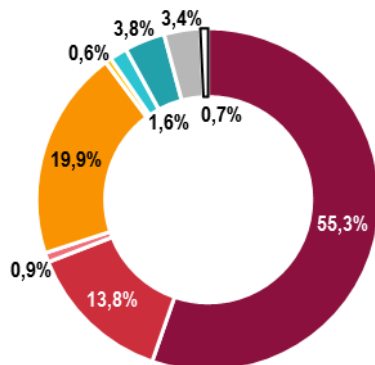

Ruch I	tereny przemysłowe	23,28 ha
	tereny usługowe	1,05 ha
	tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności	0,29 ha
	tereny inwestycyjne	1,73 ha
	tereny nieużytków	24,14 ha
	tereny komunikacji	1,51 ha
Ruch II	tereny przemysłowe	3,40 ha
	tereny usługowe	0,64 ha
	tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności	0,15 ha
	tereny nieużytków	3,02 ha
	tereny komunikacji	0,91 ha
Ruch „Klimontów”	tereny przemysłowe	1,74 ha
	tereny usługowe	0,44 ha
	tereny nieużytków	10,37 ha
	tereny porzucone	0,86 ha
	tereny komunikacji	0,73 ha
Szyb „Jakub”	tereny nieużytków	0,71 ha
Szyb „Leśny”	tereny zadrzewione i leśne	2,20 ha
Szyb „Franciszek”	tereny zadrzewione i leśne	0,82 ha
Szyb „Czesław”	tereny przemysłowe	0,49 ha
Szyb „Piotr”	tereny porzucone	1,00 ha

PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA SOSNOWIEC

Uchwała nr 855/LXII/2018 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 26 kwietnia 2018 r.

Ruch I	tereny przemysłowe	43,96 ha
	tereny usługowe	2,82 ha
	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	0,64 ha
	tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności	0,46 ha
	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	0,82 ha
	tereny komunikacji	2,71 ha
	inne	0,59 ha
Ruch II	tereny usługowe	8,12 ha
Ruch „Klimontów”	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	14,14 ha
Szyb „Jakub”	tereny usługowo-mieszkaniowe	0,71 ha
Szyb „Leśny”	tereny leśne	2,20 ha
Szyb „Franciszek”	tereny leśne	0,82 ha
Szyb „Czesław”	tereny zieleni (inne)	0,49 ha
Szyb „Piotr”	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	1,00 ha

MIEJSOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

Ruch I	obowiązuje
Ruch II	brak
Ruch „Klimontów”	obowiązuje
Szyb „Jakub”	obowiązuje
Szyb „Leśny”	brak
Szyb „Franciszek”	brak
Szyb „Czesław”	brak
Szyb „Piotr”	brak

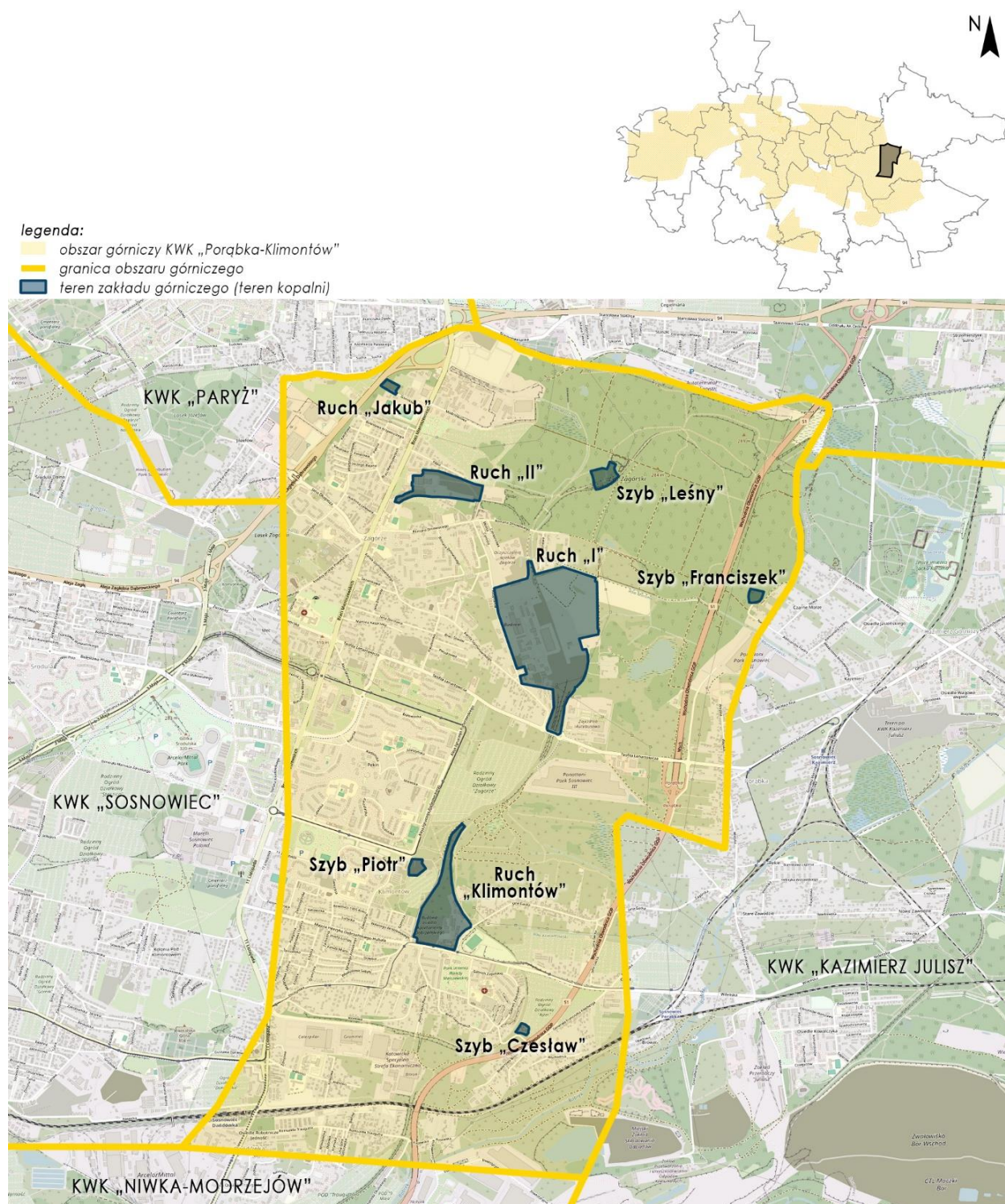
OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków: *brak*

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP:

ochrona zabytkowej zabudowy przemysłowej; szczególnie w przypadku przystosowywania tych obiektów do nowej funkcji

Uchwała nr 649/XLVIII/98
Rady Miejskiej w Sosnowcu
z dnia 26 marca 1998 r.

Rys. 123. Schemat lokalizacji terenów KWK „Porąbka-Klimontów” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

A

B

A – widok na kopalnię „Porąbka-Klimontów” (1920–1939) (Polska-org, 2021a);

B – widok na kopalnię „Porąbka-Klimontów” (1930–1939) (Polska-org, 2021b).

Rys. 124. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Porąbka-Klimontów”

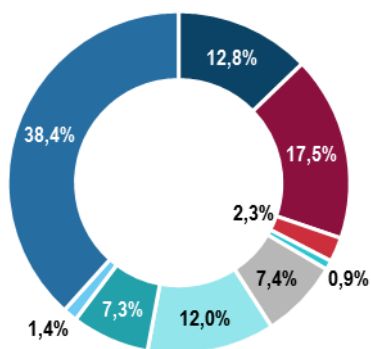
A – tereny przemysłowe na terenie KWK „Porąbka-Klimontów” ruch II „Porąbka” (fot. A. Wyrzykowska, 2020);
 B – obiekty pokopalniane KWK „Porąbka-Klimontów” ruch „Klimontów” (fot. A. Wyrzykowska, 2020).

Rys. 125. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Porąbka-Klimontów”

KARTA KATALOGOWA NR 14 – KWK „POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
rozpoczęcie wydobywania	1874 (jako kopalnia „Radzionkaugrube”)	KWK „Powstańców Śląskich”	ul. Strzelców Bytomskich 129, 41-914 Bytom	29,24 ha
zakończenie wydobywania	1923 (jako kopalnia „Beuthengrube”)	Szyb „Powietrzny”	ul. Zofii Nałkowskiej, 41-900 Radzionków	4,28 ha
okres funkcjonowania	2001	Szyb „Jan”	50°22'45.1"N 18°51'42.5"E	1,00 ha
okres likwidacji	127 / 78 lat	Szyb VI	ul. Przy Dworcu, 41-902 Piekary Śląskie	1,07 ha
powierzchnia obszaru górnictwa	1999–2001			
powierzchnia zakładu górnictwa	~ 17,66 km ²			
inne	35,58 ha			
	1.01.1975 r. – połączenie kopalni „Bytom” i „Radzionków”; 2011 r. wznowienie pracy kopalni przez prywatne przedsiębiorstwo EKO-PLUS Sp. z o.o.			

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

KWK „Powstańców Śląskich”	tereny górnicze	3,29 ha
	tereny przemysłowe	6,03 ha
	tereny usługowe	0,80 ha
	tereny inwestycyjne	13,24 ha
	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	0,30 ha
	tereny zadrzewione	2,54 ha
	tereny porzucone	0,47 ha
	tereny komunikacji	2,57 ha
Szyb „Powietrzny”	tereny górnicze	1,12 ha
	tereny nieużytków	3,16 ha
Szyb „Jan”	tereny nieużytków	1,00 ha
Szyb VI	tereny nieużytków	1,07 ha

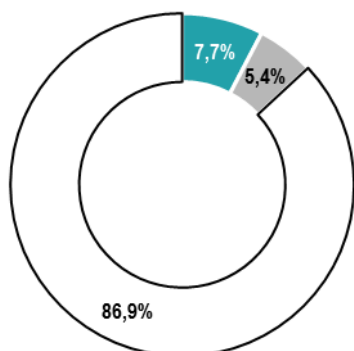
PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA BYTOM

Uchwała Rady Miejskiej w Bytomiu nr XL/549/21 z dnia 22 lutego 2021 r.

STUDIUM UWARUNKOWAŃ KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY RADZIONKÓW

Uchwała nr XL/337/2017 Rady Miasta Radzionków z dnia 5 października 2017 r.

KWK „Powstańców Śląskich”	inne	25,73 ha
	tereny leśne	1,64 ha
	tereny komunikacji	1,87 ha
Szyb „Powietrzny”	tereny górnicze	4,28 ha
Szyb „Jan”	tereny leśne	1,00 ha
Szyb VI	tereny przemysłowo-usługowe	1,07 ha

MIJESKOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

KWK „Powstańców Śląskich”	obowiązuje
Szyb „Powietrzny”	brak
Szyb „Jan”	brak
Szyb VI	obowiązuje

OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków: *brak*

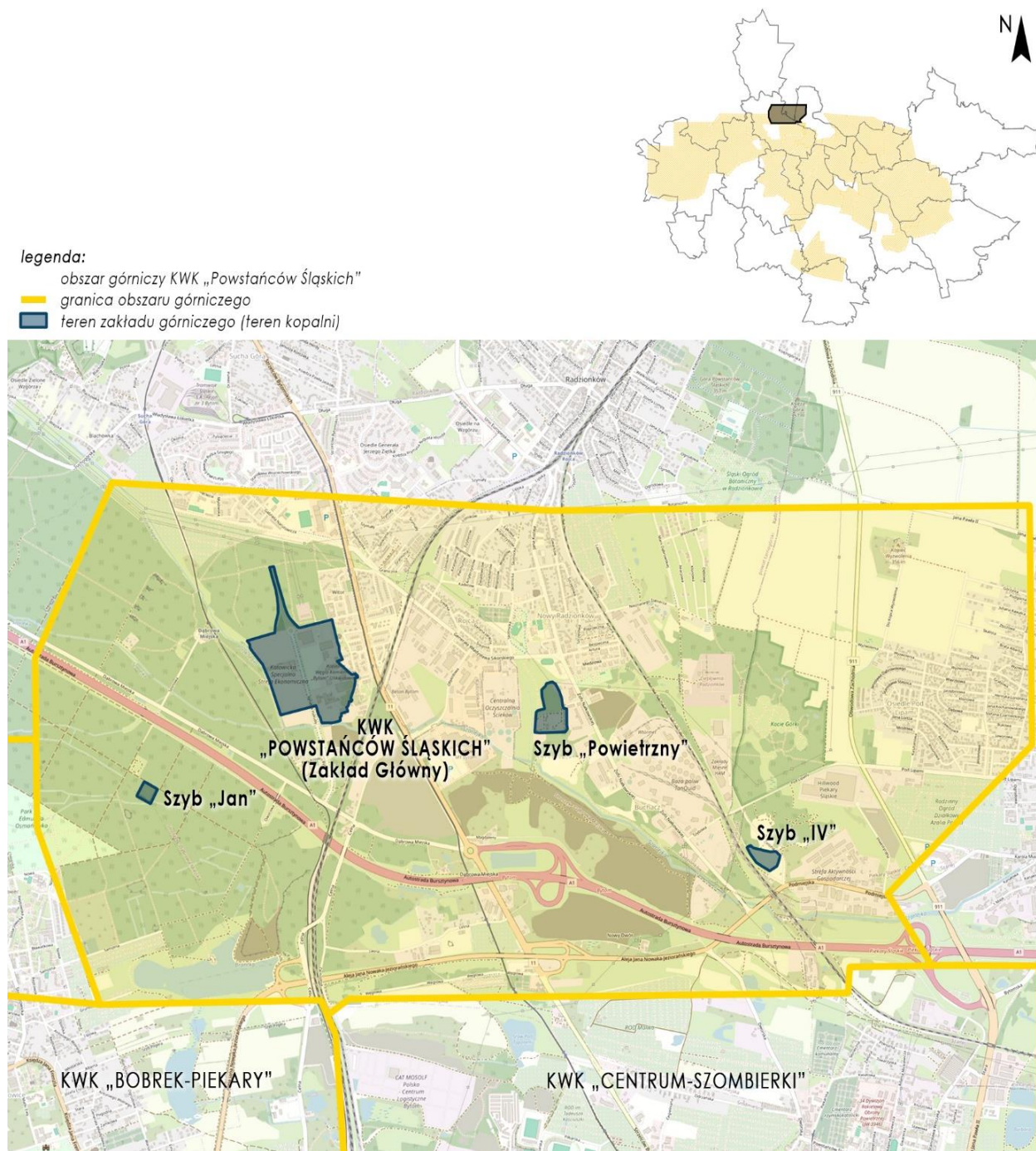
Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP:

Zespół budynków dawnej KWK „Powstańców Śląskich”:

- szyb „Kopernik I” wraz z budynkiem nadszybia
- budynek maszynowni szybu „Kopernik I”
- budynek dyrekcji

Uchwała nr XXXVI/503/14
Rady Miejskiej w Bytomiu
z dnia 22 września 2014 r.

LOKALIZACJA TERENÓW KWK „POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH” W AGLOMERACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ I W MIEŚCIE

Rys. 126. Schemat lokalizacji terenów KWK „Powstańców Śląskich” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

Rys. 127. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Powstańców Śląskich” (1936–1944)
(Polska-org, 2019b)

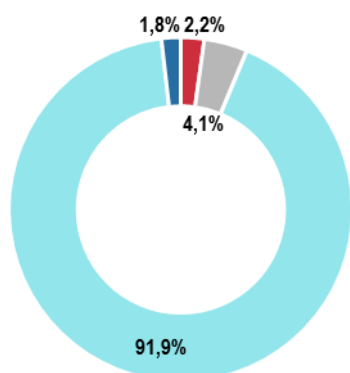
A – widok na strefę aktywności inwestycyjnej na terenach pokopalnianych KWK „Powstańców Śląskich” (fot. A. Wyrzykowska, 2020);
B – widok na Zakład Górniczy EKO-PLUS Sp. z o. o. (fot. A. Wyrzykowska, 2020).

Rys. 128. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Powstańców Śląskich”

KARTA KATALOGOWA NR 15 – KWK „ROZBARK”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
data otrzymania nadania górniczego	1856 (jako kopalnia „Heinitzgrube”)	KWK „Rozbark”	ul. Wojciecha Kilara, 41-900 Bytom	14,85 ha
zakończenie wydobycia	2004	Szyb „Barbara”	ul. Kędzierzyńska, 41-902 Bytom	6,88 ha
okres funkcjonowania	148 lat			
okres likwidacji	1999–			
powierzchnia obszaru górniczego	~ 7,69 km²			
powierzchnia zakładu górniczego	21,73 ha			
inne	1.01.1971 – połączenie z kopalnią „Łagiewniki”			

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

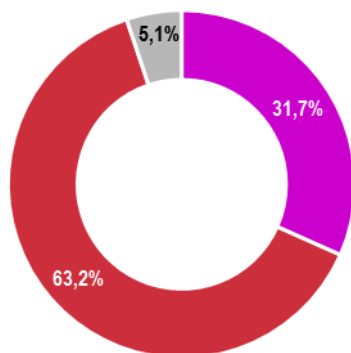

KWK „Rozbark”	tereny usługowe	0,47 ha
	tereny inwestycyjne	0,39 ha
	tereny nieużytków	13,09 ha
	tereny komunikacji	0,89 ha
Szyb „Barbara”	tereny nieużytków	6,88 ha

PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA BYTOM

Uchwała nr XL/549/21 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 22 lutego 2021 r.

KWK „Rozbark”	tereny usługowe	13,73 ha
	tereny komunikacji	1,12 ha
Szyb „Barbara”	tereny przemysłowo-usługowe	6,88 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

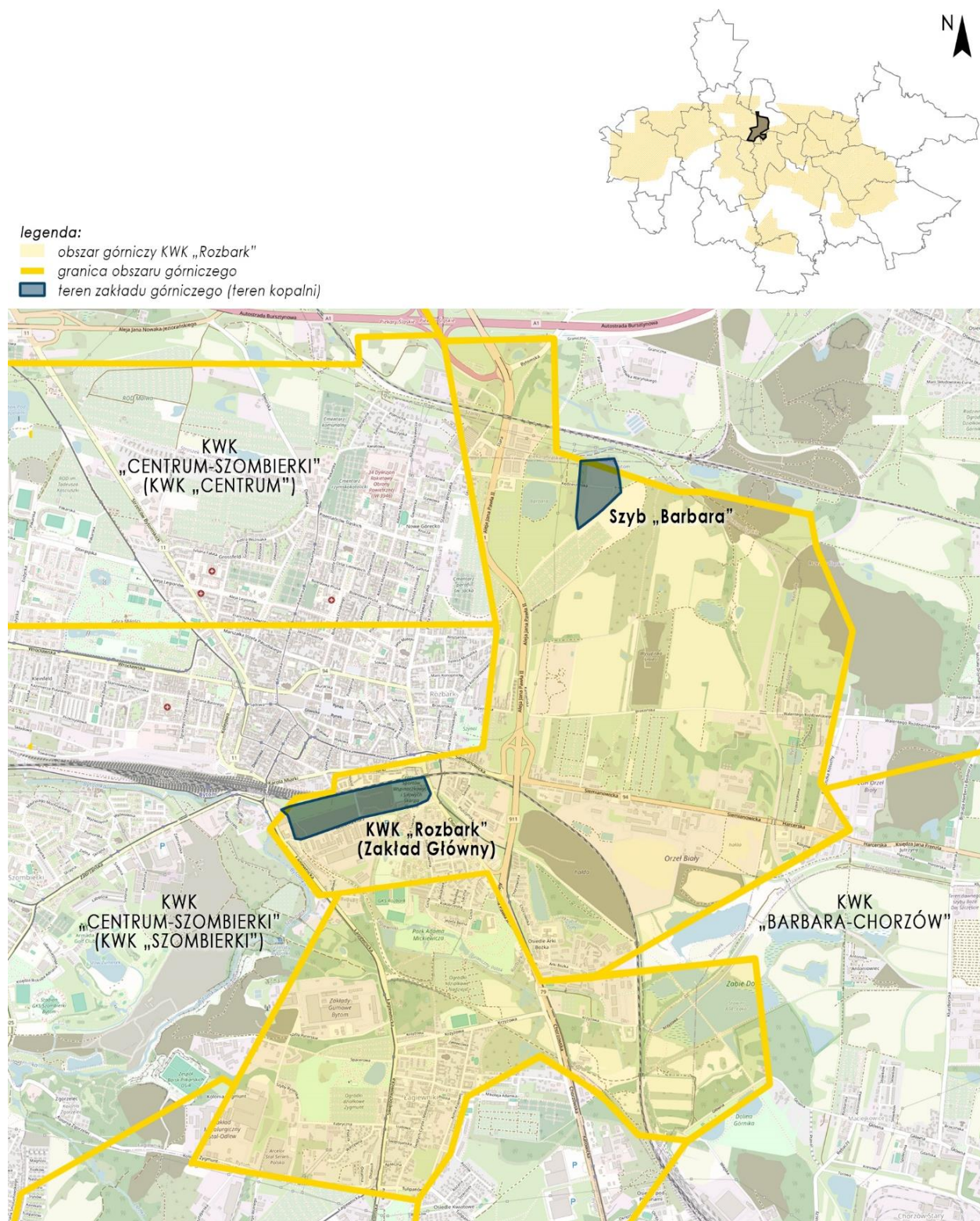
KWK „Rozbark”	obowiązuje
Szyb „Barbara”	obowiązuje

OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków:

	nr rejestru zabytków	data wpisu
Zabudowa rejonu głównego d. kopalni „Rozbark”: budynek cechowni (1911), kotłownia (1915), maszynownia szybu „Bończyk” (1907), mur oporowy (1886)	A/213/07	8.10.2007

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP: jw.

Rys. 129. Schemat lokalizacji terenów KWK „Rozbark” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

Rys. 130. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Rozbark” (1927 r.) (Polska-org, 2022b)

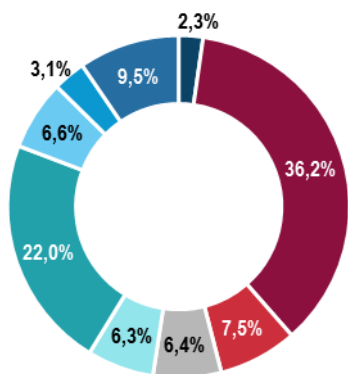

Rys. 131. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Rozbark” – Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych „Skarpa” w Bytomiu (fot. A. Wyrzykowska, 2024)

KARTA KATALOGOWA NR 16 – KWK „SATURN”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
rozpoczęcie wydobywania	1870	KWK „Saturn”	ul. Dehnelów, 41-250 Czeladź	13,17 ha
zakończenie wydobywania	1997	Szyb „Paweł” i Szyb „Piotr”	ul. Tadeusza Kościuszki 9, 41-253 Czeladź	10,05 ha
okres funkcjonowania	127 lat	Szyb „Anna” i Szyb „Aleksandra”	ul. Baczyńskiego 25, 41-203 Sosnowiec	10,95 ha
okres likwidacji	(1992) 1997–2000	Szyb „Pogoń”	ul. Plonów 23-27, 41-214 Sosnowiec	2,62 ha
powierzchnia obszaru górniczego	~ 20,09 km²	Szyb „IV”	50°17'29.5"N 19°05'43.0"E	0,46 ha
powierzchnia zakładu górniczego	37,26 ha			
inne	w latach 1950–1990 funkcjonowała pod nazwą „Czerwona Gwardia”			

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

KWK „Saturn”	teren przemysłowy	2,45 ha
	teren usługowy	1,84 ha
	teren inwestycyjny	3,55 ha
	teren nieużytków	0,22 ha
	teren zadrzewione i leśne	3,68 ha
	teren porzucone	1,15 ha
	teren komunikacji	0,28 ha
Szyb „Paweł” i Szyb „Piotr”	teren górnicze	0,85 ha
	teren przemysłowy	0,60 ha
	teren usługowy	0,26 ha
	teren nieużytków	1,67 ha
	teren zadrzewione i leśne	3,37 ha
	teren poprzemysłowy	2,46 ha
	teren komunikacji	0,82 ha
Szyb „Anna” i Szyb „Aleksandra”	teren przemysłowy	7,82 ha
	teren usługowy	0,68 ha
	teren zadrzewione i leśne	1,16 ha
	teren komunikacji	1,30 ha
Szyb „Pogoń”	teren przemysłowy	2,62 ha
Szyb IV	teren nieużytków	0,46 ha

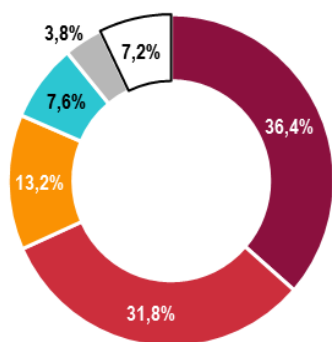
PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA CZELADŹ

Uchwała nr XLIV/581/2021 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 22 grudnia 2021 r.

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA SOSNOWIEC

Uchwała nr 855/LXII/2018 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 26 kwietnia 2018 r.

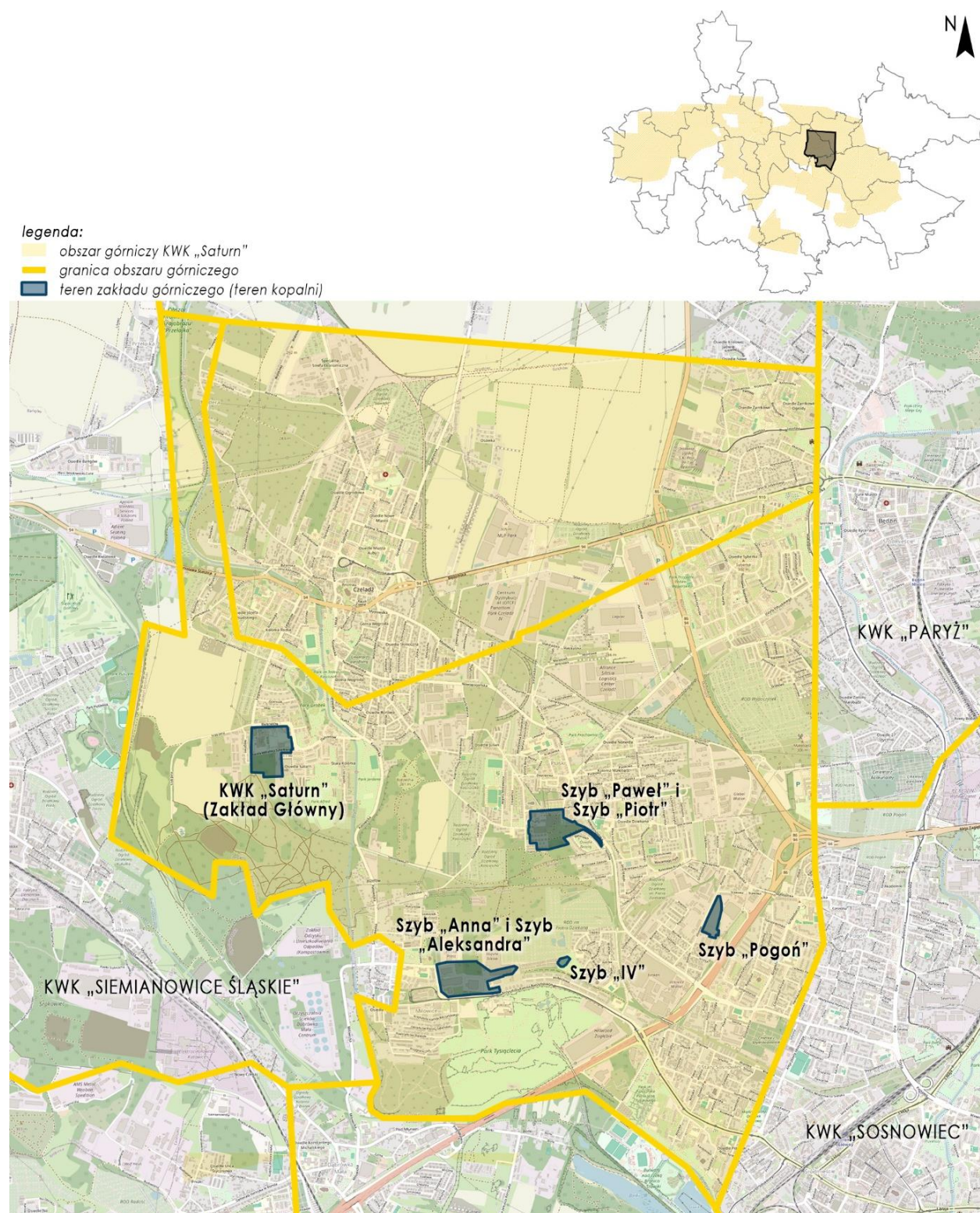

KWK „Saturn”	teren usługowy	10,81 ha
	teren zieleni urządzonej i rekreacyjnej	2,36 ha
Szyb „Paweł” i Szyb „Piotr”	teren usługowy	1,05 ha
	teren mieszkaniowy o wysokiej intensywności	4,91 ha
	teren komunikacji	1,43 ha
	inne	2,67 ha
Szyb „Anna” i Szyb „Aleksandra”	teren przemysłowy	10,95 ha
Szyb „Pogoń”	teren przemysłowy	2,62 ha
Szyb IV	teren zieleni urządzonej i rekreacyjnej	0,46 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

KWK „Saturn”	obowiązuje
Szyb „Paweł” i Szyb „Piotr”	obowiązuje
Szyb „Anna” i Szyb „Aleksandra”	obowiązuje
Szyb „Pogoń”	obowiązuje
Szyb IV	brak

OCHRONA KONSERWATORSKA	
Wpis do rejestru zabytków: <i>brak</i>	
Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP: zabytki przemysłu i techniki „KWK Saturn Ruch I” poprzez strefę ochrony konserwatorskiej	Uchwała nr LVIII/941/2009 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 29 października 2009 r.

Rys. 132. Schemat lokalizacji terenów KWK „Saturn” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

A

B

A – budynek cechowni KWK „Saturn” (1928–1930) (Polska-org, 2019c);

B – widok z lotu ptaka KWK „Saturn” (1928–1930) (Polska-org, 2019d).

Rys. 133. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Saturn”

A – budynek cechowni KWK „Saturn” – obecnie Postindustrialne Centrum Dziedzictwa Górniczego w Zagłębiu (fot. A. Wyrzykowska, 2024);

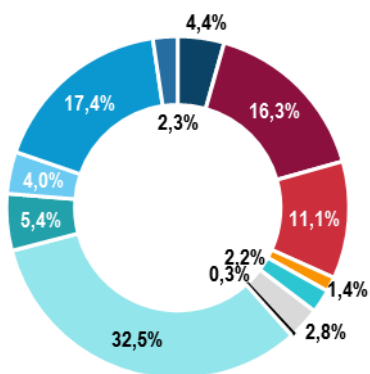
B – budynek elektrowni KWK „Saturn” – obecnie Galeria Sztuki Współczesnej „Elektrownia” w Czeladzi (fot. A. Wyrzykowska, 2024).

Rys. 134. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Saturn”

KARTA KATALOGOWA NR 17 – KWK „SIEMIANOWICE” – ZG „ROZALIA”

DANE PODSTAWOWE		TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
data założenia	1855 (jako kopalnia „Vereinigte Siemianowitzer Steinkohlengruben”)	Szyb „Rozalia”	ul. Dąbrówki, 41-948 Piekary Śląskie	9,06 ha
		Szyb „Wojciech”	ul. Wentylacyjna 14, 41-946 Piekary Śląskie	0,87 ha
		Szyb „Północny”	ul. Bytomska, 41-103 Siemianowice Śląskie	3,40 ha
zakończenie wydobycia	1996	Szyb „Podsadzkowy”	50°20'08.5"N 19°01'26.0"E	3,06 ha
okres funkcjonowania	141 lat	Szyb „Bańgów”	ul. Krupanka 83, 41-103 Siemianowice Śląskie	4,16 ha
okres likwidacji	(1993) 1996–2000	Szyb „Krystyn”	ul. Orzeszkowej, 41-106 Siemianowice Śląskie	17,42 ha
powierzchnia obszaru górniczego	~ 31,53 km ²	KWK „Siemianowice”	ul. Olimpijska 7, 41-100 Siemianowice Śląskie	19,19 ha
powierzchnia zakładu górniczego	54,89 ha			
inne	1975 – połączenie z kopalnią „Michał”			

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

Szyb „Rozalia”	tereny porzucone	9,06 ha
Szyb „Wojciech”	tereny górnicze	0,48 ha
	tereny nieużytków	0,38 ha
Szyb „Północny”	tereny przemysłowe	3,40 ha
Szyb „Podsadzkowy”	tereny zadrzewione i leśne	3,06 ha
Szyb „Bańgów”	tereny górnicze	0,94 ha
	tereny przemysłowe	2,27 ha
	tereny usługowe	0,34 ha
	tereny nieużytków	0,49 ha
	tereny komunikacji	0,13 ha
Szyb „Krystyn”	tereny przemysłowe	0,51 ha
	tereny usługowe	3,56 ha
	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	0,79 ha
	tereny zieloni urządzonej i rekreacyjne	1,27 ha
	tereny nieużytków	9,88 ha
	tereny porzucone	0,77 ha
	tereny komunikacji	0,65 ha
KWK „Siemianowice”	tereny górnicze	1,08 ha
	tereny przemysłowe	3,13 ha
	tereny usługowe	2,43 ha
	tereny inwestycyjne	1,33 ha
	tereny nieużytków	7,85 ha
	tereny poprzemysłowe	2,27 ha
	tereny porzucone	0,11 ha
	tereny komunikacji	0,81 ha
	inne	0,20 ha

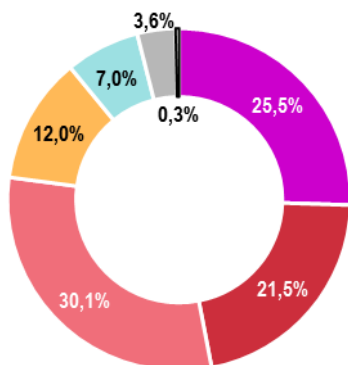
PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA SIEMIANOWICE ŚLĄSKIE

Uchwała nr 74/2019 Rady Miasta Siemianowice Śląskich z dnia 23 maja 2019 r.

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA PIEKARY ŚLĄSKIE

Uchwała nr XLVI/593/14 Rady Miasta Piekary Śląskie z dnia 25 września 2014 r.

Szyb „Rozalia”	tereny usługowo-mieszkaniowe	6,06 ha
	tereny zieleni (inne)	3,00 ha
Szyb „Wojciech”	tereny przemysłowo-usługowe	0,87 ha
Szyb „Północny”	tereny przemysłowe	3,40 ha
Szyb „Podsadzkowy”	tereny zieleni (inne)	1,00 ha
	tereny komunikacji	2,06 ha
Szyb „Bańgów”	tereny przemysłowe	4,16 ha
Szyb „Krystyn”	tereny usługowe	4,02 ha
	tereny usługowo-mieszkaniowe	6,57 ha
	tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności	6,84 ha
KWK „Siemianowice”	tereny przemysłowe	6,15 ha
	tereny usługowe	8,26 ha
	tereny usługowo-mieszkaniowe	4,58 ha
	inne	0,20 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

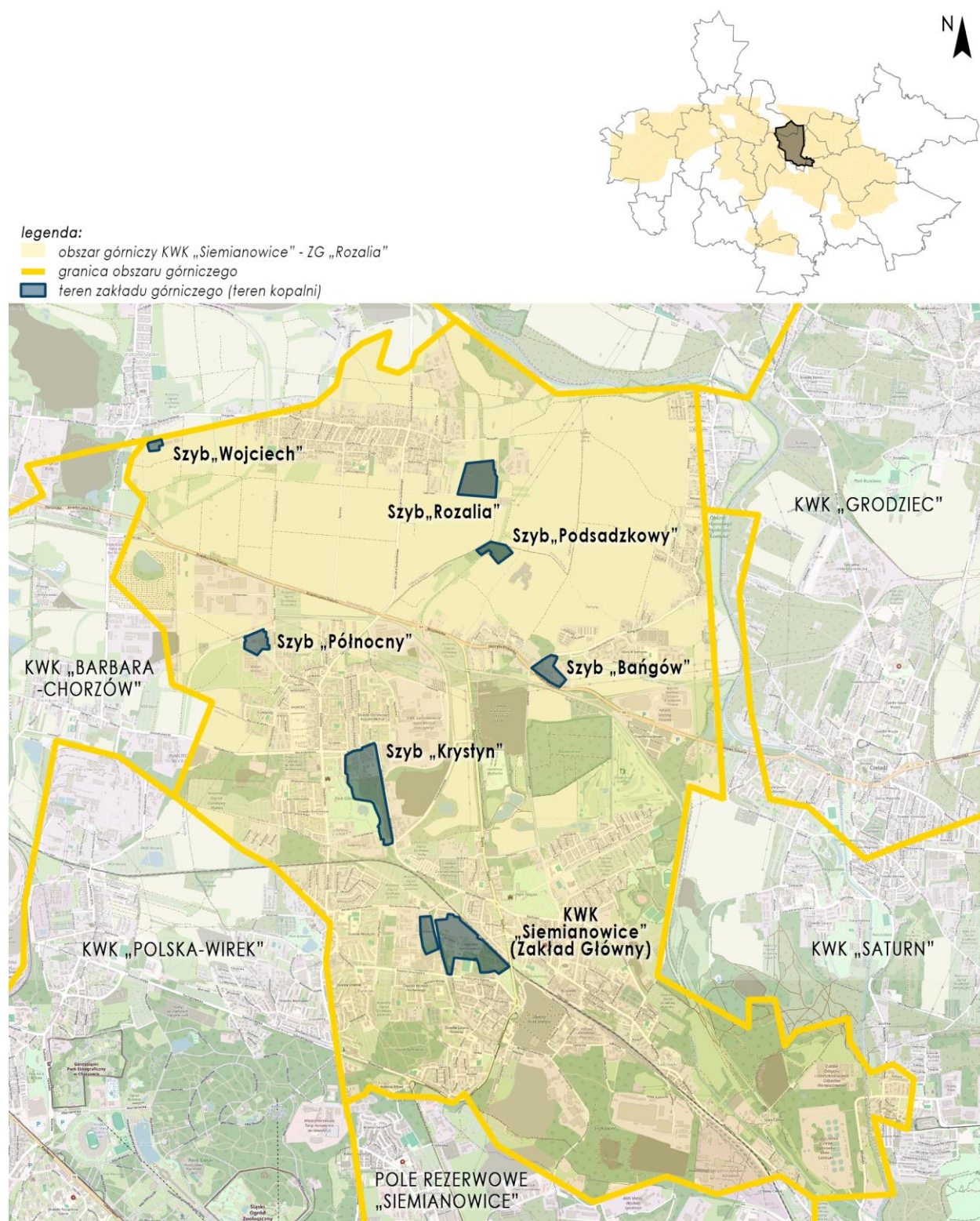
Szyb „Rozalia”	obowiązuje
Szyb „Wojciech”	obowiązuje
Szyb „Północny”	obowiązuje
Szyb „Podsadzkowy”	obowiązuje
Szyb „Bańgów”	obowiązuje
Szyb „Michał”	obowiązuje
KWK „Siemianowice”	obowiązuje

OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków:

	<i>nr rejestru zabytków</i>	<i>data wpisu</i>
Wieża nadszybowa d. szybu „Richter III”, ob. „Siemianowice III” (1895-97)	A/499/2018	17.05.2018

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP:

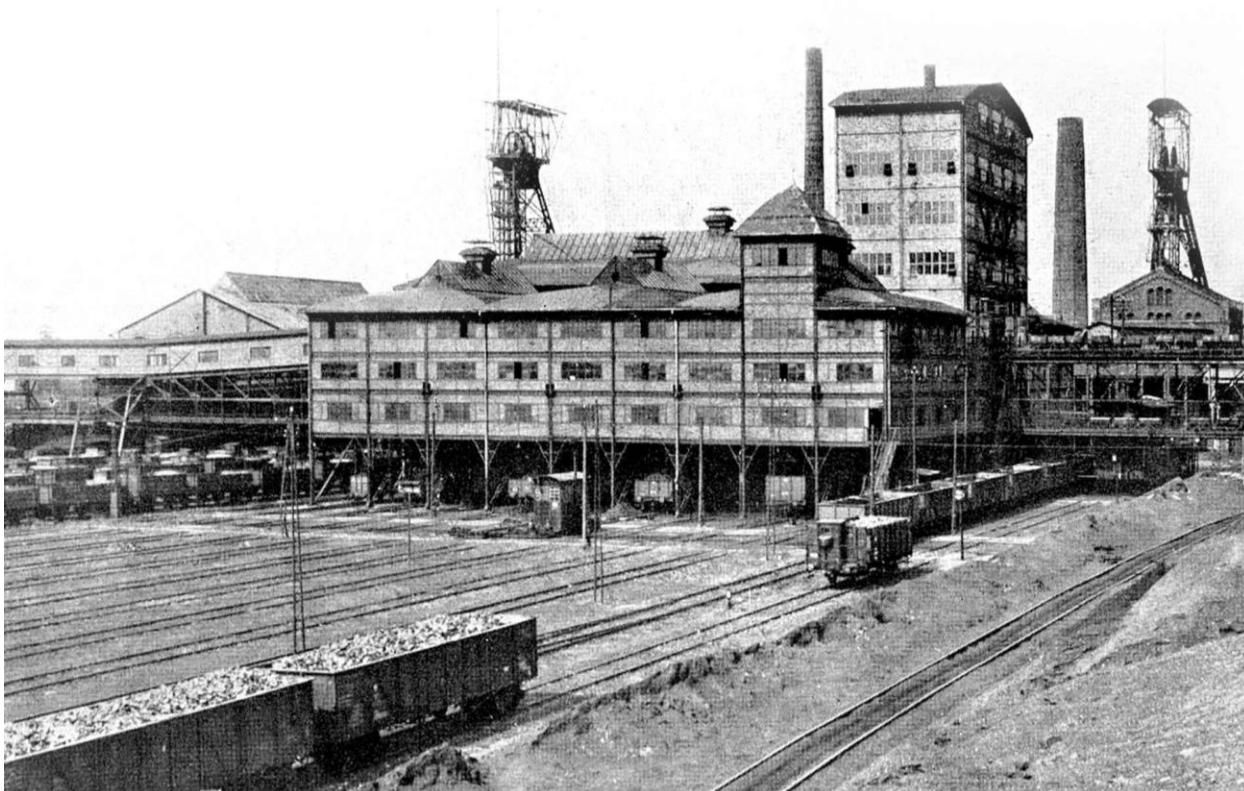

Rys. 135. Schemat lokalizacji terenów KWK „Siemianowice” – Zakład Główny „Rozalia” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

A

B

A – widok na KWK „Siemianowice” (1910–1920) (Polska-org, 2020n);

B – widok na dawną KWK „Michał” w Siemianowicach Śląskich (1928–1930) (Polska-org, 2019e).

Rys. 136. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Siemianowice – Zakład Główny „Rozalia”

A – budynek nadszybia i wieża wyciągowa szybu „Siemianowice III” (fot. A. Wyrzykowska, 2020);

B – budynek nadszybia i wieża wyciągowa szybu „Krystyn” – obecnie Park Tradycji w Siemianowicach Śląskich (fot. A. Wyrzykowska, 2020);

C – tereny pokopalniane szybu „Rozalia” w Piekarach Śląskich (fot. A. Wyrzykowska, 2020);

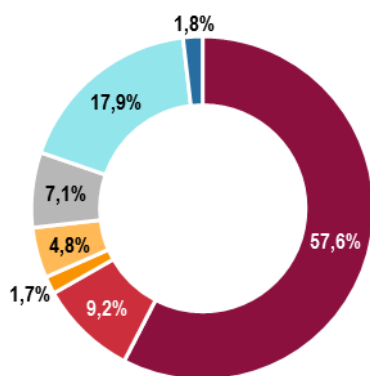
D – budynki pokopalniane na terenie szybu „Bańgów” w Siemianowicach Śląskich (fot. A. Wyrzykowska, 2020).

Rys. 137. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Siemianowice” – Zakład Główny „Rozalia”

KARTA KATALOGOWA NR 18 – KWK „SOSNOWIEC”

DANE PODSTAWOWE	TERENY ZAKŁADU GÓRNICZEGO	ADRES	POWIERZCHNIA
rozpoczęcie wydobywania	1876 (jako kopalnia „Fanny”)	KWK „Sosnowiec” ul. Gabriela Narutowicza 51, 41-200 Sosnowiec	35,73 ha
zakończenie wydobywania	1997	Szyb „Powierzany” 50°16'27.7"N 19°08'57.0"E	0,85 ha
okres funkcjonowania	121 lat	Szyb „Stanisław” ul. Norwida 1F, 41-200 Sosnowiec	0,54 ha
okres likwidacji	1998-2000	Szyb „Ostatek” ul. Zagórska, 42-500 Będzin	8,82 ha
powierzchnia obszaru górnictwa	~ 20,43 km ²		
powierzchnia zakładu górnictwa	45,94 ha		
inne			

UŻYTKOWANIE TERENU (stan na 15.03.2021 r.)

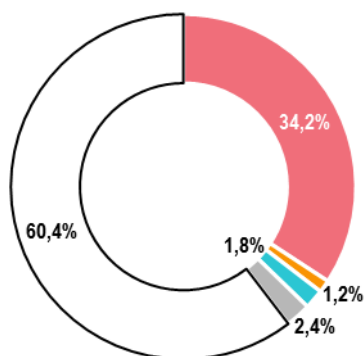

KWK „Sosnowiec”	tereny przemysłowe	17,63 ha
	tereny usługowe	3,69 ha
	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	0,76 ha
	tereny mieszkaniowe o niskiej intensywności	2,19 ha
	tereny nieużytków	8,22 ha
	tereny komunikacji	3,25 ha
Szyb „Powierzany”	tereny inwestycyjne	0,85 ha
Szyb „Stanisław”	tereny usługowe	0,54 ha
Szyb „Ostatek”	tereny przemysłowe	8,82 ha

PLANOWANE PRZEZNACZENIE TERENU

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO MIASTA SOSNOWIEC

Uchwała nr 855/LXIII/2018 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 26 kwietnia 2018 r.

KWK „Sosnowiec”	tereny usługowo-mieszkaniowe	15,72 ha
	tereny komunikacji	1,09 ha
	inne	18,92 ha
Szyb „Powierzany”	tereny zieleni urządzonej i rekreacyjne	0,85 ha
Szyb „Stanisław”	tereny mieszkaniowe o wysokiej intensywności	0,54 ha
Szyb „Ostatek”	inne	8,82 ha

MIEJSCOWY PLAN ZAGOSPODAROWANIA TERENU (stan na 15.10.2023 r.)

KWK „Sosnowiec”	obowiązuje
Szyb „Powierzany”	brak
Szyb „Stanisław”	obowiązuje
Szyb „Ostatek”	brak

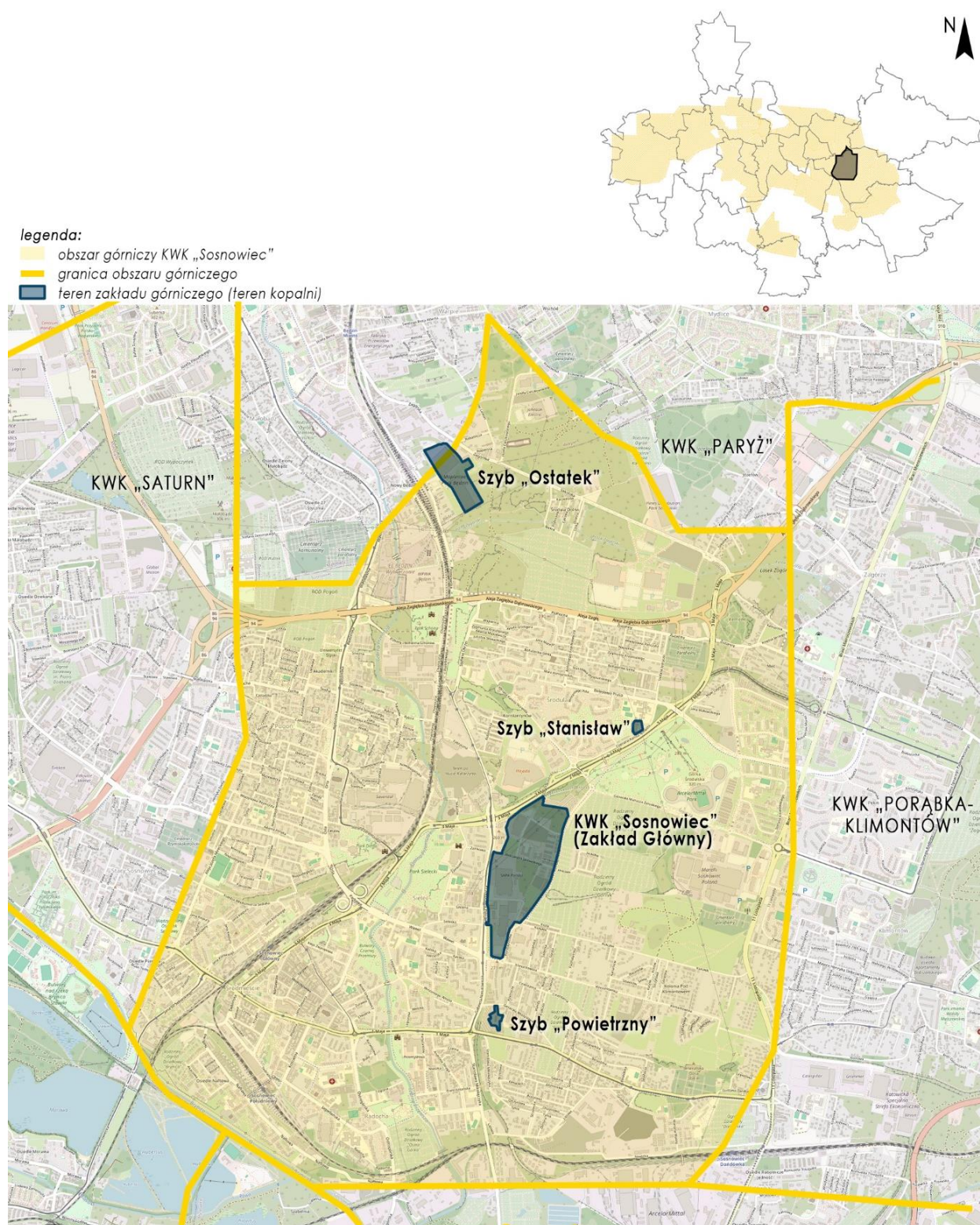
OCHRONA KONSERWATORSKA

Wpis do rejestru zabytków: brak

Obiekty objęte ochroną konserwatorską na podstawie MPZP:

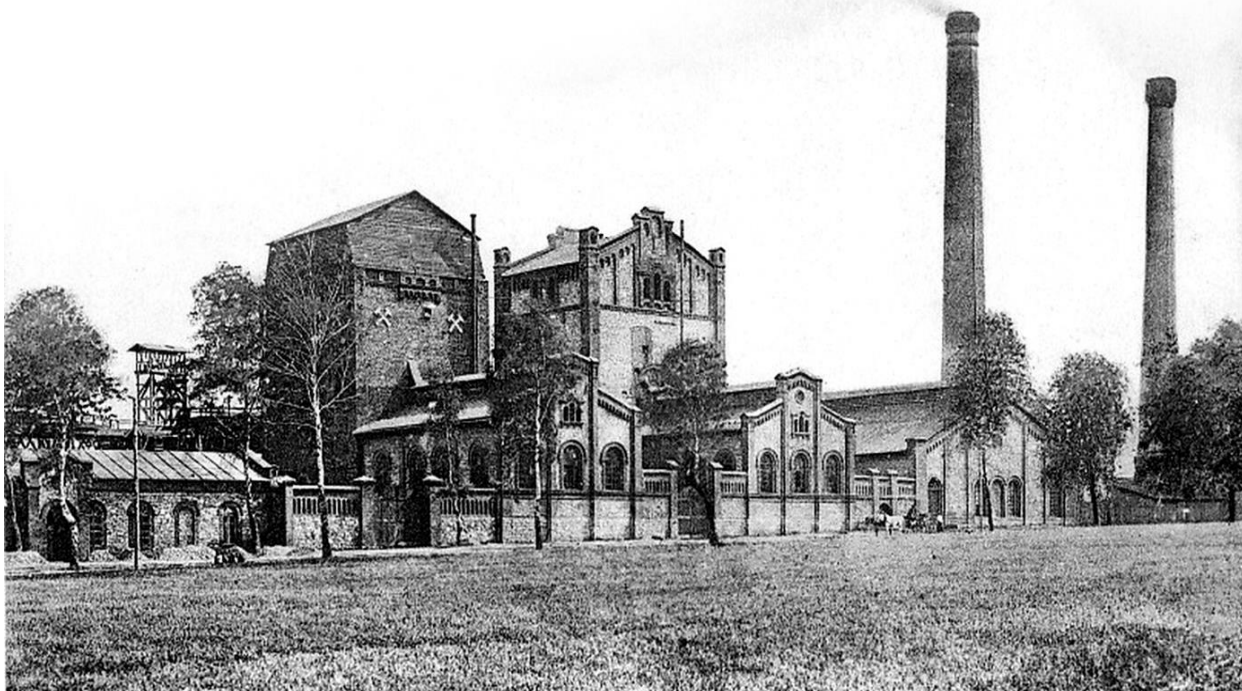
wieża wyciągowa szybu kopalnianego „Anna”

Uchwała nr 589/XLV/2017
Rady Miejskiej w Sosnowcu
z dnia 27 kwietnia 2017 r.

Rys. 138. Schemat lokalizacji terenów KWK „Sosnowiec” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście.
Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)

A

B

A – widok na KWK „Sosnowiec” (1910–1920) (Polska-org, 2019f);

B – widok z lotu ptaka na kopalnię „Sosnowiec” (1980–1985) (Polska-org, 2019g).

Rys. 139. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Sosnowiec”

A – budynek nadszybia i wieża wyciągowa szybu „Anna” – obecnie ściana wspinaczkowa Poziom 450 (fot. A. Wyrzykowska, 2021);

B – elementy małej architektury upamiętniające wydobywanie węgla w KWK „Sosnowiec” (fot. A. Wyrzykowska, 2021);

C – zabudowa jednorodzinna i budynki użyteczności publicznej na terenie dawnej KWK „Sosnowiec” (fot. A. Wyrzykowska, 2021);

Rys. 140. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Sosnowiec”

BIBLIOGRAFIA

- Affelt W. J. (2008):** Dziedzictwo techniki jako część kultury: część I: w nurcie rozwoju zrównoważanego. *Ochrona Zabytków*, T. 56(4), 60-84.
- Affelt W. J. (2009):** Dziedzictwo techniki jako część kultury: część II: w stronę dziedzictwa zrównoważanego. *Ochrona Zabytków*, T. 62(1), 53-82.
- Affelt W. J. (2015):** Technitas: Konteksty dziedzictwa kulturowego techniki. Muzeum Górnictwa Węglowego, Zabrze.
- Alves Dias P., Kanellopoulos K., Medarac H., Kapetaki Z., Miranda Barbosa E., Shortall R., Czako V., Telsnig T., Vazquez Hernandez C., Lacal Arantegui R., Nijs W., Gonzalez Aparicio I., Trombetti M., Mandras G., Peteves E., Tzimas E. (2018):** EU coal regions: opportunities and challenges ahead. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Baran J., Lewandowski P., Szpor A., Witajewski-Baltvilks J. (2018):** Coal transitions in Poland: Options for a fair and feasible transition for the Polish coal sector. IDDRI and Climate Strategies, https://coaltransitions.files.wordpress.com/2018/09/coal_poland_final.pdf (dostęp: 20.02.2023).
- Barecki Z., Piątek E. (2019):** Kopalnia „Concordia” i Szyb „Maciej” w Zabrzu. Przedsiębiorstwo Górnicze Demex, Zabrze.
- Biała K. (2022):** Nietypowa instalacja w szybie Krystyna w Bytomiu. To apel architektów. MAD White, <https://www.whitemad.pl/nietypowa-instalacja-w-szybie-krystyna-w-bytomiu-to-apel-architektow/> (dostęp: 20.02.2023).
- Białęcka B., Biały W., Red. (2014):** Tereny pogórnice – szanse, zagrożenia. Analiza przypadku. P.A. Nova, Gliwice.
- Biernacka E. (2015):** Wykorzystanie obiektów poprzemysłowych na cele turystyki. *Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula*, nr 3(45), 133-144.
- Biesek R. (2011):** Projektowanie kopalń węgla kamiennego w Polsce po II wojnie światowej (1945–1990). W: J. Mańka (Red.), *Gwarkowie: Projektanci Kopalń. Poczet Gwarków Śląskich*, z. 2 (s. 13-89). Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice.
- Bijak S. (2020):** W Bytomiu-Rozbarku powstaje Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych: Dodatkowe dofinansowanie do projektu stało się faktem. *Dziennik Zachodni*, <https://dziennikzachodni.pl/w-bytomiu-rozbarku-powstaje-centrum-sportow-wspinaczkowych-i-silowych-dodatkowe-dofinansowanie-do-projektu-stalo-sie-faktem/ar/c1-15351431> (dostęp: 29.05.2023).
- Bijak S. (2021):** W Bytomiu otwarto wewnętrzną ścianę wspinaczkową: Cały kompleks na Rozbarku oficjalnie już działa. *Nasze Miasto*, <https://bytom.naszemiasto.pl/w-bytomiu-otwarto-wewnetrzna-sciane-wspinaczkowa-caly/ar/c2-8533609> (dostęp 29.05.2023).
- Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda M., Novák Z. (1979):** Architektura krajobrazu. PWN, Warszawa.
- Bolewski A., Gruszczyk H. (1989):** Geologia gospodarcza. Wydawnictwo Geologiczne, Warszawa.
- Bondaruk J., Hamerla A., Jąderko-Skubis K. (2020):** Multifunctional platform OPI-TPP for post-mining areas management – supportive tool for environmental impact assessment in the Silesia Voivodeship. *MATEC Web of Conferences*, Vol. 305, 00048.
- Borowy R. (1997):** Wczoraj, dziś, jutro... kopalni „Katowice-Kleofas”: historia węglem pisana. Usługi Poligraficzno-Wydawnicze Piotr Tyrtania, Katowice.
- Borsa M. (1987):** Przemiany środowiska a rozwój osadnictwa w województwie katowickim. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura*, z. 4, 71-78.

- Bukowski P., Buchta M., Małaszuk T., Kura K., Augustyniak I., Niedbalska K. (2019):** Zarys zasad planowania likwidacji kopalń podziemnych w Górnośląskim Zagłębiu Węglowym w świetle uregulowań prawnych. *Biuletyn Państwowego Instytutu Geologicznego*, T. 475, 27-34.
- Buława B. (2010):** Rozwój modelu przekształceń terenów zdegradowanych na przykładzie Międzynarodowej Wystawy Budowlanej w Niemczech. Rozprawa doktorska. Politechnika Śląska, Gliwice (niepublikowana).
- Chmiela A. (2022):** Procesy restrukturyzacji i rewitalizacji kopalń postawionych w stan likwidacji. *Systemy Wspomagania w Inżynierii Produkcji*, T. 11(1), 28-39.
- Chroszcz H., Karbownik A. (1979):** Dotychczasowe tendencje rozwojowe w projektowaniu zagospodarowania głównej powierzchni kopalni węgla. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Górnictwo*, z. 88, 127-137.
- Chudek M., Duchowski S. (1977):** Ocena zagospodarowania nieużytków pogórnich w świetle ochrony środowiska naturalnego w rejonie Zagłębia Górnośląskiego. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Górnictwo*, z. 79, 31-43.
- Chudek M., Niemiec G. (1989):** Metody projektowania lokalizacji zakładów wydobywczych w zagospodarowanym rejonie węglowym. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Górnictwo*, z. 147, 7-33.
- Cygan-Korecka, S. A. (2016):** Planowanie przestrzenne jako instrument rewitalizacji terenów pogórnich. Rozprawa doktorska. Akademia Górniczo-Hutnicza, Kraków (niepublikowana).
- Cymerman R. (1988):** Rekultywacja gruntów zdewastowanych. Skrypty Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie. Wydawnictwo ART, Olsztyn.
- Czaja P., Kamiński P., Red. (2017):** Wybrane zagadnienia techniki i technologii głębinia szybów. Biblioteka Szkoły Eksploatacji Podziemnej, Kraków.
- Czoik T. (2021):** Nowe Gliwice się powiększa: Powstanie 25 kolejnych działek dla firm. *Gazeta Wyborcza*, <https://gliwice.wyborcza.pl/gliwice/7,95519,27903671,nowe-gliwice-sie-powieksza-powstanie-tu-25-nowych-dzialek-dla.html> (dostęp: 25.04.2023).
- Domagała A. (2009):** Dębowe Tarasy w Katowicach. *Murator Plus*, <https://www.muratorplus.pl/inwestycje/inwestycje-mieszkaniowe/debowe-tarasy-w-katowicach-aa-2MtR-Fwsn-CnBP.html> (dostęp: 21.12.2023).
- Domański B. (2001):** Przekształcenia terenów przemysłowych w województwach śląskim i małopolskim – prawidłowości i uwarunkowania. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, T. 3, 51-59.
- Domański B. (2009):** Rewitalizacja terenów przemysłowych – specyfika wyzwań i instrumentów. W: W. Jarczewski (Red.), *Przestrzenne aspekty rewitalizacji – śródmieścia, blokowiska, tereny przemysłowe, pokolejowe i powojenne* (T. 4, s. 125-137). Wydawnictwo Instytutu Rozwoju Miast, Kraków.
- Dusek D. (2008):** Unikatowy projekt – byli górnicy, będą golfiarze. *Biuletyn Górniczy*, nr 11–12, 161-162.
- Dyraga A. (2012):** Kierunki przemian przemysłowych terenów zieleni urządzonej w Aglomeracji Górnośląskiej. Rozprawa doktorska. Politechnika Śląska, Gliwice (niepublikowana).
- Dziewoński M. (1969):** Przestrzenne zagospodarowanie dla celów wypoczynkowych terenów zniszczonych przez górnictwo w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Budownictwo*, z. 25, 37-40.
- Encyklopedia (1996):** Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna. T. 18. Kurpisz, Poznań.
- EUCO (2019):** European Council Conclusions 29/19, 12 December 2019, <https://www.consilium.europa.eu/media/41768/12-euco-final-conclusions-en.pdf> (dostęp: 28.12.2021).
- Frużyński A. (2012a):** Zarys dziejów górnictwa węgla kamiennego w Polsce. Muzeum Górnictwa Węglowego, Zabrze.
- Frużyński A. (2012b):** Kopalnie węgla kamiennego w Polsce. Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź.
- Gabzdyl W., Gorol M. (2008):** Geologia i bogactwa mineralne Górnego Śląska i obszarów przyległych. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.

- Gasidło K. (1998):** Problemy przekształceń terenów poprzemysłowych. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 37. Politechnika Śląska, Gliwice.
- Gasidło K. (2002):** Opinia Koreferenta w sprawie przetargu na opracowanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w dzielnicy Koszutka-Bogucice w Katowicach. Notatki prywatne (niepublikowana).
- Gasidło K. (2007):** Zielone dziedzictwo przemysłu. Czasopismo Techniczne, R. 104(7), 7-A.
- Gasidło K. (2010):** Kierunki przekształceń przestrzeni przemysłu. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Gasidło K. (2013):** Przekształcenia terenów i obiektów poprzemysłowych jako problem urbanistyczno-architektoniczny województwa śląskiego. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 53. Politechnika Śląska, Gliwice.
- Gasidło K. (2018a):** Jak odkrywaliśmy piękno upadłych fabryk. W: B. Szuba, T. Drewniak (Red.), Piękno w architekturze (s. 121-132). Nysa, Oficyna Wydawnicza Państwowej Szkoły Zawodowej w Nysie.
- Gasidło K. (2018b):** Zagospodarowanie terenów i obiektów poprzemysłowych w Polsce. Przegląd realizacji 1989–2016. Człowiek i Środowisko, T. 41(3), 5-29.
- Gasidło K. (2021):** Wykorzystanie terenów poprzemysłowych w przystosowaniu miast Aglomeracji Górnośląskiej do zmian klimatu. Builder, T. 285(4), 30-33.
- Gasidło K., Cibis J., Pucher M., Strączek M. (2005):** Nowe kierunki rozwoju centrum Katowic na terenie likwidowanej Kopalni Węgla Kamiennego „Katowice”. W: T. Burzyński, M. Łabaj (Red.), Dziedzictwo przemysłowe jako atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji. Doświadczenia krajowe i zagraniczne. II Międzynarodowa Konferencja Naukowo-Praktyczna, Zabrze, 12–13.05.2005 r. (s. 95-102). Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Katowice.
- Gasidło K., Gorgoń J. (1999):** Modelowe przekształcenia terenów poprzemysłowych i zdegradowanych. Program UNDP, UNCHS (Habitat), Zarządzanie Zrównoważonym Rozwojem Aglomeracji Katowickiej, Katowice.
- Gasidło K., Klasik A., Muster, R. (2019):** Nowa urbanizacja na starym podłożu. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Katowice.
- Gasidło K., Mazur-Belzyt K., Opania S. (2005):** Inwentaryzacja oraz koncepcja programowo-przestrzenna zagospodarowania obszaru byłej Kopalni Węgla Kamiennego „Saturn”, przy ul. Dehnelów w Czeladzi. Praca wykonana w ramach umowy U-682/Rar1/05. Politechnika Śląska, Gliwice (niepublikowana).
- Gasidło K., Wyrzykowska A. (2022):** Tereny pogórnice w dokumentach strategicznych miast Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. Builder T. 305(12), 40-43.
- Gawłowski J. T. (1979):** Propozycja przyszłościowych systemów zagospodarowania obszarów GOP. W: Modelowe formy zagospodarowania przestrzennego Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, T. 1. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków.
- Gawłowski J. T., Niezabitowska E., Red. (1990):** Wybrane zagadnienia projektowania architektonicznego zakładów przemysłowych. Dział Wydawnictw Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Gorgoń J., Red. (2019):** Obszary miejsko-przemysłowe wobec zmian klimatu na przykładzie miast centralnej części Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. Instytut Podstaw Inżynierii Środowiska Polskiej Akademii Nauk, Zabrze.
- Goździewska-Nowicka A. E. (2013):** Zarządzanie projektami rewitalizacji obiektów poprzemysłowych. Rozprawa doktorska. Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Greszta J., Morawski S. (1972):** Rekultywacja nieużytków poprzemysłowych. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
- Grodzicka A., Kohut J., Uzarowicz R., Wojtacha P. (2014):** Słabe i mocne strony likwidacji kopalń węgla kamiennego na przykładzie KWK „Gliwice” w Gliwicach. W: J. Białek, R. Mielimąka, A. Czerwińska-Lubszyk (Red.), Górnictwo - perspektywy, zagrożenia: BHP oraz ochrona i rekultywacja powierzchni (s. 130-141). Wydawnictwo PA NOVA, Gliwice.

- Gruszka E., Majka G., Tabor A. (1999):** Ocena oddziaływania na środowisko likwidowanego Ruchu II „Katowice” KWK „Katowice-Kleofas”. Przedsiębiorstwo Usługowo-Produkcyjno-Handlowe „PROGEO” Sp. z o.o., Katowice.
- Grzegorek G., Red. (2017):** Kopalnie i Huty Katowic. Prasa i Książka, Zabrze.
- Guliński M. (1996):** Koncepcja utworzenia zakładu gospodarki odpadami na bazie likwidowanej KWK „Saturn”. Bezpieczeństwo Pracy i Ochrona Środowiska w Górnictwie, nr 7, 28-32.
- Gumienny J., Szulc T. (2013):** Nowe Gliwice – studium przypadku rewitalizacji terenów pokopalnianych. Problemy Rozwoju Miast, T. 10(3), 57-67.
- Gwosdz K., Sobala-Gwosdz A. (2017):** „Katowice effect”? Regeneration of the site of the former Katowice coal mine through prestige cultural projects. Urban Development Issues, Vol. 56, 27-40.
- Hajda B. (2021):** Adaptacja obiektów przemysłowych dla celów sportu. Rozprawa doktorska. Politechnika Śląska, Gliwice (niepublikowana).
- Hajdo S., Kasztelewicz Z., Polak K., Galiniak G., Różkowski K. (2014):** Środowisko, technologia, ekonomia – czynniki określające perspektywę zagospodarowania polskich złóż węgla brunatnego z wykorzystaniem procesu zgazowania. Przegląd Górniczy, T. 70(11), 13-19.
- Hamerla A. (2021):** Tereny pogórnice i przemysłowe inne niż pogórnice w systemie OPI-TPP 2.0. Główny Instytut Górnictwa, Katowice, prezentacja (niepublikowana).
- Hao G., Yin Y., Xianke Y., Lichang Y., Di S., Liying M. (2010):** Study on ecological characteristic and reclamation in Xian-shui coal mining area, Guizhou, China. International Journal of Mining, Reclamation and Environment, Vol. 24(1), 18-33.
- Heffner K., Gasidło K., Klasik A., Majorek A., Polko A., Noworól A., Janik M., Klemens B., Wyrzykowska A., Stankiewicz B., Zuzanska-Żyśko E., Rykała P., Bartoszek A., Runge J., Twardoch A., Harat Ł., Komorowski T., Markowski T., Kuźnik E., Wrana K. (2022):** Miasta w procesie przemian. W kierunku nowego stylu zarządzania. Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, T. 12. Polska Akademia Nauk, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Warszawa.
- Iwańska A. (2012):** Prosto w oczy – Jacek Łumiński i Śląski Teatr Tańca (1991–2011). Ogrody Nauk i Sztuk, T. 2(2), 343-357.
- Jadach-Sepioło A. (2021):** Model rewitalizacji miast polskich na tle doświadczeń niemieckich. Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Kraków.
- Jadach-Sepioło A., Kułaczowska A., Mróz A., Red. (2018):** Modele rozwiązań jako rezultaty konkursu Modelowa Rewitalizacja Miast i pilotaży w zakresie rewitalizacji. Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Kraków.
- Janiszek M. (2020):** Sukcesja funkcji ekonomicznych na terenach pogórnich na przykładzie województwa śląskiego. Rozprawa doktorska. Uniwersytet Ekonomiczny, Katowice (niepublikowana).
- Jaros J. (1965):** Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnos Śląskim do 1914 roku. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków.
- Jaros J. (1969):** Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnos Śląskim w latach 1914–1945. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Katowice, Kraków.
- Jaros J. (1975):** Zarys dziejów górnictwa węglowego. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, Kraków.
- Jaros J. (1978):** Dzieje polskiej kadry technicznej w górnictwie (1136–1976). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa, Kraków.
- Jaros J. (1984):** Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich. Wyd. 2 popr. Śląski Instytut Naukowy, Katowice.
- Jędrysiak T. (2011):** Turystyka w obiektach przemysłowych – zagadnienie ogólne. Turystyka Kulturowa, nr 6, 17-35.

- Juzwa N., Wenklar M. (1995):** Dzielnice ginącego przemysłu – problem i wyzwanie dla polityki rozwoju przestrzennego miast przemysłowych Górnego Śląska. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 31, 9-27.
- Kaczmarek A. (2013):** Tereny przemysłowe i zurbanizowane jako czynniki rozwoju turystyki miejskiej. Studia Ekonomiczne, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, nr 147, 81-93.
- Kaj (2009):** Były „Rozbark” już w gestii miasta. Pokopalniane obiekty dla tancerzy. Trybuna Górnicza, nr 14(755), 8.
- Kamiński Z. J. (1993):** Planowanie przestrzenne w GOP w latach 1945–1990 na tle koncepcji przekształceń przestrzenno-gospodarczych i rozwoju przemysłu. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 20, 11-24.
- Kapała Z., Klajmon B. (1998):** Dawne kolonie królewskohuckie. Zeszyty Chorzowskie, T. 3, 67-132.
- Karbownik A., Bijańska J. (2000):** Restrukturyzacja polskiego górnictwa węgla kamiennego w latach 1990–1999. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Kasztelewicz Z. (2010):** Rekultywacja terenów pogórnicznych w polskich kopalniach odkrywkowych. Fundacja Nauka i Tradycje Górnicze, Kraków.
- Kasztelewicz Z., Szwed L. (2010):** Kierunki zagospodarowania terenów po likwidacji zakładów górniczych wydobywających węgiel brunatny. Przegląd Górniczy, T. 66(11), 86-102.
- Kaźmierczak U., Lorenc M. W., Strzałkowski P. (2017):** The analysis of the existing terminology related to a post-mining land use. A proposal for new classification. Environmental Earth Sciences, Vol. 76, 693.
- Kaźmierczak U., Lorenc M. W., Strzałkowski P. (2021):** Przegląd istniejącej terminologii dotyczącej rekultywacji terenów pogórnicznych – propozycja definicji pojęć. Górnictwo Odkrywkowe, R. 62(1), 29-33.
- Kaźmierczak U., Strzałkowski P., Lorenc M., Szumska E., Sánchez A., Baker K. (2019):** Post-mining Remnants and Revitalization. Geoheritage, 11(4), 2025-2044.
- Kicki J., Red. (2021):** Raport 2020. Górnictwo węgla kamiennego w Polsce. Kraków, Instytut Gospodarki Surowcami mineralnymi i Energią Polskiej Akademii Nauk, https://min-pan.krakow.pl/projekty/wp-content/uploads/sites/8/2018/07/Raport-2020_G%C3%B3rnictwo-w-%C4%99gla-kamiennego-w-Polsce.pdf (dostęp: 22.03.2024).
- Kivinen S. (2017):** Post-Mining Land Use: Are Closed Metal Mines Abandoned or Re-Used Space? Sustainability, Vol. 9(10), 1705.
- Klasik A. (1993):** Restrukturyzacja gospodarcza Górnśląskiego Okręgu Przemysłowego. Założenia wstępne. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, z. 162, 9-24.
- Klasik A. (1998):** Strategiczne założenia polityki rozwoju województwa katowickiego. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, z. 180, 7-22.
- Klemens J. (1983):** Metody klasyfikacji rejonów nieużytków i zwałów poprzemysłowych kopalń węgla kamiennego z punktu widzenia ich użytkowania, a w szczególności do celów wypoczynku. W: Modelowe formy zagospodarowania Górnśląskiego Okręgu Przemysłowego, T. 5. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków.
- Klemens J. (1985):** Problemy zagospodarowania zwałów poprzemysłowych górnictwa węgla kamiennego (na przykładzie aglomeracji górnośląskiej). Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 2. Politechnika Śląska, Gliwice.
- Klemens J. (2000):** Zagospodarowanie i ochrona terenów między miastami aglomeracji w aspekcie biologicznym. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 38, 31-43.
- Klemens J., Opania W., Tomaszek S. (1996):** Planowanie przestrzenne w zagrożonym ekologicznie środowisku województwa katowickiego. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 28.
- Koj J. (2021):** Potencjał i kierunki wykorzystania terenów poprzemysłowych w GZM. Instytut Rozwoju Miast i Regionów, prezentacja, Kraków (niepublikowana).

- Konior A. M. (2019):** Zarządzanie dziedzictwem kulturowym w kontekście procesu rewitalizacji obszarów przemysłowych. Rozprawa doktorska. Uniwersytet Jagielloński, Kraków (niepublikowana).
- Konior A., Pokojka W. (2020):** Management of Postindustrial Heritage in Urban Revitalization Processes. Sustainability, Vol. 12(12), 5034.
- Korski J., Tobór-Osadnik K., Wyganowska M. (2016):** Reasons of problems of the Polish hard coal mining in connection with restructuring changes in the period 1988–2014. Resources Policy, Vol. 48, 25-31.
- Kostrz J. (2014):** Głębień szybów. Szkoła Eksploatacji Podziemnej, Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, Kraków.
- Kronenberg M. (2007):** Turystyka dziedzictwa przemysłowego – próba sprecyzowania terminologii. W: T. Burzyński (Red.), Dziedzictwo przemysłowe jako strategia rozwoju innowacyjnej gospodarki (s. 33-41). Śląska Organizacja Turystyczna, Katowice.
- Krystek-Kucewicz B. (2013):** Przestrzeń publiczna zdegradowanych dzielnic poprzemysłowych na przykładzie wybranych miast Aglomeracji Górnośląskiej. Rozprawa doktorska. Politechnika Śląska, Gliwice (niepublikowana).
- Krzyk J. (2016):** Szalfynster. Od kopalni Ferdynand do Muzeum Śląskiego. Agora, Warszawa.
- Kukliński A. (1988):** Tradycyjne regiony przemysłowe. Problemy i koncepcje rekonstrukcji w świetle doświadczeń europejskich. Śląski Kwartalnik Urbanistyki i Architektury, nr 2, 15-18.
- Kulczycka J., Uberman R., Cholewa M. (2014):** Analiza kosztów i korzyści zagospodarowania odpadów z górnictwa węgla kamiennego. Studia Ekonomiczne, T. 166, 272-282.
- Kurus K., Stępień M. (2016):** Tereny pogórnice na obszarze gminy Gliwice – studium przypadku. Systemy Wspomagania w Inżynierii Produkcji, z. 1(13), 239-247.
- Lamparska M. (2017):** Turystyka wśród górniczych szybów. Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice.
- Langer P. (2011):** Znaczenie specyfiki dziedzictwa kulturowego miast solnych dla ich współczesnego rozwoju i zachowania tożsamości, ze szczególnym uwzględnieniem Bochni. Rozprawa doktorska. Politechnika Krakowska, Kraków (niepublikowana).
- Langer P. (2016):** „Old-new” mining towns – examples of the renovation and adaptation of post-industrial objects. Civil and Environmental Engineering Reports, Vol. 21(2), 71-80.
- Langer P. (2019):** „Post-mining reality” in western Europe. Selected collieries in Belgium and France following discontinuation of coal mining. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, Vol. 471(11), 112003.
- Langer P. (2021):** Casus Silesia Superior. Obecny stan i kierunki zagospodarowania kopalni podziemnych w regionie górnośląskim. Przestrzeń/Urbanistyka/Architektura, T. 2, 52-72.
- Leksykon (1989):** Leksykon górniczy. Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice.
- Lenartowicz J. K. (2011):** Potencjał dziedzictwa techniki w rewitalizacji. Państwowa Kopalnia Węgla Kamiennego Jawiszowice jako ognisko strategicznej interwencji w gminie – prolegomena projektu rewitalizacji. Czasopismo Techniczne, Architektura, R. 108(10), 1-A.
- Lenartowicz J. K. (2013):** Rewitalizacja i czas. II Polsko-Niemieckie Forum Rekultywacji i Rewitalizacji Obszarów Pogórnich, Senftenberg, 27–29.05.2013 r. Katedra Geomechaniki Górniczej i Geotechniki AGH, Kraków.
- Lenartowicz J. K., Ostrenga A. (2012):** Rewitalizacja terenów poprzemysłowych przez ochronę dziedzictwa techniki. Problemy polskie. W: Rekultywacja i rewitalizacja obszarów pogórnich 2012. I Polsko-Niemieckie Forum Rekultywacji i Rewitalizacji Obszarów Pogórnich, Wisła-Jawornik, 8–9.03.2012 r. Katedra Geomechaniki Górniczej i Geotechniki AGH, Kraków.
- Libor G., Nowalska-Kapuścik D. (2014):** Regiony poprzemysłowe jako trend i atrakcja turystyczna na przykładzie województwa śląskiego i Południowej Walii. Turystyka Kulturowa, nr 8, 20-32.
- Libor G., Nowalska-Kapuścik D. (2018):** Rozwój turystyki poprzemysłowej w koncepcji konsumpcji zrównoważonej. Studia Etnologiczne i Antropologiczne, T. 18(18), 54-64.

- Lis M., Kotelska J. (2022):** Restrukturyzacja górnictwa węgla kamiennego w Polsce w perspektywie oceny interesariuszy. Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB, Dąbrowa Górnicza.
- Lisowski A. (2013):** Górnictwo węgla kamiennego w Polsce. Krytyczna ocena sposobu przeprowadzenia rynkowej transformacji i dyskusja problemów wciąż oczekujących na rozwiązanie 2006–2013. Główny Instytut Górnictwa, Katowice.
- Lorens P., Załuski D. (1996):** Obszary poprzemysłowe – problemy restrukturyzacji. W: M. Kochanowski (Red.), Nowe uwarunkowania rozwoju i kształtowania miast polskich. PWN, Warszawa.
- Łabęcki H. (1841):** Górnictwo w Polsce. Opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym. Drukarnia Juliana Kaczanowskiego, Warszawa.
- Malewski J., Kaźmierczak U. (2001):** Koncepcja systematyki kierunków rekultywacji. Kopaliny Pospolite, nr 7, 9-10.
- Malon A., Szufflicki M., Tymiński M., Red. (2020):** Bilans zasobów złóż kopalin w Polsce według stanu na 31.12.2019 r. Państwowy Instytut Geologiczny, Warszawa.
- Marek J. (2006):** Uwarunkowania i przebieg procesu likwidacji kopalń węgla kamiennego. Studia Ekonomiczne/Akademia Ekonomiczna w Katowicach, nr 37, 269-283.
- McHaina D. M. (2001):** Environmental Planning Considerations for the Decommissioning, Closure and Reclamation of a Mine Site. International Journal of Surface Mining, Reclamation and Environment, Vol. 15(3), 163-176.
- Mercik H. (2004):** Zespoły mieszkaniowe z przełomu XIX i XX wieku, ich rozwój oraz wpływ na urbanizację terenu Górnego Śląska (na przykładzie obszaru dzisiejszego miasta Ruda Śląska). Rozprawa doktorska. Politechnika Śląska, Gliwice (niepublikowana).
- Mikrut-Majeranek M. (2013):** Miasto tańca – transformacja przestrzeni postindustrialnej w centrum kultury na przykładzie Bytomia i Śląskiego Teatru Tańca. Studia Etnologiczne i Antropologiczne, T. 13, 98-107.
- Mosór W., Picur J., Wojtacha P. (2019):** Archiwum Dokumentacji Mierniczo-Geologicznej w Wyższym Urzędzie Górniczym – dwadzieścia lat doświadczeń. Bezpieczeństwo Pracy i Ochrona Środowiska w Górnictwie, nr 5, 5-9.
- Moterski F. (2020):** Dziedzictwo poprzemysłowe jako element zintegrowanego zarządzania miastem. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Nadrowska M. (2006a):** Programy odnowy tradycyjnych regionów przemysłowych. Doświadczenia Niemiec. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 44, 109-115.
- Nadrowska M. (2006b):** Planowanie operacyjne w procesie przekształceń obszarów poprzemysłowych. Rozprawa doktorska. Politechnika Śląska, Gliwice (niepublikowana).
- Narrei S., Osanloo M. (2011):** Post-mining land-use methods optimum ranking, using multi attribute decision techniques with regard to sustainable resources management. International Journal of Sustainable Development, Vol. 2(11), 65-76.
- Nieć M., Pietrzyk-Sokulska E., Gądek R., Lister-Skórska J. (2008):** Górnictwo wspomagające ochronę środowiska i jego kształtowanie – doświadczenia Kieleckich Kopalń Surowców Mineralnych. Gospodarka Surowcami Mineralnymi, T. 24(4/4), 251-266.
- Niezabitowska E. (1987):** Infrastruktura społeczna i przyrodnicza przemysłu. Stan istniejący. Prognozy rozwoju. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 6. Politechnika Śląska, Gliwice.
- Niezabitowska E. (1989):** Strefa usługowo-socjalna wybranych zakładów przemysłowych Katowic – analiza wstępna. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 7, 81-92.
- Niezabitowska E. (1992):** Czy zabytki architektury przemysłowej na Górnym Śląsku muszą zginąć? Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 19, 105-125.
- Niezabitowska E. (1993):** Problemy ekologiczne, przestrzenne i społeczne aglomeracji miejsko-przemysłowych wywołane przez przemysł. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 20, 117-129.

- Niezabitowska E. (1995a):** Zabytki przemysłu a restrukturyzacja. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 25, 77-15.
- Niezabitowska E. (1995b):** Górnośląskie projekty restrukturyzacji przemysłu. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 25, 21-41.
- Nowacka-Goik M. (2012):** Ruszają prace na terenie bytomskiej KWK Rozbark. Będzie Centrum Tańca, <https://bytom.naszemiasto.pl/ruszaja-prace-na-terenie-bytomskiej-kwk-rozbark-bedzie/ar/c3-1312029> (dostęp: 29.05.2023).
- Nowacka-Goik M. (2014):** Teatr Rozbark w Bytomiu. KWK Rozbark po remoncie z nową funkcją, <https://bytom.naszemiasto.pl/teatr-rozbark-w-bytomiu-kwk-rozbark-po-remoncie-z-nowa/ar/c13-2162079> (dostęp: 29.05.2023).
- Nowak-Lenartowska A. (1973):** Osiedla przykładowe jako problem urbanistyczny regionu na przykładzie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. PWN, Warszawa.
- Oei P., Brauers H., Herpich P. (2020):** Lessons from Germany's hard coal mining phase-out: policies and transition from 1950 to 2018. *Climate Policy*, Vol. 20(8), 963-979.
- Opania S. (2012):** Tożsamość a wizerunek obszarów poprzemysłowych – przykłady Aglomeracji Górnośląskiej. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Opania S., Szaton K. (2019):** Krajobraz kontrastów. Koncepcja obszaru funkcjonalnego. Krajobraz Parku Linearnego Doliny Przemszy i Brynicy. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Osadnik P. (2022):** Licytacja Szybku Krystyna. Nabywca wycofał się ze względu na „nieprzewidziane okoliczności”, <https://www.bytomski.pl/szyb-krystyna-sprzedany-na-licytacji-komorniczej-kolejny-symbol-bytomia-w-prywatnych-rekach> (dostęp: 12.04.2023).
- Ostręga A. (2004):** Sposoby zagospodarowania wyrobisk i terenów po eksploatacji złóż surowców węglanowych na przykładzie Krzemionek Podgórskich w Krakowie. Rozprawa doktorska. Akademia Górniczo-Hutnicza, Kraków (niepublikowana).
- Ostręga A. (2013):** Organizacyjno-finansowe modele rewitalizacji w regionach górniczych. Wydawnictwa AGH, Kraków.
- Ostręga A., Cała M., Sinkovic J., Kaleta M., Mylona E., Román-Ross G., Bruno A., Lourenço Amaro S., Barbarosa S. (2021):** Elaborating models of revitalization in the postmining region, *ReviRis: Revitalising Post-Mining Regions: Problems and Potential in RIS Europe*, <https://taltech.ee/en/post-mining-regions#p29251> (dostęp: 20.01.2022).
- Ostręga A., Uberman R. (2010):** Kierunki rekultywacji i zagospodarowania – sposób wyboru, klasyfikacja i przykłady. *Górnictwo i Geoinżynieria*, R. 34(4), 445-461.
- Ostrowski W. (1953):** Lokalizacja i planowanie terenów przemysłowych. Państwowe Wydawnictwo Techniczne, Warszawa.
- Palarski J. (2004):** Analiza możliwości ograniczenia zagrożeń górniczych i poprawy stanu środowiska naturalnego w polskich kopalniach węgla kamiennego. *Bezpieczeństwo Pracy i Ochrona Środowiska w Górnictwie*, nr 10, 3-9.
- Pancewicz A. (2021):** Planning and strategic tools for adapting urban areas to climate change in Poland. *Architecture Civil Engineering Environment*, Vol. 14(4), 31-44.
- Paszczka H. (2010):** Procesy restrukturyzacyjne w polskim górnictwie węgla kamiennego w aspekcie zrealizowanych przemian i zmiany bazy zasobowej. *Górnictwo i Geoinżynieria*, R. 34(3), 63-82.
- Pazdur J., Red. (1960):** Zarys dziejów górnictwa na ziemiach polskich. T. 1. Wydawnictwo Górniczo-Hutnicze, Katowice.
- Pazdur J., Red. (1961):** Zarys dziejów górnictwa na ziemiach polskich. T. 2. Wydawnictwo Górniczo-Hutnicze, Katowice.

- Piech M., Sobczyk W. (2023):** Wpływ obiektu górniczego na środowisko na przykładzie Kopalni Węgla Kamiennego LW Bogdanka (Polska). *Inżynieria Mineralna*, T. 1(51), 155-159.
- Pinch P., Adams N. (2013):** The German Internationale Bauausstellung (IBA) and urban regeneration: lessons from the IBA Emscher Park. W: M. E. Leary, J. McCarthy (Red.), *The Routledge Companion to Urban Regeneration* (rozdz. 19). London, Routledge.
- Popp R. (2019):** A just transition of European Coal regions assessing stakeholder positions towards the transition away from coal. E3G Report, https://www.euki.de/wp-content/uploads/2019/02/E3G_2019_Stakeholder_Mappings_European_Coal_Regions_Final-1.pdf (dostęp: 21.01.2023).
- Popp R., De Pous P., Reitzenstein A. (2018):** Transformative Change through Innovation: An Analysis of the Role of Innovation in Coal Transition Regions. E3G Report, <https://regionsbeyondcoal.eu/wp-content/uploads/2019/02/Transformative-Change-Through-Innovation.pdf> (dostęp: 21.01.2023).
- Prus P. (2023):** Biurowiec Craft w Katowicach: sześć tarasów z widokiem na centrum aglomeracji. *Muratorplus*, <https://architektura.muratorplus.pl/realizacje/biurowiec-craft-w-katowicach-szesc-tarasow-z-widokiem-na-centrum-aglomeracji-aa-4far-VWDj-nHEg.html> (dostęp: 1.12.2023).
- Przewoźnik P. (2008):** Osiedla robotnicze w poindustrialnym krajobrazie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. W: J. Gorgoń (Red.), *Krajobraz zbudowany na węglu: intelektualna i artystyczna perspektywa różnorodności krajobrazów w regionach poprzemysłowych* (s. 157-167). Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowanych, Katowice.
- Przybytek J. (2015):** Sukces strefy kultury w Katowicach połowiczny. Rewitalizacja Bogucic się nie udała. *Dziennik Zachodni*, <http://www.dziennikzachodni.pl/arttykul/3863161,sukces-strefy-kultury-w-katowicach-polowiczny-rewitalizacja-bogucic-sienie-udala,1,id,t,sa.html> (dostęp: 21.01.2023).
- Pucher M., Strączek M. (2001):** Adaptacja zabytkowych obiektów likwidowanej Kopalni Węgla Kamiennego Katowice na Akademię Sztuk Pięknych i Użytkowych. Praca magisterska. Politechnika Śląska, Gliwice (niepublikowana).
- Pytel S., Sitek S., Chmielewska M., Zuzńska-Żyśko E., Runge A., Markiewicz-Patkowska J. (2021):** Transformation Directions of Brownfields: The Case of the Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolis. *Sustainability*, Vol. 13(4), 2075.
- Rostański K. M. (2021):** Contaminated Areas as Recreational Places – Exploring the Validity of the Decisions Taken in the Development of Antonia Hill in Ruda Śląska, Poland. *Land*, Vol. 10(11), 1165.
- Rostański K. M. (2023):** Silnie skażone tereny poprzemysłowe jako potencjalne miejsca rekreacji. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, T. 15(64), 35-56.
- Skawina T. (1962):** Rekultywacja hałd oraz gleb dotkniętych wpływami szkód górniczych i przemysłowych. *Biuletyn nr 65. PAN, Komitet ds. Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Warszawa.
- Skowron E. (2010):** Tereny pogórnice w rozwoju społeczno-ekonomicznym gmin województwa śląskiego i zagłębia Ruhry (na przykładzie Essen). *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Organizacja i Zarządzanie*, nr 3, 107-123.
- Skowronek J., Red. (2009–2016):** Innowacyjne rozwiązania rewitalizacji terenów zdegradowanych. T. 1–8. Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowanych, Katowice.
- Sobieraj K. (2017):** Wpływ porozumienia paryskiego na zmianę polityki klimatyczno-energetycznej Unii Europejskiej i unijnych regulacji prawnych w tym zakresie. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, T. 79(4), 177-190.
- Sokołowska-Moskwiak J. (2011):** „Idea miasta-ogrodu” na przykładach osiedli miast górnośląskich. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Sokół W. (2014):** Metodologia zarządzania terenami poprzemysłowymi z wykorzystaniem efektywnych technologii środowiskowych. Główny Instytut Górnictwa, Katowice.
- Sołtysik M., Mazur K. (2022):** Przekształcenia terenów poprzemysłowych na przykładzie Metropolii Ruhry i Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. *Builder*, nr 9(302), 45-49.
- Stankiewicz B. (2014):** Dziedzictwo kulturowe przemysłu i struktur osadniczych w obszarze Aglomeracji Górnośląskiej. Monografia, T. 523. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.

- Stankiewicz B. (2020):** Wartości przyrodnicze i przyrodniczo-kulturowe zieleni w obszarze Aglomeracji Górnośląskiej. Monografia, T. 841. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Strzałkowski P. (2011):** Zarys rozwoju technologii górnictwa podziemnego. Wyd. 2. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Sulimowska-Ociepka A. (2004):** Osiedla patronackie Górnego Śląska: studium miejsca oraz znaczenie kultury przemysłowej w przestrzeni zurbanizowanej. Rozprawa doktorska. Politechnika Śląska, Gliwice.
- Szady E. (1990):** Uwarunkowania przekształceń przestrzennych wyeksploatowanych kopalń. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 12. Politechnika Śląska, Gliwice.
- Szady E. (1992):** Przekształcenia układów przestrzennych kopalń węgla kamiennego w ujęciu historycznym. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 19. Politechnika Śląska, Gliwice.
- Szady E. (1993a):** Formy architektury obiektów kopalnianych. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 20, 151-172.
- Szady E. (1993b):** Przestrzenne i społeczne problemy wywołane likwidacją zakładów wydobywczych. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 20, 49-62.
- Szady E. (1994):** Rewitalizacja terenów przemysłowych jako element modernizacji miast. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 24, 47-53.
- Szady E. (1995a):** Koncepcja programu przekształceń funkcjonalno-przestrzennych terenów kopalń Górnego Śląska. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 25, 45-61.
- Szady E. (1995b):** Wykorzystanie terenów likwidowanych kopalń w opiniach górników. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 25, 63-75.
- Szady E., Zemła S. (1995):** Tereny przemysłowe dzielnic Sośnica w Gliwicach. Rozpoznanie i koncepcja przekształceń. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 31, 45-59.
- Szajnowska-Wysocka A., Sobala M. (2013):** Rewitalizacja przestrzeni miejskiej w konurbacji górnośląskiej. Studia Miejskie, T. 11, 9-25.
- Szczypka-Gwiazda B. (2003):** Pomiędzy praktyką a utopią Trójmiasto Bytom-Zabrze-Gliwice jako przykład koncepcji miasta przemysłowego czasów Republiki Weimarskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Szewczyk-Świątek A. (2014):** Karnawalizacja architektoniczna jako instrument intencjonalnej deformacji wizerunku dziedzictwa górniczego. W: M. Cała, F. von Bismarck, M. Illing (Red.), Geotechniczne i środowiskowe aspekty rekultywacji i rewitalizacji obszarów pogórnicznych w Polsce i w Niemczech (s. 406-417). Wydawnictwa AGH, Kraków.
- Szewczyk-Świątek A. (2023):** Architektura i aktywny przemysł ciężki. O przedsięwzięciach wpływających na społeczne postrzeganie przemysłu w świetle niemieckich i polskich doświadczeń z rewitalizacją terenów związanych z górnictwem. Rozprawa doktorska. Politechnika Krakowska, Kraków (niepublikowana).
- Szpor A., Ziółkowska K. (2018):** The Transformation of the Polish Coal Sector. International Institute for Sustainable Development, <https://www.iisd.org/system/files/publications/transformation-polish-coal-sector.pdf> (dostęp: 19.12.2021).
- Termińska A. (2019):** W Galerii Elektrownia w Czeladzi. Informator Śląskiej Okręgowej Izby Inżynierów Budownictwa, nr 4(65), 48-51.
- Tomala M., Prejs E. (2009):** Rewitalizacja Szybu Krystyna w Bytomiu. Archivolta, nr 2(42).
- Tomkiewicz A. (2012):** W kierunku współczesnego miasta przemysłowego – przykład Katowic. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 51, 235-241.
- Turek A. E. (2017):** Analiza możliwości zagospodarowania obszarów poprzemysłowych na terenach miejskich ze szczególnym uwzględnieniem uwarunkowań przyrodniczych. Rozprawa doktorska. Politechnika Warszawska, Warszawa (niepublikowana).

- Uberman R., Ostrega A. (2012):** Rekultywacja i rewitalizacja terenów po działalności górniczej. Polskie osiągnięcia i problemy. W: Rekultywacja i rewitalizacja obszarów pogórnich 2012. I Polsko-Niemieckie Forum Rekultywacji i Rewitalizacji Obszarów Pogórnich, Wisła-Jawornik, 8–9.03.2012 r. Katedra Geomechaniki Górniczej i Geotechniki AGH, Kraków.
- Uberman R., Pietrzyk-Sokulska E., Kulczycka J. (2014):** Ocena wpływu działalności górniczej na środowisko – tendencje zmian. Przyszłość. Świat-Europa-Polska, nr 2, 87-119.
- Uberman R., Uberman R. (2010):** Likwidacja kopalń i rekultywacja terenów pogórnich w górnictwie odkrywkowym. Problemy techniczne, prawne i finansowe. Wydawnictwo Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, Kraków.
- Ujma-Wąsowicz K., Sulimowska-Ociepka A. (2018):** Genius Loci – examples of changes of the image of post-industrial areas in Poland in the region of the Upper Silesian Conurbation. W: J. Charytonowicz (Red.), Advances in human factors, sustainable urban planning and infrastructure. Proceedings of the AHFE 2017 International Conference on Human Factors, Sustainable Urban Planning and Infrastructure, July 17-21, 2017, Los Angeles, California, USA (s. 53–63). Cham, Springer.
- Ulanicka-Raczyńska M. (2022):** Metodyka wyznaczania kierunków zagospodarowania przestrzennego obszarów poprzemysłowych ze szczególnym uwzględnieniem historycznego użytkowania. Rozprawa doktorska. Politechnika Warszawska, Warszawa (niepublikowana).
- Walker M. (2005):** Zieleń w osiedlach i koloniach robotniczych. W: G. Bożek (Red.), Historyczne osiedla robotnicze (s. 70-84). Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego, Katowice.
- Wieja T. (2019):** Ochrona i adaptacja zabytkowych podziemnych wyrobisk. Wydawnictwa AGH, Kraków.
- Wieja T., Chmura J. (2015):** Znaczenie dziedzictwa górniczego i metody jego ochrony. Prace zespołu naukowego Akademii Górniczo-Hutniczej. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, T. 63(1), 165-175.
- Wirth P., Černič Mali B., Fischer W., Red. (2012):** Post-mining regions in Central Europe: problems, potentials, possibilities. OekomI, München.
- Wiśniewska E. (2009):** Miasto. Masa. Maszyna. Awangarda na Śląsku, <https://www.muratorplus.pl/inwestycje/inwestycje-komercyjne/miasto-masa-maszyna-awangarda-na-slasku-aa-Dz2B-nWqz-tcGz.html> (dostęp: 12.04.2023).
- Wójcik A. (2007):** „Początki nauki kopalnictwa” – pierwszy polski podręcznik górnictwa. Budownictwo Górnicze i Tunelowe, nr 1, 45-48.
- Wyrzykowska A. (2021):** Post-industrial heritage of mines. Międzynarodowy Kongres Regeneracja Miast Przemysłowych, Łódź, 22-23.06.2021 r., prezentacja (niepublikowana).
- Wyrzykowska A. (2022):** The land use of decommissioned coal mines areas in the Upper Silesian Agglomeration (Poland). Architecture Civil Engineering Environment, Vol. 16(2), 57-70.
- Zaborska-Jagiello A. (2012):** Przemysł może stać się kreatywny transformacja przestrzeni przemysłowych w przestrzenie kreatywności. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Architektura, z. 51, 243-250.
- Załuski D. (2004):** Rewitalizacja śródmiejskich terenów poprzemysłowych jako szansa odnowy miast polskich. Biuletyn PAN. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, nr 211, 229-263.
- Zapalski M. (1965):** Zasady projektowania kopalń. Cz. 7. Projektowanie powierzchni kopalń węgla. Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice.
- Zięba A., Stangel M. (2016):** Rewitalizacja kluczowych przestrzeni publicznych w centrach miast obszaru funkcjonalnego Chorzowa, Rudy Śląskiej i Świętochłowic. Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, nr 168, 94-110.
- Żylski T. (2015):** MCK a Strefa Kultury. Architektura Murator, https://architektura.muratorplus.pl/realizacje/mck-a-strefa-kultury_4935.html (dostęp: 21.01.2023).

STRONY INTERNETOWE:

AiM (2019): AiM Architekci, <http://www.aimarchitekci.pl/> (dostęp: 20.01.2023).

AiM (2020): Projekt budynku byłej Cechowni w Czeladzi. AiM Architekci, <http://www.aimarchitekci.pl/projekty/projekt-budynku-bylej-cechowni-w-czeladzi,70> (dostęp: 1.05.2023).

Annabud (2014): <https://www.annabud.pl/> (dostęp: 1.12.2023).

Archinea (2013): Kwartal Muzeów w Katowicach – NOVAsudio & VERTIGO Architekci, <http://archinea.pl/kwartal-muzeow-w-katowicach-novastudio-vertigo-architekci/> (dostęp: 7.02.2020).

Architektura.info (2008): <https://architektura.info/> (dostęp: 20.01.2023).

A-ronet (2006): Riegler Riewe Architekten ZT-GesmbH, http://www.a-ronet.pl/wyniki_konkursow.html (dostęp: 10.04.2019).

Baza Demograficzna: Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, <https://demografia.stat.gov.pl/> (dostęp: 12.07.2021).

Bryła (2010): Nowa Silesia City Center w Katowicach, https://www.bryla.pl/bryla/1,85301,8313622,Nowa_Silesia_City_Center_w_Katowicach.html (dostęp: 21.02.2023).

Bryła (2015): Odręczny rysunek w świetle wizualizacji. Szkice architekta Marka Tryzybowicza. Silesia City Center w Katowicach, <https://www.bryla.pl/bryla/1,90857,19429737,odreczny-rysunek-w-swietle-wizualizacji-szkice-architekta-marka.html> (dostęp: 21.02.2023).

Bryła (2020): <https://bryla.pl> (dostęp: 23.10.2022).

Bytomski.pl (2016): Ruszył przetarg na budowę Becetki, <https://www.bytomski.pl/2020-ruszyl-przetarg-na-budowe-becetki> (data dostępu: 20.02.2023 r.)

CBDG (2008): Centralna Baza Danych Geologicznych. Warszawa, Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, <http://geoportal.pgi.gov.pl/> (dostęp: 1.04.2021).

COP24 (2018): 24. Konferencja Stron Ramowej Konwencji Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zmian Klimatu, <https://cop24.gov.pl/pl/> (dostęp: 28.05.2020).

Czeladź (2007): Adaptacja i przebudowa Galerii Sztuki Współczesnej Elektrownia. Miasto Czeladź, https://www.czeladz.pl/gospodarka/Adaptacja_i_przebudowa_Gsw (dostęp: 1.12.2023).

Dziennik Zachodni (2019): W Czeladzi powstanie kolejny basen. Tym razem kryty, na terenie byłej kopalni Saturn, <https://dziennikzachodni.pl/w-czeladzi-powstanie-kolejny-basen-tym-razem-kryty-na-terenie-bylej-kopalni-saturn-wizualizacje/ar/c1-14023189> (dostęp: 1.05.2023).

EC (2019): Climate strategies & targets. European Commission, https://ec.europa.eu/clima/eu-action/climate-strategies-targets_en (dostęp: 28.12.2021).

Energy (2020): EU Energy policy, https://ec.europa.eu/energy/topics/oil-gas-and-coal/eu-coal-regions_en?redir=1 (dostęp: 28.05.2020).

Fotopolska (2012): Kopalnia Węgla Kamiennego „Katowice”, https://fotopolska.eu/Kopalnia_Wegla_Kamiennego_Katowice_Katowice,24,48?f=1101834-foto (dostęp: 1.10.2020).

Fotopolska (2013): Kopalnia Węgla Kamiennego „Nowy Wirek”, <https://fotopolska.eu/195642,foto.html?s=1.48&cx=647&cy=428> (dostęp: 2.10.2022).

GAPR (2017): Górnośląski Akcelerator Przedsiębiorczości Rynkowej, <https://gapr.pl/o-nas/historia-misja-struktura> (dostęp: 25.04.2023).

Geo360 (2017): Interaktywna mapa Geoportal, <https://geoportal360.pl> (dostęp: 1.04.2021).

Geoportal (2005): mapy.geoportal.gov.pl/ (dostęp: 1.04.2021).

GSWE (2022): Historia. Galeria Sztuki Współczesnej Elektrownia, <http://galeria-elektrownia.czeladz.pl/historia/> (dostęp: 1.12.2023).

IBA (2010): Internationale Bauausstellung, <http://www.iba-see2010.de/en/> (dostęp: 28.12.2021).

Jagiello Krysiak Architekci (2020): Plan zagospodarowania, http://www.jk-a.pl/szombierki_200ha.html (dostęp: 20.02.2023).

Katowice24.info (2022): Puste parkingi w strefie kultury. Są usterki, które utrudniają zostawienie tu samochodu, <https://katowice24.info/puste-parkingi-w-strefie-kultury-sa-usterki-ktore-utrudniaja-zostawienie-tu-samochodu/> (dostęp: 20.01.2023).

Kozanecki P. (2022): „Sowieckie przejścia dla pieszych i szalone labirynty”. Duńczyk w Katowicach, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/dunczyk-ostro-o-katowicach-to-amerykansko-sowiecka-dystopia/jgp00s9> (dostęp: 20.01.2023).

Mapa dotacji (2019a): Centrum Usług Społecznościowych i Aktywności Lokalnej SATURN w Czeladzi, <https://mapadotacji.gov.pl/projekty/768795/> (dostęp: 20.01.2023).

Mapa dotacji (2019b): Postindustrialne Centrum Dziedzictwa Górnictwa Węglowego w Zagłębiu wraz z zagospodarowaniem terenu, <https://mapadotacji.gov.pl/projekty/780575/> (dostęp: 20.01.2023).

Mapa koncesji (2019): Mapy koncesji na poszukiwanie, rozpoznawanie i wydobywanie kopalin ze złóż. Warszawa, Biuletyn Informacji Publicznej Ministerstwa Klimatu i Środowiska, <https://bip.mos.gov.pl/koncesje-geologiczne/mapy-koncesji-na-poszukiwanie-rozpoznawanie-i-wydobywanie-kopalin-ze-zloz-pliki-jpeg-i-shapefile/rok-2019/> (dostęp: 19.02.2020).

Medusa Group (2019): <https://www.medusagroup.pl/projekty/handlowe/szyb-krystyna/> (dostęp: 20.02.2023).

Muratorplus (2012): Nowa sala koncertowa NOSPR w Katowicach. Generalny wykonawca wybrany, <https://www.muratorplus.pl/biznes/wiesci-z> (dostęp: 20.01.2023).

Muzeum Śląskie (2015a): <https://muzeumslaskie.pl/pl/> (dostęp: 1.12.2023).

Muzeum Śląskie (2015b): <https://bip.muzeumslaskie.pl/> (dostęp: 8.03.2020).

Nettg (2021): Schron przeciwlotniczy przy szybach Krystyna i Ewa w Bytomiu został zniszczony, <https://nettg.pl/gornictwo/182015/schron-przeciwlotniczy-przy-szybach-krystyna-i-ewa-w-bytomiu-zostal-zniszczony> (dostęp: 7.04.2023).

Novelty RPAS (2023): Gliwickie Centrum Naukowo-Technologiczne Cechownia, <https://www.zabytkitechniki.pl/congresscenter/15802/centrum-edukacji-i-biznesu-nowe-gliwice-gornoslaskiej-agencji-przedsiębiorczosci> (dostęp: 4.05.2024).

OpenStreetMap (2022): <https://www.openstreetmap.org/> (dostęp: 19.05.2022).

OPI-TPP (2007): Ogólnodostępna Platforma Informacji Tereny Poprzemysłowe i Zdegradowane, <https://opitpp.gig.eu/celerezultaty.html> (dostęp: 28.12.2021).

OPI-TPP 2.0 (2023): Rozbudowa systemu zarządzania terenami pogórnictwami na terenie województwa śląskiego, <https://opi-tpp2.pl/> (dostęp: 15.10.2023).

ORSIP (2020): Otwarty Regionalny System Informacji Przestrzennej Województwa Śląskiego, <http://www.orsip.pl/web/opitpp> (dostęp: 28.12.2021).

Otwarte Dane (2020): <https://dane.gov.pl/> (dostęp: 19.05.2022).

PANOVA (2005): https://www.pa-nova.com.pl/pl/Panova/Nagrody_i_wyroznienia (dostęp: 4.02.2020).

Panova Studio (20010): <https://panovastudio.pl/> (data dostępu 28.05.2023)

Pierwsza Dzielnica (2022): <https://pierwszadzielnica.pl> (dostęp: 20.01.2023).

PIG-PIB (2019): Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, www.pig.gov.pl (dostęp: 1.04.2021).

Polityka (2020): Rada Europejska. Rada Unii Europejskiej, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/> (dostęp: 1.12.2023).

Polska-org (2019a): Widok ogólny kopalni Paryż, <https://polska-org.pl/7760473,foto.html?idEntity=7260168> (dostęp: 2.10.2022).

Polska-org (2019b): Kopalnia Węgla Kamiennego Ekoplus, ul. Strzelców Bytomskich, Bytom, <https://polska-org.pl/8076001,foto.html?idEntity=8075792> (dostęp: 2.10.2022).

Polska-org (2019c): Kopalnia Węgla Kamiennego Saturn (dawna), ul. Dehnelów Bolesława i Władysława, Czeladź, <https://polska-org.pl/8325520,foto.html?idEntity=7508933> (dostęp: 2.10.2022).

Polska-org (2019d): Kopalnia Saturn, <https://polska-org.pl/8325600,foto.html?idEntity=7508933> (dostęp: 2.10.2022).

Polska-org (2019e): Kopalnia Węgla Kamiennego Michał (dawna), ul. Orzeszkowej Elizy, Siemianowice Śląskie, <https://polska-org.pl/8303990,foto.html?idEntity=7688732> (dostęp: 2.10.2022).

Polska-org (2019f): Kopalnia Węgla Kamiennego Sosnowiec (dawna), ul. Narutowicza Gabriela, Sosnowiec, <https://polska-org.pl/8307833,foto.html> (dostęp: 2.10.2022).

Polska-org (2019g): KWK Sosnowiec, <https://polska-org.pl/8307810,foto.html?idEntity=8307571> (dostęp: 2.10.2022).

Polska-org (2020a): Kopalnia Węgla Kamiennego Barbara-Chorzów (dawna, ul. Główna, Chorzów, <https://polska-org.pl/9033229,foto.html?idEntity=9033218> (dostęp: 1.10.2022).

Polska-org (2020b): KWK Barbara-Chorzów, ul. Towarowa, Chorzów, <https://polska-org.pl/10106527,foto.html?idEntity=8652156> (dostęp: 1.10.2022).

Polska-org (2020c): Kopalnia Węgla Kamiennego Miechowice (dawna), ul. Racjonalizatorów, Bytom, <https://polska-org.pl/8155428,foto.html?idEntity=7859814> (dostęp: 1.10.2022).

Polska-org (2020d): Kopalnia Węgla Kamiennego Szombierki (dawna), ul. Zabrzańska, Bytom, <https://polska-org.pl/8003219,foto.html> (dostęp: 1.10.2022).

Polska-org (2020e): Kopalnia Węgla Kamiennego Centrum (dawniej), ul. Łużycka, Bytom, <https://polska-org.pl/8591669,foto.html?idEntity=7211948> (dostęp: 1.10.2022).

Polska-org (2020f): Kopalnia Węgla Kamiennego Gliwice (dawna), ul. Bojkowska, Gliwice, <https://polska-org.pl/8256642,foto.html?idEntity=7796457> (dostęp: 1.10.2022).

Polska-org (2020g): KWK Gliwice, <https://polska-org.pl/8256641,foto.html?idEntity=7796457> (dostęp: 1.10.2022).

Polska-org (2020h): Kopalnia Węgla Kamiennego Grodziec (dawna), ul. Barlickiego Norberta, Będzin, <https://polska-org.pl/8668124,foto.html?idEntity=8668102> (dostęp: 1.10.2022).

Polska-org (2020i): KWK Jan Kanty (dawna), ul. Grunwaldzka, Jaworzno, <https://polska-org.pl/9069196,foto.html?idEntity=9069180> (dostęp: 1.10.2022).

Polska-org (2020j): Kopalnia Katowice (dawna), ul. Góreckiego Henryka Mikołaja, Katowice, https://polska-org.pl/foto/7381/Kopalnia_Katowice_dawna_ul_Goreckiego_Henryka_Mikolaja_Katowice_7381436.jpg (dostęp: 1.10.2022).

Polska-org (2020k): Kopalnia Węgla Kamiennego Kleofas (dawniej), ul. Obroki, Katowice, <https://polska-org.pl/8252807,foto.html?idEntity=7299407> (dostęp: 1.10.2022).

Polska-org (2020l): Silesia City Center, ul. Chorzowska, Katowice, <https://polska-org.pl/8054435,foto.html?idEntity=8054411> (dostęp: 1.10.2022).

Polska-org (2020m): Kopalnia Węgla Kamiennego Niwka-Modrzejów (dawna), ul. Wojska Polskiego, Sosnowiec, <https://polska-org.pl/9167605,foto.html?idEntity=7799537> (dostęp: 2.10.2022).

Polska-org (2020n): Kopalnia Węgla Kamiennego Siemianowice (dawna), ul. Olimpijska, Siemianowice Śląskie, <https://polska-org.pl/8624914,foto.html> (dostęp: 2.10.2022).

Polska-org (2021a): Kopalnia Węgla Kamiennego Porąbka-Klimontów (dawna), ul. Kosynierów, Sosnowiec, <https://polska-org.pl/9167651,foto.html?idEntity=7871411> (dostęp: 2.10.2022).

Polska-org (2021b): Kopalnia Węgla Kamiennego Klimontów, <https://polska-org.pl/9167652,foto.html> (dostęp: 2.10.2022).

Polska-org (2021c): Kopalnia Węgla Kamiennego Prezydent (dawna), ul. Skargi Piotra, ks., Chorzów, <https://polska-org.pl/9167687,foto.html?idEntity=7796435> (dostęp: 2.10.2022).

Polska-org (2022a): Świętochłowice Centrum, <https://polska-org.pl/9950005,foto.html?idEntity=7576714> (dostęp: 2.10.2022).

Polska-org (2022b): Kopalnia Węgla Kamiennego Rozbark (dawna), ul. Chorzowska, Bytom, <https://polska-org.pl/10026860,foto.html?idEntity=7794217> (dostęp: 2.10.2022).

PPCA (2022): The end of coal is sight. Powering Past Coal Alliance, <https://poweringpastcoal.org/> (dostęp: 1.12.2023).

PRIMES (2023): Price-Induced Market Equilibrium System, <https://web.jrc.ec.europa.eu/policy-model-inventory/explore/models/model-primex/> (dostęp: 12.07.2024).

Projekt inwestor (2007): Silesia City Center, <https://www.projektinwestor.pl/wizytowka/inwestycji/silesia-city-center#> (dostęp: 1.12.2023).

Q-Arch (2013): Budynek handlowo-usługowy w Bytomiu, <https://q-arch.pl/en/realizacje/budynek-handlowo-uslugowy-bytom/> (dostęp: 20.02.2023).

Rada UE (2016): Paryskie porozumienie klimatyczne. Rada Europejska Rada Unii Europejskiej, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/climate-change/paris-agreement/> (dostęp: 1.12.2023).

Skarpa (2020): Skarpa Bytom, <http://www.klub.skarpa.bytom.pl/> (dostęp 28.05.2023).

Skarpa (2022): Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych Skarpa Bytom, <https://sztuka-krajobrazu.pl/4779/artikul/centrum-sportow-wspinaczkowych-i-silowych-skarpa-bytom> (dostęp: 20.03.2023).

Sprawiedliwa transformacja (2019): Czym jest sprawiedliwa transformacja i dlaczego w Polsce jej potrzebujemy? <https://sprawiedliwa-transformacja.pl/o-sprawiedliwej-transformacji/> (dostęp: 1.12.2023).

Srebrne Stawy (2019): Pole Golfowe Srebrne Stawy – Bytom, <http://poradnikinwestora.pzgolf.pl/inwestycje/pole-golfowe-srebrne-stawy-bytom/> (dostęp: 20.02.2023).

SRK (2021): Spółka Restrukturyzacji Kopalń SA, <https://srk.com.pl/> (dostęp: 1.12.2023).

Statyk (2020): Dębowe Tarasy, Katowice, <https://statyk.pl/projekty/inwestycje-mieszkaniowe/debowe-tarasy-katowice> (dostęp: 1.12.2023).

UM w Bytomiu (2007): Rewitalizacja terenów po byłej KWK Rozbark. Urząd Miejski w Bytomiu, <https://www.bytom.pl/dla-mieszkanca/rewitalizacja-terenow-po-bylej-kwk-rozbark> (dostęp: 20.01.2023).

UM w Bytomiu (2010): Urząd Miasta w Bytomiu, <https://www.bytom.pl> (dostęp: 28.05.2023).

UMWSL (2004): Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, <https://slaskie.pl/> (dostęp: 4.02.2020).

UNFCCC (2016): The Paris Agreement. What is the Paris Agreement? United Nations Framework Convention on Climate Change, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement> (dostęp: 1.12.2023).

Urbanity (2006a): Dębowe Tarasy, <https://www.urbanity.pl/slaskie/katowice/debowe-tarasy,b2560> (dostęp: 1.12.2023).

Urbanity (2006b): Murapol Dębowe Tarasy, <https://www.urbanity.pl/slaskie/katowice/murapol-debowe-tarasy,b15702> (dostęp: 1.12.2023).

Urbanity (2006c): Silesia City Center, <https://www.urbanity.pl/slaskie/katowice/silesia-city-center,b1042> (dostęp: 1.12.2023).

Urbanity (2006d): Nowe Gliwice, <https://www.urbanity.pl/slaskie/gliwice/nowe-gliwice,b4147> (dostęp: 25.04.2023).

VERTIGO Architekci (2012): Muzeum Śląskie w Katowicach: część północna terenów Muzeum, <https://vertigoarchitekci.pl/muzeum-slaskie-w-katowicach-czesc-polnocna/> (dostęp: 7.02.2020).

wnp.pl (2009): Na terenie dawnej kopalni „Rozbark” powstanie ogromne dzieło sztuki, <https://www.wnp.pl/gornictwo/na-terenie-dawnej-kopalni-rozbark-powstanie-ogromne-dzielo-sztuki,90552.html> (dostęp: 28.05.2023).

Województwo Śląskie (2006): Nowe Muzeum Śląskie: wyzwanie dla architektów, https://slaskie.pl/content/1789_2006-11-02 (dostęp: 4.02.2020).

WUG (2020): Wyższy Urząd Górniczy, <https://www.wug.gov.pl> (dostęp: 20.01.2023).

Zabytek (2020): Wieża wyciągowa szybu Krystyna, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/bytom-wieza-wyciagowa-szybu-krystyna> (dostęp: 12.04.2023).

AKTY PRAWNE

Rozporządzenie (2015): Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 28 października 2015 r w sprawie dokumentacji mierniczo-geologicznej. Dz. U. 2015 r. poz. 1941.

Rozporządzenie (2016): Rozporządzenie Ministra Energii z dnia 23 listopada 2016 r. w sprawie szczegółowych wymagań dotyczących prowadzenia ruchu podziemnych zakładów górniczych. Dz. U. 2017 r. poz. 1118.

Rozporządzenie (2017a): Rozporządzenie Ministra Energii z dnia 16 marca 2017 r. w sprawie ratownictwa górniczego. Dz. U. 2017 poz. 1052, z późn. zm.

Rozporządzenie (2017b): Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 8 grudnia 2017 r. w sprawie planów ruchu zakładów górniczych. Dz. U. 2017 r. poz. 2293.

Rozporządzenie (2019): Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 września 2019 r. w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko. Dz. U. 2019 poz. 1839.

Śląskie 2020+ (2016): Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego „Śląskie 2020+”. Załącznik do uchwały nr V/26/2/2016 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 29 sierpnia 2016 r. Katowice, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego.

Ustawa (1994): Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane. Dz. U. 1994 nr 89 poz. 414, z późn. zm.

Ustawa (1995): Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Dz. U. 1995 nr 16 poz. 78, z późn. zm.

Ustawa (1998): Ustawa z dnia 26 listopada 1998 r. o dostosowaniu górnictwa węgla kamiennego do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej oraz szczególnych uprawnieniach i zadaniach gmin górniczych. Dz. U. 1998 nr 162 poz. 1112.

Ustawa (2003a): Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568, z późn. zm.

Ustawa (2003b): Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Dz. U. 2003 nr 80 poz. 717, z późn. zm.

Ustawa (2003c): Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Dz. U. 2023 poz. 977, 1506 i 1597.

Ustawa (2007): Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego. Dz. U. 2007 nr 192 poz. 1379, z późn. zm.

Ustawa (2008): Ustawa z dnia 10 lipca 2008 r. o odpadach wydobywczych. Dz. U. 2008 nr 138 poz. 865, z późn. zm.

Ustawa (2011): Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze. Dz. U. 2011 nr 163 poz. 981, z późn. zm.

Ustawa (2015): Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji. Dz. U. 2015 poz. 1777, z późn. zm.

- *SUiKZP*

Uchwała (1997): Uchwała nr XLV/420/97 Rady Miejskiej Katowic z dnia 25 sierpnia 1997 r. w sprawie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Katowice.

Uchwała (2003): Uchwała nr X/162/2003 Rady Miejskiej w Gliwicach z dnia 10 lipca 2003 r. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Gliwice.

Uchwała (2005a): Uchwała nr LXI/920/2005 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 29 grudnia 2005 r. w sprawie aktualizacji Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Czeladź.

Uchwała (2008a): Uchwała nr XLIII/593/2008 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 30 października 2008 r. w sprawie przyjęcia Programu „Saturn”.

Uchwała (2009a): Uchwała nr LVI/909/2009 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 27 sierpnia 2009 r. w sprawie zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź.

Uchwała (2009b): Uchwały nr XXXI/956/2009 Rady Miejskiej w Gliwicach z dnia 17 grudnia 2009 r. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Gliwice.

Uchwała (2011a): Uchwała nr XII/126/11 Rady Miejskiej w Zabrze z dnia 4 lipca 2011 r. w sprawie uchwalenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zabrze.

Uchwała (2011e): Uchwała nr XVI/204/11 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 24 sierpnia 2011 r. w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania.

Uchwała (2012a): Uchwała nr XXI/483/12 Rady Miejskiej Katowic z dnia 25 kwietnia 2012 r. w sprawie uchwalenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Katowice – II edycja.

Uchwała (2013a): Uchwała nr XLII/398/2013 Rady Miejskiej Będzina z dnia 30 września 2013 r. w sprawie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Będzin.

Uchwała (2014a): Uchwała nr XLVI/593/14 Rady Miasta Piekary Śląskie z dnia 25 września 2014 r. w sprawie uchwalenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Piekary Śląskie.

Uchwała (2015a): Uchwała nr PR.0007.79.2015 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 24 marca 2015 r. w sprawie uchwalenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska.

Uchwała (2016a): Uchwała nr XXIV/461/16 Rady Miasta Chorzów z dnia 14 lipca 2016 r. w sprawie uchwalenia zmian Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Chorzów.

Uchwała (2016g): Uchwała nr XXV/336/2016 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 19 maja 2016 r. w sprawie uchwalenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź.

Uchwała (2017a): Uchwała nr XXXIII/706/2017 Rady Miejskiej w Dąbrowie Górniczej z dnia 22 listopada 2017 r. w sprawie zmiany II edycji Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Dąbrowa Górnicza.

Uchwała (2017g): Uchwała nr XL/337/2017 Rady Miasta Radzionków z dnia 5 października 2017 r. w sprawie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Radzionków.

Uchwała (2018a): Uchwała nr 855/LXII/2018 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 26 kwietnia 2018 r. w sprawie zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Sosnowca.

Uchwała (2019a): Uchwała nr 74/2019 Rady Miasta Siemianowic Śląskich z dnia 23 maja 2019 r. w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Siemianowice Śląskie.

Uchwała (2020a): Uchwała nr XXVI/349/2020 Rady Miejskiej w Jaworznie z dnia 26 listopada 2020 r. w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Jaworzna.

Uchwała (2021a): Uchwała nr XL/549/21 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 22 lutego 2021 r. w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Bytom.

Uchwała (2021b): Uchwała nr XLIV/581/2021 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 22 grudnia 2021 r. w sprawie zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź.

Uchwała (2021c): Uchwała nr L/761/21 Rady Miasta Mysłowice z dnia 21 grudnia 2021 r.

Uchwała (2021d): Uchwała nr L/393/21 Rady Miejskiej w Świętochłowicach z dnia 25 listopada 2021 r. w sprawie zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Świętochłowice.

- MPZP

Uchwała (1998a): Uchwała nr 411/98 Rady Miasta Siemianowic Śląskich z dnia 12 lutego 1998 r. Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Siemianowice Śląskie.

Uchwała (1998b): Uchwała nr 649/XLVIII/98 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 26 marca 1998 r. w sprawie zmiany miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego dla 36 obszarów o numerach : 1, 8, 9, 11, 15b, 16, 17, 18, 25, 26, 30, 31, 32, 34, 35, 39, 41, 42 i 46, 43, 44, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57 i 57a, 58, 61, 64, 65, 69, 70 oraz 68, 68', 68", w granicach miasta Sosnowca.

Uchwała (2000): Uchwała nr XX/279/2000 Rady Miejskiej Katowic z dnia 20 marca 2000 r. w sprawie zmian miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Katowice w obszarze dzielnicy Dąb-Wełnowiec, w rejonie ulic: Chorzowska-Ściegiennego, w zakresie wprowadzenia funkcji usług centrotwórczych.

Uchwała (2001a): Uchwała nr XXXVII/516/2001 Rady Miejskiej Będzina z dnia 28 maja 2001 r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Będzina dla terenu położonego w dzielnicy Ksawera, przy ul. Siemońskiej.

Uchwała (2001b): Uchwała nr XXXII/422/01 Rady Miasta Katowic z dnia 26 lutego 2001 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w dzielnicy Koszutka-Bogucice w Katowicach ograniczonego: Al. W. Korfanteo, ul. Katowicką, ul. Markiefki i Al. W. Rożdżeńskieo.

Uchwała (2004): Uchwała nr XXII/430/2004 Rady Miasta Chorzów z dnia 1 lipca 2004 r. w sprawie miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego Miasta Chorzów.

Uchwała (2005b): Uchwała nr XLIV/950/05 Rady Miasta Katowice z dnia 30 sierpnia 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w rejonie ulic: Chorzowska – Ściegiennego – Studzienna w Katowicach.

Uchwała (2006a): Uchwała nr XLVII/1217/2006 Rady Miejskiej w Gliwicach z dnia 26 października 2006 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Gliwice dla dzielnicy Ligota Zabrska oraz dzielnicy przemysłowo-składowej położonej pomiędzy ul. Pszczyńską i ul. Bojkowską.

Uchwała (2006b): Uchwała nr 69/VI/06 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 21 grudnia 2006 r. w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Sosnowca dla obszaru położonego w rejonie ul. Orląt Lwowskich, obejmującego teren projektowanej strefy usługowo-produkcyjnej.

Uchwała (2007a): Uchwała nr V/53/2007 Rady Miejskiej w Będzinie z dnia 26 lutego 2007 r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Będzina dla terenu położonego w dzielnicy Ksawera, przy ul. Siemońskiej.

Uchwała (2007b): Uchwała nr IV/90/2007 Rady Miejskiej w Gliwicach z dnia 15 lutego 2007 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Gliwice dla KSSE Podstrefy Gliwice „obszar Pole Łabędy”.

Uchwała (2008b): Uchwała nr XXXI/678/08 Rady Miasta Katowice z dnia 27 października 2008 r. Miejsowy plan zagospodarowania przestrzennego dla obszaru w rejonie ulicy Olimpijskiej w Katowicach.

Uchwała (2009c): Uchwała nr XLV/628/09 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 27 kwietnia 2009 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu położonego na północ od ul. Powstańców Śląskich, obejmującego obszar w rejonie ulicy Dworskiej i Al. Jana Pawła II, zwanego planem „Dworska-Wschód”.

Uchwała (2009d): Uchwała nr LVIII/941/2009 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 29 października 2009 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź – „Stara Kolonia Saturn”.

Uchwała (2010): Uchwała nr III/14/2010 Rady Miejskiej w Gliwicach z dnia 16 grudnia 2010 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Gliwice dla terenu obejmującego dzielnicę Ostropa.

Uchwała (2011b): Uchwała nr V/45/11 Rady Miejskiej w Dąbrowie Górniczej z dnia 2 lutego 2011 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Dąbrowy Górniczej dla terenów położonych w rejonie linii kolejowej PKP Katowice – Warszawa, ulic: Limanowskiego, Konopnickiej, Górników Redenu, Królowej Jadwigi, Sobieskiego do granicy administracyjnej z Będzinem.

Uchwała (2011c): Uchwała nr IX/113/2011 Rady Miejskiej w Gliwicach z dnia 2 czerwca 2011 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenów związanych bezpośrednio z rozwojem układu komunikacyjnego w Gliwicach, położonych wzdłuż południowo-zachodniej obwodnicy miasta oraz autostrady A-4.

Uchwała (2011d): Uchwała nr XI/183/11 Rady Miasta Katowice z dnia 22 czerwca 2011 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w rejonie ulicy Obroki w Katowicach.

Uchwała (2012b): Uchwała nr XXXVI/485/12 Pełniącej Funkcje Organów Miasta Bytom, działającej za Radę Miejską z dnia 30 lipca 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego na przemysłowych terenach południowej części miasta Bytomia, zwanego planem „Szombierki-Południe”.

Uchwała (2012c): Uchwała nr XXVIII/418/12 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 25 kwietnia 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu dawnej KWK Rozbark.

Uchwała (2013b): Uchwała nr XLV/435/2013 Rady Miejskiej Będzina z dnia 18 grudnia 2013 r. Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w obrębie ulic Brzozowickiej, Siemońskiej, Wiejskiej, Krętej, Zielonej.

Uchwała (2013c): Uchwała nr XXXI/546/13 Rady Miasta Chorzów z dnia 28 lutego 2013 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Chorzów dla części obszaru gminy Chorzów położonego pomiędzy ul. Okrężną a granicą miasta Bytom.

Uchwała (2014b): Uchwała nr XXVI/350/14 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 27 stycznia 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w południowej części Bytomia, zwanego planem „Szombierki-Zachód”.

Uchwała (2014c): Uchwała nr XXXVI/503/14 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 22 września 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu byłej KWK „Powstańców Śląskich” w Bytomiu.

Uchwała (2014d): Uchwała nr XLIII/905/2014 Rady Miejskiej w Gliwicach z 8 maja 2014 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Gliwice dla obszaru obejmującego rejon „Dzielnicy Akademickiej”.

Uchwała (2014e): Uchwała nr LIII/1255/14 Rady Miasta Katowice z dnia 10 września 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w rejonie ulic: Bocheńskiego i Żeliwnej w Katowicach.

Uchwała (2014g): Uchwała nr 483/2014 Rady Miasta Siemianowic Śląskich z dnia 24 kwietnia 2014 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego u zbiegu ulic Kapicy, Kopalnia-nej i Wieczorka w Siemianowicach Śląskich.

Uchwała (2015b): Uchwała nr XII/208/15 Rady Miasta Chorzów z dnia 27 sierpnia 2015 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Chorzów dla części obszaru gminy położonego w rejonie ulic Odległej, Wolności i Drogowej Trasy Średnicowej.

Uchwała (2015c): Uchwała nr XVII/295/15 Rady Miasta Katowice z dnia 29 października 2015 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w rejonie ulic: Katowickiej i Henryka Mikołaja Góreckiego w Katowicach.

Uchwała (2015d): Uchwała nr V/37/15 Rady Miejskiej w Świętochłowicach z dnia 28 stycznia 2015 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru ograniczonego ulicami: Wojska Polskiego i Metalowców oraz torami kolejowymi.

Uchwała (2015e): Uchwała nr IX/77/15 Rady Miejskiej w Świętochłowicach z dnia 29 kwietnia 2015 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru w rejonie ulic Wojska Polskiego, Śląskiej, ks. Tunkla i Ceramicznej.

Uchwała (2016b): Uchwała nr XXVII/208/2016 Rady Miejskiej Będzina z dnia 30 listopada 2016 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Będzina dla terenu położonego w dzielnicy Małobądz.

Uchwała (2016c): Uchwała nr XVII/254/2016 Rady Miejskiej w Jaworznie z dnia 30 marca 2016 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Jan Kanty - zachód” w Jaworznie.

Uchwała (2016d): Uchwała nr XXIV/502/16 Rady Miasta Katowice z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w rejonie Alei Różdzieńskiego i ul.

Zakopiańskiej w Katowicach – część obejmująca obszar z wyłączeniem fragmentu drogi ekspresowej w rejonie skrzyżowania Alei Różdzieńskiego i ul. Bohaterów Monte Cassino.

Uchwała (2016e): Uchwała nr XXX/608/16 Rady Miasta Katowice z dnia 14 września 2016 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru w rejonie lotniska Muchowiec w Katowicach.

Uchwała (2016f): Uchwała nr XXVI/332/16 Rady Miasta Piekary Śląskie z dnia 29 września 2016 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Piekary Śląskie dla obszaru Dąbrówka Wielka.

Uchwała (2017b): Uchwała nr XXX/686/2017 Rady Miejskiej w Gliwicach z 7 września 2017 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Gliwice dla obszaru położonego w rejonie ulic Pszczyńskiej, Pocztovej i Płazyńskiego.

Uchwała (2017c): Uchwała nr 446/2017 Rady Miasta Siemianowic Śląskich z dnia 28 września 2017 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego południowej części obszaru byłej Kopalni Michał przy ul. Michałkowickiej w Siemianowicach Śląskich.

Uchwała (2017d): Uchwała nr 329/2017 Rady Miasta Siemianowic Śląskich z dnia 26 stycznia 2017 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego północnej części obszaru byłej kopalni Michał przy ul. Michałkowickiej i ul. Elizy Orzeszkowej w Siemianowicach Śląskich.

Uchwała (2017e): Uchwała nr 589/XLV/2017 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 27 kwietnia 2017 r. w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Sosnowca dla obszaru dla obszaru „Rejon ulic: G. Narutowicza, Kombajnistów, 3-go Maja”.

Uchwała (2017f): Uchwała nr 548/XLII/2017 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 28 lutego 2017 r. w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Sosnowca dla obszaru Śródula-Park.

Uchwała (2018a): Uchwała nr PR.0007.59.2018 Rady Miasta Ruda Śląska z dnia 22 marca 2018 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Ruda Śląska w obszarze zlokalizowanym pomiędzy ulicą Zabrzeńską, ulicą 1 Maja, autostradą A4 oraz wschodnią granicą miasta Ruda Śląska.

Uchwała (2018b): Uchwała nr LIII/630/18 Rady Miasta Piekary Śląskie z dnia 28 czerwca 2018 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Piekary Śląskie dla obszaru Szarlej - etap I.

Uchwała (2019b): Uchwała nr XVI/183/2019 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 23 października 2019 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź dla terenu pomiędzy ul. Wiejską, ul. Nowopogońską, nasypem kolejowym, granicą administracyjną z miastem Sosnowiec, drogą KDG oznaczoną w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania miasta Czeladź.

Uchwała (2019c): Uchwała nr VI/114/19 Rady Miasta Katowice z dnia 28 marca 2019 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w rejonie ulic Chorzowskiej, Baildona i Ściegiennego w Katowicach – część wschodnia.

Uchwała (2020b): Uchwała nr XXXII/460/20 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 28 września 2020 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w rejonie ulicy Kędzierzyńskiej w Bytomiu.

Uchwała (2020c): Uchwała nr XX/247/2020 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 26 lutego 2020 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź dla terenu pomiędzy ulicami: Staszica, Szpitalną, Wojkowską, Rolniczą, granicą administracyjną z miastem Siemianowice Śląskie.

Uchwała (2020d): Uchwała nr XX/478/20 Rady Miasta Katowice z dnia 28 maja 2020 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w rejonie ulic: Katowickiej i Henryka Mikołaja Góreckiego w Katowicach – część I.

Uchwała (2020e): Uchwała nr 237/2020 Rady Miasta Siemianowic Śląskich z dnia 27 sierpnia 2020 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w dzielnicy Michałkowice w Siemianowicach Śląskich – Etap I.

Uchwała (2021e): Uchwała nr XLIII/592/21 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 24 maja 2021 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w rejonie ulicy Topolowej w Bytomiu - część południowa.

Uchwała (2021f): Uchwała nr XLIV/581/2021 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 22 grudnia 2021 r. w sprawie aktualności studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Uchwała (2021g): Uchwała nr XXVIII/577/2021 Rady Miasta Gliwice z 15 lipca 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Gliwice dla obszaru położonego przy ul. Pszczyńskiej i ul. Kopalnianej.

Uchwała (2021h): Uchwała nr XL/449/21 Rady Miasta Piekary Śląskie z dnia 30 września 2021 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Piekary Śląskie dla obszaru Brzeziny Śląskie, przyjętego uchwałą nr XIX/229/20 Rady Miasta Piekary Śląskie z dnia 27 lutego 2020 r.

Uchwała (2021i): Uchwała nr 798/XLVII/2021 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 30 września 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Sosnowca dla obszaru ograniczonego drogami DK86 i DK94, ulicami Krzysztofa Kamila Baczyńskiego i Będzińską oraz granicami administracyjnymi miast Będzin i Czeladź.

Uchwała (2021j): Uchwała nr 694/XXXIX/2021 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 25 marca 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Sosnowca dla obszaru „Zagórze-Zachód”.

Uchwała (2021k): Uchwała nr 693/XXXIX/2021 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 25 marca 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Sosnowca dla obszaru Zagórza w rejonie ulic: S1, Teofila Lenartowicza, Braci Mieroszewskich, Romana Dmowskiego oraz dla obszaru położonego w rejonie ulic Teofila Lenartowicza i Ignacego Paderewskiego.

Uchwała (2022a): Uchwała nr LVII/756/22 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 28 marca 2022 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla fragmentu obszaru Rozbarku w Bytomiu.

Uchwała (2022b): Uchwała nr XLVIII/804/2022 Rady Miasta Chorzów z dnia 28 kwietnia 2022 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Chorzów dla części obszaru gminy Chorzów położonego w rejonie ulic Głównej i Antoniowskiej.

Uchwała (2023): Uchwała nr LXXX/1009/23 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 26 czerwca 2023 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w rejonie ulicy Łużyckiej w Bytomiu.

PLANY RUCHU ORAZ PROGRAM LIKWIDACJI ZAKŁADU GÓRNICZEGO

Plan (1999): Plan ruchu KWK „Centrum-Szombierki” Sp. z o.o. w likwidacji. Część szczegółowa na lata 1999–2001.

Plan (2000): Plan ruchu likwidowanego Ruchu II „Katowice”. Część podstawowa. Katowice, Katowicki Holding Węglowy SA, KWK „Katowice-Kleofas” Ruch II „Katowice”.

Plan (2001a): Plan ruchu, Zakład KWK „Centrum-Szombierki-Rozbark” w Bytomiu. Część szczegółowa na rok 2001. Bytom, Bytomska Spółka Restrukturyzacji Kopalń SA.

Plan (2001b): Plan ruchu likwidowanego zakładu górnictwa. Część podstawowa. Gliwice, Spółka Węglowa SA, Kopalnia Węgla Kamiennego „Gliwice”.

Plan (2004): Plan ruchu, Zakład KWK „Powstańców Śląskich – Bytom I”. Część szczegółowa na lata 2004–2006. Bytom, Bytomska Spółka Restrukturyzacji Kopalń SA.

Program (1999a): Program likwidacji zakładu górnictwa KWK „Centrum-Szombierki” w latach 1999–2000.

Program (1999b): Program likwidacji zakładu górnictwa Ruch II „Katowice” KWK „Katowice-Kleofas” w latach 1999–2000. Aktualizacja.

Program (1999c): Program likwidacji zakładu górnictwa Kopalni Węgla Kamiennego „Gliwice” na lata 1999–2000. Gliwice, Spółka Węglowa SA, Kopalnia Węgla Kamiennego „Gliwice”.

INNE DOKUMENTY

Deklaracja (2018): Śląska Deklaracja na rzecz Solidarności i Sprawiedliwej Transformacji – Upoważnienie do poparcia przyjęcia w imieniu Unii Europejskiej, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14545-2018-INIT/pl/pdf> (dostęp: 1.12.2023).

GUS (2006): Aglomeracja śląska w liczbach – Podmioty gospodarki narodowej – Powierzchnia i ludność (stan na 30.09.2006 r.), https://katowice.stat.gov.pl/69_363_PLK_HTML.htm (dostęp: 24.06.2015).

GUS (2023): Gospodarka paliwowo-energetyczna w latach 2021 i 2022. Analizy statystyczne GUS. Główny Urząd Statystyczny w Rzeszowie. Ośrodek Statystyki Energii i Rynku Materiałowego, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/energia/gospodarka-paliwowo-energetyczna-w-latach-2021-i-2022,4,18.html> (dostęp: 20.04.2024).

Koncesja (2018): Koncesja Nr 1/2018 z dnia 26.04.2018 r. Warszawa, Ministerstwo Środowiska.

PEP (2021): Polityka Energetyczna Polski do 2040 r. Warszawa, Ministerstwo Klimatu i Środowiska, <https://www.gov.pl/web/klimat/polityka-energetyczna-polski> (dostęp: 1.12.2023).

PN-G (1982): PN-G-97002:1982. Węgiel kamienny. Typy.

PN-G (2002): PN-G-07800:2002. Górnictwo odkrywkowe. Rekultywacja. Ogólne wytyczne projektowania.

Program (1992): Program pt.: „Propozycje w sprawie programów restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego i brunatnego gazownictwa i elektroenergetyki, ciepłownictwa i przemysłu paliw ciekłych” przedłożony w marcu 1992 roku Radzie Ministrów przez Ministra Przemysłu i Handlu.

Program (1993): program pt.: „Restrukturyzacja górnictwa węgla kamiennego w Polsce – realizacja pierwszego etapu w ramach możliwości finansowych.”, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 15 marca 1993 roku.

Program (1994): program pt.: „Restrukturyzacja górnictwa węgla kamiennego – program dla realizacji II etapu w okresie 1994–1995”.

Program (1996): rządowy program pt.: „Górnictwo węgla kamiennego – polityka państwa wobec sektora na lata 1996–2000. Program dostosowania górnictwa węgla kamiennego do warunków gospodarki rynkowej i międzynarodowej konkurencyjności.”, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 30.04.1996 roku.

Program (1998): rządowy program pt.: „Reforma górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 1998–2002.”, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 30.06.1998 roku.

Program (2003): program pt.: „Restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 2003–2006 z wykorzystaniem ustaw antykrzysowych i zainicjowaniem prywatyzacji niektórych kopalń.”, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 20 listopada 2002 roku.

Program (2004): Program rządowy dla terenów poprzemysłowych przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 27 kwietnia 2004 r. Warszawa, Ministerstwo Środowiska.

Program (2006): program pt.: „Restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 2004–2006.”, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 27 kwietnia 2004.

Program (2008): Wojewódzki program przekształceń terenów poprzemysłowych i zdegradowanych wraz z koncepcją rozbudowy narzędzi informatycznych oraz prognozą jego oddziaływania na środowisko. Regionalny system wspomagania zarządzaniem terenami poprzemysłowymi w gminach. Katowice, Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych, Główny Instytut Górnictwa.

Program (2018): Program dla sektora górnictwa węgla kamiennego w Polsce przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 23 stycznia 2018 r., Warszawa, Ministerstwo Aktywów Państwowych, <https://www.gov.pl/web/aktywa-panstwowe/program-dla-sektora-gornictwa-wegla-kamiennego-w-polsce> (dostęp: 1.12.2023).

Protokół (2013): Protokół nr 47/10 z posiedzenia Komisji Górniczej Rady Miasta Katowice z dnia 29.07.2013 r. (BRM.0012.9.3.2013.BK). Katowice, Urząd Miasta Katowice.

SARP (2006): Konkurs na koncepcję architektoniczną nowego Muzeum Śląskiego. Stowarzyszenie Architektów Polskich. Oddział Katowice, https://www.sarp.pl/pokaz/konkurs_na_koncepcje_architektoniczna_nowego_muzeum_slaskiego,467/ (dostęp: 20.01.2023).

SARP (2020): Konkurs na opracowanie koncepcji urbanistyczno-architektonicznej parkingu wielopoziomowego w Strefie Kultury w Katowicach. Stowarzyszenie Architektów Polskich. Oddział Katowice, http://www.sarp.katowice.pl/Konkurs_909.html (dostęp: 20.01.2023).

Sprawozdanie (2012): Wstępne sprawozdanie z inwentaryzacji obiektów przemysłowych w Województwie Śląskim. Katowice, Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego.

Strategia (2007): Strategia działalności górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 2007–2015. Warszawa, Rada Ministrów, www.kprm.gov.pl (dostęp: 1.12.2023).

UM Czeladź (2008): Strategia rozwoju miasta Czeladź do roku 2015. Saturn – kopalnia nauki i kultury. Czeladź, Urząd Miasta Czeladź.

UM Katowice (2001): Pismo ZP/2033/UAiB/2001. Specyfikacja istotnych warunków zamówienia. Katowice, Urząd Miasta Katowice, Wydział Architektury i Budownictwa.

Spis rysunków

Rys. 1. Liczba czynnych kopalń na tle wydobycia (Kicki, 2021)	9
Rys. 2. Górnośląskie Zagłębie Węglowe na tle województwa śląskiego. Oprac. własne na podst. GUS (2006)	11
Rys. 4. Schemat pracy badawczej. Oprac. własne	24
Rys. 5. Zużycie energii na świecie w 2022 r. z podziałem na surowce (GUS, 2023)	29
Rys. 6. Mapa koncesji na poszukiwanie, rozpoznawanie oraz wydobywanie węgla kamiennego i metanu pokładów węgla kamiennego na obszarze Górnośląskiego Zagłębia Węglowego (stan na 31.12.2019 r.) (Mapa koncesji, 2019)	31
Rys. 7. Przykłady obiektów administracyjno-socjalnych zlikwidowanych zakładów górniczych	39
Rys. 8. Przykłady wież wyciągowych	41
Rys. 9. Pozostałości infrastruktury zakładu przerobczego KWK „Paryż” w Dąbrowie Górniczej (fot. A. Wyrzykowska, 2020)	43
Rys. 10. Zmiany zasobów węgla kamiennego w złożach kopalni czynnych (Kicki, 2021)	45
Rys. 11. Uproszczony proces likwidacji zakładu górniczego. Oprac. własne na podst. Chmiela (2022)	47
Rys. 12. Mapa procesu opracowywania koncepcji zagospodarowania majątku kopalni. Oprac. na podst. Chmiela (2022)	49
Rys. 13. Przebieg badań dla terenu zlikwidowanej KWK „Centrum-Szombierki” (Ruch „Szombierki”) w Bytomiu. Oprac. własne na podst. materiałów Archiwum Dokumentacji Mierniczo-Geologicznej Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach i Wydziału Geodezji Urzędu Miasta Bytom (CBDG, 2008)	57
Rys. 15. Klasyfikacja sposobu użytkowania terenów zlikwidowanych kopalń węgla kamiennego w Aglomeracji Górnośląskiej. Oprac. własne	59
Rys. 14. Tereny zlikwidowanych zakładów górniczych w Aglomeracji Górnośląskiej. Oprac. własne	60
Rys. 16. Użytkowanie terenów zlikwidowanych kopalń węgla kamiennego w Aglomeracji Górnośląskiej (na podstawie 74 badanych terenów). Oprac. własne	61
Rys. 17. Użytkowanie terenów zlikwidowanych kopalń węgla kamiennego w Aglomeracji Górnośląskiej (na podstawie 74 badanych terenów) – tereny zagospodarowane i niezagospodarowane. Oprac. własne	62
Rys. 18. Użytkowanie terenów zlikwidowanych kopalń węgla kamiennego w Aglomeracji Górnośląskiej (na podstawie 74 badanych terenów) – podział administracyjny. Oprac. własne	64
Rys. 19. Lokalizacja terenów zlikwidowanych zakładów górniczych w Aglomeracji Górnośląskiej – wybór przypadków do badań szczegółowych. Oprac. własne	69
Rys. 20. Plan zagospodarowania KWK „Katowice” na dzień likwidacji zakładu górniczego. Oprac. własne na podst. Archiwum Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach	71
Rys. 21. Propozycja przekształceń terenu KWK „Katowice” (Szady, 1990)	74
Rys. 22. Propozycja adaptacji zabytkowych obiektów likwidowanej KWK „Katowice” na Akademię Sztuk Pięknych i Użytkowych – plan zagospodarowania terenu (Pucher i Strączek, 2001)	75
Rys. 23. Synteza koncepcji urbanistycznych terenu opracowywanego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, zlokalizowanego między ulicami: al. W. Korfanteo, ul. Katowicką, ul. Markiefki i al. Roździeńskiego – anonimowa praca Nr 008. Oprac. K. Gasidło – notatki prywatne	76
Rys. 24. Projekty konkursowe nowego gmachu Muzeum Śląskiego w Katowicach	78
Rys. 25. Koncepcja funkcjonalno-przestrzenna zagospodarowania północnej części terenu byłej kopalni „Katowice” i adaptacji istniejących obiektów na cele kulturalne (wariant III). Autor: NOVAsudio & VERTIGO Architekci (VERTIGO Architekci, 2012; Archinea, 2013)	80
Rys. 26. Koncepcje urbanistyczno-architektoniczne nowej siedziby Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia i Międzynarodowego Centrum Kongresowego	81

Rys. 27. Koncepcja osiedla mieszkaniowego „Pierwsza Dzielnica” w Katowicach. Autor: Medusa Group (Pierwsza Dzielnica, 2022)	83
Rys. 28. Koncepcja urbanistyczno-architektoniczna wielopoziomowego parkingu w „Strefie Kultury”. Autor: Jerzy Gurawski, Bartosz Gurawski i Błażej Szurkowski (Bryła, 2020)	83
Rys. 29. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Katowice”	85
Rys. 30. Współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanej KWK „Katowice”. Oprac. własne	86
Rys. 31. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Katowice” (fot. A. Wyrzykowska, 2020)	87
Rys. 32. Proces przekształceń KWK „Katowice”. Oprac. własne	89
Rys. 33. Plan zagospodarowania KWK „Katowice-Kleofas” na dzień likwidacji zakładu górniczego – teren dawnej kopalni „Gottwald”. Źródło: Archiwum Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach.....	91
Rys. 34. Koncepcja Centrum Handlowego „Silesia”	94
Rys. 35. Osiedle mieszkaniowe „Dębowe Tarasy” – wizualizacja (Statyk, 2020)	95
Rys. 36. Koncepcja biurowca „Craft” – wizualizacja (Prus, 2023).....	96
Rys. 37. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Gottwald”	97
Rys. 38. Współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanej KWK „Katowice-Kleofas” – teren dawnej kopalni „Gottwald”. Oprac. własne	99
Rys. 39. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Katowice-Kleofas” – teren dawnej kopalni „Gottwald” (fot. A. Wyrzykowska, 2022).....	100
Rys. 40. Proces przekształceń KWK „Katowice-Kleofas” – teren dawnej kopalni „Gottwald”. Oprac. własne	102
Rys. 41. Plan zagospodarowania terenu KWK „Gliwice” na dzień likwidacji zakładu górniczego. Oprac. własne na podst. Archiwum Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach.....	103
Rys. 42. Koncepcja wytwórni materiałów budowlanych na terenie KWK „Gliwice”. Autor: Halina Gadomska (za Szady i Zemła, 1995)	106
Rys. 43. Koncepcja zagospodarowania terenów KWK „Gliwice” – „Nowe Gliwice”	108
Rys. 44. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Gliwice”	110
Rys. 45. Współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanej KWK „Gliwice”. Oprac. własne	111
Rys. 46. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Gliwice”	112
Rys. 47. Proces przekształceń KWK „Gliwice”. Oprac. własne.....	114
Rys. 48. Plan zagospodarowania terenu KWK „Saturn” na dzień likwidacji zakładu górniczego. Oprac. własne na podst. Archiwum Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach.....	115
Rys. 49. Tereny pogórnice KWK „Saturn” – A; schemat etapowego wykorzystania terenu KWK „Saturn” – B (Szady, 1995a).....	117
Rys. 50. Propozycja adaptacji na filię Uniwersytetu Warszawskiego z kompleksem sportowo-rekreacyjnym – projekt zagospodarowania terenu. Autor: Zbigniew Koziarski (Gasidło i Gorgoń, 1999).....	119
Rys. 51. Propozycja adaptacji na filię Uniwersytetu Warszawskiego – projekt zagospodarowania terenu. Autor: Krzysztof Pawełczyk pod kier. Krzysztofa Gasidło (Gasidło i Gorgoń, 1999).....	121
Rys. 52. Koncepcja zagospodarowania terenów KWK „Saturn” na centrum rozrywki. Autorzy: prof. dr hab. inż. arch. Krzysztof Gasidło, dr inż. arch. Katarzyna Mazur-Belzyt, dr inż. arch. Szymon Opania oraz studenci (za Gasidło, Mazur-Belzyt i Opania, 2005).....	123
Rys. 53. Koncepcja przekształcenia części KWK „Saturn” na ośrodek edukacyjny i galerię sztuki – plan zagospodarowania terenu. Autorzy: prof. dr hab. inż. arch. Krzysztof Gasidło, dr inż. arch. Katarzyna Mazur-Belzyt, dr inż. arch. Szymon Opania oraz studenci (za Gasidło, Mazur-Belzyt i Opania, 2005)	124
Rys. 54. Galeria Sztuki Współczesnej „Elektrownia” oraz Centrum Usług Społecznościowych i Aktywności Lokalnej w Czeladzi.....	127
Rys. 55. Realizacja Postindustrialnego Centrum Dziedzictwa Górnictwa Węglowego w Zagłębiu	128
Rys. 56. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Saturn”	130
Rys. 57. Współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanej KWK „Saturn”. Oprac. własne	132

Rys. 58. Pływalnia miejska w budynku warsztatów mechanicznych KWK „Saturn” – wizualizacja (AiM, 2020).....	132
Rys. 59. Proces przekształceń KWK „Saturn”. Oprac. własne	133
Rys. 60. Plan zagospodarowania terenu KWK „Szombierki” na dzień likwidacji zakładu górniczego. Oprac. własne na podst. Archiwum Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach	136
Rys. 61. Plan zagospodarowania terenu (fragment). Autor: Jagiełło Krysiak Architekci (2020)	138
Rys. 62. Koncepcja zagospodarowania terenu wokół szybu „Krystyna” – wizualizacje. Autor: Medusa Group (2019)	140
Rys. 63. Koncepcja zagospodarowania terenu wokół szybu „Krystyna”. Autor: Konior Studio (Wiśniewska, 2009).....	141
Rys. 64. Koncepcja zagospodarowania terenu wokół szybu „Krystyna”. Autor: Jagiełło Krysiak Architekci (2020).....	142
Rys. 65. Koncepcja zagospodarowania terenu wokół szybu „Krystyna” – wizualizacje. Autor: GC Investment (Wiśniewska, 2009)	143
Rys. 66. Plan zagospodarowania osiedla domów jednorodzinnych. Autor: Jagiełło Krysiak Architekci (2020).....	144
Rys. 67. Centrum handlowe przy ul. Zabrzeńskiej w Bytomiu. Autor: Q-Arch (2013)	145
Rys. 68. Koncepcja Bytomskiej Centralnej Trasy Północ-Południe (Bytomski.pl, 2016).....	146
Rys. 69. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Szombierki”	147
Rys. 70. Współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanej KWK „Szombierki”. Oprac. własne	148
Rys. 71. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Szombierki”	149
Rys. 72. Propozycja przebudowy budynku nadszybia szybu „Krystyna” – wizualizacja. Autor: Medusa Group (Białas, 2022).....	150
Rys. 73. Proces przekształceń KWK „Centrum-Szombierki” – teren dawnej kopalni „Szombierki”. Oprac. własne	152
Rys. 74. Plan zagospodarowania terenu dawnej kopalni „Rozbark” na dzień likwidacji zakładu górniczego. Oprac. własne na podst. Archiwum Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach.....	154
Rys. 75. Koncepcja Teatru Tańca i Ruchu „Rozbark” na terenie dawnej KWK „Rozbark” – wizualizacje. Autor: P.A. NOVA (Nowacka-Goik, 2012)	156
Rys. 76. Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych	158
Rys. 77. Polityka przestrzenna miasta wobec terenów pokopalnianych dawnej KWK „Rozbark”	160
Rys. 78. Współczesne użytkowanie terenów zlikwidowanej KWK „Rozbark”. Oprac. własne	161
Rys. 79. Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych (fot. A. Wyrzykowska, 2024)	161
Rys. 80. Proces przekształceń KWK „Rozbark”. Oprac. własne	162
Rys. 81. Fotografie ilustrujące stan techniczny pozostawionych obiektów kopalnianych o dużej wartości historycznej, naukowej i semiotycznej	172
Rys. 82. Przykłady pozostawienia majątku zakładu górniczego i jego nieformalnego użytkowania	183
Rys. 83. Przykłady terenów pokopalnianych, na których likwidacja oraz rekultywacja nie zostały prawidłowo przeprowadzone lub zakończone, a między pozostawionymi elementami infrastruktury nastąpiła sukcesja dziko rosnącej roślinności.....	189
Rys. 84. Kierunki przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w Aglomeracji Górnośląskiej (na podstawie 74 badanych terenów). Oprac. Własne	192
Rys. 86. Przykłady projektowanych i rzeczywistych kierunków zagospodarowania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych w Aglomeracji Górnośląskiej – podział administracyjny. Oprac. własne	194
Rys. 87. Schemat lokalizacji terenów KWK „Barbara-Chorzów” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)	224
Rys. 88. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Barbara-Chorzów”	225
Rys. 89. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Barbara-Chorzów”	226

Rys. 90. Schemat lokalizacji terenów KWK „Bobrek-Miechowice” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)	228
Rys. 91. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Bobrek-Miechowice” (1936–1944) (Polska-org, 2020c).....	229
Rys. 92. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Bobrek-Miechowice” (fot. A. Wyrzykowska, 2022)	229
Rys. 93. Schemat lokalizacji terenów KWK „Centrum-Szombierki” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)	233
Rys. 94. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Centrum-Szombierki”	234
Rys. 95. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Centrum-Szombierki”	235
Rys. 96. Schemat lokalizacji terenów KWK „Gliwice” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)	238
Rys. 97. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Gliwice”	239
Rys. 98. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Gliwice”	240
Rys. 99. Schemat lokalizacji terenów KWK „Grodziec” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)	242
Rys. 100. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Grodziec” (1910–1930) (Polska-org, 2020h) ...	243
Rys. 101. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Grodziec” – widok od ul. Barlickiego w Będzinie (fot. A. Wyrzykowska, 2021)	243
Rys. 102. Schemat lokalizacji terenów KWK „Jan Kanty” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)	246
Rys. 103. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Jan Kanty” (1933 r.) (Polska-org, 2022)	247
Rys. 104. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Jan Kanty”	247
Rys. 105. Schemat lokalizacji terenów KWK „Katowice” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)	250
Rys. 106. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Katowice”	251
Rys. 107. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Katowice”	252
Rys. 108. Schemat lokalizacji terenów KWK „Kleofas” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)	254
Rys. 109. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Kleofas”	255
Rys. 110. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Kleofas”	256
Rys. 111. Schemat lokalizacji terenów KWK „Niwka-Modrzejów” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)	258
Rys. 112. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Niwka-Modrzejów” (1930–1939) (Polska-org, 2020m).....	259
Rys. 113. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Niwka-Modrzejów” – widok na Sosnowiecki Park Naukowo-Technologiczny (fot. A. Wyrzykowska, 2020)	259
Rys. 114. Schemat lokalizacji terenów KWK „Nowy Wirek” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)	262
Rys. 115. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Nowy Wirek” (2010) (Fotopolska, 2013)	263
Rys. 116. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Nowy Wirek” (fot. A. Wyrzykowska, 2020)	263
Rys. 117. Schemat lokalizacji terenów KWK „Paryż” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)	267
Rys. 118. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Paryż” (1920–1930) (Polska-org, 2019a)	268
Rys. 119. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Paryż” – pozostałości infrastruktury zakładu przerobczego (fot. A. Wyrzykowska, 2020)	268
Rys. 120. Schemat lokalizacji terenów KWK „Polska” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)	270

Rys. 121. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Polska”	271
Rys. 122. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Polska”	272
Rys. 123. Schemat lokalizacji terenów KWK „Porąbka-Klimontów” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022).....	275
Rys. 124. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Porąbka-Klimontów”	276
Rys. 125. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Porąbka-Klimontów”	277
Rys. 126. Schemat lokalizacji terenów KWK „Powstańców Śląskich” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022).....	280
Rys. 127. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Powstańców Śląskich” (1936–1944) (Polska-org, 2019b).....	281
Rys. 128. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Powstańców Śląskich”	281
Rys. 129. Schemat lokalizacji terenów KWK „Rozbark” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022).....	284
Rys. 130. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Rozbark” (1927 r.) (Polska-org, 2022b)	285
Rys. 131. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Rozbark” – Centrum Sportów Wspinaczkowych i Siłowych „Skarpa” w Bytomiu (fot. A. Wyrzykowska, 2024)	285
Rys. 132. Schemat lokalizacji terenów KWK „Saturn” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022).....	289
Rys. 133. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Saturn”	290
Rys. 134. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Saturn”	291
Rys. 135. Schemat lokalizacji terenów KWK „Siemianowice” – Zakład Główny „Rozalia” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022)	295
Rys. 136. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Siemianowice – Zakład Główny „Rozalia” ...	296
Rys. 137. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Siemianowice” – Zakład Główny „Rozalia”	297
Rys. 138. Schemat lokalizacji terenów KWK „Sosnowiec” w Aglomeracji Górnośląskiej i w mieście. Oprac. własne z wykorzystaniem podkładu mapowego OpenStreetMap (2022).....	300
Rys. 139. Archiwalna dokumentacja fotograficzna KWK „Sosnowiec”	301
Rys. 140. Zagospodarowanie terenów zlikwidowanej KWK „Sosnowiec”	302

Spis tabel

Tabela 1. Programy restrukturyzacji górnictwa w Polsce	10
Tabela 2. Etapy pracy badawczej	23
Tabela 3. Zasoby węgla kamiennego w Polsce według stanu na 31.12.2019 r.	30
Tabela 4. Procesy technologiczne w zakładzie górniczym wydobywającym węgiel kamienny	34
Tabela 5. Typologia zagospodarowania terenów przemysłowych podziemnych zakładów górnictwa z uwagi na dominujący układ zabudowy (Szady, 1990).....	36
Tabela 6. Systematyka kierunków rekultywacji/rewitalizacji/zagospodarowania terenów pogórniczych według Kaźmierczaka, Lorenca i Strzałkowskiego (2021)	53
Tabela 7. Klasyfikacja sposobu użytkowania terenów zlikwidowanych kopalń węgla kamiennego na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej	58
Tabela 8. Wybrane przykłady przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych w Aglomeracji Górnośląskiej.....	63
Tabela 9. Opis i ocena przekształceń wybranych terenów zlikwidowanych zakładów górniczych na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej	165
Tabela 10. Czynniki wpływające na skuteczność/efektywność procesu przekształceń terenów pokopalnianych	185
Tabela 11. Stopień zagospodarowania badanych terenów w zależności od ich wielkości	187
Tabela 12. Przykładowe przekształcenia obiektów i terenów zakładu górniczego	190
Tabela 13. Obiekty nieruchome zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny wpisane do rejestru zabytków na terenie Aglomeracji Górnośląskiej	199

STRESZCZENIE

Dziś, w obliczu zmniejszających się zasobów przemysłowych węgla kamiennego oraz silnej międzynarodowej polityki na rzecz klimatu, znaczenie węgla kamiennego w Europie i w Polsce stale maleje, przyczyniając się do zamykania kolejnych kopalń. W konsekwencji ilość czynnych zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny będzie się systematycznie zmniejszać, jednocześnie uwalniając „nowe” zasoby przestrzenne, które będą wymagać zagospodarowania. Przez wzgląd na lokalizację, powiązania komunikacyjne oraz sąsiedztwo innych obszarów, tereny te wykazują duży potencjał inwestycyjny, który może być wykorzystany dla rozwoju zarówno miast, jak i całego regionu związanego z działalnością górniczą. Ich efektywne zagospodarowanie może wpłynąć m.in. na: stymulację lokalnej gospodarki, poprawę jakości życia mieszkańców, ochronę środowiska oraz kształtowanie nowych terenów rekreacyjnych, usługowych bądź mieszkaniowych.

W niniejszej rozprawie doktorskiej podjęto próbę odpowiedzi na pytanie: *czy możliwe jest wskazanie skutecznych metod i kierunków przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych?* Odpowiedź na nie autorka uzyskuje dzięki analizie struktury użytkowania terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wydobywających węgiel kamienny na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej oraz próbie oceny podejmowanych działań zmierzających do ich przekształcenia w latach 1990–2019. Badania nie objęły: terenów składowisk odpadów, zwalówisk i hałd, zapadlisk, zbiorników i innych obiektów położonych zwykle poza terenem zakładu głównego.

Przeprowadzona analiza struktury użytkowania terenów wykazała, że około 60% terenów pokopalnianych pozostaje nadal niezagospodarowanych, a 4,4% jest nadal wykorzystywane dla potrzeb funkcjonowania zakładów górniczych. Tereny ponownie zagospodarowane stanowią wyłącznie 35,2%. Charakteryzują się one bardzo niską intensywnością zabudowy oraz dużym udziałem towarzyszącej infrastruktury transportowej (dróg i parkingów).

Dominującymi kierunkami przekształceń są tereny przemysłowe (około 48%) i usługowe (około 25%). Tereny mieszkaniowe stanowią około 9% ponownie użytkowanych obszarów, a tylko około 3% wszystkich terenów zlikwidowanych zakładów górniczych wykorzystywana jest dla celów środowiskowych.

Skuteczność procesu przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych można oceniać z różnych perspektyw, z uwzględnieniem aspektów przestrzennych, ekonomicznych, społecznych i środowiskowych. Przeprowadzona analiza wskazała znaczne różnice w skuteczności podejmowanych działań. Badania jednoznacznie potwierdziły, że działania związane z ponownym zagospodarowaniem dawnej KWK „Gottwald” były najskuteczniejsze. Również w przypadku przekształceń terenów KWK „Katowice” i KWK „Gliwice” można mówić o dużej skuteczności podejmowanych działań. Procesy te wykazują się wysokim procentem nowo zagospodarowanego terenu (ponad 50%), jak również konsekwentnie realizowanymi

strategiami, które pozwoliły na osiągnięcie zakładanych celów inwestycyjnych. Mimo pewnych wad nowego zagospodarowania terenu, obszary te znacząco wpłynęły na pozytywne postrzeganie terenów pokopalnianych i pełnią istotną rolę w strukturze Aglomeracji Górnośląskiej.

Zaplanowane działania w ramach przekształcenia KWK „Saturn”, KWK „Szombierki” i KWK „Rozbark” uznano natomiast za nieefektywne. Wskazuje na to nie tylko ilość i procent zagospodarowanej powierzchni, czas przekształcenia, cele osiągnięte przez inwestora, ale także realne korzyści płynące z nowego zagospodarowania.

Badania wykazały, że na efektywność procesu przekształceń wpływa wiele czynników o charakterze przestrzennym (w tym: lokalizacja terenu w strukturze urbanistycznej, jego wielkość, struktura wewnętrzna oraz stan techniczny pozostawionych obiektów budowlanych zakładu górniczego), formalnoprawnym (w tym: polityka przestrzenna gminy oraz koncepcje, projekty, strategie zagospodarowania terenu), środowiskowym, naukowym, historycznym, społecznym, ekonomicznym i czasowym. Można je interpretować jako atrybuty wpływające na prawdopodobieństwo (szansę) ponownego zagospodarowania terenu oraz jego podatność na przekształcenie.

Podsumowując otrzymane wyniki należy stwierdzić, że nie można jednoznacznie wskazać skutecznych metod i właściwych kierunków przekształceń terenów pokopalnianych, a tylko elementy, które wspomagają jego efektywne zarządzanie, lecz nie gwarantują pełnego sukcesu całego procesu przekształcenia.

Słowa kluczowe: *tereny przemysłowe, tereny pogórnice, planowanie przestrzenne, ponowne zagospodarowanie terenu, Aglomeracja Górnośląska, przekształcenia terenów przemysłowych*

SUMMARY

Today, in the face of diminishing industrial resources of hard coal and strong international climate policy, the importance of hard coal in Europe and Poland is constantly declining, contributing to the closure of subsequent mines. Consequently, the number of active hard coal mining plants will systematically decrease, simultaneously releasing 'new' spatial resources in need of development.

Due to their location, transport links and neighbouring areas, these sites have great investment potential, which can be tapped into for the development of cities and the entire region associated with mining activities. Their effective development may contribute, among others, to the stimulation of the local economy, the improvement of the quality of residents' lives, environmental protection and the forming of new recreational, service or residential areas.

The present doctoral thesis attempts to answer the following question: *Is it possible to indicate effective methods and directions for the transformation of the sites of decommissioned mining plants?* The author obtains the answer to the above question by analysing the land use structure of the sites of decommissioned hard coal mining plants in the Upper Silesian Agglomeration and by trying to assess the activities related to their transformation undertaken in the years 1990–2019. The research did not cover landfill sites, dumping grounds and spoil tips, cave-ins, reservoirs, and other facilities usually located outside the main plant's premises.

The analysis of the land use structure carried out showed that approximately 60% of post-mine sites are still undeveloped, and 4.4% are still used for the operation of mining plants. Redeveloped sites account for only 35.2%. They are characterised by a very low plot ratio and a large share of accompanying transport infrastructure (roads and car parks).

The dominant transformation directions are industrial areas (approx. 48%) and service areas (approx. 25.0%). Residential areas account for approximately 9% of the reused sites, and only approximately 3% of all sites of decommissioned mining plants are used for environmental purposes.

The effectiveness of the process of transforming the sites of decommissioned mining plants can be assessed from various perspectives, taking into account spatial, economic, social and environmental aspects. The analyses conducted by the author indicated significant differences in the effectiveness of the activities undertaken. The research unequivocally confirmed that the activities related to the redevelopment of the former 'Gottwald' coal mine were the most effective. One can also speak of the significant effectiveness of the activities undertaken to transform the sites of the 'Katowice' and 'Gliwice' coal mines. These processes are characterised by a high percentage of newly developed land (over 50%) and consistently implemented strategies, which allowed the achievement of the investment goals set. Despite some drawbacks of the new land development, these areas have significantly influenced a positive perception of post-mine sites and play an important role in the Upper Silesian Agglomeration's structure.

However, the activities planned to transform the “Saturn”, “Szombierki” and “Rozbark” coal mines were found to be ineffective. This is indicated not only by area size and percentage, transformation time, the goals achieved by the project owner but also by the extent of benefits resulting from the new development.

The research showed that the effectiveness of the transformation process is influenced by numerous factors, i.e. spatial factors (including the location of a site within the urban structure, its size and internal structure and the state of repair of the remaining plant facilities), formal and legal factors (including the spatial planning policy of the commune and land development concepts, designs and strategies) as well as environmental, scientific, historical, social, economic and temporal factors. They can be interpreted as attributes affecting the probability (chance) of a site’s redevelopment and its amenability to transformation.

To summarise, based on the results obtained, it is not possible to unequivocally indicate effective methods and directions for the transformation of post-mine sites, and it is only possible to indicate elements that support effective management of the transformation process yet without a guarantee of complete success.

Keywords: *brownfield, post-mining area, spatial planning, land reuse, Upper Silesian Agglomeration, transformation of brownfield*

